

UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I” CLUJ - SIBIU

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

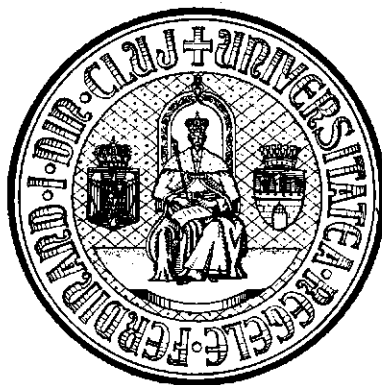
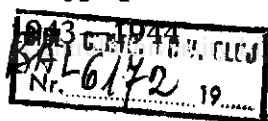
PUBLICAT

DE

IOAN LUPAȘ

DIRECTORUL INSTITUTULUI

IX

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ”, SIBIU

1 9 4 4

Speranța de a izbui membrii Institutului de Istorie Națională din Cluj să-și intensifice, în cursul refugiului sibian, activitatea științifică până la măsura ritmului anterior zilei de 30 August 1940, s'a putut apropia de realizare în anul 1943.

Indată ce s'a publicat în Monitorul Oficial (Nr. 61 din 12 Martie 1942) textul decretului-lege, privitor la înființarea și organizarea Institutului de Istorie Națională din București, Direcțiunea Institutului nostru s'a adresat pe cale ierarhică factorilor în drept, arătând condițiunile dificile pentru desfășurarea muncii în cadrele acestui Institut, în primii doi ani de refugiu sibian, și stăruind să fie împărtășit de aceeași solitudine care, prin dispozițiunile menționatului decret-lege, fusese acordată Institutului similar din București.

În acest scop a înaintat Direcțiunea următorul proiect de articol unic:

„Dispozițiunile decretului-lege Nr. 192 din 11 Martie 1942 (publicat în Monitorul Oficial Nr. 61 din 12 Martie 1942) cu privire la noul Institut de Istorie Națională, înființat pe lângă Universitatea din București, se extind și asupra Institutului de Istorie Națională fondat de Regele Ferdinand I la 1 Februarie 1920, cu prilejul inaugurării festive a Universității din Cluj”.

Proiectul acesta, însușit din partea Decanatului Facultății de Filosofie și Litere a Universității din Cluj-Sibiu, a fost înaintat Rectorului cu propunerea de a-l transmite locului în drept, ca astfel „să se asimileze întru totul, din punct de vedere legal, situația Institutului nostru cu cel dela București”, (Nr. 135 din 1942).

Rectoratul, prin adresa cu Nr. 1175 din 24 Martie 1942, a transmis cererea împreună cu proiectul de articol unic, Minis-

terului Culturii Naționale, care aflând-o deplin justificată, nu a întârziat să facă la Ministerul Finanțelor cuvenita intervențiune; a întâmpinat însă împotrivire din partea titularului de atunci al acestui Minister sub cuvânt că intervențiunea ar fi fost tardivă, lucrările pentru întocmirea bugetului pe anul 1942—1943 fiind încheiate. Intervențiunea repetată din partea Ministerului Culturii, către sfârșitul anului 1942, găsind cuvenita înțelegere la noul Ministru al Finanțelor (d. Alexandru Neagu), a fost încununată de rezultat. Astfel a putut să apară în *Monitorul Oficial* dela 15 Februarie 1943 decretul lege în forma elaborată de Contenciosul Ministerului Culturii Naționale. Prin textul lui Institutul de Istorie Națională din Cluj-Sibiu obținea personalitatea morală de drept public, fiind așezat alături de Institutul similar din București sub autoritatea directă a Ministerului Culturii Naționale și împărțit de o subvențiune bugetară, menită să-i înlesnească publicarea studiilor și cercetărilor de istorie națională, cu specială privire la trecutul Transilvaniei și la necesitatea de încadrare a acestui trecut în istoria generală a Românilor.

Decretul lege a servit ca bază la pregătirea Regulamentului publicat în *Mon. Of. Nr. 281* din 1 Decembrie 1943, pe care se întemeiază actuala organizare a Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu cu trei secțiuni, cu personalul științific și administrativ de neapărată trebuință.

Oricine își va lua osteneala să cerceteze și judece, cu simț de dreptate, rezultatele activității desfășurate în cadrele Institutului nostru în anul 1943, comparându-le cu cele din anii precedenți, își va putea da seama de importanța menționatului decret-lege și de efectele lui salutare în domeniul științei istorice românești, cu toate că dificultățile întâmpinate de Institutul de Istorie Națională din Cluj-Sibiu, în cursul anului din urmă, nu s'au împuținat ci au sporit în chip cu totul neașteptat.

Nu vom stărui însă asupra tuturor, limitându-ne să amintim doar pe cele inerente situațiunii de „refugiați” și „dispersați”; lipsa unui local corespunzător pentru așezarea în bună ordine a bibliotecii și a materialului științific-didactic, precum și

risipirea acestui material de o parte în localul sibian din Strada Universității Nr. 20, pentru a cărui amenajare s'a cheltuit suma de 1.160.993 Lei din subvențiunea acordată Institutului din bugetul anului 1943—44, de alta în numeroase lăzi și dulapuri cari din cauza războiului aerian au trebuit evacuate și adăpostite în două încăperi ale „Reuniunii Economilor” din Săliște.

Incheiem aceste lămuriri cu speranța că nu va mai trece mult timp, până i se va da Institutului nostru puțința de a sălășlui din nou în imobilul său clujan, pe care în împrejurări așa de critice a fost nevoit să-l părăsească în Septembrie 1940.

Săliște, 25 Iulie 1944.

I. LUPAȘ

BCU Cluj / Central University Library Cluj

C U P R I N S U L

STUDII

	Pag.
<i>Dimitrie Braharu</i> , Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului — — — — —	1—130
<i>Rolf Kutschera</i> , Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774 — —	131—222
<i>Helmut Klima</i> , Guvernatorii Transilvaniei, 1774—1867 — —	223—328

MISCELLANEA

<i>N. Sulică</i> , Cronica protopopului Vasilie din Braşov — — —	331—343
<i>I. Lupaş</i> , Trei documente relative la istoria militară a Transilvaniei (1763, 1766, 1847) — — — — —	343—356
<i>Şt. Pascu</i> , Ştiri noi privitoare la revoluţiunea lui Horia — —	356—403
<i>M. Lupaş-Vlasiu</i> , Un caz semnificativ de autocritică benignă — —	404—411
<i>M. P. Dan</i> , Ziar ceh contemporan despre bătălia de la Goroslău —	411—422
<i>V. L. Bologa</i> , Câteva precizări biografice pentru istoria medicinei româneşti — — — — —	422—429
<i>K. Horedt</i> , O contribuţie la istoria epocii prenatale a voevodatului transilvan — — — — —	430—448
<i>I. Moga</i> , Contribuţiuni la istoria colonizărilor din Transilvania —	448—476
<i>Ax. Banciu</i> , Studenţii academici din Cluj de acum un veac — —	477—498
<i>I. Crăciun</i> , Ştiri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvan Francisc Mikó — — — — —	498—508
<i>I. Lupaş</i> , Importanţa istorică a zilei de 1 Decembrie 1918 — —	508—517
<i>T. Bodogae</i> , Un document în legătură cu căsătoria doctorului Ioan Piunariu-Molnar — — — — —	518—523

DĂRI DE SEAMĂ

Cărţi

<i>V. Slăvescu</i> , Viaţa şi activitatea economistului Dionisie Pop Marţian, 1829—1865 (I. Lupaş) — — — — —	527—528

	Pag.
<i>C. Bodea</i> , Moise Nicoară (1784—1861) și rolul său în lupta pentru emanciparea națională-religioasă a Românilor din Banat și Crișana (—.—) — — — — —	528—531
<i>T. Bălan</i> , Corespondența lui Gheorghe Tofan (—.—) — — —	531
<i>T. Bălan</i> , Eudoxiu Hurmuzaki și memoriul Românilor ardeleni din Februarie 1849 (—.—) — — — — —	531—532
<i>N. Sulică</i> , Minunata cetate a Brașovului. Cărturarii brașoveni din sec. XVI ca ctitori ai limbii noastre literare (—.—) —	532
<i>V. Grecu</i> , Viața Sf. Nifon. O redacțiune grecească inedită, editată, tradusă și însoțită cu o introducere (—.—) — — —	532—533
<i>Mikó I.</i> , Huszonkét év. 1918—1940. Az erdélyi magyarság politikai története 1918 XII. 1-től 1940 VII. 30-ig (—.—) — —	533—538
<i>M. Georgescu</i> , Arbitrajul dela Viena. Opiniuni juridice (—.—) —	538—539
<i>I. Stanciu</i> , Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu. 250 ani dela întemeierea lui, 1692—1942 (—.—) — — —	539
<i>N. Comșa</i> , Episcopul Ioan Inochentie Micu (—.—) — — —	539—540
<i>M. Macrea</i> Cumidava (—.—) — — — — —	540
<i>V. Netea</i> , Noi contribuțiuni la cunoașterea vieții și activității lui Visarion Roman. Corespondența sa cu Gheorghe Barițiu și Iosif Hodoș (—.—) — — — — —	540—541
<i>E. Vîrtosu</i> , Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu, 1693—1704 (—.—) — — — — —	541—544
<i>N. M. Popescu</i> , Preoți de mir adormiți în Domnul (T. Bodogae)	544—546
<i>Gr. Urătescu</i> , Mănăstirea Stănișoara (T. Bodogae) — — —	546—547
<i>St. Lupșa</i> , Istoria parohiei Ștei, știri și documente (T. B.) — —	547—549
<i>M. C. Marinescu</i> , Umanistul Ștefan Bergler (1680—1738). Viața și activitatea sa (T. B.) — — — — —	549—551
<i>Gh. Moisescu</i> , Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV (Șt. Pascu) — — — — —	551—553
<i>Al. Ciorănescu</i> , Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas (Șt. P.) — — — — —	553—554
<i>M. Ruffini</i> , La scuola latinista romana (1780—1871) (Șt. P.) —	554—558
<i>S. Dragomir</i> , Studii și documente privitoare la revoluția Românilor din Transilvania în anii 1848—49 (Șt. P.) — —	559—562
<i>Gh. D. Florescu</i> , Divanele domnești din Țara Românească I (1389—1495) (M. Vlasu-Lupaș) — — — — —	562—563
<i>G. I. Brătianu</i> , La Bessarabie (M. V. L.) — — — — —	563—564
<i>N. Bănescu</i> , Un probleme d'histoire medievale: creation et caracteres du second Empire Bulgare (1186) (M. V. L.) — —	564—566

	Pag.
<i>V. Papacostea, Les deux Hongries</i> (M. P. Dan) — — — —	566—571
<i>V. Bucko, Mikuláš Olah e jeho daba</i> (1493—1568) (M. P. Dan)	571—576
<i>V. Varsik, Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach</i> (M. P. Dan) — — — — —	576
<i>M. Popescu-Spineni, Geografi din secolele XV—XVI</i> (M. P. Dan)	579—584
<i>E. Vîrtosu, Sigilii domnești rare din veacul al XVII-lea</i> (M. P. Dan)	584—586
<i>I. Iózsú Iózsá, Piaristii și Românii până la 1917</i> (M. P. Dan) — —	586—588
<i>T. Drăganu, La doctrine juridique de la couronne hongroise</i> (M. P. Dan) — — — — —	588—591
<i>N. Th. Ionnițiu, Istoria editurii românești</i> (I. Crăciun) — —	591—596
<i>C. C. Mușlea, Biserica Sf. Nicolae din Scheii-Brașovului</i> (T. B.) —	596—597
<i>O. Matejko, Stvátostefská myslienka predtým a dnes</i> (P. Olteanu)	597—598
<i>A. Dumitrescu Jippa și Octavian Menea, Timocul</i> (Teodor N. Trăpcea) — — — — —	598—601
<i>N. A. Constantinescu, Chestiunea Timoceană</i> (Teodor N. Trăpcea)	601—604
<i>I. Mateiu, Vechi instituții de drept privat la Românii din Transilvania</i> (D. Prodan) — — — — —	604—605
<i>V. Netea, Dela Petru Maior la Octavian Goga</i> (Șt. P.) — —	605—607
<i>Reviste: Revista Istorică Română, Arhiva Românească, Revista de istorie bisericească</i> (Mihail P. Dan) — — — — —	607—621
<i>Necrolage: † Ilie Minea</i> (I. Lupaș) — — — — —	624—627
<i>Tabla numelor</i> — — — — —	629—668
<i>Cronica Institutului de Istorie Națională din Cluj—Sibiu pe anii 1943—1944</i> — — — — —	669—672

INTRODUCERE

Prezenta lucrare, intitulată „*Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului*”, înfățișează o latură a frământărilor din viața politică a Românilor dintre Carpați și Tisa, în vremea unuia din cele mai culminante momente: *Procesul Memorandului*, luminând răsunetul ce l-a avut în Italia această sbuciumată viață românească din timpul violentelor lupte politice de după dualism. Procesul acesta, unic în viața politică a popoarelor din timpurile moderne, s'a terminat — nu la Cluj, în fața judecătorilor maghiari care au condamnat — ci în fața întregii lumi civilizate, care a dat câștig de cauză națiunii române, în procesul ei istoric cu supremația maghiară.

Executarea hotărîrilor opiniei publice europene, privitoare la drepturile națiunii române pe pământul Transilvaniei, s'a făcut apoi cu sângele vărsat pe câmpiile de luptă. Orice s'ar mai încerca pentru slăbirea acestor două esențiale momente ale procesului dintre Români și Unguri, nu mai poate să anuleze, nici măcar în parte, drepturi consfințite prin glasul pământului și al sângelui.

Materialul privitor la atitudinea opiniei publice din Italia față de persecuțiile maghiare din timpul Memorandului a fost strâns din presa vremii, din broșuri și din puținul material inedit ce a putut fi găsit în arhive. Cum materialul documentar diplomatic din acea vreme n'a fost dat încă publicității, iar accesul în arhivele Ministerelor nu este încă îngăduit, am căutat să aflu dacă există ceva în arhivele *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor*. Ca diriguitoare a acțiunii propagandiste în

străinătate pentru dreptatea cauzei românești, desigur că trebuia să aibă material important privitor la legăturile cu Italia. Adresându-mă d-lui prof. Ștefan Pop, vice-președinte al Ligii, D-Sa a avut bunăvoința de a-mi preciza că: „*Arhiva Ligii Culturale a fost ridicată în timpul ocupației din 1916—1918 și până acum nu i s'a dat de urmă, cu toate investigațiile ulterioare... In actele ce s'au adus mai târziu dela Viena, unde probabil trebuia să fie și corespondența Ligii, nu s'a aflat nimic...*”.

Această pierdere ireparabilă pentru reconstituirea acțiunii de propagandă desfășurată de Ligă peste granițele vechiului Regat, face prețios ori ce document ce-l putem obține pe cale particulară, în legătură cu această activitate, sau cu raporturile conducătorilor Ligii, cu personalitățile politice, ori cu făuritorii de opinie publică din străinătate.

Intre publiciștii străini cari au urmărit cu toată atenția chestiunea română din Transilvania și Ungaria în ultimul deceniu al veacului trecut, locul de frunte îl ocupă Italianul *Roberto Fava* din Parma. Am crezut deci necesar a publica în anexe puținul ce l-am putut găsi din corespondența acestui distins publicist, atât la Academia Română, cât și la dl. Dr. Elie Dăianu, fost redactor la „Tribuna” din Sibiu în vremea Memorandului, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

Ca încheiere, să-mi fie îngăduit a însemna aici că apariția acestei lucrări se datorește profesorului meu, d-lui Dr. Ioan Lupaș, Directorul Institutului de Istorie Națională, care a decis publicarea ei în Anuarul și Biblioteca Institutului. D-Sale precum și d-lui prof. C. Marinescu, le exprim recunoștință pentru îndrumările date la redactarea acestei lucrări.

Sibiu, 25 Martie 1941.

D. B.

Partea I.

PROCESUL MEMORANDULUI ȘI OPINIA PUBLICĂ ITALIANĂ

1. TRADIȚIA SPIRITULUI DE IMPOTRIVIRE LA ROMÂNII DIN TRANSILVANIA PÂNĂ LA 1894.

Revoluțiile românești din Transilvania își au — la început — origină de natură socială și anume: lupta pentru o soartă mai bună a poporului de țărani români, căzuți în iobăgie, după ocuparea de către Unguri a Voevodatelor de dincoace de munți. Două sunt aceste revoluții care au un caracter strict social și anume revoluția din 1437 și cea din 1514. La amândouă vom găsi — alături de Români — și pe țărani unguri conlocuitori, căzuți în robie și ei. Prima revoluție, cunoscută sub numele de *Revolta dela Bobâlna* — (1437—1438), după colina Bobâlna din județul Someș, aproape de com. Olpret, s'a produs din cauza dijmelor, rămase nestrânse timp de trei ani și pe care Episcopul catolic *Gheorghe Lapeș* dăduse ordin să le strângă deodată într'o monedă de argint nou introdusă și mult ridicată ca valoare față de cea veche. Această sarcină nouă se adăuga la cele vechi pe cari țărani le aveau față de nobili, între cari și desființarea dreptului de a se muta de pe o moșie pe alta. Nobilii conduși de vice-voevodul Transilvaniei *Lorand Lapeș*, fratele episcopului, atacau cu cavaleria lor și a Săcuilor pe țărani adunați și întăriți cu tranșeie pe colină, fără să fi avut însă vreun succes, fiind respinși în cele din urmă și siliți a ceda. Se ajunge apoi la o înțelegere prin care situația iobagilor se mai îmbunătățește. Astfel, Episcopul *Gheorghe Lapeș* se

învoia să primească moneda veche, nobilii renunțau la *nona* (1/9 din produsele iobagilor) se puteau muta de pe o moșie pe alta, iar averea rămasă la moartea iobagului să nu rămână nobilului ci să o moștenească văduva și copiii. Este deosebit de interesantă această înțelegere care a fost redactată la Mănăstirea din Cluj-Mănăstur și prin care, în fiecare an, delegați de pe domeniile nobililor trebuiau să se adune — în ziua Înălțării Domnului, sus pe Bobâlna, spre a se consfătui și a controla dacă nobilii își țin obligațiile față de iobagi. Această „pace” se făcu la 6 Iulie 1437, pentru a fi călcată apoi la 15 Septemvrie, acelaș an, când s'a încheiat înțelegerea dela Căpâlna între Nobili, Săcui și Sași, înțelegere cunoscută sub numele de „*Unio trium nationum*”, cu scop de a-și apăra interesele și privilegiilor contra Românilor: „prea ticăloșilor țărani”¹⁾. Urmarea acestei călcări de cuvânt a fost că răscoala s'a aprins din nou și a continuat până în Februarie 1438, cuprinzând județele Someș, Cluj, Turda și Alba. Era condusă de *Mihai și Gal Valahul* și de un *Antonius Magnus*, din Buda Românească, dar fu înăbușită, iar conducătorii în cele din urmă prinși și uciși²⁾.

A doua revoluție făcută de țărănimea ardeleană, a fost cea din 1514. Indreptată tot contra nobilimii asupritoare, conducerea acestei revoluții n'o mai au Românii ci Săcuii în frunte cu *Gheorghe Dozsa* zis *Săcuiul*. De data aceasta cauza consta în oprirea țărănimii de a se înrola în Cruciada ce se pregătea contra Turcilor după îndemnul Papei Leon al X-a. Nobilimea, văzându-și moșiile depopulate de iobagi, care se îndreptau în număr mare spre taberile de concentrare din Ungaria, îi opri. Conducătorul acestei cruciade, formată în majoritate de țărani unguri și români lăsă atunci pe Turci, îndreptându-se asupra nobililor. Această răscoală atinse Clujul și marginile Transilvaniei, în special Timișoara, Aradul și Bihorul.

¹⁾ N. Iorga: *Istoria Românilor din Ardeal* — I — București, 1915, pag. 106.

²⁾ Dr. Ioan Lupaș: *Răscoala țăranilor transilvani 1437—38*, în „Studii, conferințe și comunicări istorice”, vol. II. — Cluj, 1940, pag. 67—79.

Nobilii, ajutați de Ion Zăpolya, voevodul Transilvaniei, înăbușiră răscoala și căpeteniile în frunte cu Gheorghe Dozsa au fost arse pe rug, iar *Popa Laurențiu*, care condusesese răscoala în Nord, fu tras în țeapă lângă Cluj. O nouă dispoziție veni să lege și mai strâns de pământ pe iobagii unguri și români și anume *Tripartitul* lui Verböczi.

După aproape două sute de ani de iobăgie, în care timp poporul de țărani români fu lăsat în întuneric și sărăcie, o nouă pacoste se abătu asupra lui. De astă dată se făcu încercarea de a fi expropriat de singurul bun ce-i mai rămăsese din strămoși și anume *credința*. Se făcură răscoale religioase ca cea condusă de călugărul Sofronie spre a se apăra sufletul poporului de înstrăinare, pentru ca la un sfert de veac (1784) să se ivească o nouă încercare spre o soartă mai bună¹⁾. În acest an izbucni *Revoluția lui Horia*, revoluție care — prin conștiința de drepturile celei mai vechi națiuni din Transilvania, — depășește pe cele de până atunci și poate fi socotită ca începutul *răscoalelor naționale* ale Românilor din Transilvania. Această răscoală era însoțită și de o tendință religioasă, ca urmare firească a reacțiunei de după 1700, căci cei care exploatau pe Români — nobilii unguri — erau străini de țărani români atât ca neam, cât și ca credință²⁾.

Cunoscuta răscoală din 1784 a țăranilor români ardeleni are conducători pe *Horia*, *Cloșca* și *Crișan*, țărani din Munții Apuseni, regiune în care locuiește o parte din cel mai curat, mai resistant, dar și mai sărac element românesc.

Cauza acestei răscoale, afară de „*ura nativă*” este cea de ordin general *iobăgia* și una de ordin militar administrativ, anume că ofțeri ai armatei austriace din Transilvania îndemneau poporul să se înscrie la oaste spre a scăpa de asupririle nemeșilor unguri. Un curent puternic își făcu loc în toată lumea asuprită a iobagilor români, iar unii din ei începură să

¹⁾ I. Lupaș: *Istoria Românilor*. Ed. XII. București, 1937, pag. 220—226.

²⁾ I. Lupaș: *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*. Cluj, 1934, pag. 58.

amenințe pe nobilii unguri că vor trebui scoși domnii și Ungurii din Țară, deoarece „țara este a noastră, a voastră e Țara Ungurească și în scurtă vreme vă și scoatem noi de aici”. Nobilii, înspăimântați, interveniră la guvernatorul Transilvaniei, baronul Samuil Brukenthal, acesta dădu ordin să se oprească înscrierile în oaste a țăranilor români și urmarea fu răscoala care a ținut din 31 Oct. până la 14 Dec. 1784, sfârșindu-se cu înăbușirea ei de către trupele împărătești și cu uciderea pe roată la Alba Iulia, a căpeteniilor Horia și Cloșca (28 Februarie 1785). Din ordinul împăratului Iosif II, s'a ajuns — în urma răscoalei — la o îmbunătățire neînsemnată a soartei iobagilor și la o sporire a școlilor pentru popor. Dar cu aceasta nu s'a schimbat nimic din traiul greu al țăranului român. Amintirea lui Horia și a tovarășilor săi a rămas ca important rezultat suflătesc al Revoluției și trăește până azi, ca a unora care s'au sacrificat în luptă aprigă pentru dreptatea poporului, fără s'o fi putut dobândi¹⁾.

După revoluțiile țărănești, urmară revoluțiile în care alături de țărani, participă în număr mare și pătura intelectuală românească. Explicația că în primele revoluții nu întâlnim aproape deloc această pătură se află în faptul că Românii ardeleni, în primele veacuri după cucerirea ungurească, și-au pierdut pe conducători — cnezi și voievozi — care, spre a-și păstra privilegiile, s'au maghiarizat, trecând la catolicism. Trep-tat și cu mari greutăți au reușit Românii din Transilvania, spre sfârșitul sec. XVIII și la începutul veacului următor să-și îplinească această lipsă.

O primă manifestare revoluționară a intelectualilor Români ardeleni o întâlnim la sfârșitul sec. al XVIII, puțin după revoluția lui Horia, în mișcarea de ordin constituțional-politic dela 1790—1792. Această manifestare e cunoscută în istorie sub numele de *Supplex libellus Valachorum*²⁾.

¹⁾ I. Lupaș: *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, pag. 66—67 și 187.

²⁾ Dr. E. Dăianu: *Supplex libellus Valachorum 1791*. Text și traducere, Sibiu, 1901.

În fruntea acestei mișcări au pășit episcopii celor două biserici românești: *Gherasim Adamovici* din Sibiu și *Ioan Bob* din Blaj, iar cărturarii români cari au alcătuit memoriul acesta către Împăratul Leopold II. al Austriei (1790—92) par a fi fost cunoscuții reprezentanți ai Școlii istorice ardelene: *Samuil Micu*, *Gheorghe Șincal* și *Petru Maior*, împreună cu vestitul medic oculist *Dr. Ioan Piuariu (Molnar)* și cu *Iosif Meheși*, consilier la Cancelaria de curte din Viena.

Memoriul către împăratul austriac conținea în esență următoarele postulate: a) Să nu se întrebuițeze numirea de „tolerați” la adresa Românilor; b) Să li se dea drepturile ce le-au avut până la 1437 și anume de-a fi reprezentată în dietă și națiunea română ca și celelalte națiuni, în număr proporțional; c) Libertăți egale și sarcini egale cu celelalte națiuni privilegiate.

Memoriul a fost trimis de Împărat dietei din Cluj, care a respins cererile românești¹⁾.

Revoluțiile din anul 1848 au sbuciumat fosta împărăție austriacă dela un capăt la altul. Incepând cu Viena, revoluția s'a întins la naționalități, între care Ungurii au pornit o însemnată mișcare pentru libertatea lor, urmărind însă în acelaș timp subjugarea altor națiuni. Din aceste motive, Românii și Croații au luptat la 1848 contra Ungurilor, preferând o viețuire sub regim constituțional austriac unei stăpâniri maghiare. Conducerea spirituală a revoluției din 1848 a Românilor din Transilvania, a avut-o *Simion Bărnuțiu* și binecuvântarea luptei au dat-o cei doi episcopi români: *Andrei Șaguna* și *Ioan Lemeni*²⁾. *Avram Iancu* — un tânăr avocat — a fost conducătorul oștirii de țărani *Moși* iar luptele cele mai îndârjite s'au desfășurat în Munții Apuseni, unde trupele ungurești încercau să pătrundă. Cu ajutorul revoluției românești și prin intervenția Rușilor,

¹⁾ I. Lupaș: *Istoria Românilor*, o. c. pag. 245—246.

²⁾ I. Moșă: *Les Roumains de Transylvanie dans la Révolution de 1848—1849*, în volumul „*La Transylvanie*”. București, 1938, pag. 379—401.

Ungurii au fost zdrobiți, unitatea imperiului austriac salvată, dar Românii nu s'au bucurat de rezultatele revoluției lor „pentru Împărat”. Zădărnicia luptei Românilor din Transilvania a culminat după 1848, prin tragedia lui Iancu — căruia poporul îi spunea „Regele Moților”, și care și-a pierdut mințile de durere¹⁾.

Marele patriot român transilvan *Vasile Goldiș* caracterizând în 1 Decembrie 1918, cu prilejul *Unirii* — dela Alba Iulia — revoluția dela 1848 din Transilvania, spunea: „... Înaintașii noștri de pe Câmpul Libertății în 1848, au hotărât așa: „Națiunea română depune jurământ de credință către împăratul, către patrie și către națiune. Împăratul ne-a înșelat, patria ne-a ferecat și ne-am trezit că numai credința în noi înșine, în neamul nostru românesc, ne poate mântui”²⁾.

În adevăr, prin *Dualismul* din 1867, împăratul Francisc Iosif I, a cedat Transilvania Ungariei, ca preț al împăcării, urmând pentru Români un aspru și greu timp de luptă pentru salvarea Neamului, amenințat în ființa lui, de ofensiva de desnaționalizarea deslănțuită de guvernele dela Budapesta³⁾.

În lupta ce s'a dus de cele două laturi ale Carpaților, pentru a rezista opresiunii ungurești, sunt de importanță deosebită cele două momente aproape concomitente: înființarea *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor* (24 Ianuarie 1891) și *Procesul Memorandului* (7 Mai 1894). Înainte însă de a înfățișa aceste două momente, s'a mai ivit o mișcare care a anticipat intrucâtva Memorandul.

¹⁾ Silviu Dragomir: *Avram Iancu*. București, 1924.

²⁾ Vasile Goldiș: *Discursuri*. București, 1928, pag. 32.

³⁾ Prin dualism Ungurii au obținut revocarea legilor votate în anii 1863—1865 în dieta dela Sibiu, legi care recunoșteau pe Românii transilvăneni ca a patra națiune, cu drepturi politice, culturale și bisericești egale cu ale celorlalte națiuni „istorice” ardeleni, Transilvania păstrându-și autonomia teritorială. (*Memorandul Românilor din Transilvania și Ungaria către Majestatea Sa Imperială și Regală Apostolică Francisc Josef I. Sibiu, 1892, pag. 6—10*).

2. PROCESUL MEMORANDULUI.

După încheierea *Dualismului austro-ungar* (1867), Românii din Transilvania au fost crunt desamăgiți, de felul cum li s'au răsplătit de către Dinastie jertfele lor de sânge din anul 1848. Ajunși sub stăpânire ungurească, ei își pierd treptat puținele drepturi ce le obținuseră dela Împăratul Austriei între anii 1849—1867 (absolutismul austriac) și trebuie să privească fără putință de a reacționa la ofensiva de maghiarizare pusă la cale de noul stat maghiar. Nădejtile — la început — se îndreptau peste Carpați, spre tânărul Stat român independent, care, în 1881, devenise *Regatul României*. Prea mic însă și desiluzionat după expierențele politice ale cooperării sale cu Rușii în anii 1877—78, noul Regat Român caută o apropiere cu Germania și prin aceasta de Austro-Ungaria și de Italia (Tripla Alianță) cu care încheie tratatul de alianță din 1883. Oficial deci, Statul român liber nu putea veni în ajutorul luptei desperate ce se da de către Românii din Transilvania și Ungaria cu guvernele șoviniste dela Budapesta. Din acest motiv, Românii Transilvăneni au pornit lupta pentru afirmarea națională prin ziarul „Tribuna” întemeiat de Ion Slavici la Sibiu ¹⁾

Ungurii, la rândul lor, înființară la 1885 Soc. *Emke*²⁾, societate care avea ca prim scop maghiarizarea Românilor, fapt care a provocat o vie reacțiune printre Ardelenii refugiați în Vechiul Regat Român din cauza persecuțiilor ungurești. Aici întemeiară la 1882 Soc. națională „Carpați”, pe care mai întâi hotărâseră s'o numească „*Iredenta Română*”, iar la 1885, când

¹⁾ Dr. Ion Moga: *Tribuniștii și mișcarea memorandistă*, în „Gând Românesc”, An. II, Nr. 5. Cluj, Mai 1934, pag. 269—270.

²⁾ *Emke* = *Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület*. (Asociația Culturală Maghiară din Ardeal), a fost organizată mai ales de *Sándor József*, fost mult timp senator în România întregită. Înainte de războiul mondial, această societate avea 20.000 membri cu 100 secții și 214 biblioteci maghiare. Vezi, *Sándor József*: *Az E. M. K. E. megalipitása és negyed-százados működése. 1885—1910*. (Înființarea și activitatea de un sfert de veac a asociației E. M. K. E.), Kolosvár, 1910.

s'a înființat la Cluj societatea *Emke*, organizatorul Societății „Carpați”, luptătorul ardelean *Gheorghe Secășeanu*, care în 1884 organizase serbările centenarului Revoluției lui Horia, publică și răspândi o proclamație revoluționară — (18 August 1885) ca răspuns la programul societății *Emke*. Ideile revoluționare ale proclamației se refereau, în prima parte a ei, la tendința Maghiarilor dela Cluj, care discutau chiar în acea zi, cu prilejul constituirii societății amintite, cum să se facă din Transilvania o țară ungurească; își dădeau seama de puținătatea și de slăbiciunea lor aci.

În a doua parte și cea mai însemnată, proclamația se adresează Românilor din Transilvania, îndemnându-i să reziste, în vinele lor să curgă mai iute, mai cu putere sângele Colonilor lui Traian, iar opinca Moșului să calce mai greu pe ulițele luminate ale Clujului...

Proclamația a fost tipărită pe foi volante de mărimea unui ziar de format mijlociu, pe cinci coloane, cu cerneală roșie în numele „*Comitetului de inițiativă al irendentei române*” și expediată cu poșta în toate părțile.

În Transilvania spaima Ungurilor a fost mare și generală, urmată de percheziții domiciliare, apoi de intervenții diplomatice la guvernul român, care fu silit să expulzeze pe autori¹⁾.

Nefiind acesta cel mai potrivit mijloc de a lupta contra celor cari voiau să rupă sufletele românești spre a îmbogăți pe cele ale asupritorilor, s'a aflat cea mai potrivită armă, care să pună la adăpost Statul român de complicații și totodată să ducă cu succes lupta contra Societății *Emke*, militând cu perseverență pentru întărirea unității culturale a tuturor Românilor. S'au înființat astfel la București — în ziua comemorării Unirii principatelor — la 24 Ianuarie 1891, *Liga pentru uni-*

¹⁾ Alexandru Lapedatu: *Un episod revoluționar în luptele naționale ale Românilor de peste munți acum o jumătate de veac*. București, M. O. Imprimeria Națională, 1937, în 8°, 78 pag. (Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice, Ser. III, tom. XVIII, Mem. 9).

tatea culturală a tuturor Românilor. Intențiunea inițială a emigranților ardeleni, care au stat la temelie acestei Ligi, a fost destul de modestă. Ea e reoglindită în actul constitutiv al Comitetului de inițiativă datat din București la 1/13 Aprilie 1890, în care se precizează.

„Văzând situația culturală a fraților noștri de peste munți, situație ce din zi în zi se înrăutățește prin tendința de desnaționalizare a populației nemaghiare întreprinsă de guvern și Kultur-egylet-urile maghiare:

„Subsemnații credem a îndeplini o națională datorie constituindu-ne într'un comitet al cărui scop va fi să colecteze bani și cărți atât pentru tinerimea studioasă cât și pentru orice Român cunoscător de carte de peste munți. Cu banii adunați se vor cumpăra cărți, cari împreună cu cărțile colectate se vor trimite în Ungaria și Transilvania, unde se vor împărți prin protopopiate...”. Semnează: Ioan Russu, I. Nenitescu, C. Tălășescu, Al. I. Hodoș, Vintilă, C. A. Rosetti, Petru Gârboviceanu, Ioan Slavici¹⁾.

Acest comitet stă la temelie Ligii care, în lupta ce-a desfășurat-o, are meritul de-a fi pus, cu toată hotărîrea, în fața opiniei publice europene, problema Transilvaniei. Scopul ei, — arătat în Statute — în afară de cultivarea conștiinței solidarității de rasă, era și determinarea unui curent menit să justifice misiunea de civilizație a Românilor în Orient.

Unul din mijloacele de luptă, mai ales pentru cel de al doilea scop al Ligii, a fost activitatea propagandistică, prin înființarea de filiale în centrele mari din Apus, mai ales universitare, unde tineretul român își făcea studiile. În ziarul „*Le Mémorial Diplomatique*” dela Paris din 14 Februarie 1891, la mai puțin de-o lună dela înființarea Ligii Culturale, se puteau citi aprecieri ca acestea în ce privește scopul Ligii: „Întreprinderea de asimilare violentă la care se dedau Magharii din Transilvania și care a format subiectul unui articol publicat în ulti-

¹⁾ Vezi: *Un document istoric* (primul început al Ligii Culturale), în ziarul „Roberto Fava”, număr festiv. București, 21 Iunie 1897.

mul număr al nostru, a determinat la București crearea unei Ligi pentru dezvoltarea instrucțiunii școlare la Românii care se află în afară de România... Opera de maghiarizare este atât de activ condusă de către Liga Maghiară (Emke), încât ea numără în momentul de față mai mult de cât 20.000 de aderenți, împărțiți în 61 de secții și dispune pentru agitație, care este scopul ei, de un capital depășind un milion de franci¹⁾. Ziarul speră că Liga Culturală va ajunge și ea cel puțin așa de înfloritoare ca Liga maghiară. De triumful ei nu se îndoiește, de oarece apără *dreptatea absolută* contra pseudo-civilizației maghiare care proscribe limba și biserica Românilor din Transilvania, leagănu elementului românesc.

Primul act al mișcării pentru lămurirea opiniei publice europene inițiate de Liga Culturală a fost tipărirea și răspândirea *Memoriului Studenților Universitari Români*²⁾, scris de întemeietorul „Tribunii” Ioan Slavici. Prin acest memoriu s’a urmărit informarea opiniei publice internaționale asupra stărilor intolerabile ale Românilor din Transilvania. Acest memoriu a fost tradus în patru limbi europene și răspândit într’un număr de 13.000 de exemplare. Numeroase articole de simpatie și de compătimire pentru Românii din Ardeal s’au scris după acest memoriu studentesc în presa latină din Apus, în care nu lipseau aprecierile că rasa românească este sentinela civilizației în Orient față de care Europa occidentală nu poate să rămână indiferentă. Cel care se afla în fruntea Comitetului studentesc, care a răspândit memoriul, e cunoscutul profesor dela București *Simion Mehedinți*.

E drept că, la *Memoriul studenților români din țara veche* a urmat memoriul studenților maghiari, cu redactarea căruia fusese însărcinat românul renegat Grigore Moldovan, care răs-

1. Ernest Armeanca: *Problema Transilvaniei în presa franceză. Spi-curi din activitatea propagandistică a Ligii Culturale*. Cluj, 1931, pag. 22.

2) *Memoriul Studenților Universitari Români privitor la situaținea Românilor din Transilvania și Ungaria*. București, 1891, 52. pag. și o hartă etnografică după Andrée.

punea memoriului românesc invocând pretinsa constituție liberală a Ungariei. Presa străină din țările latine comentează însă că, față de sofisme studenților unguri, se opun faptele pozitive de oprimare a celor patru milioane de Români ardeleni și că ar fi fost de dorit mai multă generozitate și mai vădit spirit de dreptate la tinerimea maghiară. Studenții români din Austro-Ungaria n'au întârziat să vină cu *Replica*¹⁾, redactată de un comitet în frunte cu *Aurel C. Popovici*, student la Gratz. Ca și în cazul memoriului studențesc, Liga Culturală s'a îngrijit ca *Replica* să aibă un răsunet cât mai lung în opinia publică străină. Astfel, în Italia, vrednicul Președinte al Ligii Culturale *Grigore T. Brătianu*, câștigase pentru cauza Românilor din Transilvania și Ungaria pe ziaristul *Roberto Fava* din Parma²⁾.

Din corespondența ce se păstrează la Academia Română, în dosarele din primii ani ai Ligii, se poate constata deosebitul interes și marea putere de muncă depusă de acest gazetar pentru cauza românească. Intr'o scrisoare din 23 Iulie 1892, către

1) *Chestiunea Română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul” dat de tinerimea academică maghiară „Memoriului” Studenților Universitari din România.* Cu o hartă etnografică a Austro-Ungariei și României. Sibiu, Institutul tipografic, 1892, VII. + 155 pag. (Harta după Kiepert).

2) Ziaristul *Roberto Fava* s'a născut la 11 Februarie 1859, la Parma, și de tânăr și-a luat licența în litere, dedicându-se apoi ziaristicii. A făcut parte din numeroase redacții și a condus ziarele: *Il Presente* din Parma, *La Ragione* din Milano, *L'Epoca* din Genova, etc. A publicat romane (*Carmelia*, *Fior di Ginestra*, *I. Drammi del Nichilismo*) și studii, ca „*Martin Luther und sein Einfluss auf die deutschen Bildung und Literatur*”, (Parma, 1888). — Participând la Procesul Memorandului, a scris cărțile: „*Ricordi rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Rumenia*”, (Parma, 1894), tradusă și în limba română; „*La questione rumena e gli Agenti del Signor Wekerle in Italia*”, (Parma, 1894), tradusă și în limba franceză, cu o prefață de P. G. Cantilli, președinte al Ligii Culturale secția Paris: *Fava Roberto, La Question roumaine et les agents de M. Wekerle à L'etranger.* Traduit de l'italien et avec une preface par P. G. Cantilli, Paris, 1894, în 8°. A tradus din limba germană volumul Reginei Carmen Sylva „*La Servitù del Pelesch*” (București, 1897), în timpul când se stabi-

Președintele Ligii Culturale¹⁾. Fava răspunde că va ceti cu plăcere *Replica* studenților Români din Transilvania și Ungaria și o va folosi ca să sporească propaganda în Italia și în măsura

Roberto Fava.

ce i se va pune la dispoziție material nou, va scrie articole pentru cât mai multe ziare. „Voiu îndemna și pe alți colegi de-ai

lise temporal la București. Tot în acest timp a scris și broșura „*Gli Ebrei in Romania. A proposito di una lettera del Rabbino deputato Bloch alla Camera italiana*“, București, 1895, în 8°, 38 pag.

¹⁾ Anexa 1.

mei să scrie și astfel sper — scrie Fava — că voi putea să trezesc în presă un adevărat *plebiscit* în folosul cauzei românești...". Cere apoi să i se trimită ziarul „Tribuna” din Sibiu, pe care speră să-l poată ceti, deși nu cunoaște bine limba română. Cere un dicționar român-latin, român-francez, român-german, ori român-italian.

Din scrisoarea sa dela 10 August 1892¹⁾, se constată că i s'au trimis două sute lire — bani pentru expediții de scrisori și articole la ziare, precum și un Vocabular Român-German pentru care mulțumește. Cât privește activitatea propagandistică, Fava scrie:

„Am început imediat propaganda pe scară întinsă prin ziare și sper că o voi duce înainte cu bune rezultate, fiindcă e vorba de o cauză care nu poate să întâlnească de cât simpatie și sprijin în toată Italia. Eu nu voi cruța osteneală pentru a ajunge la țintă și nu voi lipsi să folosesc pentru cauza românească toate numeroasele relații ce le am în lumea ziaristică...”.

Răspunzând în 18 Septemvrie 1898 la o scrisoare a lui Grigore T. Brătianu, prin care i se anunța apropiata vizită în Italia a lui Aurel C. Popovici, Fava își arăta bucuria de a-l cunoaște și de-a avea privilegiul să discute cu el importanta chestiune românească²⁾.

În timpul acesta Aurel C. Popovici era în Italia. În 23 Septemvri 1892 scria din Roma lui Grigore T. Brătianu o carte postală în care-i spunea: E bine. Am făcut ispravă în Milano, Turin și Roma. Măine plec la Neapole și de acolo la Florența. Lumea e plină de simpatie pentru noi. Raport detaliat mai târziu. Acum n'am timp, aici fiecare minut mă costă un leu. Trimiteți 200 exemplare (din Replică) lui Fava în Parma. Eu am 50 de exemplare, pe care le împărțesc în persoană³⁾. În 24 Septemvrie 1892, Aurel Popovici scria și lui Fava la Parma,

¹⁾ Anexa 2.

²⁾ Anexa 3.

³⁾ Vezi scrisoarea lui Aurel Popovici în *Msse române* 4854, pag. 290, dela *Biblioteca Academiei Române*.

spunând că nu-i sigur dacă va putea să-l viziteze. Orice corespondență i-ar veni în Parma s'o trimită la Gratz, căci el, din Milano, avizase a i se trimite scrisorile pe adresa lui Fava¹⁾.

Propaganda din Italia a suferit o pauză în timpul campaniei electorale în vederea alegerilor, ce urmau să se facă la începutul lui Noemvrie 1892. Fava nu pierde însă timpul, ci din materialul Replicii și Memoriului a pregătit o broșură de a cărei tipărire se îngrijește și pe care o va trimite ziarelor, asociațiilor politice din toată Italia și o va pune în vânzare și la chioșcuri pe prețul de „due soldi” exemplarul. Această broșură a semnat-o cu pseudonim, spre a trezi mai mare curiozitate și să producă discuții, căci cu cât se va vorbi mai mult de chestiune, cu atât cauza românească va trage mai mari foloase. Ziarul „Roma” din Neapole îi comunicase că îi va publica articolele privitoare la chestiunea română, dar îl roagă să le alterneze cu alte articole despre progresele Regatului Român și mai ales despre viitorul poporului român, ceea ce Fava va face²⁾.

Ivindu-se o încurcătură cu niște pachete ce conțineau exemplare din Replică, se pare în limba franceză, s'a rezolvat prin distribuirea lor în Italia³⁾. Cum ziarul „Roma” din Neapole îi ceruse articole privitoare la viitorul politic al poporului și Regatului Român, Fava cere președintelui Ligii, material din care să se informeze⁴⁾.

În acest timp, în Ungaria, începuse confiscarea Replicelor. În 22 Decemvrie 1892, Roberto Fava scria lui Gr. T. Brătianu, arătându-și indignarea față de confiscările exemplarelor din Replică ce se expediasă la Paris. Făgăduiește că va stigmatiza faptul prin articole. Află că ziarele maghiare, sub pseudonimul *Dialma di Valpetrosa* întrebuițat de el pentru broșura ce apăruse în italienește în favorul Românilor din Transilvania, bănuiesc că se ascunde un Român. Se vor convinge — spune el — din presa italiană că nu-i necesar să fii Român spre a detesta

1) Anexa No. 4.

2) Anexa No. 5.

3) Anexa No. 6.

4) Anexa No. 7.

și stigmatiza politica de maghiarizare¹⁾). Între timp în Ungaria ediția italiană a Replicii fusese și ea confiscată și într'un proces verbal din Ianuarie al Ligii Culturale se găsește hotărârea aceasta: „Replicile italiene au fost confiscate de Unguri. Urmează a se tipări și trimite altele... S'a decis a se imprima în Italia și a se răspândi în locul celor 1000 confiscate de Unguri²⁾). Din scrisoarea către Grigore T. Brătianu din 24 Februarie 1893, se vede că în urma unei corespondențe primite în 16 Februarie, Fava a tratat ediția italiană a Replicii la Tipografia Ferrri e Pellegrini din Parma, iar executarea urma să se facă imediat ce Președintele Ligii va hotărî hârtia. Spera ca în Martie să aibă lista oficială a parlamentarilor italieni, spre a le trimite exemplare³⁾).

În 11 Martie 1893, răspunzând Președintelui Ligii Culturale la o scrisoare din 2 Martie, spunea că a dat drumul tiparului celei de a doua ediții italiene a Replicii⁴⁾). Această scrisoare a fost și ultima către Grigore T. Brătianu, căci în cursul acestei luni, cel dintâiu Președinte al Ligii a murit, astfel că Fava se va adresa profesorului *Lupulescu*, care a girat lucrările Ligii până la alegerea ca președinte a lui V. A. *Ureche*. În scrisoarea ce i-a adresat-o în 10 Aprilie 1893, Roberto Fava arată că a fost dureros impresionat și surprins de moartea lui Gr. T. Brătianu, pe care cu întârziere a aflat-o din ziarul *Indépendance Roumaine*. Totodată înștiințează Liga că retipărirea Replicii va suferi întârziere din cauza că au fost nevoiți să comande la Florența câteva semne caracteristice limbii române. Cere să i se sugereze subiecte pentru articole de propagandă și să i se trimită ziare românești, mai ales de acelea care vorbesc de Congresul Naționalităților oprimate, convocate pentru luna Mai 1893 la Sibiu, de oarece în Italia are unde să publice, căci și-a asigurat coloanele celor mai multe ziare⁵⁾).

¹⁾ Anexa No. 8.

²⁾ Vezi Academia Română: *Manuscrite române* 4856, pag. 8 și 63.

³⁾ Anexa Nr. 9.

⁴⁾ Idem, No. 10.

⁵⁾ Anexa No. 11.

Fiindcă i se părea lui Fava că metoda de propagandă în ziare diferite nu dă rezultate mulțumitoare, s'a gândit să întreprindă o acțiune energică și viguroasă scoțând un *buletin*, din care să se informeze toate ziarele din Italia și din alte țări, de tot ce se referă la lupta între șovinismul unguresc și Românii din Transilvania și Ungaria. Știrile din buletin le-ar comenta diferite ziare. I se trimit și lui Lupulescu câteva exemplare din acest buletin, odată cu scrisoarea din 4 Iulie 1893¹⁾.

Buletinul de care pomenește Fava a apărut în 4 Iulie 1895 și-i intitulat: „*Corrispondenza Internazionale*” — Bolletino Bissettimanale d'Informazioni — cu abonament de 15 lire pe an. Două luni urma să fie trimis gratuit, iar apoi trebuia plătit abonamentul. Chestia abonamentului era însă numai de formă, căci ar fi continuat să fie trimis tot gratuit. A fost expediat însoțit de o circulară, în care se dădeau lămuririle necesare, dar încercarea lui Fava n'a dat rezultate. În scrisoarea din 16 Iulie 1893, adresată tot lui Lupulescu, se spune că buletinul n'a obținut succesul pe care-l nădăjduia. Nu s'a descurajat însă, ci a scris fiecărui director de ziar, urmând să întreprindă o călătorie la redacțiile ziarelor mai mari din Italia, spre o mai bună organizare a propagandei²⁾.

Cu scrisoarea din 16 Iulie 1893 se pierde șirul corespondenței lui Fava cu Liga. Din câte s'a putut păstra, ne putem face — după cum am văzut — o idee destul de clară despre propaganda în Italia pentru cauza Românilor din Transilvania și Ungaria în timpul în care a precedat Procesul Memorandului.

Urmarea răspândirii Replicei, apărute în 21.000 exemplare, în limbile: română, italiană, franceză, engleză și germană, a fost că autoritățile maghiare au calificat-o ca agitație, iar Aurel C. Popovici și Nicolae Roman, colegul său, au fost condamnați de către Curtea cu jurați din Cluj, după rechizitorul procurorului Jeszenszky, primul la patru ani închisoare și al doilea la un an (1893).

¹⁾ Anexa No. 12.

²⁾ Anexa No. 13.

În timp ce Liga Culturală activa în Apusul Europei, ajungând la mișcările de opinie publică arătate, Partidul Național al Românilor din Transilvania, adunat în Conferința națională dela Sibiu din 1892, a decis să prezinte neîntârziat Împăratului Austriei Francisc Iosif I un *Memorand*. Cu 11 ani mai înainte, la 1881 — tot la Sibiu — după ce a votat un nou program pentru partid, o astfel de conferință națională hotărîse publicarea unui memorandum, care a și apărut doi ani mai târziu, în 1883. Acest prim memorandum era destinat a lămuri opinia publică din Apus asupra suferințelor și aspirațiilor poporului român de dincoace de Carpați, după încorporarea Transilvaniei la Ungaria¹⁾.

Noul Memorand²⁾, adresat împăratului, fusese decis a se face în conferențele Partidului național român transilvan din 1887 și 1890. O comisie l-a redactat în 1890, dar n'a fost înaintat, socotindu-se că nu-i „timpul oportun”. După agitații de aproape doi ani, pentru și contra trimeriei, conferința națională din 1892 a hotărît prezentarea neîntârziată a acestui Memorand. Cu acest prilej, la conducerea Partidului național român din Transilvania a fost ales un nou comitet, prezidat de *Dr. Ioan Rațiu*, care — în fruntea unei deputațiuni de 300 Români — a plecat, în Maiu 1893, la Viena, în scopul prezentării acestui Memorand Împăratului-Rege Francisc Iosef I. Ca urmare a intervenției guvernului maghiar, Împăratul n'a primit pe Români și atunci *Dr. Rațiu* a încredințat plicul cu Memorandul, șefului de cabinet al Împăratului, baronul Beck, spre a-l înmâna Suveranului. Acesta însă fără a-l deschide, l-a trimis Ministerului de Interne maghiar care, tot fără a-l deschide, l-a trimis Direcțiunii Arhivelor de Stat spre a fi păstrat și aici a fost găsit în 1919 — în acelaș plic nedescăcut — de către Comandantul militar român, după ocuparea Budapestei³⁾.

¹⁾ Georges Moroianu: *Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*. Paris, 1933, pag. 69—70.

²⁾ Vezi textul complet: I. P. P. (app) *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte și date*. Vol. I. Cluj, 1933, pag. 13—44.

³⁾ Zenobie Păclișanu: *Guvernele ungurești și mișcarea memorandistă*

Pentru îndrăsneala de a fi prezentat direct Împăratului acest Memorand și pentru publicarea și răspândirea lui în Europa în limbile germană, franceză, italiană și română, guvernul maghiar a intentat membrilor comitetului național proces¹⁾ care, după desbateri de trei săptămâni la Curtea cu jurați din Cluj, s'a terminat în 25 Maiu 1894 cu condamnarea principalilor conducători ai Românilor, după cum urmează: *Dr. Ioan Rațiu* doi ani închisoare, *Gheorghe Pop de Băsești* un an, *Preotul Vasile Lucaciu* cinci ani, *Dimitrie Comșa* trei ani, *Dr. Daniil Bărcianu* doi și jumătate ani, *Nicolae Cristea* opt luni închisoare, *Iuliu Corotanu* doi ani și opt luni, *Dr. Theodor Mihali* doi ani și jumătate, *Aurel Suciu* un an și jumătate, *Mihail Veliciu* doi ani, *Rubin Patifia* doi ani și jumătate, *Gherasim Domide* doi ani și jumătate, *Dionisie Roman* opt luni și *Patriciu Barbu* două luni²⁾.

Această condamnare dela Cluj a fost precedată de acte de adevărat vandalism îndreptate contra conducătorilor partidului național român și în special contra Președintelui Dr. Ioan Rațiu, căruia — drept răzbunare pentru că a întocmit și înaintat Memorandul — Ungurii i-au distrus casa din Turda, silind familia să se refugieze la Sibiu³⁾. Cu prilejul acestor vandalisme, tinerețea română universitară din București a telegrafiat *Regelui Carol I*, care se afla în călătorie în străinătate, rugându-l să fie interpretul sentimentelor întregului popor român pe lângă prietenii României:

„...Vă rugăm să le vorbiți în favorul Românilor din Ungaria, ca om și ca rege, deoarece, cu toate că România are frontiere, rasa românească nu are, această rasă, care iubește pe Majestatea Voastră, trăește și pe cealaltă parte a Carpaților și

a *Românilor din Ardeal*, în *Revista Fundațiilor Regale*, 1 Maiu 1934, pag. 343—344 și *Georges Moroianu*, op. cit. pag. 78—79.

¹⁾ Vezi actul de acuzare la I. P. P. (app) *Procesul Memorandului*, I. pag. 55—61.

²⁾ Idem, ibidem, vo. II. Cluj, 1934, pag. 325.

³⁾ *Vandalismul dela Turda. Memorile D-rei Felicia Rațiu*. București, Tip. „Voința Națională”, 1893. Cu o prefață de I. C. Drăgescu. Editată de Secția Olt a Ligii Culturale.

ea nu contenește să înconjure persoana augustă a Majestății Voastre, care sunteți Rege a 6 milioane de Români liberi și a 12 milioane de Români împrăștiți în preajma Carpaților"¹⁾.

3. STUDENȚIMEA ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA ȘI PROCESUL MEMORANDULUI.

Studentimea română ardeleană în general și cea din Cluj în special, n'a rămas indiferentă față de frământările politice ce agitau Transilvania în această vreme. Studenții din Cluj fuseseră bine organizați din punct de vedere național. Avuseseră o societate de lectură numită „*Iulia*”, condusă multă vreme de profesorul de limba și literatura română dela Universitatea maghiară din Cluj, *Dr. Grigore Silași*. În fiecare an, în sâmbul societății „*Iulia*”, studențimea română sărbătorea ziua de 3/15 Maiu — simbol al luptei pentru libertate — organizând baluri românești și festivaluri. Această mișcare națională a studențimii române din Cluj a dus la o reacțiune din partea studenților maghiari, reacțiune care a avut ca rezultat, la 1884, desființarea societății și apoi înlăturarea dela catedră a profesorului *Dr. Grigore Silași*²⁾. Timp de șapte ani studențimea română lipsită de conducător, a purtat în taină sentimentul iubirii de neam, pentruca la 1891 acest sentiment să se manifeste prin *Replică*. Aceasta aduse autorului principal, studentului dela Gratz *Aurel C. Popovici*, condamnarea amintită de patru ani temniță. Punctul culminant al luptei îl atinge studențimea română din Transilvania și Ungaria în timpul Memorandului.

Astfel, încă din Aprilie 1894, studenții români din Cluj, în colaborare cu cei din Viena, Budapesta și Oradia, au hotărât să trezească interesul țărânimii pentru ziua procesului, mobilizând-o la Cluj și organizând manifestații de solidaritate cu acuzații. În acest scop tipăriră, pe foi volante, un manifest: *Manifestul Junimii Academice Române din Transilvania, Banat*

¹⁾ Ernest Armeanca, o. c., pag. 44. După „*Le Mémorial Diplomatique*” din 2 Iulie 1892.

²⁾ I. Lupaș: *Cum a pornit Clujul pe calea romanizării?* Societatea de Măine, 1924, pag. 134, 174—175.

și Ungaria pentru Comitetul executiv al Partidului Național Român și un Apel către poporul român, lămurind importanța procesului Memorandului și dând informații de felul cum trebuie organizată manifestația Românilor în ziua de 7 Mai 1894. la Cluj. Se preciza ca satele din apropierea Clujului trebuiau să vină în masă compactă. Comunele mai depărtate să trimită delegați, iar de pretutindeni să se trimită adrese de aderență și încurajare acuzaților din proces. Preoții de amândouă confesiunile românești, în Dumineca Tomii, să arate de pe amvon poporului însemnătatea procesului și în ziua de 7 Mai să se țină slujbe religioase, rugându-se lui Dumnezeu să ajute dreptății.

Apelul se termină cu cuvintele:

„Părinți ai noștri, mame iubite, frați și surori, pentru numele lui Dumnezeu vă rugăm și vă conjurăm, ridicați inimile voastre, cu toții să ne arătăm vrednici urmași ai străbunilor noștri și că purtăm cu toții în piept dorul sfintei libertăți. La Cluj, pe câmpul libertății, să ne vedem cu toții!”

În urma acestui *Apel*, în ziua de 7 Maiu, mai multe mii de țărani și intelectuali români s'au adunat pe străzile Clujului, manifestând pentru acuzați. Mulțimea se strânsese pe străzile din jurul Redutei, fostul local al Cercului Militar din Cluj, unde se judeca procesul. Paza localului era făcută de numeroase trupe maghiare de infanterie și cavaerie, la care se adăuga poliția. Îsvorul agitației românești pentru memorandiști fu însă repede aflat, în urma perchezițiilor făcute la Biroul de presă din hotelul *Biasini*, unde s'au găsit exemplare din *Manifest* și *Apel*, cu semnăturile studenților. În felul acesta principalii vinovați au fost identificați. Siguranța a anunțat Ministerul Instrucțiunii la Budapesta și aceasta, în 19 Maiu 1894, a trimis Rectoratului Universității din Cluj un ordin (Nr. 1.165), în care-i făcea cunoscut că, pe baza cercetărilor Siguranței, manifestele semnate cu titlul generic „*Tinerimea Română*” și „*Junimea Academică Română*” nu sunt străine de studențimea română din Cluj și deci să procedeze la o anchetă pentru a se

afla autorii tipăriturii și cei care le-au răspândit. Cu ajutorul justiției și siguranței, care i-au procurat manifestele, s'a putut stabili o listă de 42 semnatori, studenți români ai Universității din Cluj, pe care Rectorul i-a citat în fața Consiliului de disciplină. Erau reprezentanți ai studențimei române dela toate cele patru Facultăți, mai numeroși fiind cei dela Drept, în număr de 26, apoi cei dela Medicină, în număr de 10, iar dela Litere și Științe 6, câte trei dela fiecare. Majoritatea aveau vârsta între 20—25 de ani și erau mândri de-a se fi încadrat în epocalul proces al Memorandului. Indată după ce, în 18/30 Maiu 1894, s'au început cercetările la Rectorat, au trimis ziarului „*Tribuna*” din Sibiu o informație intitulată „*Tinerimea română în foc*” în care se arăta că „toți interogații răspund resolus și în solidaritate primesc toată răspunderea pentru redactarea, tipărirea și răspândirea *Manifestului* și *Apelului*... Ni s'a aruncat și nouă odată mânușa; Noi avem s'o primim!”

În ziua de 30 Maiu 1894, s'a ținut prima ședință a consiliului de disciplină, sub președinția Rectorului Universității *Dr. Brandt Jozsef* și s'au luat declarații acuzaților. Dintre declarații, sunt vrednice de amintit ale studenților: *Aurel Ciortea*, dela Facultatea de Științe, pe atunci în etate de 22 de ani, a lui *Liviu Cigăreanu*, de 19 ani, dela Medicină și a lui *Valer Tempea* de 22 ani, dela Drept.

Studentul Aurel Ciortea, viitorul profesor de Științe Fizico-Chimice al Școlilor Române din Brașov și în Clujul românesc, Rector al Academiei de Inalte Studii Comerciale, declară următoarele: „La sfârșitul lunei Aprilie (1894) am primit dela Studențimea română din Viena câte un exemplar litografiat al acestor foi volante, cu invitația de a ne face observațiile, ceea ce noi am și făcut, am întărit apoi aceste observații cu semnăturile noastre și le-am trimis la Viena, de unde ne-au fost retrimise tipărite. Din stocul primit am trimis vre-o 15 exemplare în regiunea mea natală, iar 4—5 exemplare le-am împărțit în localitate. Recunosc ca proprie semnătura mea de pe exemplarul ce-l aveți și declar că am semnat acest exemplar tipărit pentru a desmînji unele versiuni răspândite prin opinia

publică, că noi studenții, n'avem curajul de a ne asuma nominal răspunderea celor scrise în aceste manifeste".

Studentul Liviu Ciugăreanu, în declarația sa, a spus că ideia redactării *Apelului* către poporul român a luat naștere între studenții din Cluj, când s'a știut sigur că procesul se va desbata și că, apoi, au intrat în corespondență cu studențimea română dela Budapesta, Viena și Gratz, precum și cu cea dela Academia de Drept din Oradea Mare. Conceptul i-a venit din Viena, la iscălit, semn că a consimțit și și-a luat răspunderea, trimetându-l îndărăt. Exemplarele tipărite le-a împărțit atât la Cluj, cât și în Județul Turda.

Aurel Maniu, confirmând cele declarate de antecesorii, a adăugat că din exemplarele sosite dela Viena și semnate de studenți, a dat unul lui *Ilie Dăianu*, student în Filozofie la Budapesta și *ziarist*, spre a-l publica în gazete. A împărțit și el un număr de 25 exemplare, în ținutul natal, iar în timpul procesului, Românilor veniți la Cluj.

Valer Tempea spune că au iscălit cu toții acele exemplare pentru a fi o dovadă că se recunosc autori ai *Apelului* și *Manifestului* și că titlul „Junimea Academică Română” și „Tinerimea Română” nu sunt nume fictive. Confirmă pe Maniu, că au avut de scop ca, prin *Ilie Dăianu*, si fie publicate — cu semnăturile lor — în ziarele „*Tribuna*”, „*Dreptatea*” și „*Gazeta Transilvaniei*”.

Ședința Consiliului de disciplină al Universității maghiare din Cluj s'a ținut — în continuare — numai în ziua de 9 Iunie 1894, având ca președinte pe Dr. Kiss Mór, prodecan dela Facultatea de Drept. Participau la Consiliu, Decanii celorlalte Facultăți. S'au făcut cercetări dacă studenții români au ținut ședințe ori întruniri, dacă funcționează clandestin vre-o societate studențească și cine-i conducătorul mișcării naționaliste a studențimii românești. Studenții, menționându-și vechile declarații, au afirmat că nu există nici-o societate studențească clandestină și nici întruniri n'au ținut ci numai *discuții* între ei au avut, mai ales la un restaurant unde, vre-o 10—15, luau masa împreună. Cât dura masa comună, durau și discuțiunile care aveau

ca obiect importanta chestiune a procesului Memorandului și atitudinea studențimii române.

Concluziile consiliului de disciplină au fost că studențimea română — prin atitudinea de adeziune la mișcarea memorandistă — s'a făcut vinovată de abateri dela anumite paragrafe din regulamentul de disciplină, taxe și învățământ, vinovații au fost pedepsiți cu suspendarea semnării caetelor de cursuri pe semestrul al II-lea din anul școlar 1893—1894, neeliberarea de certificate de absolvire și neadmiterea la examenele de fine de an și de doctorat. Cum însă, vinovații principali, pe care-i presupunea consiliul de disciplină, n'au fost identificați, pedepsele urmau să se amâne până ce justiția va afla pe acești conducători. Anchetatorii dela Universitate au făcut constatarea că „*fiecare din acești studenți și-au dat silința să-și atribue un rol covârșitor în redactarea și răspândirea textelor incriminate*”.

Acesta a fost rolul studențimii române din Transilvania și Ungaria în timpul Memorandului. Plină de demnitate și mândrie națională i-a fost atitudinea față de anchetatori. Idealul național se împletea în sufletele tinerilor și bătrânilor într'o armonioasă luptă pentru apărarea drepturilor încălcate de opresorii maghiari¹⁾.

4. OPINIA PUBLICĂ ITALIANĂ ȘI PROCESUL MEMORANDULUI.

Procesul ce s'a desbătut la Cluj în luna lui Maiu 1894, și care esete cunoscut sub numele de procesul Memorandului, a răscolit de indignare tot Apusul latin al Europei și în special Franța și Italia. Nu s'ar putea preciza în care din aceste două țări a avut numitul proces ecou mai pronunțat. Un lucru este cert însă, că și astăzi, după 45 de ani, cine răsfoșete actele acestui proces, rămâne profund indignat. Un distins magistrat

¹⁾ Datele acestui capitol au fost culese din conferința „*Studențimea română din Cluj și procesul Memorandului*”, ținută de Dl. Dr. Ioan Moga, în aula Universității din Cluj, la comemorarea a 40 de ani dela procesul Memorandului, în luna Maiu 1934.

român Clujan, care a adunat și tipărit actele acestui proces¹⁾, trimițându-le apoi spre păstrare Academiei Române, scrie în cuvintele de încheiere ale ultimului volum, că dorește ca „*justiția românească nici când să nu cadă în păcatul unui asemenea Justizmord comis de înaintașa sa pe aceste plaiuri*”.

Acest proces a fost o continuare a procesului Replicei, dar dacă cei condamnați la Cluj în 1893 erau doar studenți Universitari și procesul lor a putut trece mai fără ecou, cei condamnați de Curtea cu juri din Cluj în Maiu 1894, erau reprezentanții națiunii române în calitatea lor de conducători ai Partidului național român și procesul, ce s'a desbătut aici, a fost cu drept cuvânt numit *procesul națiunii române*.

S'a desbătut deci în capitala Transilvaniei procesul a două națiuni: cea maghiară, care acuză și condamnă prin justiția ei, și cea română care se apără și care, deși acuzată și condamnată, s'a constituit acuzatoare atât în fața Curții din Cluj, cât mai ales în fața opiniei publice mondiale.

Dintre ziarele străine cari au trimis reprezentant special pentru a participa la desbaterile procesului dela Cluj au fost și cele italiene. Cel trimis cu această nobilă misiune era *Roberto Fava*, ziaristul care și-a eternizat, în pagini de neintrecută căldură sufletească și de remarcabilă obiectivitate istorică, impresiile și amintirile din acest timp. Cartea sa de impresii și descrieri asupra procesului Memorandului poartă titlul: *Ricordi Rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Romania*²⁾, tradusă apoi și în românește sub titlul: *Amintiri din Țările Române — Note dintr'o călătorie în Transilvania și România*³⁾.

Roberto Fava își începe cartea cu un capitol în care este vorba de drumul ce l-a făcut dela Triest la Cluj și de misiunea sa în Transilvania: „...Un episod foarte grav al luptei raselor, care sbuciumează de atâția ani acea nenorocită regiune, o mon-

¹⁾ I. P. P. (app), o. c. pag. 479.

²⁾ Parma, Tip. Ferrari e Pellegrini, 1894, în 8°, 312 pag.

³⁾ București, 1895, în 8°, 140 pag.

struoasă dramă judiciară care era gata să se desfășure la Cluj sub auspiciile șovinismului maghiar și care cu drept cuvânt a fost numit *procesul naționalității române*, deșteptase atențiunea întregii prese europene și eu plecasem ca corespondent pentru unele mari ziare din Italia și din străinătate, pe acel pământ unde mândră și fatală se dă lupta între civilizația latină, reprezentată prin nobilii descendenți ai colonilor lui Traian, și între barbaria asiatică ai căror fideli urmași sunt strănepoții lui Atila (p. 7—8)¹⁾.

Impresiile ce i-le face pământul Transilvaniei și descrierea acestei țări, amintește descrierea lui Nicolae Bălcescu, marele patriot român al generației dela 1848:

„Ea (Transilvania) — se deosebește de toate celelalte țări din Europa și încetul cu încetul le reamintește pe toate. Veți găsi natura septentrională pe munții înalți acoperiți de păduri și la câteva ceasuri de mers verdea câmpie bogată în vegetație de cereale, cu vii, în vastele livezi care te îmbată de miros, sub razele calde ale soarelui și-ți dă iluzia de-a te afla într'un loc de la miază-zi al Europei. Dar mai întâi de toate găsești o notă caracteristică, ce exercită asupra spiritului cea mai puternică atracțiune și peste tot găsești urme intacte și palpabile ale civilizației române...” (p. 12)).

Prima impresie ce i-o făcu Clujul gazetarului italian, unde fu primit de prietenul său Vasile Hossu²⁾ și de numeroși gazetari români, a fost aceea a scandalului pus la cale de studențimea maghiară:

„...în trecere cu trăsura prin oraș, fui uimit găsind în fața hotelului Ungaria³⁾ o mare mulțime de maghiari înarmați cu ciomege care alternau strigătele Abuzg (Jos) cu lovituri de pietre aruncate în ferestrele hotelului. În hotelul Ungaria trăsese-

¹⁾ Citatele sunt din traducerea românească.

²⁾ Dr. Vasile Hossu, președintele biroului de presă în timpul Procesului Memorandului, este viitorul episcop de Lugoj și apoi de Gherla al Bisericii române unite.

³⁾ Imobilul unde se afla hotelul „Ungaria” se poate vedea și azi, în strada Regele Ferdinand Nr. 3, din Cluj.

seră cu puțin înainte, unii cu familiile lor iar alții singuri, membrii Comitetului național român, victime ale tiraniei guvernului din Budapesta... — Demonstrații erau în mare parte studenți. Unii din acești demni reprezentanți ai cavalerestei națiuni văzând că sosesc în trăsurile mai multe doamne, împinseră eroismul lor până a asvârli asupra-le cu ouă și... Acea scenă produse în mine o impresie de adânc desgust. Însă aceasta nu era decât prologul barbariilor fără capăt și fără nume, la care trebuia să asist zilele următoare (p. 14 și 15).

În capitolul II al cărții amintite, Roberto Fava vorbește despre *Naționalitățile din Ungaria*. După ce autorul face reflecții asupra veacurilor trecute, când chestiunile naționale nu prezintau nici-o importanță din cauza organizării feudale a societății, amintește discursul din Dec. al lui Barbu Delavrancea ținut la Ploești și în care patriotul și oratorul român definea *Ungaria* ca o *vastă închisoare pentru naționalități*. Crede că nici o definiție n'ar putea să zugrăvească mai bine acest stat care ținea heghemonia lui reprimând dezvoltarea unor popoare așa de deosebite cum erau Românii, Germanii, Slovacia, Rutenii, Croații și Sârbii.

În lupta lor pentru desnaționalizarea altor popoare, Ungurii au căzut într'un șovinism exagerat, care desprețuește tot ce nu-i de origine maghiară:

Mândria acestor scumpi Maghiari este ceva revoltător, scrie Roberto Fava. Dacă vorbești cu unul din ei nu importă din ce condiție socială, ar fi foarte capabil de a-ți spune cu cea mai mare sinceritate că poporul maghiar este cel mai mare dintre popoare, că limba lui este cea mai frumoasă și cea mai armonioasă dintre toate limbile, că literatura lui e cea mai bogată, că Dumnezeu a dat lui Moise tablele legii scrise în limba maghiară și cine știe? poate că părintele Etern care locuiește în cer pe tronul său, e foarte mândru îmbrăcat în costumul maghiar..." (p. 19).

Capitolul III. al cărții lui Roberto Fava este intitulat *Românii*. Aceștia — spune el — luptă cu inversunată disperare pentru drepturile lor naționale și ocupă, prin importanța lor

numerică și intelectuală cât și prin spiritul lor de sacrificiu, primul loc între celelalte naționalități din Ungaria.

„...Dacă ne aruncăm privirile pe o hartă etnografică vedem națiunea română formând o masă compactă dela Marea Neagră până la platourile Ungariei și dela Nistru la Dunăre; numai în centrul Transilvaniei este un grup de Secui, popor de rasă maghiară și câteva mici insule de populațiuni saxone...” (p. 27).

După ce face apoi un scurt istoric al Românilor din Transilvania până la *Memorandum* și după ce arată pe scurt (p. 30—31) semnificația lui, Fava enumără punctele din *Memorandum* care au iritat mai mult guvernul maghiar și care sunt acele ce stăruiau asupra unirii forțate a Transilvaniei cu Ungaria.

a) Unirea cu Ungaria a fost pronunțată fără ca Români să fi participat la ea sub o formă corespunzătoare numărului lor și importanței lor în această țară.

b) Poporul român se simte lovit, pe de altă parte, prin această unire, pentru că, un atare act s'a făcut în vederea unei fuziuni, fără să se țină deloc seamă de legile care garantează autonomia țării (p. 33).

În capitolul IV, intitulat *Cluj*, găsim un istoric sumar al acestui oraș și câteva date și aprecieri interesante.

Astfel aflăm că orașul care în 1939—1940 număra, peste o sută mii locuitori, la 1894 avea 29.000 loc. din care 7.000 erau Români, restul Unguri și Evrei maghiarizați. „*El este — spune Roberto Fava — o insulă maghiară în mijlocul unui ocean de Români... Clujul este singurul oraș din Transilvania unde maghiarismul a fost exercitat cu cea mai mare presiune...*” (p. 36).

Privitor la populația întregului județ al Clujului, care atunci avea 196.307 locuitori, Ungurii față de elementul românesc abia ating 24%.

Avem apoi informații asupra Clujului în prima zi a procesului, când era „sub cea mai adevărată stare de asediu” căci se adunaseră 3 regimente de infanterie, trei escadroane de hussari și un mare contingent de jandarmi.

„Imi voi aminti toată viața mea ziua de 7 Maiu (1894), când s'a început procesul Memorandului. Cine n'a văzut în aceea dimineață mulțimea imensă care însoțea dela hotel Ungaria la localul Tribunalului cu strigăte de *Să trăiască*, pe membrii Comitetului național? Cine n'a văzut, mai târziu, după prima ședință, în grădina Banffy¹⁾, o mulțime de aproape două zecimii de Români veniți printre toate armatele și rigorile polițienești, din toate părțile acelei regiuni, aclamând, beți de entuziasm, pe doctorul Lucaciou...?

Cine n'a văzut femeile îngenunchind pe pământ și implorând, cu mâinile împreunate, dela Dumnezeu redarea patriei apăsate, nu știe ce însemnează entuziasmul unui popor...” (p. 37—38).

În acel timp, Clujul avea afară de hotelul Ungaria, un hotel destul de mare, care se numea *Biasini*, local ce se vede și astăzi pe str. Avram Iancu. Acolo fusese găzduit Roberto Fava și, în prima zi a procesului, toți ziariștii au fost percheziționați de poliție, care și-a repetat apoi obiceiul aproape în fiecare zi.

Deosebit de important este capitolul care vorbește de *Jus-tiția ...maghiară* (cap. V) și care, din aceeași ortografie întrebuințată de autor, ne apare o ironie. În acest capitol se spune că, până la 1884, Curtea de Jurați era în Sibiu. Dar în acest oraș populația fiind în cea mai mare parte saxonă, nu era dispusă ca să servească răsbunările Ungurilor și de aici necesitatea de-a o muta la Cluj.

„Acest oraș — spune Fava — era singurul în stare, după planul guvernului, să fie sediul judecării tuturor proceselor de presă în contra publiciștilor români...” (p. 40).

Jurații din Cluj nu-s simpli cetățeni, ci aleși dintre cei mai înverșunați adversari ai politicii românești, iar magistrații niște servili executori ai ordinelor celor dela guvern. Așa fiind cetitorului îi este imposibil să-și facă o idee de monstruoasa comedie, în care s'a desfășurat procesul Memorandului. Audi-

¹⁾ Se afla pe locul grădinei și localului fostului Liceu de fete „Regina Maria” din Cluj.

rea acuzaților s'a făcut în sala unde se hotărește unirea forțată a Transilvaniei cu Ungaria (1865)¹⁾. Pe cât erau de liniștiți acuzații, pe atât erau de întunecați membrii tribunalului. Apărarea a ridicat incidentul ca fiecare jurat să depună un jurământ că nu va fi călăuzit de ură sau răsbunare, dar propunerea a fost respinsă de Curte, care lasă pe jurați în fiecare zi, în plină audiență, să-și bată joc, să insulte și să amenințe în toată voia pe patrioții români care se aflau pe banca acuzaților (p. 42).

La fiecare observație ce făceau, avocații apărători erau amendați cu o sută, două și chiar trei sute florini, iar dacă stăruiau, amenda era îndoită și jandarmii îi dădeau afară din sală. În cele din urmă, apărătorii văzându-se împiedecați în misiunea lor, se retraseră în massă trimitând — fără rezultat — o protestare Ministrului maghiar de Justiție.

În afară de sala Tribunalului, se făceau percheziții și arestări arbitrare, mai ales după ce ziarul intitulat *Golgota*, scris și tipărit în București, apăruse pe hârtie roșie și cu o gravură ce reprezenta pe cinci din acuzați: Rațiu, Lucaciu, Pop de Băsești, Nicolae Cristea și Septimiu Albin, răstigniți pe cruce și bătuți de Unguri, începuse a se răspândi prin Cluj. Țăranii din împrejurimi erau opriți a veni la oraș, iar guvernul instituisese cenzura telegramelor și corespondențelor ce nu erau oficiale.

„De aceea — spuse Fava — văzând că din Cluj nu puteam nici să scriu, nici să telefonez, a trebuit să mă gândesc la un remediu și-l găsiu ușor grație gentileții unor amici care pe rând, în fiecare seară, plecau până la graniță cu toată corespondența epistolară și telegrafică și, odată trecută frontiera, expediam totul pe teritoriul liberei Români”. (p. 44—45).

Despre presa maghiară, toată aproape în solda guvernului,

1) A fost localul *Cercului Militar*, pe strada Memorandului. O placă comemorativă s'a așezat la împlinirea a 40 de ani dela procesul Memorandului (1934); ea fu ridicată, cu prilejul evacuării, de dl maior G. Gârleanu și adusă la Muzeul Astei din Sibiu.

Fava spune că făcea pe agentul provocator, inventând, calomniind și acuzând pe Români. Din cauza aceasta, acuzații din procesul Memorandului n'aveau viața garantată, căci adesea, după audieri, erau insultați și atacați de plebea maghiară... „Pentru dragostea de adevăr trebuie să spun, că n'am văzut nici-odată o presă așa de mincinoasă, așa de răutăcioasă și așa de nerușinată ca cea maghiară. A falsifica adevărul, a inventa comploturi și conjurații, a denunța puterii executorii pe oamenii onești și patrioți — iată nobila sa misiune, iată opera sa de toate zilele”. (p. 45).

Capitolul VI, — *La Hotel Biasini* — este capitolul închinat tinerimii, căci la acel hotel erau toți tinerii patrioți români găzduiți și acolo veneau toți care erau în trecere:

„...In cete soseau studenții din București, Iași, Viena, Budapesta, Graz, Basarabia, Bucovina, toți înflăcărați de dragoste de patrie, toți frământați de un nobil dispreț în contra opresorilor rasei lor... În acei tari campioni ai tinerimii române — spune Roberto Fava — mi se părea că văd în acțiune valoroasa falangă de eroi, care a preparat ridicarea patriei italiene...”. (p. 46—47). În acel hotel erau aproape numai ziariști și studenți. Era un reprezentant al *Tribunei* din Sibiu, al *Gazetei Transilvaniei* din Brașov, al *Dreptății* din Timișoara și ai principalelor ziare din București, în afară de corespondenții ziarelor franceze, germane, engleze, croate, slovace, sârbe, „rezulta deci o varietate de idiome, care putea da foarte bine o idee despre biblicul turn al lui Babel în momentul încurcăturii limbilor...”. (p. 47).

Serile se petreceau în cântece patriotice, mesele se uneau și în sala închisă a restaurantului dela hotel răsună *Deșteaptă-te Române*, *Fratelli d'Italia*, *Coll'azzurra coccarda sul petto*, *Cântecul lui Lucaci* și altele.

„...Nu e posibil — încheie acest capitol autorul — de descris entuziasmul acelor ceasuri de caldă expansiune, dar e sigur că acele seri constituiesc unul din cele mai scumpe și plăcute amintiri ale vieții mele. Pentru nimic în lume nu vă voi uita niciodată, o scumpi amici, o tineri patrioți români, și alături de voi aș dori să mă lupt pentru cea mai sfântă dintre cauze. Și

cum în petrecerile noastre adesea imnul lui Garibaldi se alterna cu magicile note ale cântecului *Deșteaptă-te Române* și după strigătele *trăiască națiunea română* veniau cele de *să trăiască Italia*, așa fac urări călduroase ca imnul leului din Caprera să răsune pe câmpiile Transilvaniei și ale Banatului și cele trei culori ale drapelului italian să se amestece cu cele trei culori românești în ziua redeșteptării scumpei voastre patrii". (p. 54).

În excursiunile pe care le-a făcut în satele românești din munți și din apropierea Clujului, Roberto Fava a cunoscut de aproape portul și obiceiurile țaranului român, pe care le descrie în capitolele *Pe munții Transilvaniei* și *Desmir*, comuna unde păstorea preotul Aureliu Poruțiu și unde a cunoscut mămăliga și balmoșul (amestec de mămăligă cu caș) și unde fiul preotului, anume Victor — student la Budapesta — i-a cântat din flaut melodii păstorești.

Capitolul IX, intitulat *O sentință infamă*, încheie impresiile și însemnările asupra Procesului Memorandului.

Imi va rămâne mereu impresia ultimei ședințe — scrie Fava — pentru energia și curajoasa protestare făcută de dr. Ioan Rațiu.

Rechizitorul reprezentantului ministerului public a fost o țesătură de provocațiuni și de murdare insulte în contra generoșilor patrioți. După așa zisul orator al legii... jurații se aruncară asupra lor cu injurii și amenințări cu pumnii strânși, fără ca președintele acelui straniu tribunal să se gândească măcar să-i cheme la ordine..." (pag. 73).

După ce reproduce cuvântarea lui Ioan Rațiu către Curtea cu jurați, după condamnare, Fava încheie:

"...Sentința fu aceea, care trebuia să se aștepte. Acei generoși patrioți fură condamnați până la cinci ani închisoare. Astfel era plătit crudul șovinism al domnilor descendenți ai lui Attila și *ideea pan-maghiară triumfă încă odată cu violență și cu opresiune, uitând că lanțurile torturaților și sângele apăsătorilor se schimbă într-o zi în glonț răsbunător în contra tiranilor.* (pag. 77).

Odată sfârșit procesul Memorandului, misiunea în Tran-

silvania a lui Roberto Fava se terminase și după o oprire în Blaj, condus fiind de tinerii studenți români Dăianu și Brânzeu, unde fu sărbătorit la reședința metropolitană de către Canonul Augustin Bunea și profesorul Iacob Mureșianu, ziaristul italian se duse la București unde fu primit și sărbătorit de Liga Culturală. I s'au dat două banchete: unul de către Comitetul executiv al Ligii în sala de marmoră a hotelului *Union* și altul de Presă, de studenții universitari și de colonia italiană din București în vasta sală a teatrului *Hugo*. Fava o descrie:

„Revăd încă acea splendidă sală strălucind de lumină, decorată cu drapelele române și italiene, în jurul portretelor regelui Carol și reginei Elisabeta a României, a lui Vittorio Emanuele, a regelui Umberto și a Margaretei de Savoia, a lui Garibaldi, a lui Ioan Rațiu și a lui Vasile Lucaciu...” (pag. 118). Ambele banchete au fost prezidate de profesorul V. A. Ureche, președintele Ligii, și au luat cuvântul fruntași ai Ligii și ai presei române de atunci. Entusiasmat până la lacrimi de toată atenția de care s'a bucurat, Roberto Fava amintește de un buchet splendid de flori în culorile drapelului italian, legat cu panglică tricoloră românească, simbol al unirii frățești între Latinii dela Tîbru și cei dela Dunăre. Călătoria în România o încheie profetizând:

„Un popor, care are în sine atîta entusiasm și atîta încredere, un patrimoniu așa de bogat de iubire de patrie și de nobile aspirațiuni, un sentiment așa de viu de marile lucruri și marile gânduri — un popor care are tradițiuni așa de glorioase și care se arată atît de nerăbdător ca să le continue, nu poate să nu ajungă la un viitor de splendoare și de mărire. El este un torent de lavă aprinsă care, într'o zi sau alta, *mîgînd își va face drum printre toate obstacolele și va curăța de tirani solul pe care se vorbește dulcea limbă a strănepoșilor lui Traian. Nu degeaba curge sânge roman în vinele acelei națiuni.*

Tremurați, voi, care încercați să luați atîtor milioane de fii ai săi partea lor de soare!” (pag. 119—120)¹⁾.

¹⁾ Roberto Fava a fost la procesul Memorandului în calitate de co-

Căldura cu care ziaristul Roberto Fava a îmbrățișat cauza românească, articolele numeroase ce le scrisese în presa italiană, favorabile acestei cauze, precum și hărnicia cu care a lucrat în timpul procesului Memorandului spre a informa opinia publică italiană, au făcut ca numele lui să fie bine cunoscut în Transilvania și să se scrie pagini de aleasă recunoștință pentru activitatea sa.

Astfel, într'un foileton al ziarului *Tribuna* din Sibiu, 1894, An. XI, Nr. 103, din 18/30 Mai — chiar din timpul procesului Memorandului, când Fava lucra din zi până în noapte să informeze presa italiană, cineva — sub pseudonimul Edda — i-a făcut următorul portret: „Numele *Roberto Fava* este cunoscut tuturor Românilor și neuitat va rămâne între noi. Cei ce s'au abătut vreodată măcar pe la biroul de presă din „Hotel Biasini” cu ocasiunea procesului, cred că nu-și vor uita acea simpatică, blândă figură, care în fruntea mesii principale din birou, sub o gigantică oglindă, scria mereu și tot scria neobosit, neîncetat. Domnul Fava, reprezentantul presei italiene la marele proces... era nu numai cel mai blând ci și cel mai harnic membru al biroului de presă... unul din cei mai harnici publiciști ce există... Dacă nu e un mare orator, e un mare stilist... Când are să vorbească, el totdeauna scrie mai întâiu discursurile și (apoi) le citește...”

Bărbat de statură mică, constituție debilă, în vârstă de 40 de ani, impune mai mult prin bunătatea sa, prin blândețea și modestia ce-i reoglindește fața... Temperamentul lui parcă nu-i temperament italian. Munca încordată spirituală a potolit italianescul foc. Vorbește încet, umblă foarte liniștit și toată ardoarea temperamentului italian' sa concentrat pur numai în ardoarea inimii, care așa de mult se știe însufleți pentru cauzele mari ale omenirii, se știe încălzi pentru cauza poporului meu și al nostru, pentru libertate și drepturi... Tăcut ia el peana în

respondent al ziarelor italiene: *Gazetta di Torino*, *Gazetta Piemontese*, *Sera*, *Corriere della Sera*, *Italia del Popolo*, *Riforma*, *Diritto*, *Il Parlamento*, etc. (Cf. Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902)*, Sibiu, 1928, pag. 79.

mână și atunci sufletul lui își varsă pe hârtie efusiunea sentimentelor tulburate și biciuește cu fulgere toată nedreptatea. De aceea glasul durerilor poporului nostru a aflat așa de viu răsunet în sufletul lui, în cât la vestea marelui proces să alerge din patria sa liberă, din frumusețile Italiei, dela Parma la Cluj.

A ajuns odată la „*Replică*” — a cetit-o și indignat de atâtea nedreptăți câte se descopăr acolo, s'a hotărît să-și pună toate puterile pentru a apăra cauza sfântă și justă a poporului frate. De aceea, cu deosebit interes a urmărit toată desvoltarea luptelor noastre până acum la marele proces... Din firea sa el aplicat este a lupta pentru marile ideale.

Și dacă chiar cauza noastră a știut să-l cucerească, să-l preocupe, e semn că mare este ea, sfântă și dreaptă, nu numai în ochii noștri, ci înaintea tuturor oamenilor de bine care știu iubi sincer libertatea pentru care luptăm și noi.

Dumnezeu să-i ajute... Noi recunoșcăm vom fi, păstrându-l cu drag în amintirile sufletului nostru!”

Astfel ni-l prezintă „*Edda*”, care este — după cum am aflat ulterior — pseudonimul publicistului transilvan Dr. E. Dăianu.

În timp ce ziaristul Roberto Fava își făcea, ca martor ocular, însemnările asupra procesului Memorandului, trimițând, cu greutate, corespondența sa din Cluj, în ziarele italiene se publicau relații amănunțite asupra procesului și articole care condamnau procedeele guvernului maghiar față de Români.

Astfel, jurnalul *Il Diritto* din Roma, califică procesul Memorandului ca una din cele mai grave erori politice, asemenea celor comise altădată de Austria față de Lombardo-Veneția¹⁾.

Dar, în afară de numeroasele articole și infomațiuni din ziare, ceea ce a produs în Italia și în alte țări o adevărată senzație, a fost interpelarea pe care deputatul *Imbriani* a adresat-o în parlamentul italian primului ministru *Crispi* în favoarea Românilor din Transilvania.

Deși primul ministru italian n'a vrut să răspundă interpe-

¹⁾ Georges Moroianu: *Les luttes de Roumains Transylvania pour la liberté et l'opinion europeene*, Pars, 1933, pag. 170—171.

lării lui Imbriani, statul italian fiind membru al Triplei Alianțe, sufletul lui era alături de Latinii din Carpați, ca al unuia ce luptase pentru eliberarea Italiei în rândurile celor o mie de cămăși roșii de sub conducerea lui Giuseppe Garibaldi¹⁾.

Ziarul „Dreptatea” din Timișoara²⁾, înregistrează precum urmează știrea despre interpelarea din parlamentul italian:

„În ședința de ieri a parlamentului (26 Maiu 1894), deputatul Imbriani adresează ministrului-președinte Crispi și ministrului de externe Blanc, întrebarea că au de gând să întreprindă acțiune pentru apărarea drepturilor popoarelor latine asupra Austro-Ungaria? Ministrul-președinte Crispi declară că la această întrebare nu poate răspunde. La aceasta Imbriani zice cu voce puternică:

„Din Cluj străbate până la noi țipătul de durere! Parlamentul italian trebuie să-și ridice vocea mândră protestatoare și trebuie să-și exprime simpatiile față de acele popoare care luptă pentru libertatea lor”.

Urmarea interpelării deputatului Imbriani a fost o moțiune de simpatie și de încurajare pentru cauza națională română, pe care au semnat-o un număr de 277 membri ai Adunării Deputaților italieni. Moțiunea a fost trimisă Adunării Deputaților Români, cari au mulțumit telegrafic³⁾.

La câteva zile după interpelarea lui Imbriani, avocatul *Attilio Begey* semna un articol numit: *Pro-Transilvania*, care începe astfel:

„Domnul deputat Imbriani s'a abătut alaltăeri dela regulamentul Camerii pentru a asculta legile inimii, când a exclamat: „Să trimitem un cuvânt de simpatie poporului transilvan care luptă pentru independența sa!” El a avut dreptate. Această simpatie se cuvine Ardelenilor din partea tuturor popoarelor libere, dar mai ales din partea Italiei, pentru că italică este origina celui popor, italic graiul său și deci italic trebuie să fie și

¹⁾ Cf. G. Moroianu: O. c. p. 171—172.

²⁾ An. I, Nr. 110 din 18/30 Maiu 1894.

³⁾ I. Georgescu: O. c., 1928, pag. 140.

cel mai puternic sprijin moral pentru cauza lor". Și sfârșea cu cuvintele: „Salutăm deci cu simpatie pe frații noștri din Transilvania, salutăm pe condamnații de astăzi dela Cluj, cu urarea ca să fie biruitorii de mâine, la Alba-Iulia”¹⁾.

Dintre senatorii și oamenii politici italieni, *B. Pandolfi*, *S. Omodei*, *G. Ostini* și încă 24 fruntași²⁾, trimit lui *V. A. Ureche*, senator și președinte al Ligii Culturale, următoarea salutare din Roma (16 Maiu 1894):

„Trimitem o salutare afectuoasă fraților noștri români, cu dorința ca în curând să vină ziua în care ceice cer dreptate să nu mai fie nici persecutați, nici martiri”³⁾.

Angelo Degubernatis, profesor la Universitatea din Roma și senator, unul din primii vizitatori europeni ai Românilor macedoneni, scrie lui *V. A. Ureche* o scrisoare (Roma, 22 Iunie 1894) în limba franceză, în care spune: „...eu socotesc de-a dreptul monstruos ceea ce se petrece în Ungaria privitor la Români... Li socot pe Români adevărații urmași romanizați ai vechii Dacii... Iubesc pe Unguri, dar găsesc că ei au mai mult a pierde decât a câștiga în viitor, din actualele lor violențe...”. Iar *Luigi Palma*, profesor de drept constituțional la Universitatea din Roma, amintea, în 14 Maiu 1894, vechiul adevăr că: „...forța poate să valoreze pentru a creia și alcătui Statele, dar numai dreptul le poate păstra...”⁴⁾.

Profesorul *B. E. Maineri* din Roma, scriind în 23 Iunie 1894, tot lui *V. A. Ureche*, își termină scrisoarea cu cuvintele: „...Cinste, deci, valoroșilor apărători ai dreptului național, astăzi nesocotit și călcat în picioare în Transilvania și Banat”.

¹⁾ *V. A. Ureche: Voci latine, I-a Culegere de adesiuni a gintei latine la mișcarea națională din Transilvania și Banat. București, 1894, pag. 145—146.*

²⁾ Canegallo, T. Pais, G. Danieli, Arturo Galetti, Eugenio Maury, D. Zainv Luchini, R. Palizzolo, E. Calderana, E. Arcoleo, G. Mestica, E. Ghigi, N. Vischi, Pavoncelli, Testasecca, Del Balzo, Morelli, U. Pada, Michele Amadei, A. Sinaldi, Paolo Trampea, Nicola Falconi, Giuseppe Braci și Pugliese.

³⁾ *V. A. Ureche: Op. cit. pag. 1.*

⁴⁾ *Idem, ibidem, pag. 5 și 13.*

Enrico Croce, referindu-se la soarta Românilor din Transilvania cu prilejul procesului Memorandului, se întreba:

„Dacă numele komei, timp de atâtea veacuri a fost ținta unor aspirații atât de sfinte și sublime ale italienilor și a făcut să bată și să tresară inimile atât de tare de dorință și nădejde, numele și soarta fiilor României — atât a celor din România Traiană cât și a celor din România Aureliană — poate să lase pe Italieni muți și nepăsători?“¹⁾.

În ajunul procesului Memorandului, la 29 Aprilie, președintele asociației universitare din Pavia scria studenților români că a luat cunoștință cu indignare de cele ce se petrec în Transilvania, unde Ungurii calcă în picioare dreptatea sub cuișor că fac patriotism:

„...Noi vă mulțumim, tovarăși Români, pentru că v-ați îndreptat spre noi încă odată, nu numai pentru că avem origina comună cu voi, dar mai ales pentru că înclinațiile mai arzătoare ale sufletelor noastre ne fac o datorie să vă răspundem și să lăudăm eroicile voastre eforturi pentru a vă elibera de sub tirania maghiară... și dacă revoluția ar urma să izbucnească într-o zi în Transilvania, noi vă vom urma cu inima, vitejilor Români, pe câmpurile de bătălie ce le veți stropi cu sângele vostru...“

Noi vom asista cu inima la procesul nedrept care se intențază la Cluj contra Românului vinovat numai de a fi vrut să-și scuture lanțurile și de-a fi implorat în zadar dreptate în fața regelui Monarh, care impune celor nefericiți să-și înăbușe în tăcere lacrimile...”

Semnează președintele *Giorggetti Rodolfo* și numeroși studenți „In nome dell'Associazione Universitaria Pavese“²⁾.

O salutare afectuoasă și călduroasă urări de încurajare trimite și cei patru sute de studenți italieni din Roma în frunte cu *Dr. Sanctis Mangeli*. Ei amintesc și de numele și de tradițiile glorioase ale mamei comune, Roma. Cu aceste îndemnuri ei speră că frații lor dela Dunăre și din Carpați vor câștiga libertatea

1) V. A. Ureche: *Op. cit.* pag. 37—66.

2) Idem, *ibidem*: pag. 137—138.

națională împotriva Maghiarilor cari încerceau, în toate chipurile și pe toate căile, să le calce în picioare drepturile civile și politice¹⁾.

La 17 Maiu 1894, deputații *Artur Brunialti*, *Carlo Donati*, *Nicola Barozzi* și *Pietro Foscari*, semnează o adeziune de simpatie pentru mișcarea națională din Transilvania, iar cu câteva zile mai înainte, în 14 Maiu, deputatul *Tullo Massarani* scria dela Acqui: „...deplâng trista dramă care se desfășoară zilele acestea la Cluj...”. În aceeași zi, din Milano, profesorul și senatorul *Graziado Ascoli* își trimetea adeziunea sa, comparând pe Românii din Transilvania cu Italienii din Venetia Retică, ce fuseseră sub stăpânirea austriacă²⁾.

Intr'un articol intitulat *Passato e presente*, publicistul *Edcardo Calenda* analizează stările din Austro-Ungaria și arată răsunetul chestiunii române în Franța, Germania, Belgia și Anglia, făcând un istoric al acestei chestiuni și dând statistici pentru populația Transilvaniei din acea vreme. Pomeneste de vandalismul din Turda, Arad, Șimleu și Oradea Mare, arată în ce constă *Memorandul* reprezentanților partidului național român din Transilvania și că la ora când scria articolul „tot Comitetul executiv al Partidului, șefii, în număr de 25, trebuie să răspundă juraților maghiari din Cluj... pentru vina de-a fi răspândit manifeste tipărite, care atacă puterea obligatorie a unei legi, adică aceea pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria: atâta spune textual actul de acuzare”³⁾.

În acest timp, la București, un cortegiu format din mii de persoane se ducea la Biserica Sf. Georghe unde — spune Calenda — „a fost celebrată o slujbă religioasă pentru a invoca ajutorul lui Dumnezeu pentru triumful dreptății”, iar la întoarcere dela Biserică, cortegiul s'a oprit descoperindu-și capul în fața statuii lui Mihai Viteazul, simbolul unității tuturor Românilor⁴⁾.

¹⁾ I. Georgescu: *Op. cit.* pag. 149.

²⁾ Pentru aceștia vezi: V. A. Ureche, *op. cit.* pag. 2, 3, 12 și 40.

³⁾ Idem, *ibidem*, pag. 121.

⁴⁾ Idem, *ibidem*, pag. 115—125.

Din Bologna, profesorul universitar *G. Cappellini* scria la 28 Iunie 1894 lui V. A. Ureche: „Primiți expresia simțirilor mele de sinceră simpatie pentru nobila cauză a Românilor din Transilvania...”.

La aceste numeroase mărturii de simpatie, adăugăm pe cea a senatorului *Ceverini*, a lui *G. A. Aymo*, directorul proprietar al ziarului „Arenă” din Verona, a lui *Ugo Laranga*, director la „Faro Romagnolo” din Ravenna, *Francesco Zon*, director la „Il Veneto” din Padova, *Gaetano Malenotti*, director la „Fieramosca” din Firenze, a profesorului senator *Clemente Corti* din Torino, a senatorului *Gaetano Negri* din Milan, a celebrului istoric *Cesare Cantù*, autorul a numeroase volume de istorie universală și a marelui și gloriosului poet *Giosue Carducci*, care la 11 Iunie 1894, scria:

„*Ai Romani d'oltre i Carpazi da piè della Colonna Traiana, un saluto per la fede nella vita immortale di nostra gente*” (Romanilor de peste Carpați, dela poalele Columnei lui Traian, un salut pentru credința în viața nemuritoare a gîntei noastre)¹⁾.

* * *

Incheiem mărturiile italiene, atât de generos exprimate cu prilejul procesului Memorandului Transilvaniei, mărturii care au înregistrat tot sbuciumul sufletesc al poporului nostru cu prilejul faimosului proces. Nu greșim dacă afirmăm că întregul suflet al poporului italian, îl concretiza, în acel timp, cuvintele lui *Roberto Fava*, trimise lui V. A. Ureche, președintele Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor și care sună astfel:

„Vă salut, o eroici campioni ai ideii naționale! Simpatia popoarelor civilizate este pentru voi, care purtați sus steagul civilizației latine contra ororilor barbariei asiatice. Zorile care vor însemna mântuirea poporului vostru, vor fi salutate cu bucurie dela orice colț al lumii, unde nu este stins cultul marilor ideale”²⁾.

¹⁾ V. A. Ureche, *op. cit.*, pag. 14, 17, 155, 167—172.

²⁾ Idem, *ibidem*, pag. 29.

Partea II.

CHESTIUINEA ROMANĂ ÎN ITALIA DUPA PROCESUL MEMORANDULUI

1. INTEMNIȚAREA MEMORANDIȘTILOR ROMANI LA SEGHEDEIN ȘI VACZ.

În ziua de 25 Maiu 1894, vestitul proces al Memorandului a luat sfârșit¹⁾ Condamnarea la temniță până la 28 ani și 7 luni a membrilor Comitetului național român a fost semnul rupturii definitive între Românii din Transilvania și Unguri, având ca urmare o întărire a conștiinței naționale românești, „...Ungurii au proclamat că forța primează dreptul — scrie ziarul „Dreptatea”²⁾. — Viitorul va arăta contrariul și va mai dovedi că forța va fi alături cu dreptul, că peste 12 milioane de Români nu se vor lăsa copleșiți de cinci milioane de Maghiari și Evrei maghiarizați”.

Cât privește pe acuzați, avem impresiile de după proces ale corespondentului ziarului „Tribuna” din Sibiu:

„Toți acuzații au primit cu bărbăție osânda. Venind în fruntea convoiului, Părintele Lucaciu făcea impresia unui erou din vremurile antice: venia zâmbind. Doamna Lucaciu i-a zis de asemenea senină, următoarele: Te sărut, dragul meu și te salut că pe tine te-au învrednicit mai mult! Dl. Dr. Rațiu venia cu fruntea ridicată. Au intrat cu toții în hotel presărându-li-se ca-

¹⁾ Cf. D. Braharu: *L'Opinion publique italienne et le procès du Mé-morandum de Transylvanie* (1894), în *Revue de Transylvanie*, Tome V, 1939, Nr. 2, pag. 173—201.

²⁾ An. I, Nr. 22, Timișoara, 9 Iunie 1894.

lea cu flori. Singur Badea Gheorghe Pop din Băsești a plâns, pentru că zicea, l-au batjocorit dându-i pedeapsă mai puțină decât celorlalți tovarăși ai săi. Am plâns și noi tinerimea, de bucurie că avem între noi bătrâni cu atâta inimă și curaj... Procesul s'a sfârșit deci. Urmează vremurile de jertfă mare, de muncă uriașă, de luptă cum n'a mai fost. Ziua de azi, tăria cu care toți Românii au primit verdictul, este cea mai mare chezășie că avem să învingem.¹⁾ Precum vedem, urmașii celor care au știut să moară în revoluțiile dela 1784 și 1848 pentru drepturile lor pe aceste locuri, nu s'au lăsat intimidați. Temnița care se deschidea poporului român transilvan prin conducătorii lui, le-a întârziat doar credința în izbândă. Se mai aștepta recursul, pentru că pedeapsa să devină executorie. Și recursul a venit, după cum era de așteptat, pentru menținerea pedepsei dată de jurații maghiari din capitala Transilvaniei²⁾.

După proces, lumea venită să asiste s'a împrăștiat și odată cu ea s'au dus și ziariștii din acel „birou de presă” dela hotelul Biasini, ziariști cari au făcut să se pătrundă întreaga opinie publică europeană, de „chestiunea Românilor din Transilvania”.

Roberto Fava, după popasul făcut la Blaj și la Brașov, s'a oprit la București, unde numele lui era bine cunoscut. În capitala României libere confratele italian a fost primit cu căldura expansivă a inimoșilor luptători dela Liga Culturală. Primirea care i s'a făcut, precum și amintirile sale dela proces, au rămas scrise în broșura amintită³⁾.

La banchetul ce-i fusese organizat de Ligă, profesorul universitar V. A. Ureche — președintele — a toastat pentru Italia, amintind cuvintele luptătorului român C. A. Rosetti către Manzini, când acesta ne-a vizitat țara: „Italia va veni când România va fi. Azi Italia a venit, pentru că România este”. A mai luat cuvântul italianul Luigi Cazzavillan, directorul ziarului

¹⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, Maiu 15/27 An. XI, Nr. 101.

²⁾ Recursul a fost respins în 10 Iulie 1894, președinte fiind Osztrovsky, iar referent Dr. Székely Ferencz.

³⁾ Roberto Fava: *Ricordi rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Romania*. Parma, Tip. Ferrari e Pellegrini, 1894, în 8°, 311 p.

„Universul”, apoi a vorbit Roberto Fava, adresându-se celor care l-au primit și i-au mulțumit de tot ce făcuse pentru cauză românească:

„...Eu n'am făcut altceva, spune Fava, decât am ascultat de un instinct imperios al inimii mele, care s'a revoltat în contra brutalității unei tiranii, ce e o rușine pentru Europa și pentru secolul nostru și în acest timp n'am ținut socoteală decât de datoria mea de publicist și de Italian. În adevăr, nu e permis unui publicist să asiste impasibil la monstruoasele excese ale unei barbarii care strigă răzbunare umanității ultragiutate în prea sfintele ei drepturi și nu e permis unui Italian ca să vadă subjugăți frații români, cu care are, pe lângă comunitate de origine și legături de puternică simpatie, fără să ridice un glas de mândră și energică protestare...”.

După aceste cuvinte, adevărată confesiune de felul cum a înțeles să-și împlinească misiunea, Fava continuă:

„Propaganda mea în Italia a găsit teren roditor, căci simpatia și solidaritatea între cele două națiuni surori sunt sentimente naturale și înăscute... Tot meritul e al dreptății cauzei, iar nu al valorii apărătorului.. *Se așteaptă mai presus de toate dela poporul italian să îndeplinească față de Români datoriile de rudenie și de mare dragoste...* Poporul italian e cu voi și va dovedi-o în zilele acestea cu neîndoioase manifestații de simpatie. *Să vie momentul luptei supreme și el nu va ezita să ofere brațul său fraților Români...*”.

În încheierea discursului său ținut luptătorilor dela Liga Culturală, Roberto Fava atinge viziuni mărețe, viziunea *unirii tuturor Românilor*: „Ah, ce zi sublimă va fi aceea, când poporul apăsător, teribil în maestratea sa impunătoare, își va ridica înalta frunte cu acea furie pe care o provoacă tiranii și rupându-și propriile lanțuri le va arunca în obrazul călăilor săi! Ce veselie, ce imensă splendoare la orizont!... Aceasta nu e azi decât o simplă viziune, dar mâine va fi o realitate! Și cu acest augur și cu această dorință vă părăsesc, domnilor, ca să mă întorc în patrie, de unde voi continua din toate slabele mele puteri să lupt pentru sfânta voastră cauză, care e cauza comună a între-

gei gînte latine, reîntărită și devenită mai valoroasă prin contactul și entuziasmul vostru nobil¹⁾.

Făgăduiala aceasta de-a continua lupta — adevărat legământ — făcut de Fava în ziua de 5 Iunie 1894, n'a fost o simplă vorbă. După cum vom vedea, ea s'a transformat curând în fapte, mai curând chiar decât ne-am fi așteptat, pentru a răspunde propagandei maghiare care își începe activitatea peste hotare.

Astfel, în ziarul „*Arena*” din Verona (25 Iunie 1894), Fava publică o corespondență despre disolvarea Comitetului național român din Sibiu, în timp ce ziarele „*La Sveglia*” din Parma (30 Iunie 1894), „*L'Osservatore cattolico*” din Milano (25 și 26 Iunie 1894), „*Il Faro Romagnolo*” din Ravenna (27 Iunie 1894), „*L'Epoca democratica*” (28 Iunie), „*Il Paese*”, scriu articole deosebit de favorabile cauzei românești din Transilvania.

În cursul lunii Iulie 1894, aceleași ziare continuă să publice corespondențe privitoare la persecuțiile ungurești, de după proces, mai adăugându-se ziarele „*Il Cittadino*” din Modena și „*La Lega Lombarda*” din Milano.

Privitor la osândirea Comitetului Național român, ziarul „*La Sveglia*” din Parma, la 21 Iulie 1894, publică un articol semnat Don Marzio, în care spune că inima întregii națiuni române bate alături cu a osândiților din procesul Memorandului²⁾.

Important este apoi că puternica Biserică romano-catolică n'a rămas străină de frământarea politică a Românilor din Transilvania, căci organul internațional al Vaticanului: „*Nouveau Moniteur de Rome*”, Nr. 118 din Iunie 1894, scrie: „Veacul nostru, care a văzut atâtea lumini surprinzătoare, nu ne-a dat încă să asistăm la o priveriște atât de neobicinuită cum a fost procesul patrioților români, osândiți de curând la Cluj. *La frontieră, la punctul unde se întâlnește imperiul austriac cu moșia Țarilor,*

¹⁾ Vezi „*Dreptatea*”, Timișoara, 1894, Iunie 10, An. I, Nr. 118, pag. 2.

²⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, An. XI, N-rele 130, 144 și 149.

în mijlocul unui ocean de Slavi, trăește micul și valorosul popor român, reprezentând în Orientul Europei, ca o sentinelă trează, ginta și cultura latină... O parte din acest popor se bucură de independența națională și s'a constituit într'un regat autonom. Cealaltă parte este împrăștiată între Austro-Ungaria și Rusia...". Iar mai departe ziarul scrie: „Românii din Transilvania se află într'o situație cu totul deplorabilă, ...forța îi strivește și naționalitatea lor mândră se sbate cu moartea... Toți funcționarii lor sunt maghiari, toate procesele lor se judecă în limba maghiară... Începând dela al treilea an al etății, copiii sunt siliți a învăța limba maghiară. N'au școală, ziarele lor sunt prigonite“.

În continuare, marele ziar catolic face istoricul procesului Memorandului și apoi încheie: „Noi, din partea noastră, să le trimitem salutul simpatiei noastre și încurajările noastre frățesti... Când în vre-o parte a neamului omenesc se ivește un popor care pune în fața forței dreptatea, atunci toți cei ce au suflet și inimă trebuie să simtă cu sufletul și inima celui popor și să-i strige un înflăcărat Bravo!“

Mărturiile de simpatie, manifestate de presa italiană și de reprezentanții ei, pentru cauza condamnaților dela Cluj, erau de altfel mereu în creștere. Dreptatea cauzei românești era așa de evidentă, în cât este explicabilă această totală simpatie de care se bucura.

Dar nu numai în Italia, în Franța, în Spania, Belgia, — cu un cuvânt în țările latine — ci și în Germania găsim voci categorice îndreptate contra Ungurilor. De pildă ziarul „Germania“ din Berlin, în Nr. din 26 August 1894, se ridică împotriva ziarului maghiar „Pester Lloyd“, care compară Ungaria cu Germania în ce privește unificarea statului și măsurile de unificare ce le aplicau guvernele respective. Ziarul german spunea celui maghiar că unificarea germană se bazează pe o majoritate a populației germane din stat, pe când Ungurii sunt o minoritate față de naționalitățile din statul lor. Și referindu-se la apariția volumului de adesiuni „Voci latine“, publicat de V. A. Ureche, președintele Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor, le spunea Ungurilor să-și schimbe politica față de naționali-

tăți, căci altfel „Vocile latine” vor deveni „Vocea Europei întregi”¹⁾).

În timp ce presa europeană fierbea de știri de natura celor arătate, în Transilvania se urma procedura justiției maghiare. În urma respingerii recursului, Memorandiștii au fost treptat arestați și îndrumați unii spre Cluj, iar dela Cluj, spre temnițele din Seghedin și Vaș, iar alții direct la cele două închisori de stat, unde urmau să-și facă osânda.

Astfel, în 25 Iulie 1894, la Sibiu, s'a procedat la arestarea lui *Ioan Rațiu*, președintele Partidului Național român, care fusese condamnat la doi ani închisoare.

Vestea s'a răspândit în tot Sibiul și pe peronul gării se adunase lume multă care l-a primit cu strigăte de „*Să trăiască*”. În compartiment aparte, cu perdelele lăsate, însoțit numai de jandarm, Dr. Ioan Rațiu a luat calea spre Cluj. Soția și cunoscuții l-au însoțit în alt vagon. Prin gări, președintele Partidului Național român a putut auzi zarvă și strigăte de „*Să trăiască*!” însoțite de „*Doamne bate-i!*”, fără însă a fi putut să se arate. Când s'a întunecat și alaiul prin gări s'a potolit, D-nei Rațiu i s'a îngăduit să vină în compartimentului soțului său și astfel au ajuns noaptea la Cluj, unde Rațiu a fost predat vice-procurorului, la temnița ordinară din Farkas utzca, fosta închisoare de minore din strada M. Kogălniceanu. În camera rezervată erau aduse trei pături dela hotelul Biazini și noaptea au mai venit alți doi români întemnițați: *Rubin Patița* din Alba Iulia și *Gherasim Domide* dela Bistrița.

A doua zi seara era așteptat să sosească Dr. Vasile Lucaciu dinspre Satu-Mare, dela Sisești, unde fusese și el arestat în plânsetele copiilor. Dela Cojocna a venit *Iuliu Coroianu*. Arestările s'a făcut treptat, fără ca pe ceilalți arestați să-i mai ducă la Cluj.

În 29 Iulie 1894, Dr. Ioan Rațiu, Dr. Vasile Lucaciu și Dr. Iuliu Coroianu, au ajuns la Seghedin, unde au fost întemnițați. În 30 Iulie 1894, Dr. Rațiu telegrafie soției sale: „*Eri la 5½ am*

¹⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, 23 August—24 Septembrie, An. XI, Nr. 177.

intrat în temniță. Ne-au pus pe fiecare separat. Drumul până aici a fost foarte obositor. Suntem tratați conform tratamentului pus în vigoare astă-toamnă. Salutări tuturor amicilor. Dr. Rațiu¹⁾.

În temnița dela Vaț au mai fost duși și închiși George Pop de Băsești, Dr. D. P. Barcianu, D. Comșa, Dr. Teodor Mihali, Mihail Veliciu, Aurel Suciu, Gherasim Domide și Rubin Patița.

2. CHESTIUNEA ROMANA IN ITALIA.

În timpul procesului Memorandului, venise la Cluj, ca observator din partea guvernului maghiar, deputatul *Pázmándy Dénes*, care urma apoi să fie unul din cei mai mari propagandiști unguri în Franța și Belgia, împotriva Românilor. De origine era din Kömlöd, județul Komárom, în Ungaria de Vest, unde se născuse în anul 1848, în luna Iulie. Făcuse studiile secundare la Liceul reformat din Budapesta, iar la 1864 a plecat la Berlin, unde a urmat la Universitate cursuri de Drept și Științe de Stat.

S'a dus apoi la Paris, unde și-a continuat studiile universitare și aici a avut prilej să lege prietenie cu toți oamenii mai de seamă ai vremii din domeniul literaturii, artei și teatrului. Aceste prietenii și le-a cultivat și după ce — la 1872 — s'a întors în patria sa. Deputat fusese ales la 1878, într-o circumscripție din județul Vas și reales apoi în sesiunea parlamentară din 1881—1884. În 1894 era ales a treia oară deputat și în acest răstimp primește însărcinările oficiale ale guvernului său, spre a combate chestiunea românească în străinătate. Cum vedem, avea aleasă cultură franceză și germană și era cunoscut în cercurile literare franceze, unde a publicat articole diferite sub pseudonimul Coffrefort²⁾. Cu scrisul și cu vorba acestui luptător pentru cauza pierdută a Maghiarilor se vor încrucișa luptele de

¹⁾ *Tribuna*, 1894, 16/28 Iulie, An. XI, Nr. 149.

²⁾ Szinnyei Jozsef, *Magyar irók*. (Scriitorii maghiari). Tom. X, Budapest, 1905, pag. 614.

peste hotare ale propagandiștilor români, mai ales în Franța, Belgia și Olanda.

La Cluj, Pázmándy a făcut o constatare tristă pentru Unguri și anume, că nu-i vorba de câțiva agități pe care urma să-i sancționeze jurații maghiari. El s'a convins că poporul român, de care toți credeau că-i blând și bun și că trăește în deplină armonie cu ideea de stat maghiar, este *una* în gândiri și simțiri și că *popor și conducători formează un tot indivizibil*. Urmarea a fost că Pázmándy a făcut propuneri concrete guvernului său privitor la Românii din Transilvania. Aceste propuneri se rezumau în lozinca: „*Biegen oder Brechen*”, adică se supun, ori vor fi distruși. Propunerile și le-a publicat sub acest titlu în ziarul „*Magyarország*” din 30 și 31 Mai 1894. Salvarca situației, după Pázmándy cerea măsurile următoare:

În Transilvania trebuie reabilitat prestigiul Statului ungar și arătat că Ungurii sunt stăpânii și nu Memorandiștii.

Trebuie sporită jandarmeria. Să se înființeze o poliție de stat și o poliție secretă, cu un directorat suprem la Cluj, de care să depindă și jandarmeria, cu scop de a putea înăbuși orice agitație națională. Să se angajeze și funcționari români, dar cu convingeri maghiare.

Să se aducă în Transilvania câteva regimente curat maghiare.

Să se schimbe statutul preoțesc și învățătoresc al Românilor din Transilvania, de oarece la adăpostul acestui statut Românii propagă Dacoromanismul¹⁾.

Acestea erau pe scurt constatările și propunerile lui Pázmándy Dénes în chestiunea Românilor transilvăni după Memorand.

În ce privește străinătatea, se știa încă din 2 Iulie 1894 că Pázmándy va edita la editura Plon din Paris, o broșură intitulată: „*La vérité sur la situation des Roumains en Hongrie*”, în care broșură urma să se combată întreaga propaganda româ-

¹⁾ Dreptatea, Timișoara, 1894, Mai 31 și Iunie 1. An. I, Nr. 111 și 112.

nească. Trebuia să fie scoasă în 10.000 de exemplare și broșura urma să aibă și o hartă etnografică.

La începutul lui Septemvrie 1894, Pázmándy a fost trimis, împreună cu o importantă delegație de deputați maghiari, la Congresul interpalamentar dela Haga. Din partea României participa V. A. Ureche, iar din Transilvania se dusesse, din partea ziarului „Tribuna” dela Sibiu, Dr. Ștefan Cicio Pop, avocat din Arad. Intr’o scrisoare din Haga adresată ziarului „Tribuna”, V. A. Ureche informează pe cititorii ziarului sibian că Pázmándy nu se duce acasă fericit, deși a avut un pachet de scrisori de recomandare dela genralul Türr, către Italieni și Francezi. Unul din delegați, Francezul Passy¹⁾, i-a spus lui Pázmándy că nu-i locul să se desbată în conferință chestiunea română și că chiar de s’ar pune, are convingerea că Românii au dreptate. La fel i-au spus și alți Francezi ca Hubard, Traireux, Maillefeu, precum și Italianul Pandolfi. Mai ales de Conte Druville-Maillefeu se ținea toată ziua Pázmándy, dar acesta a continuat să rămână filo-român. De altfel și Pázmándy, scriind în 7 Septemvrie 1894 din Haga, arată că guvernul maghiar, prin Ministrul de Externe, a atras atenția guvernului olandez asupra atacurilor ce intenționau Românii și că Ministrul de Externe olandez Houten a și intervenit ca chestiuni interne ale statelor participante să nu fie puse în programul conferinței²⁾.

Pentru Italia, propaganda maghiară avea o altă personalitate, cu legături mari și vechi în această țară și cu solidă pregătire culturală, fiind un bun cunoscător al limbii italiene. Era Leopold Óváry. Acesta avusese o tinerețe sbuciumată. Născut în Decemvrie 1833 la Veszprem, tot în Ungaria de Vest, făcuse acolo studiile secundare, pe care la 1848 le întrerupse. Tot în acest an își maghiariză numele schimbându-l din *Altstädter* în *Óváry* și a vrut să intre în armata honvezilor, dar n’a fost

¹⁾ Frederic Passy, membru al Academiei Franceze și președinte al „Societății franceze de arbitraj și pace între națiuni”.

²⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, 12, 14 și 23 Septemvrie, An. XI, Nr. 183, 185 și 192.

primit, fiind prea tânăr. Acela în 1849 a fost primit ca voluntar la artilerie, fiind repartizat la bateria VI-a, zisă „Șepcile roșii” din divizionul Nagy Sándor József, unul din eroii maghiari ai revoluției din 1848. Într-o luptă dela Debrețin e rănit și luat prizonier de Ruși, apoi de Austriaci. Era deci unul din revoluționarii lui Kossuth. În 1850 s'a dus la studii în Viena unde timp de 5 ani a urmat cursurile de filosofie și economie națională. Venit în Budapesta, a intrat în conflict cu autoritățile austriace din cauza activității sale maghiare, așa că fu silit să se refugieze în Italia, în 25 Decembrie 1859.

În Italia, în 1859 Leopold Óváry a găsit teren prielnic ideilor sale revoluționare. În 1860 s'a și înrolat în armata lui Garibaldi și pentru meritele sale a fost înaintat locotenent pe câmpul de luptă. Odată cu gradul, i s'a dat și medalia de aur, după care a avut pensie dela statul italian.

Dela 1 Noembrie 1860, când a fost înaintat căpitan, a servit în legiunea maghiară. În Mai 1861 s'a retras din armată, căsătorindu-se apoi cu sora lui Pessina, mare jurist și fost ministru italian. S'a așezat la Neapole unde a făcut cercetări în arhivele italiene. În 1875, Óváry a fost însărcinat de guvernul maghiar cu studiul organizației arhivelor italiene, făcând o bogată dare de seamă. Urmarea a fost că în 1876 a fost numit subarhivar al Statului, reîntorcându-se definitiv în Ungaria, unde a organizat Arhivele Statului maghiar. A stat deci timp îndelungat în Italia, și avea merite recunoscute în acest stat, care apoi l-a făcut „Cavaler al coroanei italiene”.

În 1877, Leopold Óváry a fost ales membru al Societății istorice maghiare, iar în 1892 membru corespondent al Academiei maghiare. În Italia era membru al Academiei Pontaniana din Neapoli și al așa numitei „Società di Storia Patria”.

În Ungaria mai era și membru al serviciului de presă de pe lângă Președinția Consiliului de Miniștri și încă din 1878 era informatorul permanent al presei italiene asupra împrejurărilor din Ungaria, iar în caz de nevoie și al presei franceze¹⁾.

¹⁾ Szinyey József, *o. c.*, Tom. X, p. 28—32.

În timpul procesului Memorandului, Leopold Óváry trebuia deci să fie la postul său important, spre a precumpăni propaganda românească. Era deci plecat în Italia, unde prin conferințe, articole de ziar și vizite, se trudea din toate puterile să convingă opinia publică italiană despre *adevăru! unguresc*, în chestiunea Românilor din Transilvania.

Cea mai de seamă operă de propagandă a lui Óváry a fost o broșură de 72 pagini, scrisă în limba italiană¹⁾, broșură în care se silea să demonstreze opiniei publice de acolo că Românii nu sunt descendenții direcți ai coloniștilor lui Traian, că acești Valachi sunt un neam corupt și perfid, că și-au părăsit obiceiurile străbune, că și-au abandonat limba de dragul celei slave și că și-au lăsat religia străbunilor de dragul religiei grecești. Apoi dintr'o diplomă pretinsă a lui Matias Corvinul, acest rege de origine valahă — spune Óváry în broșură — ar fi afirmat că Românii „*nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem nati*”. Aceste afirmațiuni istorice se întind pe 23 pagini. Capitolul III al broșurii este intitulat „*La Transilvania*”. În acest capitol arată că Românii de aici sunt în minoritate... culturală și că a da Transilvania pe mâna lor, ar fi analog cu darea administrației orașului Neapole, pe mâna Lazaronilor! (pag. 35).

Privitor la propaganda *daco-romană*, Óváry afirma că e ajutată de Ruși și de Francezi, fiind îndreptată împotriva Triplei Alianțe (pag. 43—44), iar o chestiune de persecuție îndreptată contra Românilor din Transilvania, nu există, scopul agitațiilor fiind *unirea* cu România. În ultimele pagini, se ocupă de *Statul ungar* și reproduce un discurs al lui Wekerle ținut la Baia Mare, însoțindu-l de laude²⁾.

Materialul acestei broșuri a fost expus și în conferințe. Ast-

¹⁾ Óváry Lipot, *La questione Daco-romana e lo Stato ungherese*. Roma 1894, 72 p.

²⁾ Pentru broșura lui Óváry, vezi și *Dreptatea*, Timișoara, 1895 1/13 Ianuarie, An. II, Nr. 1, p. 4.

fel ziarul „Dreptatea” din Timișoara¹⁾ publică — după ziarul maghiar „Pesty Naplo” — că la 7 Septemvrie 1894, în sala „*Associazione lombarda dei giornalisti*” din Milano, Leopold Óváry a ținut o conferință la care au asistat reprezentanții presei și ai vieții publice. Conferința era aceeași pe care o prezentase la Neapole și apoi la Roma. O recita, spune ziarul, a treia oară. După conferință a împărțit celor prezenți broșura amintită, iar ziarele „*Perseveranza*”, „*Corriere della Sera*” și „*Secolo*” din Milano ar fi lăudat pe Óváry. Din marele număr de ziare italiene din acea vreme se pare că acestea singure au susținut pe Unguri în timpul și după procesul Memorandului. Desigur că au fost bine plătite. Dela Milano Óváry a plecat în același scop la Torino.

Mai aflăm din numita gazetă (*Dreptatea* No. 186), că Óváry mai avea un tovarăș în Italia, pe un anume *Zigány Árpád*. Împreună tindeau să furnizeze presei italiene, din când în când, articole favorabile guvernului maghiar. Dar, spune ziarul, „*ori cât de mari și bogate să le fie fondurile, știm că mici le sunt argumentele și sărace de adevăr vorbele...*”.

La cele înșirate de Óváry în Italia s'a răspuns în articolele scrise în ziarele franceze și italiene. Astfel, în ziarul *L'Epoque* din Paris, din 23 Septemvrie 1894, P. G. Cantili președintele „*Ligei Culturale*” despărțământul Paris, scrie un articol de fond intitulat „*Roumains et Hongrois*”, prin care combate toate argumentele propagandei maghiare. Amintim că între succesele mari pe care le-a avut Óváry — acest *evreu botezat*, cum îl numea mereu presa românească — în timpul propagandei sale în Italia, a fost și faptul că broșura sa a ajuns în mâinile Regelui Umberto, care i-ar fi mulțumit — spune ziarul „*Pester Lloyd*” din 2 Octomvrie 1894. Un alt succes a fost că și în ziarul „*Diritto*” din Roma a putut strecura o apreciere favorabilă conferinței sale și politicei guvernului maghiar, iar dela Torino, primarul Leon Fontana l-a asigurat și în scris de intimele legături prietenești italo-maghiare, mulțumindu-i pentru broșură.

¹⁾ An. I, Nr. 191, pag. 3 din 2/14 Septemvrie 1894.

Când se părea însă că vânătoarea după simpatii și aderenți în Italia e de bun augur pentru Unguri, atunci a apărut un glas italian, care a dărâmat tot ce clădise cu atâta trudă Óváry. Era glasul însuflețitului apărător al cauzei românești, glasul profesorului și ziaristului *Roberto Fava* din Parma, care ajunsese în patria sa, după ce asistase la procesul Memorandului și făcuse drumul la Bucureștii, unde — după cum am văzut — fusese primit și sărbătorit de Liga culturală română.

Roberto Fava ia atitudine împotriva propagandei maghiare și răspunde lui Óváry printr'o broșură de 69 pagini, scrisă în italienește¹⁾.

Broșura lui Fava nu se mărginește numai să răspundă, ci pune în lumină clară toată *chestiunea română* din Transilvania și Ungaria, arătând luptele și aspirațiile Românilor transilvăneni, mai ales după *dualismul* austro-ungar. În primul capitol arată că chestiunea română în ultimii ani a luat un caracter așa de acut, încât deșteaptă serioase temeri pentru pacea europeană²⁾.

Arată apoi poziția geografică și etnografică a Românilor în genere și a celor din Transilvania și Ungaria în special. „Acești bravi campioni ai rasei latine — spune Fava — descendenți direcți ai coloniștilor aduși de Traian în Dacia, au fost veacuri de-arândul bastionul și scutul bătrânei Europe, pe care au apărut-o cu piepturile lor în calea tuturor invaziilor barbare. Zeloși apărători ai drepturilor lor și ai propriei independențe, ei au rezistat totdeauna cu cel mai mare eroism contra tuturor încercărilor făcute pentru a le distruge existența națională. Lungile suferințe n'au făcut altceva decât i-au cimentat tot mai mult și au întărit în ei tenacitatea și vitalitatea lor deosebită, care își

¹⁾ Roberto Fava, *Le Questione Rumena e gli agenti del signor Wekerle in Italia*. Parma, 1894, în 8°, 69 p.

²⁾ „La questione rumena... ha assunto in questi ultimi anni una tale importanza ed un carattere così acuto, da destare i più seri timori per la pace europea" (p. 1).

află vie expresiune în cele două maxime populare ale lor: *Apa trece, pietrele rămân și Românul nu piere*¹⁾.

Iar mai departe arată că Românii din Transilvania și Ungaria și azi trebuie să lupte împotriva Ungurilor, care vor să-i maghiarizeze.

În alt capitol descrie poziția poporului român în fața sistemului de maghiarizare, excluderea lui din viața publică, apoi legile excepționale și persecuțiile ce îndură întreaga manifestare a vieții naționale românești din Transilvania (p. 8—11). Se expune apoi mișcarea națională ultimă: Memoriul studenților din București, Răspunsul studenților maghiari, Replica, Memorandumul și apoi procesul Memorandumului la care a asistat (pag. 11—17). „Eu — zice Fava — care am asistat dela prima până la ultima ședință a acestei monstruoase drame judecătorești ce se termină cu condamnarea celor mai neînfricați patrioți, la temniță până la 5 ani, pot să zic nu numai că n'am mai văzut, dar nici nu mi-am putut închipui o așa de josnică parodie a justiției, o așa mistificare, o așa de obraznică ofensă a simțului moral²⁾.”

BCU Cluj / Central University Library Cluj

În capitolul al treilea arată simpatia de care s'a bucurat în Europa și în special în Italia, chestiunea română.

¹⁾ „Questi forti campioni della razza latina descendenti direttamente dalle romane colonie che Traiano porto nella Dacia, furono per lunghi secoli baluardo e scudo alla vecchia Europa, che difesero coi loro petti contro tutte le invasioni barbariche. Gelosi custodi dei proprii diritti e della propria indipendenza, essi resistettero sempre col piu grande eroismo a tutti i tentativi fatti per distruggere la loro esistenza nazionale. Le lunghe sofferenze non fecero che temprarli sempre piu ai cimenti e ringagliardire in essi quella tenacità e quella vitalità straordinaria, la cui espressione viva trovasi nelle due massime popolari: *Apa trece, pietrele rămân*: (*L'acqua scorre, le pietre rimangono*) și *Românul nu piere* (*il Rumeno non perisce*“). (p. 5).

²⁾ Io che ho assistito della prima all' ultima seduta a questo monstruoso drama giudiziario, il quale terminò colla condanna di quegli indomiti patrioti sino a cinque anni di carcere, poso dire che non solo non aveva mai visto, ma non avrei neppure potuto immaginare una sì scurrile e scelerata parodia della giustizia, una sì sfacciata mistificazione, una sì ributtante offesa al senso morale“. (p. 16—17).

„Toată presa din Europa, toți cei mai eminentei oameni politici s'au pronunțat în favoarea Românilor. Poporul italian legat cu indisolubile legături de sânge cu acei rezistenți și încercați latini dela Dunărea de Jos, nu va putea rămâne insensibil la suferințele lor și nu va pierde ocasiunea de-a manifesta fraților Români profunda simpatie și sentimentele sale de solidaritate”¹⁾).

Aminteste apoi cuvintele pline de căldură, pronunțate în Camera italiană de deputatul Imbriani: „*Mandiamo una parola di simpatia al popolo transilvano, che lotta per la sua indipendenza!*” și albumul lui V. A. Ureche, președintele Ligii culturale române „*Voci latine*”, în care album, spune Fava, se întâlnesc toate numele ilustre ale Italiei pronunțându-se pentru cauza românească: „Dela Cesare Cântu la Degubernatis, dela Giosuè Carducci la Maineri, dela Luigi Palma la Ettore Ferrari, dela Tullo Massarani la Graziadio Ascoli, dela Clemente Corte la Giuseppe Ceneri, ca să nu mai pomenim de atâția și atâția alții, toate cele mai strălucite nume italiene figurează în acest *Album* cu calde și măgulitoare cuvinte la adresa condamnaților dela Cluj, cu urări arzătoare pentru viitorul Neamului românesc, pentru biruința dreptății călcate de urmașii lui Attila”²⁾).

Toți care au semnat albumul „*Voci latine*” au avut parte de cele mai triviale insulte din partea presei maghiare, din care una a numit albumul o rară colecție de ignoranță.

¹⁾ „Tutta la Stampa d'Europa, tutti i più eminenti uomini politici eransi pronunciati in favore dei Rumeni. Il popolo italiano, legato dai vincoli indissolubili del sangue a quei forti e sventurati latini del basso Danubio, non poteva rimanere insensibile alle loro sofferenze e non trascurò mai occasione di manifestare ai fratelli rumeni la sua profonda simpatia e i suoi sentimenti di solidarietà”. (p. 17).

²⁾ „Da Cesare Cântu a Degubernatis, da Giosuè Carducci a Maineri, da Luigi Palma ad Ettore Ferrari, da Tullo Massarani a Graziadio Ascoli, da Clemente Corte a Giuseppe Ceneri, per tacere di tanti e tanti altri, tutti i più illustri nomi italiani figurano in quell' *Album*, con calde e lusinghiere parole all' indirizzo dei condannati di Cluj, con voti ardenti per avvenire della nazione rumena, pre il trionfo della giustizia conculcata da discendenti di Attila!” (p. 19).

Aceste calde demonstrațiuni de simpatie ale Italienilor pentru frații lor Români au neliniștit guvernul maghiar și de aceea — spune Fava — și-a trimis agenții săi între care și pe Óváry: „Acest emisar, menit să aducă printre noi lumina panmaghiară, ne-a sosit în persoana Cavalerului Leopold Óváry, slugă a guvernului ungar, care aleargă dela Florența la Neapole, dela Roma la Milano, predicând și celor ce nu vor să-l asculte cuvântul stăpânilor săi”¹⁾.

De oarece conținutul conferințelor ce urma să țină Óváry în Italia era cunoscut de presa maghiară încă înainte de al pronunța, iar Óváry mai fusese în Italia cu însărcinări dela guvernul maghiar, Fava scrie: „Nu pentru prima dată vine Domnul Óváry în misiune la noi, din însărcinarea guvernului maghiar: el a fost deja în anul trecut, s'a agitat, s'a scos din fire, a alergat dintr'o parte în alta, dar la sfârșit s'a ales cu 'n pumn de muște (non raccolse che un pugno di mosche)”. Despre noua încercare se poate spune că n'a avut mai mult rezultat ca în anul trecut²⁾.

Privitor la valoarea conferințelor lui Leopold Óváry, Roberto Fava face aprecierile următoare:

„O conferință pe care el o repetă din oraș în oraș, ca un fonograf Edison și de care ziarele maghiare întreținute de Wekerle, dăduseră deja un rezumat încă dinainte ca domnul Óváry să fi sosit în Italia a avut un adevărat succes de... ilaritate”³⁾.

În continuare, Roberto Fava combate un articol apărut în ziarul *Diritto*, Nr. 233/1894, scris după inspirația lui Óváry,

¹⁾ „Questo emissario destinato a portare fra noi la luce panmaghiara ci e giunto nella persona del signor cav. Lipot — un terribile lanzichenecco del governo ungarico, il quale corre da Firenze a Napoli, da Roma a Milano predicando anche a chi non vol sentirlo il verbo de' suoi padroni”. (p. 20).

²⁾ P. 20, 21.

³⁾ „Una conferenza ch' egli va ripetendo di citta in citta a guisa d'un fonografo Edison e della quale i giornali magiari agli stipendi del signor Wekerle avevano già dato un riassunto prima ancora che il signor Óváry giungesse in Italia, ha avuto un vero successo... di ilarità”. (p. 21).

(scritto evidentemente sotto sua dettatura od ispirazione), articol care exprimă dorința unei *conciliațiuni* între Români și Maghiari. Articolul e intitulat *Magiari e Rumeni*.

Despre această „conciliere” Fava scrie: „Chestiunile trebuiesc rezolvate, dar rezolvate după dreptate, nu conciliate...”, căci a concilia în politică și diplomație înseamnă a da cuiva numai o parte mică din drepturile sale, numai ca să-l faci să tacă...¹⁾.

Da, ar fi bine să se împace Românii și Maghiarii — spune mai departe Fava, dar nu e vina Românilor, dacă împăcarea nu se face. Maghiarii vreau să maghiarizeze, Românii țin la existența lor națională și vreau să fie națiune cu existență juridică, ca cea maghiară. A voi să împaci pe Români cu Ungurii pe baza politicii de maghiarizare, este a voi să împaci apa cu focul: „una conciliazione fra Rumeni e Magiari sulla base della politica di magiarizzazione e lo stesso che voler unire l'aqua col fuoco”²⁾.

Ultimul capitol și cel mai lung al broșurei lui Roberto Fava, se ocupă amănunțit de conferința lui Óváry. I se răspunde propagandistului maghiar, care neagă descendența Românilor din coloniștii lui Traian în Dacia și afirmă că nu sunt autohtoni ci ar fi venit din alte părți, după venirea Ungurilor, cu următoarele cuvinte: „O astfel de afirmație nu e o descoperire a Domnului Óváry: este argumentul principal de care se servesc toți Magiari per opporsi alle giuste pretese nazionali de Rumeni...³⁾. nilor. (Una tale affermazione non e una trovata del Signor Óváry: è il cavallo di battaglia di cui si servirono sempre i Magiari per opporsi alle giuste pretese nazionali de Rumeni...³⁾).

Fava înșiră apoi argumentele date de însăși cronicile maghiare: „Nici domnul Óváry, nici altcineva, n'a știut să ne dea până acum o dovadă valabilă, să ne arate când și cum au venit Românii în văile Carpaților, pe când din contra, cel mai vechiu

¹⁾ P. 24.

²⁾ P. 26.

³⁾ P. 39.

cronicar al Ungariei, Notarul Anonim al regelui Bela, susține că Maghiarii, la venirea lor din Asia, au găsit pe meleagurile ocupate astăzi de Români, trei state românești...¹⁾).

Arată că sunt multe dovezi că Românii, la sfârșitul secolului al XIII-lea, aveau organizații libere: „erau organizați ca popor liber, sub voievozi și cnezi, care erau firește, sub suzeranitatea regilor unguri, dar se bucurau de toate drepturile proprii”²⁾).

Înarmat și cu alte puternice argumente, pe care el le înșiră, spre a dovedi opiniei publice italiene cât de șubrede sunt afirmațiunile din broșura lui Óváry, Fava scrie:

„De altcum istoria — atâta cât e cunoscută — limba, datinele, timpul și chiar numele de *Români* sunt îndestulătoare argumente pentru a demonstra, că acei frați ai noștri latini din Orient sunt în ciuda tuturor palavrelor Domnului Óváry, urmașii direcți ai coloniștilor lui Traian”³⁾).

În broșura sa, Óváry mai afirma că dacă Românii au o cultură a lor, aceasta se datorește Ungurilor, la care Fava răspunde că aceștia *nu puteau da altora ceea ce înșiși n'aveau*. Afirmația lui Óváry, se sprijină pe faptul că principii calvini din Transilvania au tipărit cărți și în limba românească: „Dar ce cărți erau acestea?” — se întreabă Facva. „Erau cărți religioase care nu aveau nici decum scopul de a da un indemn culturii românești, ci numai de-a atrage pe Români la calvinism; asta e limpede ca lumina zilei... Cultura maghiară care era și ea în acea vreme în fază pur rudimentară, nu putea da altora ceea ce ei însăși îi lipsea”⁴⁾).

¹⁾ P. 40.

²⁾ P. 40.

³⁾ „D'altronde la storia, per quanto e nota, la lingua, il costume, il tipo e il nome istesso di *Rumeni* sono argomenti abbastanza eloquenti per dimostrare che quei nostri fratelli latini d'Oriente sono — malgrado tutte le chiacchiere del Signor Ováry — i discendenti diretti dei coloni di Traiano”. (p. 41).

⁴⁾ „Ma che libri erano questi? Erano libri religiosi che non avevano già per scopo di dare impulso alla cultura rumena, ma unicamente di at-

Întru cât în sprijinul tezei maghiare privitoare la chestiunea română Óváry ia unele argumente din lucrările unui Român renegat cu numele de *Moldován Gergely*, ajuns profesor la Universitatea maghiară din Cluj pentru limba și literatura română, Roberto Fava arată cine-i acest personaj. Amintește că la Cluj era profesor de limba română un vrednic bărbat cu numele *Silași*, pe care Ungurii l-au destituit, disolvând și Societatea studenților români „Iulia”¹⁾. În ocul profesorului Dr. Silași au numit pe *Moldován Gergely*, unul din Românii renegați, fost comisar de poliție în Cluj²⁾.

Legea naționalităților din Ungaria, cu care laudă Óváry regimul liberal al patriei sale, precum și legea electorală, sunt prezentate de Fava în adevărata lor lumină: „La legge... con tutte le sue restrizioni e le sue clausole si riduce piuttosto ad una vere *legge di dominazione*”³⁾.

Dar, ceea ce a părut lui Roberto Fava mai mare cutezanță, este afirmațiunea lui Óváry că „*Procesul Memorandului a fost un simplu proces de presă, care în ori care altă țară s'ar fi terminat cu o sentință mult mai severă!*” Pentru această afirmație, spune Fava, „*il signor cavaliere Lipót Óváry si dimostra un miserabile in tutta l'estensione del termine*”, fiind știut că, pe lângă presa independentă din toată lumea „ha provocato le proteste di tutti i più grandi scrittori ed uomini politici, da Rochefort a Copée, da Emilio Zola a Juliette Adam e a Clemenceau, per tacere dei nostri compatrioti e di tanti e tanti altri della Spagna, Belgio, Olanda, Austria, Germania!”⁴⁾.

Sfârșitul broșurei lui Roberto Fava este închinat indignării ce i-a cauzat-o reua credință a propagandei maghiare: „O

tirare i rumeni al calvinismo; ciò è chiaro come la luce meridiana... la cultura maghiara ch' era essa pure in quel tempo allo Stato puramente rudimentale, non poteva dare agli altri quanto mancava a lei stessa). (p. 54—55).

¹⁾ Vezi Dr. I. Lupaș, *Comemorarea Prof. Dr. Grigore Silași*. Cluj, 1937, în 8°, 32 p.

²⁾ P. 46—47.

³⁾ P. 57.

⁴⁾ P. 61—62.

josnici mincinoși. Voi atentatori la conștiință, morminte spoite! Ați voi ca la aceste infamii, la aceste fapte de oroare să aplăude poporul italian, acest popor dulce și blând, care se emoționează de tot ce-i suferință, care simte farmecul puternic al idealurilor mari și care pentru ele și-a sacrificat în spânzurători și pe câmpul de bătaie mii și mii de martiri?"¹⁾).

De aceea în zadar sunt toate misiunile ce guvernul încearcă prin agenții săi. Aceștia vor spori numai disprețul ce Italienii îl au față de asupritorii unui popor cult, generos și demn de simpatia lumii întregi.

Roberto Fava își incheie broșura cu cuvintele pline de cea mai curată și nobilă simpatie pentru Latinii dela Dunăre și împotriva celor care căutau să deruteze opinia publică italiană: „Ori câtă silință, ori câte apucături și măsuri polițienești ar făuri guvernele maghiare, cauza românească va afla totdeauna sprijin și apărare la poporul italian; și dacă va veni o zi în care frații Români să aibă nevoie de brațul nostru, noi vom răspunde la apel și ne vom bate cu entusiasm alături de ei în bătaia libertății și a dreptului istoric.”

Acesta este, signor cavaliere Lipot Óváry, sentimentul poporului italian: spuneți-l patronilor voștri!"²⁾).

După apariția și răspândirea broșurii lui Roberto Fava, presa română din Transilvania o amintește sub titluri ca acestea:

¹⁾ „Ah sciagurati mentitori! Stupratori di coscienza! Sepolcri imbiancati! E vorreste che fosse con voi e applaudisse alle vestre infamie e ai vostri orrori il popolo italiano, questo popolo dolce e mite, che si commuove per tutto ciò che sa di sventura, che sente il fascino potente dei grandi ideali ed ha sacrificato per essi a miriadi i suoi martiri sui patiboli e sui campi di battaglia?" (p. 63).

²⁾ „Qualunque sia l'opera qualunque siano le arti dei governi e delle polizie, la causa rumena troverà sempre appoggio e difesa nel popolo italiano, i voti e l'opera dei nostri patrioti non mancheranno mai in favore di essa: e se verrà giorno in cui i fratelli rumeni, abbisognino del nostro braccio, noi risponderemo all' apello e combatteremo entusiasti al loro fianco la battaglia della libertà e del diritto storico. Queste, signor cavaliere Lipot Óváry, e il sentimento del popolo italiano: ditelo ai vostri padroni!" (p. 68—69).

„*Sarlatanii demascați*“, arătând că îndată ce a auzit de călătoriile lui Óváry în Italia, bunul amic al Românilor a luat apărarea chestiunii române în numita broșură¹⁾. Ziarul „*Dreptatea*“ din Timișoara²⁾, se ocupă de ea pe larg, făcând o dare de seamă în articolul de fond ce cuprinde toată pagina primă și două coloane din pagina a doua și încheie cu cuvintele: „o caldă salutare românească trimitem fratelui nostru Italian!“.

Presa italiană primește broșura lui Fava cu multă căldură și interes. Astfel ziarul „*La Difesa*“ din Veneția, în nr. 214 publicând un articol despre chestiunea română inspirat din această broșură, se miră sincer văzând că e mult mai rău în Transilvania de cum se crede. Ziarul „*La Sveglia*“ din Parma, nr. 86 din 3 Octomvrie 1894, reproduce în întregime articolul din „*La Difesa*“, sub titlul „*La nazione rumena*“. Mai aflăm recenzii despre broșura lui Fava în „*La Lega Lombarda*“ din Milano, nr. din 2 Octomvrie 1894 și în „*Il Faro Romagnolo*“ din Ravena, nr. din 26 Septemvrie 1894.

În 8 Septemvrie 1894, o delegație a studenților transilvăneni pleca prin Predeal, la Constanța, pe malul Mării Negre, unde se ținea Congresul studenților români. Poposind la Ploești, delegații au fost sărbătoriți de municipiu. Între ei se afla Ilie Cristea — viitorul Mitropolit Primat și apoi Patriarh al României din anii 1920—1939 și Ștefan Iancu, fiul eroului din revoluția Românilor transilvăneni dela 1848. Această întâlnire a dat prilej unui omagiu exprimat prin telegrame trimise lui Imbriani și lui Roberto Fava, luptătorii pentru chestiunea română în Italia. Lui Fava i se transmit „*omagiile lor de respect, admirațiune și recunoștință pentru valoroasa operă*“.

În acest timp, Leopold Óváry și oamenii săi părăsiseră Italia și se duseră în Franța spre a continua propaganda. Acolo s'au întâlnit cu Pázmándy și cu generalul Türr. Acesta din urmă a mijlocit o întrevedere între Óváry, Borostyán și Malonyay — publiciști maghiari — cu Hérédia și Guyon dela „*Le Temps*“,

¹⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, Septemvrie 7/9, An. XI.

²⁾ Nr. 194, din 6/18 Septemvrie 1894.

precum și cu un evreu, Emile Berr, redactor la ziarul „*Figaro*”. Intrevederea a avut loc la Café Riche și rezultatul a fost că evreul Emile Berr a și luat apărarea Ungurilor în ziarul „*Figaro*”, apărare căreia i-a răspuns Ion Rusu-Șirianu în ziarul „*Tribuna*”¹⁾. În schimb ziarul „*Le Temps*” a scris un articol aspru la adresa Maghiarilor și a propagandei lor. Intre altele aflăm că i s’ar fi propus lui Óváry să facă o conferință contradictorie cu un Român, în fața presei parisiene. Propunerea discuției în contradictoriu a fost făcută de un grup de ziariști, la la care Óváry a răspuns tulburat că primește, dacă se găsesc Români să accepte discuția. Cum s’au găsit îndată, Óváry a refuzat și văzând situația în care se pusese, a plecat din Paris cu două zile mai curând de cum își fixase programul²⁾.

Fuga lui Óváry din Paris, când i s’a propus discuția contradictorie, o amintește și ziarul italian „*La Sveglia*” sub titlul „*La fuga da Parigi dell'Ebreo Lipot Óváry*”, în numărul 86 din 3 Octomvrie 1894.

Așa s’a încheiat călătoria în Italia și Franța a lui Óváry. El s’a întors apoi în Ungaria. Ziarul „*Pester Lloyd*” din Budapesta, nr. din 3 Octomvrie 1894, anunțând sosirea, spune că membrul Academiei Maghiare, arhivarul Leopold Óvári, s’a întors din străinătate, unde a petrecut timp mai îndelungat, ținând conferințe asupra chstiunii române. Ziarul unguresc spune că Óváry a fost bine primit la Paris și la Roma și că urmează să facă un raport ministrului de interne Hieronimi, despre rezultatul călătoriilor sale.

Mai adăugăm, ca o completare, că mărturiile de simpatie pentru Români au continuat din belșug și după plecarea lui Óváry din Italia. Astfel, s’a dat urmare propunerii făcute de deputatul Imbriani în Camera Italiană, de a se trimite un cuvânt de simpatie Românilor, „*cari luptă pentru independența lor*”. Moțiunea Camerei italiene, semnată de 277 de deputați, aparținând diferitelor partide, a fost adresată Camerei române și

¹⁾ Sibiu, 1894, Octomvrie 5, Nr. 201.

²⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1894, Septemvrie 29 și Octomvrie 2, Nr. 196 și 199.

spune că, inspirându-se (Camera italiană) din principiile de drept public care au dat naștere la existența Italiei, exprimă călduroase simpatii către poporul român care lută în mod așa de nobil pentru apărarea naționalității latine¹⁾. Dacă ne gândim că în Camera italiană erau 508 deputați, ne dăm seama că marea majoritate a reprezentanților poporului italian era pentru Români și împotriva Coroanei Sf. Ștefan. Era semnul slăbirii Triplei Alianțe, orice ar fi făcut guvernul din Roma.

La moțiunea inițiată de Imbriani, Camera română a răspuns printr'o moțiune redactată de luptătorul naționalist Nicolae Filipescu, precum urmează: „Adânc atinși de manifestația semnificativă făcută de 277 membri din Parlamentul italian, subsemnații membri ai Camerei române vă rugăm... să exprimați colegilor Dvs. sentimentele noastre de recunoștință pentru generosul și prețiosul sprijin pe care în mod spontan l-au dat cauzei române. Vă asigurăm de afecțiunea nealterabilă ce o păstrăm Italiei, leagănul latinității”.

Acest schimb de moțiuni între cele două Camere surori au prilejuit ziarului „*Tribuna*” din Sibiu un articol intitulat „*Roma și București*”²⁾, din care desprindem aprecieri ca acestea: „...zadarnic ar mai trimite de aci încolo guvernul maghiar emisari cari să spună că națiunea maghiară nu asuprește pe nemaghiari... După ce 277 deputați italieni au spus că aici, între Carpați, este un popor care duce o luptă disperată pentru libertate și naționalitate, după ce toți deputații români au răspuns cu aceeași iubire, exprimând aceeași admirațiune pentru luptătorii cauzei române (din Transilvania), toate scrisorile și propovăduirile Óváry-lor o să rămână fără efect. iar amicii sinceri ai cauzei române au să sporească...”.

În acest timp presa maghiară era plină de articole îndreptate împotriva deputaților români și italieni, iar cea italiană

¹⁾ *Timpu*, București, 1894. Nr. din 4/26 Decembrie, reprodus și în *Tribuna*, Sibiu. 1894, Decembrie 16/28, Nr. 268.

²⁾ Nr. 270 din 18/30 Decembrie 1894.

era plină de aprecieri relative la telegramele ce s'au schimbat între cele două parlamente. „*Il Veneto*“ din Padova, în nr. din 30 Decembrie 1894, scrie că în Italia a fost totdeauna un viu interes pentru frații latini dela Dunăre, de oarece Italia și Românii s'au renăscut odată sub auspiciile lui Napoleon III. Trimite un salut în coloanele sale Românilor, „*pentru ziua cea fericită*“. Dări de seamă au mai scris, „*Il Faro Romagnolo*“, „*La Sera*“, „*Caffaro*“ și alte 36 ziare italiene, din primele zile ale lui Ianuarie 1895.

Pentru a încheia cu eșecul propagandei maghiare în Italia, mai amintim și felul cum ziarul „*La Nazione*“ din Florența, s'a putut dispensa de Óváry, care în fiecare corespondență trimisă, îi prezenta pe Români în culori foarte urite. Directorul ziarului călătorind în România s'a putut convinge de contrarul celor scrise de Óváry. Urmarea a fost că ziarul s'a dispensat de „corespondențele“ lui. Această întâmplare a fost povestită tânărului student român Constantin Langa Rășcanu dela Iași, cu prilejul unei călătorii în Italia, când s'a dus și la Florența, dând directorului ziarului „*Le Nazione*“ publicațiile românești scrise în italienește: „*Replica*“ și „*Memorandumul*“. Vizitând pe Luigi di Palma și pe contele Angelo de Gubernatis, C. Langa Rășcanu a avut prilejul să afle chiar din spusele acestuia din urmă, că Óváry era un Evreu fără nici o convingere și că conferințele lui n'au avut deloc succesul pe care îl atribuiseră unele foi susținute de Evrei¹⁾.

3. AMNESTIEREA MEMORANDIȘTILOR.

În toamna anului 1894 Roberto Fava s'a stabilit temporar la București, unde a lucrat din toate puterile să facă a fi cunoscută Italia în România și România în Italia. Din capitala României libere el a trimis apreciate corespondențe ziarelor de frunte italiene, sub pseudonumele *Italicus*. Activitatea lui Fava este

¹⁾ Cf. N. Brânzeu, *La frații din Italia*, în „*Tribuna*“, Sibiu, 1895, Ianuarie 6/18, An. XII, Nr. 5.

mereu urmărită de Românii transilvăneni și apreciată. Astfel ziarul „Dreptatea” din Timișoara, de sub conducerea luptătorului naționalist Dr. Valeriu Braniște, amintește în numărul său din 11/23 Aprilie 1895¹⁾ următoarele: „Am primit.. „*Il Veneto*” din Padua, „*Il Faro Romagnolo*” din Ravena, „*Il Meridionale*” din Bari, etc. Așa se vede că acum presa italiană e și mai des și mai detaliat informată despre luptele noastre. Corespondențele lungi ale lui *Italicus* (Roberto Fava) din București („Lettere Rumene”) cuprind toate chestiunile mai importante ce se petrec într’un anumit interval de timp... Nici o persecuție nouă, nici o ilegalitate, nici o întâmplare caracteristică stărilor noastre și politici guvernului maghiar nu scapă din vedere atentului Italian...”.

În acelaș timp diferitele asociațiuni cetățenești ori studențești din România și Italia schimbau adrese de simpatie. La 23 Ianuarie 1895, ziarul „*Il Giornale*” din Roma publică o *moțiune* a studenților universitari din capitala Italiei, către studenții români dela Universitatea din Cluj, care erau în cercetarea Senatului universitar pentru vina de a fi simțit alături de cei osândiți în procesul Memorandului: „Studenții universitari din Roma, inspirându-se din principiile de libertate și de frăție, în puterea cărora popoarele au dreptul de-a se constitui ca națiuni, trimit un afectuos salut și călduroasă dorință de încurajarea generoșilor studenți universitari români, care inspirați din glorioasele tradiții ale Romei, mama comună, luptă pentru cucerirea libertății naționale în contra poporului maghiar din Ungaria și Transilvania, care în toate chipurile și cu toate mijloacele caută să suprimă drepturile lor civile și politice”²⁾.

¹⁾ P. 4.

²⁾ „Gli studenti dell' Università di Roma, ispirandosi ai principii di libertà e di fratellanza in forza dei quali i popoli civili hanno diritto di costituirsi a nazione, inviano un affettuoso saluto ed un caldissimo augurio d'incoraggiamento ai generosi studenti universitari rumeni che, traendo ispirazione dalle gloriose tradizioni della comune madre Roma, lottano fieramente per la conquista dela libertà nazionale contro i popoli magiari dell' Ungheria e Transilvania, che con ogni modo e con ogni mezzo tentano calpestrare i loro diritti civili e politici”.

Amintim că această moțiune a studenților din Roma, s'a alcătuit în acea ședință când ei au cerut primarului Romei să înscrie pe monumentul morților din localitatea Dogali, numele soldaților italieni căzuți în Africa, în luptele cu Abisinienii. „Moțiunea studenților (Italiani) — scrie ziarul „*Dreptatea*“ din Timișoara¹⁾ — ne umple inimile de bucurie. Coincidența împrejurărilor în care s'a adus această moțiune vorbește cu glas tainic. Când ei fac onorurile eroilor căzuți pe câmpul de războiu pentru patrie, atunci își aduc aminte și de noi...”.

Afară de moțiunea — răspuns a Camerii române, *Senatul României libere* a trimis și el o telegramă de mulțumire celor 277 deputați. Ca și moțiunea Camerii, astfel și telegrama Senatului a fost trimisă celui dintâiu dintre semnatarii italieni, care era și cel mai stimat de colegii săi, deputatului *Marchiz Beniamino Pandolfi di Guttodoro*. Telegrama Senatului a trimis-o V. A. Ureche, iar răspunsul a fost trimis mitropolitului Moldovei *Iosif Naniescu*, primul semnatar, de către B. Pandolfi. Această telegramă a Senatului român a fost comunicată tuturor ziarelor italiene, care s'au grăbit a o publica, iar ziarul „*Gazeta de Venezia*“ din 8 Ianuarie 1895, sub titlul „*I Rumeni agli Italiani*“ o publică în românește, spunând că Italienii n'au nevoie de traducători și vocabulare spre a înțelege frumoasa limbă a fraților dela Dunăre.

Iată răspunsul Marchizului B. Pandolfi adresat Mitropolitului Iosif Naniescu: „Am primit telegrama semnată de P. S. Voastră și de iluștrii colegi din Senat și am comunicat-o diverselor ziare din Regat, cari toate au publicat-o cu vorbe de vie simpatie și de fraternă solidaritate. Am împărtășit-o de asemenea președintelui parlamentului nostru... Am înțeles perfect sentimentul care v'a îndemnat să vă serviți de limba română pentru a manifesta ideile D-Voastră. Pentru aceeași rațiune eu imi permit a vă răspunde în limba italiană. Fost-am odinioară acelaș popor: rămas-am acelaș popor mulți secoli și vom rămâne dea-

¹⁾ 1895, Nn. II, Nr. 13. din 16/28 Ianuarie.

pururi. Nu avem nevoie ca să ne folosim de intermediari nici de vocabulare. La strigătul vostru de *Vivat Italia*, ecoul vă răspunde dela mama patrie *Vivat România!...*"

Tot marchisului Pandolfi s'au adresat studenții români din Budapesta, în număr de 52, cari i-au mulțumit pentru moțiunea trimisă de cei 277 deputați italieni, Parlamentului român. Această moțiune a Camerii italiene a fost — spun studenții români dela Budapesta — „balsam de dulci mângâieri și încurajare..., mai vârtos azi, când gemetele părinților și fraților cari zac în temnițele Seghedinului și ale Vațului, pătrund până aci la noi, pentru ca să ne spună de durerile ce dânsii, iubiiții noștri martiri, le sufăr..."¹⁾.

În 22 Ianuarie 1895, din Veneția, Pandolfi a răspuns tinerimii române, precum urmează:

„Prea scumpi frați, Am primit salutul vostru și mi-i cu atât mai scump, cu cât imi vine dela tinerii studenți pe care eu îi iubesc în deosebi. Pentru a treia oară studenții români imi trimit salutul lor colectiv, ceea ce dovedește că ei mă socotesc ca pe unul din familie.

Bătrân de ani, dar întotdeauna tânăr în sentimente, eu vă înțeleg idealurile voastre sfinte și mă unesc cu voi în acțiunea, care trebuie să le prefacă în realitate..."²⁾.

În această lună — Ianuarie 1895 — bogată în schimbul de mărturii ale sentimentelor frățești între Italia și România, e interesant să amintim că, în Transilvania — la Sibiu — s'a judecat un proces intentat împotriva a 14 fete din familii române,

¹⁾ *Dreptatea*, Timișoara, 1895 Ianuarie 5/17, An. II, Nr. 5.

²⁾ „Carissimi Fratelli, Ho ricevuto il vostro saluto e mi è tanto più caro, che mi viene da giovani studenti che io particolarmente amo. E la terza volta che gli studenti rumeni mi mandano il loro saluto collettivo, ciò che dimostra che essi mi considerano come uno della famiglia

Vecchio d'anni, ma sempre giovane di sentimenti comprendo i vostri santi ideali e mi unisco a voi nell' azione che deve renderli una realtà..."

(Dela frați la frați. *Dreptatea*, 1895 Ianuarie 17/19, An. II, Nr. 14)

care s'au făcut vinovate de crima că oferise buchete și coroane de flori acuzaților din Procesul Memorandului, în drumul lor spre Cluj, și purtaseră cu acest prilej cocarde cu tricolorul românesc. Acest proces a inspirat ziarul italian „*La Tribuna*”, în suplimentul de Duminică 20 Ianuarie 1895, o ilustrație sub care era scris: „*Quattordici giovinette rumene in tribunale*”. (Patrusprezece tinere românce la tribunal). Textul explicativ din corpul ziarului intitulat „*Quattordici giovinette rumene procesate per reato politico*”. (Patrusprezece tinere românce improcesuate pentru crimă politică), arată marelui public italian întâmplările din Transilvania, în legătură cu Procesul Memorandului.

Un gest mult apreciat de presa italiană, a fost *un album*, conținând o adresă urmată de 978 semnături, pe care femeile române din Transilvania l-au trimis lui *Bonghi*, președinte al societății italiene „*Associazione della Stampa periodica italiana*” din Roma și prin care se aduceau mulțumiri și recunoștință presei italiene, pentru tot ce făcuse în folosul cauzei naționale românești din Transilvania¹⁾.

În timpul acesta condamnații își duceau viața în cele două temnițe de stat ale Ungariei. Când s'a împlinit un an dela Procesul Memorandului, din toate părțile Transilvaniei li s'au trimis vorbe de încurajare. Dela Sibiu li s'a trimis următoarea telegramă, în 7 Mai 1895:

„*Increderea și iubirea întregului popor românesc v'a însoțit acum anul la Cluj. Iubirea noastră pentru voi crește în măsura suferințelor ce îndurați în temnițe. Fiți tari, noi nu vă uităm*”²⁾.

Iar când s'a împlinit un an dela condamnare, la 25 Mai 1895, la București, — în sala Dacia — numeroși membri ai Ligii Culturale și vreo 200 de studenți, sub președinția lui V. A. Ureche, au ținut o întrunire, cu care prilej a vorbit studentul

¹⁾ Dela surori la frați: în ziarul *Dreptatea*, 1895, 9/12 Ianuarie, An. II, Nr. 7.

²⁾ *Tribuna*, Sibiu, 1895, Nr. 94.

Brânzeu, mulțumind bărbaților luminați din Apus, care au susținut cu căldură și desinteresare cauza românească.

A salutat apoi pe Italianul Roberto Fava, care era de față și care-și părăsise patria spre a veni în mijlocul Românilor, spre a le cunoaște și mai bine problemele naționale. Fava a mulțumit în italienește, după care a luat cuvântul marele orator român Delavrancea și alții, cari amintesc de *martirii* cari zac în adâncurile temnițelor ungurești. Toți și-au exprimat speranța că, din închisorile lipsite de soare unde memorandiștii își fac osânda, va ieși lumina libertății întregului neam românesc¹⁾.

În primele zile din Iunie 1895, în Odorheiu, oraș din Secuime, societatea *Emke*, cunoscută între Români și cu numele de „*Kultur Egylet*“, își sărbătorea 10 ani dela înființare. Importanța serbărilor ungurești din acest oraș secuiesc o dă și faptul că a fost onorată cu prezența contelui *Albert Apponyi*, viitorul ministru de Culte al Ungariei. Acesta, în cuvântarea sa, a definit scopul societății *Emke*: *Să învețe pe cetățenii de alte limbi a iubi statul maghiar*. Totodată a adus vina guvernului că nu-i dă mai multe mijloace în scopurile culturale maghiare, pe care le urmărește numita societate.

În România liberă, s'a răspuns acestor serbări ungurești prin *Congresul anual al Ligii Culturale*, care s'a ținut la București în prima și a doua zi de Rusalii 1895, cu care prilej au fost aleși membri de onoare ai Ligii Culturale, italienii: *Angelo de Gubernatis*, profesor la Universitatea din Roma, deputatul *Imbriani*, poetul *Giosue Carducci*, marchisul *Pandolfi*, *Tulio Mazarani*, *Ettore Ferrari*, *Gavalotti*, *Graziadio Ascoli*, *Giovanni Capellini*, *Clemente Corte* și *Roberto Fava*.

Barbu Ștefănescu-Delavrancea, scriitorul și oratorul român cunoscut, a făcut *raportul* activității Ligii Culturale române pe ultimii doi ani, arătând peripețiile prin care au trecut Românii din Transilvania și străduințele Ligii pentru a face cunoscută în străinătate chestiunea română, mai ales după procesul Me-

¹⁾ Vezi *Dreptatea*, Timișoara, 1895 Mai 19/31, An. II, Nr. 112.

morandului¹⁾. O ultimă lucrare de propagandă, anume un „*Apel pentru dreptate*“, subscris de peste 300.000 cetățeni din România liberă, fusese trimis de Ligă în străinătate și peste 200 de ziare străine l-au reprodus în total sau în parte. Răsunet deosebit a avut acest *Apel*, mai ales în Italia, unde — spune Delavrancea — cel mai mare amic al Ungurilor, profesorul de Gubernatis, amic al lui Kossuth, a stigmatizat purtarea vechilor săi amici. Cu acest prilej, Delavrancea i-a adus mulțumiri și lui Roberto Fava.

Coincidența serbărilor sociteații *Emke* și a congresului *Ligii Culturale* a fost remarcată cu răutate de presa maghiară. Astfel ziarul „*Magyar Hirlap*“ din 5 Iunie 1895, sub titlul „*Liga și Emke*“, spune că din grija lui V. A. Ureche, nu din întâmplare, se sfătuiesc deodată „*Emke*“ la Odorhei și „*Liga Română*“ la București. Făcând o paralelă, ziarul unguresc constată cât de detestabile și neiertate sunt mijloacele și scopurile Ligii și cât de nobile sunt intențiunile Societății!²⁾. Numai că, urmărind presa italiană, găsim dări de seamă numeroase despre Congresul Ligii Culturale și nu se amintește de serbările la Odorhei, semn că *Emke* și scopurile ei erau necunoscute Italianilor³⁾.

Am văzut că între membrii de onoare aleși de Liga Culturală română, cu prilejul congresului, a fost și *Graziado Ascoli*. Acesta era cel mai mare filolog al Italiei din veacul trecut, numele lui fiind bine cunoscut în Europa. Ungurii reușiseră să-l aibă prieten, ca și pe Angelo de Gubernatis. Era membru corespondent al Academiei Maghiare. În Italia era profesor la „*Istituto Superiore*“ din Milano. În urma procesului Memorandului, Ungurii — prin nedreptatea lor — au reușit să-l piardă

¹⁾ Liga pentru unitatea culturală a tuturor Românilor, fusese înființată în 24 Ianuarie 1891.

²⁾ Vezi ziarul *Dreptatea*, 1895, An. II, Nr. 116 -118.

³⁾ Pentru zările italiene care s'au ocupat de Congresul Ligii Culturale, vezi la anexe, scrisoarea lui Fava din 2 Decembrie 1896, către Dr. Elie Dăianu.

și pe Ascoli. În revista „Nouva Antologia”, el a publicat un studiu, pe care l-a scos apoi și în broșură. Acest studiu¹⁾ se ocupă cu Românii din Ungaria și cu Italienii din Austria. „Dacă te-ai lua după scriitorii și oratorii maghiari — spune Ascoli în capitolul despre Români — ți s’ar părea că e vorba de o afacere de mică importanță, cu meșteșug umflată de Români, însă nevrednică de a fi luată în seamă de lumea politică. Această afirmațiune a împins-o la maximum un publicist ungur în conferințele sale în Italia și în presă (Óváry, în ziarul „Il Diritto” din Roma). Acesta — făcând aluzie la plângerile Românilor din Transilvania — zicea în anul trecut (1894) că: „Ce-ar gândi Italia, dacă Grecii și Albanezii din Calabria și Sicilia ar reclama drepturi politice sau privilegii contrare instituțiilor țării?”

La această întrebare Ascoli răspunde: „Asemenea comparație este mai mult decât bizară!...²⁾”. Din capitolul anterior cititorii își aduc aminte că cel care se specializase în astfel de comparații era Leopold Óváry. El comparat pe Românii din Transilvania cu lazaronii din Neapole!

În ce privește Memorandiștii, dela condamnarea cărora se împlinise un an, ei își duceau viața în temniță, așteptând să se îplinească termenul de osândă. Dela 1 Aprilie 1895 aveau un regulament nou după care își duceau viața în Seghedin și Vaț. Puteau primi vizita membrilor familiei, timp de două ore pe zi. Convorbirea trebuia să se facă însă în ungurește și în prezența păzitorului. Corespondența, scrisă numai ungurește, le era cenzurată și ce nu le convenea Ungurilor nu se preda deținutului sau nu se expedia. Aveau două ore pe zi de plimbare, toți odată. Masa o lua fiecare în celula sa. Din 4 Iulie 1895, cei din Vaț s’au mutat în edificiul nou zidit pe malul Dunării, pe un teren pieziș, și strâmt. Celule erau umede, adevărate subterane, cu miros greu și sufocant. Condamnații, din această cauză — erau slabi și palizi. Așa își duceau traiul re-

¹⁾ Graziadio Ascoli, *Gli irredenti*. Roma, 1895.

²⁾ Pentru broșura lui Ascoli, vezi și *Dreptatea*, 1895 August 2, Nr. 161.

prezentanții națiunii române din Transilvania, în anul 1895!¹⁾ Suferințele lor erau însă cunoscute și de soarta lor se preocupau și conducătorii României libere. În luna August a acestui an, dela Sinaia, unde petreceau vacanța de vară, *Regele Carol I* și *Regina Elisabeta*, au plect în Austria. Trecând prin Timișoara și Budapesta, Suveranii României libere s'au dus la *Ischl* unde au fost primiți de *Impăratul Francisc Iosif I*. Se duseseră în acest pitoresc orașel austriac, în vederea vizitei regale române, contele *Goluchovsky*, ministrul de externe al Monarhiei austro-ungare, *Kielmannseg* primul ministru austriac, *baronul Bánffy*, primul ministru maghiar, *Eulenburg* ambasadorul Germaniei la Viena, și alții. Presa austriacă dădea o foarte mare importanță acestei întrevederi. Era în 3 August și vizita urma să dureze câteva zile. La 5 August Regele și Regina României au sosit și au fost întâmpinați de împărat și împărăteasă *Elisabeta*, precum și de întreaga Curte și de Corpul diplomatic. Cu o seară mai înainte sosise și ministrul de interne al Ungariei, *Perczel Dezső*.

La interpretările făcute în legătură cu politica de atunci a Regatului României, presa română din Transilvania scria cuvinte ca acestea: „Calea dela Sinaia la Ischl duce prin Transilvania. Trecând pe această cale, regele Carol I nu poate trece călcându-ne pe noi în picioare...”. Dar nu cu scopul de a abandona pe Românii din Transilvania s'a dus Regele Carol I la Ischl la *Impăratul — Rege Francisc Iosif I*, ci s'a dus ca să dea o nouă dovadă că România este o vecină bună și onestă, după cum spune oficiosul ministerului de externe austriac „*Fremdenblatt*”.

Regele Carol I a avut o lungă convorbire cu împăratul *Francisc Iosif*... Ziarele sârbești din Belgrad publicau știri că în Ischl se va decide asupra soartei Bulgariei și regele Carol va primi garanție că dânsul are să fie principele Bulgariei. Se vorbea atunci că *Ferdinand de Coburg*, principele Bulgariei, ar intenționa să renunțe la tron. Era o chestiune de natură re-

¹⁾ Vezi *Tribuna*, Sibiu, 1895 Iulie 3/25, An. XII, Nr. 175.

ligioasă, căci la întoarcerea din străinătate a Prințului Bulgariei, Mitropolitul nu i-a ieșit întru întâmpinare și era și amestec rusesc... N'a fost însă nimic din tot ce se zvonea, dar s'a întâmplat o schimbare în politica maghiară față de naționalități, căci la câteva zile numai după vizita Regelui României, s'a aprobat a se ține la Budapesta, ca „adunare poporală”, *Congresul naționalităților*. Era în 10 August 1895. Reprezentanții Românilor, Sârbilor și Slovacylor, s'au adunat chiar în capitala Ungariei, ca să dovedească faptul că ei nu se adună ca agitatori, ci ca luptători pe căi legale și la lumina zilei. Din partea Românilor a prezidat *Gheorghe Pop de Băsești*, viitorul președinte al istoricei Adunări dela Alba-Iulia, din 1 Decembrie 1918, când s'a hotărât unirea Transilvaniei cu România și care abia ieșise din închisoarea dela Vaț, unde își făcuse osânda de 6 luni de temniță.

„Noi n'am venit să agităm și să provocăm, spune Gheorghe Pop de Băsești în discursul său, ci să stăruim pe căi legale pentru modificarea nesuferitelor stări de lucruri, cărora cele trei naționalități sunt date pradă...”¹⁾. S'a dat telegramă de omagiu Împăratului și au urmat desbaterile. A fost această aprobare a Congresului naționalităților un început de destindere... De altfel Ungurii au și avut de profitat de pe urma acestui act de libertate politică, căci în străinătate a făcut bună impresie, iar la Bruxelles, unde se ținea Congresul interparlamentar, delegații Ungariei au obținut succese, dovadă că opinia publică internațională era obiectivă.

Gheorghe Sion, cetățean de onoare al Clujului românesc, într'un mic articol publicat în revista „*Societatea de Măine*”²⁾, ne spune că Roberto Fava a participat și a luat și el cuvântul la *Congresul Naționalităților*. Atunci, în August 1895, a plecat Sion din Slănicul Moldovei, însoțit de Anton Suciș, fost mem-

¹⁾ Vezi „*Congresul Naționalităților*” în *Dreptatea*, 1895, An. II, Nr. 169 din 12 August.

²⁾ Gh. Sion — Roberto Fava — în „*Societatea de Măine*”, Cluj, 1930, An. VII, Nr. 23—24, p. 436.

bru la Curtea de Casație, de Simion Mândrescu, fost ministru al României în Albania, de d-șoarele Augusta și Olimpia Orghidan, nepoatele lui Ioan Rațiu, precum și de alții și trecând prin Valea Oituzului la Târgul Secuiesc, au luat calea spre Budapesta. „Gheorghe Pop de Băsești prezida — spune Gheorghe Sion —, vorbiră Români, vorbiră minoritățile... Se suie la tribună italianul *Roberto Fava*, un om mic, care nu schimba nici un cuvânt, trist, supărat, tăcut... Dar când a luat cuvântul, a știut să înflăcăreze lumea. Se produse un entusiasm delirant. Ovațiuni nesfârșite. Noi eram înmărmuriți...”.

După congres l-au luat în societatea lor și l-au dus la Slănic, în Moldova, de unde apoi a plecat la București.

Congresul interparlamentar dela Bruxelles s'a ținut în zilele de 13—16 August 1895 și au participat din partea Ungurilor deputații Pázmándy Dénes, Jokai Mor — romancierul maghiar cunoscut — Contele Albert Appony și alții. Din partea României participa o delegație de trei parlamentari, în frunte cu V. A. Ureche. Erau reprezentate 14 state și în timpul desbatărilor s'a făcut propunerea ca viitorul congres interparlamentar să se țină la Budapesta. Au protestat delegații români, iar V. A. Ureche luând cuvântul a spus între altele că, până când patrioții români sufăr în închisorile maghiare, până atunci nu e drept ca să fie aleasă Budapesta ca sediu al unui congres interparlamentar de *pace*: „Noi nu putem merge acolo, unde sunt asupriți mii și mii de cetățeni ai noștri, unde Români n'au nici chiar drept electoral ca Maghiarii, unde Români sunt închiși fiindcă au voit să prezinte Domnitorului plângerile lor”. Din partea presei române transilvane se dusesse la Bruxelles Ion Rusu-Șirianu și Cicio-Pop. În ziua de 16 August, Congresul interparlamentar a hotărât totuși să se adune în anul următor la Budapesta. Acesta a fost *succesul* de care Ungurii erau așa de mulțumiți. Pázmándy, întâlnindu-se cu Ion Rusu-Șirianu, ar fi zis: „Sper că după înfrângerea ce ați suferit-o la Bruxelles o să vă lăsați de agitațiuni prin străinătate!”, iar presa maghiară a trâmbițat în articole nenumărate „triumful”. În presa noastră au apărut aprecieri ca acestea:

„...Antagoniștii noștri ...s'au arătat superiori nouă și au trimis ce au avut mai bun în luptă, pentru că ori ce s'ar zice, un lucru stă mai presus de orice îndoială, că contele Appony și Jokai Mor sunt două personaje care nu sunt indiferente străinătății...¹⁾).

Explicația că Ungurii au avut succesul acesta, va fi fost faptul că au trimis oameni de seamă la Bruxelles, dar mai trebuie căutată și în începutul de destindere ce-l făcuse guvernul maghiar cu aprobarea Congresului Naționalităților și apoi, în 1896, se țineau la Budapesta serbările *Mileniului*, iar lumea era curioasă și dornică de fast. S'au împăcat deci două interese: cel unguresc, care a vrut să aducă festivităților Mileniului și prezența, în acelaș timp, în capitala lor, a Congresului interparlamentar de pace, deci o strălucire în plus, iar celor dornici de părăzi, un prilej rar de a petrece în capitala Ungariei, în zilele de sărbătoare.

Vizita Regelui Carol I al României la Ischl a fost în 7 August 1895. După o lună, în 10 Septembrie, ministrul președinte al Ungariei, Bánffy, anunță că Memorandiștii vor fi amnistiați. În ziua de 16 Septembrie 1895, amnestierea era fapt împlinit. În acea zi, la Seghedin și la Vaț s'a cetit actul grațierii, iar ziarele ungurești din Budapesta scriau că prima hotărîre a întemnițaților a fost să aducă mulțumiri împăratului-rege Francisc Iosif, dar că vor merge să mulțumească la Budapesta, nu la Viena. Ar mai fi declarat — după aceleași ziare — că nu vor mai da prilej de condamnare și că în lupta politică se vor folosi numai de arme legale și constituționale²⁾. În momentul când au fost liberi, atât cei din Vaț cât și cei din Seghedin, au telegrafiat la Sibiu:

„Seghedin, 16 Septembrie, ora 4,10 m.

„*Suntem liberi. Să trăiască Majestatea Sa Împăratul și Regele Apostolic!*

¹⁾ Pentru Congresul interparlamentar din Bruxelles, vezi *Dreptatea*, 1895, An. II, N-rii 171—172, 174—175.

²⁾ *Sunt eliberați!* în *Dreptatea*, 1895 Septembrie 17, An. II, Nr. 197.

ss. Dr. I. Rațiu, Dr. Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu'...

Ceva mai târziu, la ora 4,50 m., în aceeași zi, se telegrafia și din Vaț:

„Azi la 2 ore am fost grațiați!

ss. Dr. D. P. Barcianu, D. Comșa, Rubin Patiția, Mihail Veliciu, Dr. Teodor Mihali, Aurel Suci, Gherasim Domide¹⁾).

Rămâne însă — la Vaț — să-și continue temnița, Dr. Valeriu Braniște, directorul ziarului „Dreptatea” din Timișoara, condamnat pentru delict de presă, căci spunea ziarul amintit, totuși trebuie ca neamul nostru să păzească prin cineva temnițele ungurești!

Această amnestie a Memorandiștilor a fost un prilej de bucurie și de destindere politică în lumea românească din Transilvania. N'au lipsit nici versuri ca acestea:

„Un an greu s'a împlinit,

De când legea v'a răpit,

Și v'a pus la închisoare,

Să n'aveți zile cu soare!

Monarhul v'a slobozit:

Dragi martiri, bine-ați venit!...”.

Versurile acestea, publicate în „Tribuna” din Sibiu²⁾, erau semnate de Nicu Strejler și în simplitatea lor, exprimau bucuria poporului. Cei eliberați au primit telegrame de felicitare din toate ținuturile românești, iar amnestierea, în presa maghiară, era socotită ca o deschidere de cale politică nouă, o cale cu un curs moderat, care ar fi urmat să conducă la împăcarea Românilor cu Ungurii³⁾.

Calea aceasta nouă urmărea însă un scop imediat. Serbările împlinirii unei mii de ani dela venirea Ungurilor în Europa — Mileniul — avea nevoie de strălucire completă și de aceea amnestierea fusese binevenită, căci condamnarea Memorandiștilor produsese destule neplăceri și numeroase pete Sta-

¹⁾ *Tribuna*, 1895 Septembrie 18, Nr. 200.

²⁾ Nr. 204 din 24 Septembrie 1895.

³⁾ *Magyar Hirlap*, Budapesta, 1895 Septembrie 16.

tului feudal unguresc și guvernelor sale intolerante. Cu actul amnestierii se mai atenuau acele amintiri urite.

Se pusese întrebarea, în presa vremii, cui se datorește amnestierea Memorandiștilor și se ajunsese la părerea acceptată de cei mai mulți, că se datora Regelui Carol I, care a pus chestiunea cu prilejul întrevederii sale dela Inschl. Presa română toată era convinsă de acest adevăr. Studenții din România liberă, întruniți în Congres la Câmpulung-Muscel, au și adresat o telegramă în acest sens, Regelui, telegramă care a fost reprodusă și de presa maghiară. Ungurii luptau însă din toate puterile împotriva acestei păreri. Óváry a și scris în ziarele italiene „*Perseverenza*” și „*Opinione*” din Roma, articole prin care protesta cu indignare împotriva părerii că inițiativa n’ar fi aparținut guvernului maghiar, ci i-ar fi fost impusă din cercuri mai înalte. Ziarul „*Dreptatea*” din Timișoara¹⁾, intervenind în această controversă, spune că, ori de unde ar fi venit propunerea pentru amnestie, guvernul unguresc a făcut-o nu de dragul Românilor ci pentru binele lor: „Deoparte — spune ziarul — și-au șters pata, care nu se putea spăla înaintea lumii. De altă parte, guvernul a vrut să-și asigure în preajma serbării milenare mai multă liniște, un fel de „*armistițiu...*”.

Dar dacă pentru acele vremuri certitudinea nu-și făcuse încă loc, astăzi știm precis că atât Memorandul cât și liberarea Memorandiștilor se datoresc Regelui Carol I. Astfel, unul dintre Memorandiști, *Dr. Teodor Mihali*, fost timp îndelungat primar al Clujului românesc și care suferise o condamnare de doi ani și jumătate în proces, publicându-și parte din amintirile sale, în revista „*Generația Unirii*” din 1929, scrie despre Regele Carol I următoarele: „...În dorința lui de-a asigura o mai bună soartă Românilor din Ardeal, le-a sugerat să inițieze mișcarea din 1892. Acest demers al nostru (Memorandul), a fost făcut în urma directivelor primite din București. Iată de ce — spune Mihali — înfrângerea pe care am suferit-o, ajungând la celebrul proces, care trebuia să totalizeze 52 ani de închisoare pen-

¹⁾ An. II, Nr. 205 din 28 Septembrie 1895.

tru conducătorii Românilor din Transilvania, Regele Carol I a simțit obligația morală să o atenueze printr'o intervenție pe lângă împăratul Francisc Iosif în favoarea fruntașilor români deținuți. Această intervenție, bine înțeles, a fost făcută cu toată prudența diplomatică necesară; ea a avut loc sub forma unei simple întâlniri, datorită hazardului, într'o stație balneară — la Ischl — între cei doi suverani. Regele Carol a cerut cu acest prilej eliberarea deținuților politici, condamnați în procesul Memorandului¹⁾.

4. CHESTIUNEA ROMÂNĂ ÎN ITALIA ÎN TIMPUL SERBARILOR MILENIULUI (1896).

La 2 Mai 1896, la Budapesta, într'o Sâmbătă, s'au început — prin deschiderea festivă a unei expoziții — serbările pentru împlinirea a 1000 ani dela venirea Ungurilor în Europa: *Mileniul*. O gazetă românească din Transilvania arată sentimentul Românilor față de serbările din capitala Ungariei: „Ignorăm festivitățile, veseliile și mai ales tendințele lor șoviniste, poreclite patriotice. Cât timp ei (Ungurii) țin și vor mai ține la dreptul lor de hegemonie, vom ține și noi neclintit la dreptul de egalitate națională, la limbă, biserică și datinile noastre de care nu ne vom deslipi nici când... *Și de ar dura încă un mileniu tendințele lor șoviniste față de noi, un mileniu vor dura și sforțările noastre spre a ne emancipa... Noi avem speranțe, avem viitor!*”²⁾.

În ziua de 1 Mai 1896, Comitetul executiv al Congresului Naționalităților, a publicat un *Protest* contra Serbărilor milenare, arătând că prin strălucirea lor înșelătoare, Maghiarii voesc a dovedi înaintea Europei, că popoarele Ungariei sunt unite și mulțumite, deși adevărul real este că majoritatea popoarelor este nemulțumită. Mai arată *Protestul* că Ungurii, prin

¹⁾ Dr. Ioan Lupaș: *Regele Carol I și Transilvania*, în revista „Gând Românesc”, Cluj, Septembrie 1939, An. VII, N-rele 7—9, p. 144—145.

²⁾ Vezi *Dreptatea*, Timișoara, 1896 Mai 2, An. III, Nr. 89.

serbările lor, vor să demonstreze Europei că popoarele nemaghiare ale Ungariei atât sunt de asimilate, încât subjugarea lor de acum o mie de ani o serbează ele însăși cu bucurie.

„Considerând această stare — încheie *Protestul* — constatăm în modul cel mai sărbătoresc și cel mai hotărît, că noi, cele trei națiuni ale Ungariei — Sârbi, Slovaci și Români — existăm și în acest an 1896 ca națiuni vii, individuale, în faptă și în realitate deosebite, înzestrate cu toate atributele naționale, ca corpuri naționale, cari nu în decurs de o mie de ani, ci într'un timp cu mult mai îndelungat ne-am conservat ființa noastră națională... și avem voința clară și hotărîtă de a exista cu ajutorul lui Dumnezeu tot așa și pe viitor.

„Declarăm totodată, că la aceste serbări cu caracter exclusiv național-maghiar, în multe privințe foarte vătămătoare pentru noi, nici de cum nu luăm parte ci din contră, protestăm împotriva acestor înscenări... Protestăm în contra serbărilor prin care noi suntem înfățișați ca popoare cucerite și subjugate.

„Protestăm că și din contribuțiile noastre se face pentru aceste serbări o așa de enormă risipă; ...iar cum se înscenează astăzi serbările așa numite milenare, noi nu vedem în ele decât atentate noi asupra existenței noastre naționale, preamărirea subjugării noastre, și în contra unei atari serbări protestăm¹⁾).

Aceste erau sentimentele naționalităților din Ungaria, față de Mileniu.

Prelații noștri, supunându-se unui ordin circular al Ministerului de Culte maghiar, au dat sfaturi poporului să fie prudent. În „*Cerculariu către clerul și poporul ortodox român din arhiepiscopia Transilvaniei*“ Mitropolitul Miron Romanul spunea între altele: „una mie de ani se împlinesc de când rasa maghiară, pururea războinică și vitează, emigrând din oare cari părți ale Asiei, a cucerit țara aceasta dela diferitele popoare pașnice și blânde, care o locuiau și a întemeiat aci un stat propriu numit până în ziua de azi în limbile europene „Ungaria“.. Una este constatată, că nici unul din popoarele nemaghiare, dar compac-

¹⁾ Vezi *Dreptatea*, Timișoara, 1896 Maiu, An. III.

te, ale Ungariei... de fel nu voesc să se contopească în rasa predominantă maghiară... Cu toate acestea însă, în momentul rar și măreț al festivităților milenare fie cât de grea situațiunea în care ne aflăm, este un postulat al prudenței, al maturității politice și chiar al bunei cuviințe ca amarul vieții noastre publice și sociale să-l suprimăm pe timpul acestor festivități...". Iar mai departe *Cerculariul* spune: „...Deși nu avem motive de a ne însufleți pentru acele festivități, în măsura cum se însuflețesc alții, cari sunt mai bine favoriți de soarte: cel puțin să ne facem și noi, pe timpul acelora, o serbătoare proprie bisericească, să ne adunăm în sfintele noastre biserici și acolo reflectând la cele ce s'au petrecut și se petrec în țară, să mulțumim lui Dumnezeu că, pe lângă toate suferințele din mileniul trecut, ne-a invrednicit să vedem încă păstrat tezaurul nostru cel mai prețios: credința și naționalitatea noastră, cerându-i preaputernicul ajutor la păstrarea acestora și pe viitor“¹⁾.

Mitropolitul Românilor uniți, *Dr. Victor Mihali de Apșa*, a sfătuit pe credincioșii săi a se supune întocmai dispozițiilor oficiale ...plantându-se arbori comemorativi pentru memoria perpetuă a serbărilor milenare...“.

Cât privește străinătatea, nu cunoaștem glasuri care să se fi unit cu ale Ungurilor, când și-au serbat Mileniul. Chiar și Germanii, deși Ungurii erau — prin statul lor dualist — în Tripla Alianță, au făcut — prin ziarul „*Leipziger Neueste Nachrichten*“ — aprecieri ca acestea: „Festivitățile Ungariei înseamnă zile triste pentru germanism și succesele ei sunt pierderile acestuia.“

„Să nu se obișnuiască Germanul a săruta varga care îl lovește și a întinde obrazul său spre lovire... Noi ne aducem aminte că în câțiva ani, peste 2300 de școli germane din Ungaria de azi au fost nimicite!“²⁾.

¹⁾ Vezi *Dreptatea*, Timișoara, 1896 Aprilie 27, An. III, Nr. 84 și Dr. Ioan Lupaș, *Din corespondența Mitropolitului Miron Roman în Omagiu, Înalt Prea Sfinției Sale Dr. Nicolae Bălan Mitropolitul Ardealului* — la douăzeci de ani de păstorie — Sibiu, 1940, p. 502.

²⁾ *Dreptatea*, Timișoara, 1896 Mai 6, An. III, Nr. 91.

Iar „Deutsche Volksblat” din Viena, numărul din 16 Ianuarie 1896, scria: „Pe noi ne lasă cu desăvârșire reci sărbătoarea de bucurie a Maghiarilor, căci în fond nu ei sărbătoresc amintirea descălecării, acum o mie de ani, ci o serbează părăsiții internaționali ai tuturor statelor din lume, *Jidanii*, cari mai ales în Ungaria au dat de un pășunat foarte gras...”.

Apoi, pe lângă aceste manifestări, împăratul n'a luat parte la serbările Mileniului. A trimis doar un reprezentat. Deputatul maghiar Pronay și-a manifestat, în Parlament, indignarea spunând că Sfânta coroană a Ungariei nu numai din grația lui Dumnezeu, ci și din voința Ungariei i s'a pus pe cap!...

În România liberă s'au ținut meetinguri de protestare. La fel în străinătate, la Paris¹⁾. Presa franceză a scris pentru noi, iar în Italia, în anul mileniului, *Chestiunea română* a fost din nou expusă de Roberto Fava. Astfel, la Roma, în 27 August 1896, în sala „*Associazione della Stampa*”, în fața unui foarte numeros public, bunul și dreptul prieten al Românilor a tratat cu toată căldura subiectul: „*Chestiunea națională română în Transilvania și Ungaria*”. În introducere, adresându-se auditorilor, le spune:

„Faptul că ați venit la această conferință, atrași fiind nu de valoarea conferențiarului, ci numai și numai de interesul și simpatia ce o aveți pentru temă, îmi spune, stimați domni, că în inima voastră palpitează viu acest cel mai nobil între sentimentele nobile ale omului: sentimentul național”²⁾.

Arată apoi că tema ce le-o expune nu e nouă pentru Italieni și nu e nouă mai ales pentru Roma. Face istoricul frământărilor pentru dreptate ale Românilor transilvăneni din ultimii ani și sentimentele generoase pe care le-au aflat în Italia, face o incursiune în istoria Transilvaniei spre a scoate la iveală toate persecuțiile suferite de Români în această provincie începând dela năvălirea Ungurilor și constată că: „În zadar s'au aplicat

¹⁾ Ștefan Pascu, *Un meeting roumain, serbe et. slovaque en 1896*, Revue de Transylvanie, 1939, Tom. V., p. 230—241.

²⁾ *Chestiunea română în Roma*. Conferință rostită de Roberto Fava. Traducere din limba italiană. Sibiu, 1896, p. 3. (Retipărire din Tribuna).

cele mai crude suplicii. Nici torturile, nic țeapa, nici roata, nici cleștele înroșite în ȓeratec, nici aspectul drumurilor acoperite de cadavre n'au intimidat pe Români, nici nu i-au făcut să devieze un pas măcar dela calea ce și-au propus, de a muri mai bine de cât să renunțe la drepturile lor“¹⁾).

Vorbind de revoluția din 1848, arată că Românii au preferat să rămână sub absolutismul austriac care le permitea trimiterea de deputați în Parlament, le permitea să-și deschidă școli și să-și întemeieze institute de cultură, câtă vreme pseudo-constituționalismului maghiar, prin toate mijloacele, tindea să-i maghiarizeze. Amintește de numeroasele procese de presă ale gazetarilor români din Transilvania și de întemnițările lor: „astăzi, un Român, care în Ungaria începe să facă ziaristică nu e sigur de nimic, de cât de-a merge în închisoare în foarte scurtă vreme“²⁾).

Referindu-se la Congresul interparlamentar de pace ce se ținea în 1896 la Budapesta, precum și la serbările Mileniului, Fava spune că această coincidență este o stranie ironie a sorții:

„O ciudată ironie a soartei a vrut ca să se țină Conferința interparlamentară a păcii în acest an la Budapesta, în capitala unui stat unde războiul este permanent între șapte milioane de asupritori și nouă milioane de asupriți....“³⁾).

În încheiere, Roberto Fava îndeamnă pe Italieni să fie generoși cu sprijinul lor moral pentru frații Români.

A doua conferință asupra chestiunii române a ținut-o Fava la „*Circolo per gli'interessi commerciali ed, industriali*“ din Milano, înaintea unui public care a manifestat o vie simpatie pentru națiunea română soră. Asupra primei conferințe au scris ziarele

1) „Ma indarno si sono messi in opera i supplizi più la ruota, né le tenaglie arrovesciate ne l'aspetto delle pubbliche vie coperte di cadaveri, hanno intimidito i rumeni o li hanno fatti deviare din un passo dai loro propositi, di morire piuttosto che rinunciare ai propri diritti...“ (După manuscrisul lui Fava, în posesia autorului, p. 9).

2) În românește, după manuscrisul lui Fava, aflat în posesiunea autorului, p. 11.

3) Idem, p. 25.

italiene: *Fantulla*, *Don Chisciotte*, *La voce della verità* și *Il Tempo*, care într'un articol arată că: „Și Italienii au datoriat de-a ajuta și de-a încuraja pe frații de origină latină, a căror luptă nu este iredentistă, ci e lupta pe viață și pe moarte a culturii și a civilizației latine în Răsărit.

La fel, despre cea a doua, au scris ziarele: *Osservatore cattolico*, *La Lombardia*, *Corriere della Serra*, *Il Sole*, *Il Secolo*, *Il Commercio*, *l'Italia del Popolo*, *La Lega Lombarda* din Milano, *Il Caffaro* din Geneva, *La Stampa* din Torino, etc.¹⁾.

Indată după conferință, Profesorul *Lallici*, președintele nunitului cerc, a trimis o telegramă Dr-ului Ioan Rațiu, veneratul reprezentant al Românilor din Transilvania și Ungaria, la Sibiu.

Telegrama pe care o reproducem și în facsimil, avea următorul text: „Cercul iredent adriatic oriental, după strălucitul discurs asupra Patriei Dvs. rostit de publicistul Roberto Fava, proslăvește gloria fraților, urmând triumful desăvârșit al gândirii și al brațului latin”²⁾.

După conferințele sale în Italia, Roberto Fava a plecat la București, unde a continuat să se ocupe de ziarul „*Mesagerul Național*”, ziar pe care îl scosese din toamna anului 1895 (28 Septembrie) și care a apărut până la 10 Octombrie 1896, fiind interzis în Ungaria. Programul ziarului „*Mesagerul Național*” era de a face cunoscute nenorocirile și suferințele Românilor din Transilvania și Ungaria atât Românilor liberi, cât și Italienilor din Occident. În numărul prim în care și-a expus programul, ziarul a amintit și de serbările Mileniului, ce urma a se ține în 1896:

„In anul viitor, nobilii desemnați ai lui Arpad vor sărbători

¹⁾ Claudio Isopescu: *La Stampa periodica romeno-italiana in Romania e in Italia*. Roma, Istituto per L'Europa Orientale, MCMXXXVII—XVI, p. 39.

²⁾ „*Il Circolo iredente adriatico orientale, dopo lo splendido discorso sulla vostra patria, pronunciato dal publicista Roberto Fava, inneggia alla gloria dei fratelli augurando il completo trionfo del pensiero e del braccio latino*”. (Originalul telegramei lui Lallici către Dr. I. Rațiu îl avem dela Dr. E. Dăianu).

cu mare tămbălău mileniul descălecării lor în Europa și cu această ocaziune nu vor cruța nici un mijloc pentru a recâștiga chiar și cea mai mică parte din simpatiile pierdute. Ei vor chema la Budapesta o mulțime cosmopolită, vor încerca să o asurzească cu spectacole, banchete și serbări de tot felul și în sunetul musicilor, în ciocniturele paharelor și în strigăte asurzitoare de bucurie vor acoperi și înăbuși plângerile și vaietele popoarelor martirizate și apăsate pentru a striga și a face să se strige în lume că toți sunt uniți și fericiți între hotarele *prea fericitului* regat al Sfântului Ștefan...¹⁾).

Sub acest aspect s'a desfășurat în Italia în timpul serbărilor Mileniului, chestiunea română. Cel care a avut rolul principal a fost Roberto Fava, profesorul și ziaristul din Parma.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

¹⁾ *Mesagerul Național*, București, 1895, Sept. 16/28, An. I, No. 1.

Partea III.

ACTIVITATEA ÎN ROMANIA A ZIARISTULUI ITALIAN ROBERTO FAVA,

1. O CHESTIUNE EVREIASCĂ.

Deputatul Dr. Iosif Bloch, Evreu din Viena, deputat și redactor la „*Oesterreichische Wochenschrift*” — Zentralorgan für die gesammten Interessen des Judenthums — a scris — la 1 Ianuarie 1895, deputaților italieni care semnaseră moțiunea de simpatie către Camera Deputaților din România, cu prilejul Procesului Memorandului din Transilvania, o scrisoare intitulată: „Către stimații mei *colegi* din Camera italiană”.

În scrisoare, rabinul deputat Dr. Iosif Bloch spune că, după știrile din ziare, la 25 Decembrie 1894, 250 membri ai camerei italiene, aparținători diferitelor partide, au propus o moțiune, care dă expresiune simpatiei camerei italiene față de Români, cari apără independența întregii ginți latine.

Presupunând, că știrile sunt adevărate, — scrie Bloch — se adresează către reprezentanții generosului popor italian cu rugămintea ca la desbaterea acelei moțiuni să-și aducă aminte de soarta *coreligionarilor săi* care locuesc *de veacuri* în România.

Că naționalitatea română din Ungaria suferă într'adevăr sub o apăsare așa de grea, după cum se susține în rapoartele foilor din București și în vorbirile singuraticilor membri ai parlamentului român, nu este de competența lui să judece. Știe însă bine și este un fapt învederat, cunoscut și reprezentanților poporului italian, că în România, în contra dreptului și a legii, în contra dispozițiilor contractelor internaționale și cerințelor

umanismului, sute de mii de coreligionari (iudei) de ai săi sunt în cel mai grozav mod asupriți și persecutați.

Propunerea de a exprima poporului român simpatiile națiunii italiene izvorăște din acel nobil sentiment pentru libertate și independență, de care este pătruns fiecare Italian. Sentimentul acesta însă nu poate fi unilateral, el *trebuie* arătat tuturor celor asupriți și persecutați...

Persecuția Evreilor din România — continuă rabinul Bloch — este o ironie pentru civilizațiunea modernă și pătează numele gîntei latine. Dacă reprezentanții poporului italian se însuflețesc pentru comunitatea intereselor gîntei latine, atunci ei nu pot să uite, că condițiunile fundamentale ale libertății și independenței sunt: dreptatea și umanismul.

Apoi, pentru independența și mărirea Italiei și-au vărsat și jidovii sîngele, iar poporul italian recunoscător, i-a primit cetățeni egali îndreptățiți ai statului... Așa fiind, patrioților italieni, cari își ridică vocea pentru Români, nu poate și nu le este permis să le fie indiferent, că între hotarele statului național român se poartă un groasnic război de extirpațiune contra *resturilor* celui mai vechi și mai venerat popor cultural al omenirii. Dă ca exemplu „*cavalereasca*” națiune maghiară, care a știut să înăbușe în germene pornirile fanatismului religios și de rasă, ce amenințau să arunce secolul nostru în noaptea barbariei, pe când în România, chiar și clasele culte au salutat cu bucurie și au menajat această mișcare, iar guvernele s'au dovedit prea slabe, ca să oprească excesele.

„În numele umanismului și al dreptății, adresez reprezentanților poporului italian rugarea — își încheie scrisoarea Dr. Iosif Bloch — să nu-și uite de suferințele în cari trăesc coreligionarii mei și la simpatiile pentru națiunea română să adauge pretențiunea, ca această națiune să se arate demnă de independența sa, dând *mai întîi* Israelitilor indigeni, Românilor de confesiunea judaică, drepturi și scutul său”.

Ziarul *Dreptatea* din Timișoara¹⁾, care publică în întregime

¹⁾ 1895, Ianuarie 3/15, An. II. Nr. 3.

scrisoarea rabinului Bloch, o însoțește de comentariile ce urmează:

„...E foarte curios că Dr. Bloch tot numai atunci își aduce aminte de coreligionarii săi când aude că s'a făcute *ceva* pentru Români”.

„S'a publicat *Replica* și *Memorandul*, atunci a venit rabbi Bloch cu o broșură intitulată: „*Acte la istoria persecutării jidovilor în România*”. S'a făcut acum mișcarea *pentru* Români (a Camerii italiene),... — vine și dl. Bloch cu scrierea aceasta, la care și-a adus preținsele acte (de persecuție contra Evreilor). Așa se vede, că mai mult *ura* față de Români — de cât *dragostea* față de semenii săi îl conduce în asemenea lucrări...”. După ce arată că această ură fanatică și-a greșit adresa, ziarul se întreabă: „Cum de alături de noi rabbi Bloch pune pe jidanii din România? De ce nu-i pune pe cei din *Ungaria*, căci așa pretinde paralela?” În încheierea comentariilor ziarul arată că *astăzi* *domină* *ideia națională* și că *principiul național* a îndemnat și pe nobilii frați italieni să ridice glasul pentru Români. Față de acest principiu nimeni nu poate pune pe Români alături de Jidovi, ori unde ar fi ei!

Dar scrisoarea rabinului Bloch nu era să rămână numai cu acest scurt comentariu făcut de ziarul Dreptatea. Un răspuns mai documentat i s'a dat de către Fava într'o broșură scrisă în limba italiană¹⁾. Broșura este dedicată Camerii italiene: *Alla Camera Italiana, vindice generosa del diritto delle genti dedica l'autore queste pagine, omaggio alla verità, tributo di riconoscenza affetto al Paese che lo ospita*. (Camerii italiene, generoasă revindicătoare a drepturilor ginților dedică autorul aceste pagini ca omagiu adevărului și tribut de recunoștință și iubire către țara care i-a dat ospitalitate).

Partea introductivă începe cu constatarea că Evreii au căutat să lovească mereu în interesele naționale românești. Astfel când în 1892, Românii din Transilvania și din Ungaria, după ce

¹⁾ Roberto Fava, *Gli Ebrei in Romania. A proposito di una lettera del Rabbino deputato Bloch alla Camera italiana*, București, 1895, in 8° p. 38.

suleriseră toate fazele celei mai ostile persecuții, au redactat un *Memorandum* către Francisc Iosif pentru a-i cere dreptatea contra torturilor ce le sufereau dela guvernul maghiar *iudaismul* își făcea apariția spre a abate atenția lumii asupra celor ce se petrec în Transilvania cu Românii, „așa cum o făcuse la 1878 la Berlin, pentru a pune la cale uneltiri și a crea piedici recunoașterii independenței României de către Congresul întrunit în capitala Germaniei”¹⁾. Cel care în numele iudaismului intrigant a căutat să lovească în Români cu prilejul zilelor din timpul Memorandului este Bloch: „rabinul Bloch în Parlamentul austriac și director la *Oesterreichische Wochenschrift*, organ central al intereselor universale ale iudaismului, care Bloch, pentru a distrage atențiunea dela acest eveniment și a dispune sufletele împotriva neamului românesc, publică o broșură²⁾ țesută de minciuni, menită să facă a se crede că Evreii, în România, sunt asupriți și tratați barbar”³⁾.

Când apoi din nemuritoarea Romă, porni mițiunea celor 277 deputați italieni care în mod solemn, din aula parlamentului, au trimis salutul și urările lor reprezentanților civilizației latine din aceste părți spre reușita principiului național pentru care luptau, *iudaismul* din nou ridică contra neamului românesc arma calomniei și a mistificării.

„Rabinul Bloch — spune Fava — trimite reprezentanților poporului italian o scrisoare în care, după ce a încercat cu o vicleană perfidie să strecoare îndoiala asupra realității prigoanelor suferite de Români sub stăpânirea maghiară, aduce României acuzația că ar asupri Evreii și cere Parlamentului din Roma o mițiune în favoarea acestor așa ziși asupriți, fără să uite de-a repeta, pe seama Românilor, obișnuitul refren jidovesc că ei n’ar fi destul de maturi pentru independența națională”⁴⁾.

În paginile ce urmează, Fava arată că acest iudaism corupt

1) Roberto Fava, *Gli Ebrei in Romania*. București, 1895, p. 5.

2) *Acte la istoria persecutării Jidovilor în România*. (Vezi „Dreptatea” din Timișoara, 1895, Ian. 3/15, An. II, Nr. 3).

3) Roberto Fava, o. c., p. 5.

4) Roberto Fava, o. c., p. 6.

și corupător, cu miile sale de tentacule, caută să sugă sângele și carnea bieteii României, în momentele cele mai solemne ale ei și crede că un examen atent al scrisorii lui Bloch către Camera Italiană, face necesară un pic de lumină asupra chestiunii evreiești în România. Constată că poporul românesc este un popor ospitalier și tolerant și că problema evreească în România nu are o lature religioasă. Mulți persecutați din alte țări au găsit azil la acest popor blând și în numeroase cazuri Evreii au ajuns în situații oficiale. Făcând istoricul chestiunii evreiești în România, aduce mărturii de toleranță religioasă a Românilor pomenind pe *Giorge Reichersdorf*, ambasador la curtea lui Petru Rareș, care pomeneste de numeroasele secte religioase din Moldova în a sa „*Cronographia Moldaviae*” și de toleranța religioasă a populației și oficialității moldovenesti: „Ruteni, Poloni, Sârbi, Armeni, Bulgari, Tătari și încă, deși în număr mai mic, Sași din Transilvania, locuesc ici și colo sub sceptrul Principelui Moldovei și toți, fără persecuție, urmează datinile și doctrinele proprii, având fiecare sectă și fiecare neam deplină libertate să-și păstreze riturile și datinile sale caracteristice”.

Amintește apoi Fava și de *Raguzanul Raicevich*, care în ale sale „*Osservazioni intorno la Valachia e la Moldavia*” publicate la Neapole, cu două sute de ani mai târziu, constată că: „În România, fiecare sectă religioasă e tolerată și exercită cultul său fără nici-o restricție... În Moldova fiind numeroși, Evreii au obținut permisiunea de-a avea multe temple”¹⁾.

După ce se înșiră și alte probe vechi și noi de toleranță românească, se arată presiunile care le-au făcut Evreii pentru a fi încetățeniți în masă — la 1878 — de tânărul stat român, fără însă a deveni cetățeni vrednici, ci rămânând și mai departe legați de alianța izraelită universală. Chestiunea evreiască în România nu prezintă însă numai o lature religioasă ci și una economică, socială și națională. „E un fapt dovedit în istoria tuturor vremurilor — spune Fava — și constatat de cugetători și oameni de stat însemnați, că Evreii, ori unde se duc, nu se

¹⁾ Roberto Fava, *o. c.*, p. 8.

asimilează de loc cu poporul care-i găzduiește, ci duc un traiu cu totul aparte, formează un stat, tinzând totdeauna spre un singur și unic scop: jaful...¹⁾).

Combătând apoi toate afirmațiile calomnioase ale rabinului Bloch, înșirate în scrisoarea către Camera Italiană, arată că Statul Român a acordat drepturi Evreilor, „dar treptat astfel încât să nu producă sguduiuri în țară și să nu atace organismul național...²⁾), căci nu este un mister pentru nimeni că primejdia evreiască, nici într'o altă țară nu are proporțiile și importanța pe care o are în România³⁾).

În concluzie, Roberto Fava încheie observațiile sale referitoare la scrisoarea evreului Bloch cu următoarele cuvinte:

„Românii nu prigonesc pe Evrei, dar se apără contra asaltului pe care Evreii vor să-l dea naționalității lor“.

Are convingerea că deputații din Camera italiană nu se vor lăsa influențați de calomnia interesată a lui Bloch contra națiunii române: „Contra unui neam care totdeauna a binemeritat dela civilizație și care, tot ceea ce a suferit și suferă, a suferit-o și o suferă tocmai pentru triumful civilizației și a originei comune, măreței și scumpei idealități latine“.

Dintre ziarele italiene, o primire deosebită a făcut broșurii despre Evrei a lui Fava „*Il Faro Romagnolo*“ din Ravena, care în numărul din 4 Mai 1895, arată că broșura este dedicată Camerii italiene și frumoasei, dar nenorocitei României. Dorește autorului să-și poată vedea triumfând idealurile pentru care luptă⁴⁾. Iar ziarul „*Verona Fedele*“, în nr. din 11 Mai 1895, îi face o amănunțită dare de seamă, scoțând în evidență falșitatea afirmațiunilor lui Bloch, făcute în scopul de a lovi în Români. „Ne bucurăm împreună cu autorul — încheie recensia — de serioasa sa lucrare, făcută pentru triumful adevărului și dreptății și dorim ca argumentele sale să fie luate în considerare și studiate,

¹⁾ Roberto Fava, o. c., p. 36.

²⁾ Idem, *ibidem*, p. 37.

³⁾ Idem, *ibidem*, p. 38.

⁴⁾ Vezi „*Dreptatea*“, Timișoara, 1895, An. II, Nr. 95, p. 2.

spre a se ști odată că stările din România sunt cele ordonate de adevăr și dreptate¹⁾).

2. MESAGERUL NAȚIONAL.

După cum am mai amintit, în capitala României — la București — Roberto Fava a înființat și condus timp de peste un an — ca director proprietar — ziarul „*Mesagerul Național*”. Era un „ziar săptămânal popular naționalist” și la început și-a avut redacția și administrația în strada Armenească Nr. 35. Primul număr a apărut în 16/28 Septembrie 1895. În articolul program Roberto Fava scrie:

„Programul ziarului *Mesagerul Național* este clar și precis.

Trei milioane de Români gem sub jugul maghiar, împiedecați în dezvoltarea culturii lor naționale, apăsați și zdrobiți de greutatea celei mai oribile tiranii; alte trei milioane de Români, răspândiți prin Basarabia, Bucovina, Macedonia, etc., duc o luptă titanică pentru conservarea nevătămată a limbei și tradițiilor lor naționale. A ajuta și a sprijini aspirațiunile legitime și luptele sublime ale acestor pe cât de generoși pe atât de nenorociți pionieri ai familiei române, pe care o deplorabilă stare de lucruri îi ține separați de frații lor latini, a face cunoscute nefericirile și suferințele lor și a face să se auză ecoul plângerilor lor... iată ceea ce își propune a face *Mesagerul Național*...”.

Cunoscând dreptatea cauzei pentru care se angajase să lupte, Fava — în continuare — spune că viitorul fără îndoială este al Românilor, dar ei trebuie să lucreze cu căldură și răbdare și trebuie să concentreze toate forțele pentru atingerea scopului. Arată că Ungurii, după isprava cu Procesul Memorandului, „s’au prezentat înaintea lumii în adevărata lor lumină de cinici și sălbateci asupritori ai popoarelor și, văzând că prada le scapă, se sbat să o țină încătușată”.

Dar nu este permis Românilor să le dea nici un răgaz... Nu uită nici pe Românii din Macedonia, care prin importanța lor

¹⁾ Vezi „*Dreptatea*”, Timișoara, 1895, An. II, Nr. 106, p. 3.

numerică și intelectuală, prin poziția lor geografică și mai ales prin spiritul patriotic înflăcărat ce îi însuflețește, constituiesc un element de mare valoare pentru viitorul românismului.

Pentru viitorul acestor popoare din Sud-Est, Fava vede salvarea lor în federalizare: „Ideea principală de care se inspiră programul ziarului *Mesagerul Național*, este federațiunea popoarelor care locuiesc regiunea Carpato-Balcanică, pentru că acesta este singurul mijloc de-a putea asigura existența și fericirea acestor popoare, liniștea și pacea Europei.

Articolul program mai făgăduiește o informare regulată și îngrijită de tot ce se va publica în străinătate despre chestiunea națională română, că va avea și ilustrații artistice — făgăduială care însă nu s'a putut îndeplini — și că va publica un foileton cu un conținut de natura jurnalului. Foiletonul a și început să se publice cu primul număr și-i intitulat: *Doctorul Antoniu* de G. Ruffini — traducere din italienește. E un roman naționalist, care avea ca scop stimularea sentimentului național al cetitorilor

Astfel a pornit la drum ziarul lui Fava și răsfoindu-i filele, cetitorul îl află aproape în întregime scris de Directorul-proprietar, căci între colaboratori găsim puține nume și la intervale destul de mari.

Ziarul *Mesagerul* se tipărea la început în Tipografia „Lucrătorilor asociați” în str. Știrbey Vodă Nr. 2 (Hotel Manu), iar dela începutul lui Martie 1896 (n-rul 23) — cu formatul mai mic — se tipărește în tipografia proprie, în strada Diaconeselor n-rul 3, unde se mutase redacția și administrația dela 29 Octombrie stil vechiu (10 Noemvrie) 1895.

Toate articolele de fond au fost scrise de Roberto Fava, și erau redactate și tipărite în românește și italienește, căci ziarul avea menirea să informeze atât pe Românii din România liberă, cât și pe Italieni, mai ales despre suferințele Românilor din Ardeal. De altfel, tot din articolul program reese că ziarul a fost scos cu scopul de a ține piept serbărilor pe care le pregăteau Ungurii cu prilejul *Mileniului* din 1896:

„....Acela care scrie aceste rânduri — spunea Fava — are

deplină credință că între bărbații diferitelor țări ale Europei — care au destulă autoritate pentru a reprezenta gândirea și simțământul națiunii lor — foarte puțini se vor afla care să sărbătorească, împreună cu Ungurii la Budapesta, un eveniment de o însemnătate atât de funestă pentru civilizațiunea europeană. La tot cazul *noi trebuie să lucrăm și să facem ca toți să înțeleagă bine însemnătatea tristă ce reprezintă sărbătoarea milenară a Maghiarilor...*"

În N-rul 1 al ziarului, pe lângă articolul program, Fava semnalează și articolul *Liberarea martirilor*, în care este vorba despre amnestierea Memorandiștilor, amnestiere ce se făcuse în urma întrevederii dela Ischl dintre Regele Carol I și împăratul Francisc Iosif I. Părerea lui Fava despre amnestiere este că e nefolositor să ne facem iluziuni, căci ori cât am voi să fim de optimiști pentru a judeca acest act de târzie dreptate, se repară numai în parte nedreptățile unui proces „monstruos de scârbos”, cu o sentință atât infamă. În această amnestiere nu poate fi văzut începutul unei noi direcțiuni politice din partea Maghiarilor, deci „ar fi absurd a crede că un atare eveniment ar putea fi considerat ca o prevestire de împăcare între Români și Maghiari”, căci Maghiarii, deși au consimțit la amnestiere, n’au renunțat câtuși de puțin la uciderea libertăților și la sistemul lor de nimicire contra naționalităților supuse hegemoniei lor. De altfel — continuă Fava — e foarte clar că *dacă Maghiarii au acordat această grație au făcut-o numai fiindcă li s’a impus din Viena*, în urma întrevederii dela Ischl, când monarhul Austro-Ungariei a trebuit să vadă că e absolut necesar și încă foarte urgent de a îndeplini un act care să poată întări alipirea României la Tripla Alianță — alipire care a devenit atât de necesară după crearea alianței franco-ruse...”. Apoi amnestierea „*era și un act de înaltă politică din partea Maghiarilor*, pentru a nimici acest veșnic motiv de rușine cu deosebire *în vederea serbării Mileniului...*”. Așa că *nu-i vorbă de un sentiment generos din partea Ungurilor. Desideriu Bánffy* — primul ministru maghiar¹⁾,

¹⁾ Era Prim-Ministru din 1894 și-și datora venirea putere — după

când a anunțat amnestierea, „a ținut să anunțe totodată și aceea că guvernul va continua și în viitor cu aceeași severitate”. De altfel, din 16 Iunie 1894, Partidul Național Român era desființat prin lege de Unguri”.

În concluzie articolul: „*Liberarea martirilor*” spune: „Deci pe când ne bucurăm din adâncul inimei de libertatea valoroșilor luptători pentru ideea națională și pe când aducem mulțumirile noastre Regelui Carol și guvernului său, precum și împăratului Francisc Iosif..., în același timp *trebuie că constatăm că prin acest eveniment cauza Românilor din Transilvania și Ungaria nu face un pas înainte...* Chestiunea română există tot așa, precum exista înainte de procesul dela Cluj, ...și lupta se impune și astăzi... și încă și mai mult...”.

Aceste cuvinte, scrise de Fava acum 45 de ani, prin vitregia vremurilor, au devenit de dureroasă actualitate!

Din nou va trebui să scriem Memorandul și să-l ducem — nu la Viena nedreptăților noastre — ci la Berlin, de unde așteptăm mai mult bine, mai multă dreptate de cât dela Viena. Căci Berlinul de atunci privea cu neliniște — spune Fava în articolul amintit — la cele ce se petreceau în Ungaria „unde luptele naționale constituiesc o primejdie continuă pentru pace...”.

Începând cu n-rul 2 al ziarului, articolele de fond vor fi scrise și în italienește. Seria se deschide cu: „*Calea spre Calvar*” — „*Sulla via del Calvario*” (n-rul din 23 Septembrie/5 Octombrie 1895), articol ce se referă la legile proaspete politico-bisericești din Ungaria epocii Memorandului, legi pe care Ungurii le-au prezentat străinătății ca un triumf al liberalismului.

„De fapt — spune Fava — ele nu au fost votate în onoarea vreunui principiu de progres sau libertate, ci pentru scârboasele scopuri de maghiarizare: *Houngariser même les pierres pour ne pas périr...* E destul să spunem, că în baza acestor legi, matricolele celor născuți sunt redactate în ungurește și toți născuții — fie aceia Români, Slovaci, Sârbi, — vor fi înscrși ca născuți

ministerul lui Alexandru Wekerle — problemei românești, fiind din nobilimea maghiară transilvană.

de naționalitate maghiară... „Apoi legile sunt lipsite de spiritul de onestitate” căci dacă examinăm numai puțin așa zisa căsătorie civilă, putem vedea că ea nu are în Ungaria alt scop, de cât acela de a ușura căsătoriile fiicelor bogate ale Israelului cu fiii nobilimei maghiare ruinate...”. Legile cu care se laudă Ungurii, sunt deci „ipocrizie și tiranie, iar nu liberalism”, astfel că popoarele din Ungaria fac un nou pas pe calea dureroasă a Calvarului¹⁾.

Credincios programului, *Mesagerul Național* se ocupă și de Români din Macedonia. În numărul din 30 Septembrie/12 Octomvriei 1895, Fava semnează articolul „*Românii din Macedonia și Italia*” — „*Rumeni di Macedonia e l'Italia*”. Din felul cum este intitulat, se vede că acești Români sunt priviți în funcție de Italia de care sunt — prin Albania — mai apropiați. Cultivându-se naționalitatea acestor Români, se aduce un serviciu civilizațiunei latine și viitorului ei în Orient. Italia nu vede cu ochi buni influența tot mai puternică a Austro-Ungariei în Balcani, în timp ce, dela războiul Crimeii, influența italiană în orient n'a făcut de cât să slăbească. Prin urmare: „Italia în faptul că și-ar apropia pe Latinii din Peninsula Balcanică, ar putea să găsească un mijloc sigur pentru a face să se înalțe un ideal comun, bazat pe comunitatea de origine și interese...”. Așa s'ar restabili prestigiul italian în Balcani. În încheiere ni se spune că „acesta este poate mijlocul, prin care în timpul de față Italia ar putea să-și deschidă din nou calea spre Orient”.

În n-rul 4 din 8/20 Octomvrie 1895, articolul „*Confruntări*” — „*Raffronti*”, compară Austria absolutistă cu Ungaria dualistă: „Cauze egale produc rezultate egale. Precum într'un timp tendința Austriei germane de-a centraliza și germaniza a constrâns pe Maghiari și pe Slavi să se opună din răspuțeri, tot astfel veleitățile Ungariei maghiare de-a centraliza și maghiariza totul au ca rezultat rezistența Românilor și a Slavilor... Aceleași ur-

¹⁾ Le orribile Stazioni del Calvario, per qui queste misere popolazioni dovettero passare in questi ultimi ventotto anni (1867—1895) sono qualche cosa di indescrivibile.

mări care le-au avut ca rezultat sistemul de asuprire aplicat de Germanii împotriva maghiarilor, trebuie să se repete și în Ungaria: așa pretinde logica și logica rar se înșeală”.

În ziua de 15/27 Octomvrie *Mesagerul* publică articolul „*Federalism*” — „*Federalismo*”, în care comentează cuvântarea Cehului Dr. Gregor, care arată că centralismul era pe cale să dispară din Monarhia austro-ungară, făcând loc ideii federaliste, organizare ce va da Austriei o energie necunoscută până atunci, fiind „o totalitate coordonată de state naționale cari, neatâr-nătoare unul de altul, sunt reunite sub o singură putere centrală...”. Noi — încheie Fava — sinceri parizani ai ideii federaliste, nu putem decât să ne bucurăm de aceasta.

O interesantă dezvoltare politică ce se observa în fosta Monarhie dualistă, a fost sesizată de Fava în articolul „*Viena și Pesta*” publicat în „*Mesagerul Național*” nr. 7 din 29 Octomvrie/10 Novembrie 1895. Această dezvoltare politică era în legătură cu problema evreiască. „Pe când în Ungaria se votează recepțiunea Ovrelor — spune Fava — în capitala Austriei este ales primar șeful antisemiților din Austria. Nici odată tendințele acestor două jumătăți ale Monarhiei habsburgice nu au stat față în față așa de pronunțat...”. Primarul ales în Viena era *Dr. Carol Lueger*¹⁾ și era semnul saturației, la care se ajunsese în Austria față de jidovi, pe când în Ungaria „strănepoții Hunilor aruncați ca o insulă în marea popoarelor europene, de groaza de a nu fi cotropiți și având o bună doză de veleități de mărire a neamului lor, îmbrățișează pe cei ce se închină lui Iehovah, cu gândul de a-și spori neamul cu ei... În Ungaria astăzi aproape nu mai poate fi vorba de altă presă de cât de cea evreiască, industria și comerțul sunt în mâinile jidanilor, în parlament se făuresc legi pentru a favoriza pe jidani, jidanii au bani, jidanii conduc politica, jidanii sunt Statul”. Această presă evreo-maghiară, de care spune Fava, a dus — împreună cu cea evreiască din Viena — o campanie violentă împotriva alegerii lui Lueger și în cele

¹⁾ Dr. Carol Lueger primise în Rathaus, la Viena, pe Memorandiști, în Maiu 1892. Era un mare dușman al Ungurilor.

din urmă, după o vizită la Francisc Iosif, șeful antisemiților a renunțat la demnitatea de primar al Vienii. Așa că speranțele lui Fava, că și în Ungaria se va ajunge la o situație de trezire a naționalismului prin „Partidul Poporului” și apoi la federalizare, nu s'a realizat.

De altfel, în articolul „*Ebreii și Maghiarii*” — „*Ebrei e Magiari*” publicat în 5/17 Noemvrie, Fava arată agitația ce domnea la Viena din cauză că împăratul n'a sancționat alegerea lui Lueger „și lucrul apare cu atât mai grav și indispuce cu atât mai mult sufletele, cu cât este părerea generală că atare călcare a Constituției s'a întâmplat mai cu seamă în urma presiunilor și intrigilor din sferele înalte maghiare...”, fiindcă Lueger ar fi proiectat între altele, ca pe viitor tinerii din școli „să primească educația dela institutori de rasa și credința lor, după spiritul creștin și național”. Mai departe arată că Maghiarii și Ebreii sunt termene care se echivalează în dureroasa odisee a rețelilor de care suferă popoarele din Austro-Ungaria, că Ebreii în Ungaria sunt atotputernici, că imigrarea lor în această țară e în toiu, că își maghiarizează numele, făcând apoi pe patrioții: „În toate luptele naționale de care e agitată Ungaria numai ebreul este acela care râde și trage profit; el a găsit în regatul Sfântului Ștefan patria sa și California sa... Mistifică și sufocă după modul lui opinia publică în redacțiile ziarelor maghiare... și din ziare aruncă lemne pe focul mereu arzător al luptelor naționale...”.

Articolul „*Maghiari și Croați*” publicat în 26 Nov./8 Dec. 1895, vorbește de procesul a 54 studenți croați care, la Agram, arsese un drapel maghiar. Au fost condamnați 50 din aceștia fără să li se dea putință să se apere, așa cum se făcuse și la Cluj la procesul Memorandului, căci „judecătorii maghiari sunt făcuți la fel, fiindcă toți trebuie să aibă spinarea destul de mobilă spre a se încovoia la ordinele ce vin dela Budapesta.

După articolul „*Mistificațiuni*” — „*Mistificazioni*” — publicat în n-rul 12 din 3/15 Decemvrie 1895 al Mesagerului, Roberto Fava semnează în 17/29 Decemvrie 1895 (n-rul 14 al „Mesagerului Național”) articolul „*Mileniul Maghiarilor și na-*

ționalitățile" — „*Il Millenio dei Magiari e le nazionalità*". Articolul începe cu următoarea constatare: „Cu cât se apropie ziua în care Maghiarii vor sărbători data mileniului venirii lor în Europa, crește nemulțumirea dintre naționalitățile apăsate de nobilii urmași ai lui Arpad... În toate pământurile supuse Coroanei Sfântului Ștefan, se fac manifestațiuni contrarii sărbătoririi mileniului. La Brașov Românii au protestat energic în consiliul districtului în contra apoteozelor ce se prepară de puterea maghiară și la protestările lor s'au unit și tinerii saxoni... Scopul Maghiarilor este cunoscut tuturor; ei voesc să arate mulțimei cosmopolite care se va duce la serbările sgomotoase dela Budapesta că toate naționalitățile supuse hegemoniei lor sunt fericite și mulțumite de-a constitui *Statul Maghiar*, dar vaietele asupriților vor fi mai puternice de cât zăngănitul paharelor și de cât strigătele de veselie ale banchetanților...”

Se apropia anul 1896. Cu acest an „*Mesagerul Național*” intra în anul al II-lea de luptă și în articolul din 1/13 Ianuarie 1896, intitulat „*Dela 1895 la 1896*” — „*Dal 1895 al 1896*”, Fava se întreabă: „Va fi 1896 mai fecund în bine pentru cauza națională de cât a fost 1895? Eată întrebarea la care privește nerăbdător și neliniștit „*Mesagerul Național*”, al cărui ideal, al cărui scop, a cărui rațiune de-a fi se cuprind tocmai în triumful cauzei naționale... Căci Sfintele drepturi ale popoarelor nu pot, nu trebuie să rămână nerevendicate și nici un drept nu e mai sacru de cât cele reclamate de nefericiții noștri frați pe care un nerușinat *șovinism* voește să-i țină sclavi moralmente și fizicește chiar pe pământul lor... Insuflețiți de aceste speranțe noi salutăm ivirea anului nou ca o promisiune pentru trimful și pentru fericirea națiunii române”.

În 7/9 Ianuarie 1896 urmează articolul „*Șovinismul maghiar în școli*” — „*Il Chauvinisme magiario nelle scuole*”.

Fava primise ziarul „*Agramer Tagblatt*”, în care Croații se plâneau de șovinismul unguresc și de exaltările mândriei maghiare transpune în cărțile de Școală, în care se fac afirmațiuni îndrăznețe și neserioase ca acestea: „Tatăl etern în persoană a dat în mâini, ca emblemă, Maghiarilor, frumosul drapel

roșu, alb și verde, încântat și mulțumit de-a fi reușit să creeze o atare națiune de eroi... Ceeace zice „*Agramer Tagblatt*” pentru Croația, constituie și pentru Românii din Transilvania și Ungaria — spune Fava — unul din cele mai grave motive de nemulțumire în contra dominațiunii maghiare. Profesorii maghiari de istorie nu scapă nici-o ocazie de-a bârfi în mod scandalos origina și istoria Românilor. De pe înălțimea catedrei se spune școlarilor că Românii descind din unele colonii romane de răufăcători, că fruntașii revoluțiunii române Horia, Cloșca și Crișan, precum și Avram Iancu, erau capii unei bande de tâlhari... Numele proprii ale elevilor care nu aparțineau nobilei șlehte dominante, în toate școlile maghiare, sunt schimbate după ortografia maghiară, sărbătorile acestor elevi nu sunt ținute în seamă și sunt constrânși a cânta în fiecare moment „Bine-cuvintează, Doamne, pe Maghiari!” Oamenii culți din Europa occidentală, care se vor duce la Budapesta pentru serbările Mileniului vor găsi printe alte obiecte de studiu și pe acesta al maghiarizării forțate în școli. Dacă Maghiarii n'ar mai avea și alte păcate pe conștiință, ar fi de ajuns acesta ca să-i facă nedemni de-a face parte din concertul popoarelor civilizate.

În Iulie 1892, după întoarcerea dela Viena a lui Ioan Rațiu, unde fusese în fruntea delegațiunii de 300 Români spre înmânarea Memorandului, Ungurii din Turda i-au distrus casa și l-au silit să se mute la Sibiu. Autoritățile maghiare au luat măsuri să se facă cercetări și vinovații să fie pedepsiți. Procesul celor vinovați s'a judecat după trei ani și jumătate și toți acuzații au fost achitați. Faptul acesta scandalos a inspirat lui Fava articolul „*Justiție bețivă*” — „*Giustizia ubbriaca*”, publicat în n-rul 18 din 14/26 Ianuarie 1896, al *Mesagerului Național*. „Ea (justiția maghiară) „s'a arătat încă odată ceea ce e: o nerușinată curtezană care dă lovituri în dreapta și în stânga când e vorba de a lovi nemaghiari și de-a intra în grațiile stăpânilor din Budapesta și care culege sub aripile mizericordioase ale protecțiunii ei pe toți șarlatanii, pe toți gonii de societate, pe toți indivizii murdari care dau, în orice chip, serviciile lor politice de maghiarizare... Să adăogăm această nouă infamie la lunga

serie de delictе de care s'au pătat Maghiarii pe socoteala naționalităților supuse; cu cât mai mult se vor pune greutatea în balanță, va veni o zi în care ea va înclina!

Articolul „*Făptuirile maghiarizării*” — „*Fatti della magiarizzazione*” din 28 Ianuarie/9 Februarie 1896, se ocupă de o ședință a dietei din Budapesta, în care s'a discutat despre petițiile unor comitate care propuneau transformarea școlilor confessionale în școli de stat. Ministrul Wlassics a declarat cu acest prilej că în *școlile confessionale* instrucția în limba maghiară se face fără nici un rezultat și că aceste școli nu-s de cât „*cuiburi de panslavism și de daco-românism*”. A anunțat „măsuri tot mai aspre și mai draconice” contra școlilor confessionale, deschizându-se școli de stat și în comunele unde maghiarismul este în minoritate. Urmările vor fi — spune Fava — adâncirea prăpastiei care desparte pe Maghiari de naționalitățile Regatului Sfântului Ștefan.

„*Români și Italieni*” este titlul articolului prin care Fava anunță, la 4/16 Februarie 1896, colaborarea mai multor fruntași italieni la „*Mesagerul Național*”. Astfel marele filolog și scriitor italian Dr. Antonio Resteri a trimis articolul „*Felibrige*” pe care-l publică *Mesagerul* în numărul din 4/16 Februarie, la *Rubrica Literară*. Într'unul din numeroasele viitoare se făgăduiește publicarea numelor celor ce-au făgăduit colaborarea: „...Știm foarte bine că ziarul nostru din care în străinătate și mai cu seamă în Italia, în Franța și în Triest se reproduc foarte adesea articolele de propagandă, are nevoie de multe îmbunătățiri... Cățiva deputați italieni au mers cu dragostea pentru cauza noastră până a deschide subscrieri de abonament printre colegii lor”.... Se încheie articolul cu constatarea că ziarul „*Mesagerul Național*” nu este al unui partid politic, drapelul său fiind drapelul revendicărilor naționale și al frăției latine.

După articolul „*Calamitățile Căusei naționale*” publicat în n-rul 25 din 10/22 Martie 1896 al „*Mesagerului*”, articolul în care Fava își arată întristarea pentru criza prin care trece lupta pentru chestia națională prin indiferența multora din România liberă precum și prin disensiunile din sânul partidului național

din Transilvania¹⁾, urmează articolul „*Mileniul și revendicațiunile naționalităților*” — „*Il Millenio e li rivendicazioni delle nazionalità*”, publicat în n-rul 30 din 14/26 Aprilie 1896. Se vorbește în acest articol de un „Memorandum” ce se pregătea în Transilvania, „asupra condițiunilor naționalităților nemaghiare din Ungaria și care va trebui să fie prezentat în mod solemn lui Francisc Iosif” în plin fast al serbărilor mileniului. În ziarele române, sârbe și slovace se publicau convocări pentru întruniri de protestare contra Mileniului și chestia națională română care — în timpul din urmă — trecuse printr'o îngrijorătoare stagnațiune, arată simptome de redeșteptare spre o nouă perioadă de activitate împotriva dominației maghiare, ce se exalta cu prilejul serbărilor mileniului. Un tablou al celebrului pictor Munkacsy, executat din ordinul guvernului, reprezintă pe Arpad călare pe malurile Dunării, primind omagiile populației autochtone. „Vanității maghiare, spune Fava, îi plac aceste teatrele evocațiuni. Noi știm însă că hoardele sălbatece după ce au străbătut în lung și în lat Europa, ducând peste tot devastarea, s'au stabilit cu forța în văile Dunării, reducând pe Slavi și Români în cea mai grea sclavie. Dar acești superbi cuceritori au fost la rândul lor cuceriți. Ei au îndurat timp de două secole dominația musulmană și capitala lor Buda a rămas până la 1684 un oraș turcesc. Liberarea lor definitivă nu datează decât dela lupta dela Petrovaradin, a prințului Eugeniu, în 1716. Asemenea antecedente, după cât se pare ar trebui să sfătuiască la modestie pe succesorii lui Arpad. Chiar admitând că forța armelor poate să stabilească un drept, acest drept dispare prin înfrângerea și aservirea dominatorului. Deci e de neînțeles cum, după ce s'a târit două secole la picioarele pașilor și ienicerilor, Maghiarul mai pretinde supunerea Românilor și Slavilor, ca o moștenire dela Koloman sau Ladislau, ca și cum ei ar fi oprit istoria în loc,

¹⁾ În 1897, Ion Russu — Șirianul — după indemnul cercurilor liberale din București a căror atitudine în chestia națională nu era totdeauna dreaptă, plecase dela „*Tribuna*” din Sibiu și întemeiase la Arad „*Tribuna Poporului*”. (Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, II, București, 1915. p. 281.

cu sabia acestor regi. Această stranie monomanie, de-a se regăsi suverani și dominatori, după două secole de sclavie și de-a relua, în disprețul civilizației, tradițiunile lui Arpad, constituiesc esența istoriei Maghiarilor în timpurile moderne... Cu tot sgomotul serbărilor, popoarele din Ungaria vor ști să-și ridice vocea deasupra strigătelor celor ce sărbătoresc și vocea lor se va impune, pentru că adevărul și dreptatea trebuie să triumfeze asupra imposturei și asupra tirăniei, căci drepturile națiunilor nu au și nici nu pot avea prescripțiune".

Așa fiind, nu de resemnare, nu de desperare e nevoie în fața mașinațiunilor și perfidiilor politice maghiarizatoare, ci de inițiativă și energie...

Ca toate ziarele și revistele care nu sunt în serviciul unui partid, ci servesc un ideal, așa „*Mesagerul Național*” o ducea greu cu existența. În articolul „*Calamitățile cauzei naționale*”, Fava se plânge de indiferența publicului cetitor și de neplata abonamentelor. Acest articol, de altfel, nu l-a mai scris și în italienește, ca să rămână o chestiune internă.

Și cum greutatea se accentuau mereu, „*Mesagerul*” și-a redus formatul, iar la 10 Octomvrie 1896 își suspendă apariția. Fava — până la încetarea apariției — a mai scris două articole: „*Defecțiuni franceze*”, în n-rul 34 din 12/24 Maiu 1896 și „*Măcelul dela Mehadia*”, în n-rul 41—42 din 1/13 Iulie 1896.

În articolul „*Defecțiuni franceze*” se arată că lumea a rămas indiferentă, cu toată reclama ec s'a făcut Mileniului. Presa germană, atât cea din Austria cât și cea din Germania, a luat atitudine împotriva Ungurilor. Se amintesc ziarele: „*Ostdeutsche Rundschau*”, „*Deutsche Zeitung*”, „*Bürschenschaftliche Blätter*” și altele, dar mai ales ziarul „*Hamburger Nachrichten*”, organ personal al prințului Bismark. — Acesta din urmă a scris un articol, atribuit lui Bismark, în care se citește între altele: „*Națiunea maghiară niciodată n'a format un stat, iar Ungaria n'a fost niciodată un stat independent. Maghiarii, numărând inclusiv ovreii, șapte milioane și un sfert, nu alcătuiesc nici jumătate din populația Transilvaniei...*”. În Italia nu se ocupă nimeni despre Mileniu, în schimb se arată interes celorlalte popoare care

gem sub jugul maghiar. În Spania, Mileniul nu e cunoscut de loc, iar Rușii le promit Ungurilor întâlnire la Șiria (Világos)! În Franța însă, s'a găsit o gazetă „*Estafette*” și una „*Le Journal*”, care — cherchez l'argent — după ce au apărat naționalitățile condamnând politica maghiarizatoare, au deschis coloanele lor agitatorilor panmaghiari. Astfel „*Le Journal*” publică un lung articol intitulat „*La Hongrie Millénaire*” și subscris de cunoscutul propagandist maghiar *Dionys de Pázmándy*, în care se afirmă că, „nu e nicio țară în lume unde să fie respectată ca în Ungaria libertatea națiunilor” și se invoacă dreptul natural și istoric în favoarea maghiarilor... *Pázmándy* a mai scris că Maghiarii — deși inferiori prin număr —, sunt materialmente și cultural mai tari de cât toate celelalte naționalități din Ungaria, intrunite împreună, dar — spune Fava — eforturile sale nervoase denotă că el crede contrariul... Noi avem deplina încredere că toată această ipocrită și caraghioasă punere în scenă a Mileniului maghiar nu va fi făcută la urma urmelor de cât a grăbi catastrofa inevitabilă a maghiarismului, catastrofă pe care nici „*Estafette*” nici „*Le Journal*” nu o vor putea îndepărta prin punerea coloanelor lor în serviciul minciunei...

Dar anul Mileniului unguresc se vede că nu putea trece fără a fi udat de sânge românesc! În articolul „*Măcelul din Mehadica*” — „*Il Macello di Mehadica*”, Roberto Fava scrie: „Cauza fraților noștri din Transilvania și Ungaria a fost încă odată consfințită prin sânge de groaznicul măcel dela Mehadica¹⁾,”

¹⁾ *Mehadica* — Comună în județul Caraș-Severin — teritoriul fostului Regiment Grăniceresc N-rul 13 — locuită de Români. În 1896 erau peste 2000 de suflete. În 24 Iunie 1896 hornarul satului s'a plâns că primarul nu i-a plătit hornăritul și din această plângere s'a iscat *ceartă*. Primarul aduce jandarmi dela Pretură și se fac arestări. În 26 Iunie vine și trupă cu un Locotenent iar pretorul face cercetări. Poporul cere eliberarea celor arestați și înlăturarea primarului ungur. Jandarmii vor să înlătore pe oameni cu forța, dar aceștia se opun. Ofițerul comandă „*foce!*”, au căzut morți 13 țărani, iar 17 au fost răniți. S'au făcut apoi arestări și 15 țărani români legați în lanțuri au fost duși la Teregova și apoi la Caransebeș. Judecați au fost condamnați 11, iar patru au fost achitați. Așa s'a încheiat incidentul sângeros dela Mehadica. „*Tribuna*”, Sibiu Nr. 136, 137 și 242, 1896.

unde jandarmii maghiari au tras foc în mod mișelesc asupra unei mulțimi nearmată și pașnică, aruncând în dolii familii cinstite și muncitoare, țărani vinovați numai de a fi Români. Corpurile bieților uciși au fost culese de înșiși omoritorii, aruncate în furgoane și transportate în cimitir spre a fi îngropate într-o groapă comună. Mizerabilii care au comandat această groaznică infamie au crezut poate că prin îngroparea corpurilor celor uciși au îngropat și ideea națională care însuflețește pe acei oameni generoși... Care glonț de pușcă poate opera minunea de a suprima ideea pentru a asigura triumful tiraniei?... Domnilor Maghiari! Blestemul unui popor întreg vă vor urmări în numele sângelui nevinovat ce ați vărsat, în numele vetrelor deșerte, în numele mamelor și soțiilor române cernite, cu un gol în inimă și cu o lacrimă întotdeauna în ochi... Aduceți-vă aminte că nu numai cu pucioasă se face pulbere... Nenorociților ucigași ai oamenilor nearmați, tremurați de faptele voastre!"

Deși „*Mesagerul Național*” și-a înceta apariția, activitatea publicistică a lui Fava în folosul cauzei române n'a încetat. Știm din capitoul precedent că în vara anului 1896 a ținut conferințe în Italia, la Roma și la Milano, îngrijindu-se de răspândirea prin presa italiană a ideilor din conferința sa¹), iar după întoarcerea în țară, „*Tribuna*” din Sibiu i-a publicat, după cum am amintit, în traducere, conferința întreagă, în foileton, scoțând-o și în broșură — ca extras. — Dintr'o scrisoare adresată redactorului dela „*Tribuna*”, Dr. Elie Dăianu, aflăm că i s'au trimis 10 exemplare din ziarul în care s'a publicat și că Fava se arată foarte mulțumit de traducere. Pentru broșura-extras are făgăduiala lui Bonifaciu Florescu dela Ligă, că va distribui cât mai multe. (Vezi la *Anexa 14*, scrisoarea lui Fava, din 2 Decembrie 1896 către Dr. Elie Dăianu). Tot în această scrisoare se amintește de un mic articol pentru n-rul de Crăciun al ziarului „*Tribuna*”, pe care urmează să îl trimită Fava spre publicare,

¹ș *Chestiunea națională română în Transilvania și Ungaria*, publicată în „*Tribuna*” sub numele: *Chestiunea Română în Roma*”, Sibiu, 1896.

precum și de faptul că ziarul „*Caffaro*” din Genova publică — începând cu biografia lui V. A. Ureche — „una serie di Profili Parlamentari Rumeni”.

Desigur că autorul acestor „profiluri” e tot Fava, care era în măsură să le cunoască, dacă nu pe toate, dar desigur pe al lui V. A. Ureche, cu care de multă vreme, avea relații de prietenie.

Articolul făgăduit „*Tribunei*” din Sibiu pentru numărul de Crăciun este intitulat: „*Il Natale dei Popoli*” — „Crăciunul popoarelor” — și a fost expediat în 17 Decemvrie 1896 redactorului Elie Dăianu, urmând să fie tradus și publicat prin grija celor dela „*Tribuna*”.

După o introducere asupra tristeții Crăciunului la cei fără libertate, Fava ne duce cu gândul la familiile celor măcelăriți de Unguri la Mehadica: „Și în această sărbătoare prea dulce a familiei, multe mame și soții și fiice se adună în jurul meselor, care anul trecut erau înconjurate de chipuri vesele și pe care astăzi se așează dorul și jalea, pentru că ființele dragi care înveseleau acele mese au fost suprimate de gloanțele tiranilor care au crezut să suprimă odată cu ele ideea care le stăpânea, sau trăesc o viață de suferință în singurătatea tristă a închisorii...”

Acea zi a Crăciunului popoarelor libere va veni și — spune în încheiere Fava — la Crăciunul creștin care prin mersul nesfârșit al vremurilor în prăpastia veacurilor îngrămădite, a păstrat tinerețea proaspătă a celor nemuritoare, se va asocia Crăciunul Popoarelor, în apoteoza sublimă a celor cotropiți, când popoarele astăzi robite vor saluta aurora binecuvântată a răscumpărării lor”.

În cursul lunii Martie 1897, ca urmare a propagandei pentru România făcută de Fava, a venit la București savantul italian *Angelo de Gubernatis*, literat și orientalist, profesor de sanscrită și literatură comparată la Universitatea din Florența, însoțit de fiica sa Cordelia.

În Capitală a ținut două conferințe în limba italiană: „*La Donna nel Rinascimento italiano* (Maica Domnului în arta re-

nașterii italiene) și „Il Paradiso terrestre nella Divina Commedia” (Paradisul pământesc în Divina Comedie) și una în limba franceză: „Le rôle des Rommains dans le monde latin”. În zilele de 5 și 6 Martie Angelo de Gubernatis a fost primit în audiență de Regina Elisabeta și de Regele Carol I, iar Liga l-a sărbătorit în sala Hotelului Bulevard. Fiind decorat cu ordinul „Steaua României”, Angelo de Gubernatis mulțumește astfel: „Astăzi ați pus pe pieptul meu „Steaua României”. Până aci o priveam de departe. Acum când o port lângă inimă, mă va inspira mai mult ca să fac ceea ce doresc și ceea ce dătoresc națiunii române...”¹⁾. Acțiunea lui Fava câștiga astfel pentru cauza românească una di personalitățile italiene de mare prestigiu științific.

3. PLECAREA DIN ROMANIA A LUI ROBERTO FAVA.

După încetarea apariției „*Mesagerului Național*” Fava a mai rămas în România până în luna Iunie 1897, când a plecat în Italia. L-a sărbătorit Liga Culturală, care în ziua de 25 Mai 1897, a organizat în cinstea lui un matineu la Atheneul Român. Cuvântul de mulțumire pentru toată activitatea depusă în folosul cauzei naționale românești l-a ținut V. A. Ureche, președintele Ligii, iar în cuvântul de *Adio*¹⁾, Fava își ia rămas bun dela prietenii săi români. Din acest „cuvânt” ne lămurim că tot ce s'a făcut în Italia pentru chestiunea națională se datorește Ligii pentru unitatea Culturală a tuturor Românilor și lui Roberto Fava, căruia i s'a adresat Liga: „...Se împlinesc tocmai șase ani — spune Fava — de când un ilustru patriot român, regretatul Doctor Grigore Brătianu, pe atunci președinte al Ligii, îmi scria invocând sprijinul condeului meu pentru apărarea fraților asupriți din Transilvania și din Ungaria „...Trei milioane de români

¹⁾ „*Tribuna*” — Sibiu — An. XIV, N-rele 44, 45 și 52 din 25 Februarie/9 Martie — 6/18 Martie 1897.

¹⁾ Vezi ziarul „*Roberto Fava*” — număr festiv unic — București, Sâmbătă 21 Iunie 1897.

— imi spunea el — gem sub cea mai barbară asuprire ce mintea omenească își poate inchipui... Dela Italia, cu care suntem legați prin sânge și care a suferit și luptat mult, care a rupt lanțurile străinului și a reinviat la libertate... noi așteptăm un cuvânt de încurajare... Să faceți cunoscut vă rugăm cauza noastră, să o răspândiți și să o apărați în ziarele voastre: veți face astfel o operă patriotică și sfântă și fiecare Român vă va ridica în inima lui un altar de recunoștință nepieritoare".

„Dar ceeace imi cerea mie — spune mai departe Fava — nu era un lucru prea ușor. Chestiunea națională română nu era de loc cunoscută în Italia și de altă parte erau foarte vii simpatiile pentru Maghiari, din cauza participării acestora la luptele pentru independența italiană. De-ași fi scris vreun articol în câteva ziare sau reviste, ori cât de răspândite... la nimic n'ar fi folosit. Ar fi fost tocmai ca și când cineva ar voi să golească oceanul cu o lingură. Trebuia o acțiune întinsă și măreață, repede, energică și continuă, care să fie desvoltată în acelaș timp în toată Italia... Să fie gata a lupta și a se simți tratat (Fava) de presa maghiară ca un aventurier infam și ca un suflet vândut. Toate acestea le știam eu și primii bucuros misiunea ce mi se încredința și pentru a o îndeplini, nimic nu mi-apărut nici greu, nici înjositor, nici amarnic...".

Fava arată apoi că a trimis scrisoarea de adeziune, însoțită de un teanc de gazete din toate părțile Italiei: Roma, Neapole Florența, Milano, Genova, Veneția, Palermo, Bologna, în care începuse deja lupta și că articolele s'au înmulțit apoi mereu fiind trimise la ziare de toate culorile politice, fiindcă, ținta îi era să câștige pentru cauza românească nu numai un partid sau o fracțiune de popor, ci întreaga națiune italiană, în toată impunătoarea ei unanimitate.

„...Propaganda mea filo-română se mări din ce în ce și numărul proseliților se înmulți neconținut. Mănunchiul de oameni s'a făcut ceată și ceata s'a făcut armată... Și atunci — spune Fava — când cu procesul Memorandului... un tremur se simți dela un capăt la altul în toate rândurile națiunei italiene, dela saloanele aurite până la atelierul lucrătorilor... Astfel s'a creat în-

cet, încet, între Italia și România un curent foarte puternic de simpatie și de afecțiune care, cultivat, ar putea aduce foloase incalculabile...”.

Venirea în România a lui Fava a însemnat un sacrificiu și el fiind om sărac, mulți credeau că a venit în țară la noi să se îmbogățească. În cuvinte sincere el arată că a servit un ideal scump inimei sale: „...Vă rog să credeți, Domnilor, că dacă aș fi vrut să mă îmbogățesc, aș fi ales alte căi spre a realiza visul meu și aș fi putut să-l realizez fără să trec granița italiană. Aș fi lingușit pe cei puternici și aș fi cântat falsele tiranii, în loc de a lua, precum am făcut întotdeauna, apărarea celor slabi și asupriți...”.

În încheierea cuvântării sale de *adio*, harnicul și bunul prieten al Românilor spune următoarele: „...Contra obiceiurilor mele, v'am prea vorbit de mine. Însă în ajunul de a părăsi România pentru a nu mă mai întoarce poate nici odată, țin foarte mult — pentru prestigiul presei italiene — ca să vă rămâie o impresiune cât se poate de exactă despre acela, care a apărât cauza românească cu abnegațiune, cu desinteresare, cu sinceritate și — permiteți să v'o spun — cu un succes, la care nimeni nu s'ar fi așteptat... Și spre a încheia tot cu ce am început, vă voi repeta că Italia urmărește cu iubire și cu interes extraordinar tot ce se referă la națiunea română și ia parte la tot ce tinde spre rezolvarea chestiunii naționale... În țara lui Mazzini și a uli Garibaldi posedați un tezaur foarte bogat de simpatii și de afecții. Dacă veți face ca această putere morală de care dispuneți să nu fie pierdută și dacă va veni o zi în care o veți folosi, eu nu voi regreta, ci voi fi fericit de a fi luptat și suferit pentru națiunea română!”

În ziua de 26 Maiu seara, presa română, studenții și colonia italiană i-au dat un banchet, cu care prilej i s'au recitat versuri din care extragem:

„Luptător pentru dreptate
„Ți-ai lăsat al tău cămin,
„Și-ai venit să-ți aperi neamul,
„Neamul tău măreț latin.

„Și-ai văzut cum frații noștri
 „Cei ce sunt peste Carpați,
 „Sunt de ura ungurească
 „Chinuiți și impilați...

„Și ca frate, cu căldură
 „Apăratu-i-ai plângând
 „Arătând la toată lumea
 „Pe Român sub jug gemând...

„O să pleci! Te du cu bine
 „Dar, Roberto, nu uita
 „C'ai lăsat aici o țară
 „Ce-i suroră cu a ta!..."

După aproape o lună, în 21 Iunie 1897, în sala și grădina Bragadiru din București, a fost „o mare serbare populară aranjată de Românii recunoscători lui Roberto Fava — neobositul luptător pentru cauza sfântă a românismului”. Era serbarea din 14 Iunie, ce fusese amân timeră din cauza vremii. O conferință cu subiect național — la ora 9 seara — a ținut *Ion Luca Caragiale*, și cu acest prilej s'a scos și ziarul „*Roberto Fava*” — număr festiv.

În articolul de fond cetim: „...Numele lui Roberto Fava este cunoscut azi tuturor Românilor și neuitat va rămâne între noi. Cei ce l-au văzut vreodată pe stradele Bucureștilor, sau l-au cunoscut personal, nu vor uita niciodată acea simpatică figură a fiului Italiei frumoase, din a cărui față se reoglîndește numai bunătatea, blândețea și modestia; nu vor uita pe acela în al cărui suflet glasul durerilor poporului nostru a aflat așa de viu răsunset...”.

După ce se dau date biografice, se continuă: „Venit în România acum doi ani și jumătate ca să poată scrie în jurnalele străine în mai de aproape cunoștința de cauză, și-a făcut mereu datoria și astăzi când pleacă dintre noi, credem că orice Român de inimă va veni să-i strângă mâna de adio și să-l îmbărbăteze ca și pe viitor să lupte...”.

În corpul ziarului festiv găsim cuvântul său de *adio*, rostit la Ateneu și de care ne-am ocupat, apoi un mic articol intitulat: „*Un document istoric*” (primul început al Ligii Culturale) și „*Spicuirii*” din scrierile lui Fava: „*Viermele unei Monarhii*”, articol publicat în ziarul italian *Riforma*, „*Procesul Memorandului*” — articol publicat în mai multe ziare italiene — „*Justiție maghiară*” — publicat în ziarul *Il Veneto* din Padova. Din cartea „*Ricordi Rumeni*”, se publică un fragment din „*Pe munții Transilvaniei*”.

Numărul festiv se încheie cu versurile „*Lui Roberto Fava*”, de Marion¹⁾, din care am reprodus mai sus câteva strofe. Acele modeste versuri îl rugau să nu uite pe sora dela Dunăre și apostolul ideii naționale românești în Italia n'a uitat-o, a iubit-o mereu și de câte ori a fost nevoe ca frații noștri asuprași să fie apărați și nedreptățile lor să fie arătate opiniei publice italiene, condeiful lui n'a ostenit s'o facă. Nu ne sunt cunoscute legăturile ce le-a păstrat cu luptătorii memorandiști și cu luptătorii dela Liga Culturală, decât în mică măsură. Arhivele personale ale Memorandiștilor și ale celor dela Liga Culturală n'au ajuns să fie publice, iar arhiva Ligii Culturale din epoca ei cea mai activă și mai frumoasă, s'a pierdut în vremea ocupației germane din anii 1916—1918. Știm doar, din puținul ce am putut găsi la Dr. Elie Dăianu, fostul protopot unit al Clujului, iar în tinerețe fost redactor la ziarul „*Tribuna*” din Sibiu, că Fava a mai venit la noi, în anul 1914, când la Satul Mare se judeca procesul țăranilor români din comuna Moftin, în frunte cu preotul, acuzați de rebeliune împotriva autorității de stat, fiindcă nu primiseră în biserică pe reprezentantul episcopiei unite de Hajdudorog, episcopie făcută de Unguri în scopul maghiarizării prin religie a Românilor dela granița etnică de vest. Cu acest prilej, i-a scris lui Elie Dăianu, în 26 Aprilie 1914, că — la sfârșitul procesului — va veni să-l vadă la Cluj¹⁾. În 8 Maiu 1914, din

¹⁾ Este un vechiu colaborator al ziarului „*Universul*”, poetul *Marinescu*, din Câmpu-Lung, Muscel, care semna *Marion*.

¹⁾ Anexe Nr. 15.

Parma, Fava îi scrie părintelui Dăianu o scrisoare mai lungă, pe care o începe în românește și o continuă în italiană, mulțumindu-i pentru ospitalitatea ce-i dăduse. Din aceste ultime scrisori — pe care le reproducem în anexe — vedem că Fava învățase românește destul de bine și că la Parma conducea, ca director, un ziar intitulat „*La Corrispondenza Rumena*”, scrisoarea purtând acest antet și subtitlul: *Direttore Roberto Fava — Parma* — strada Petrarca 23 —²⁾.

Războiul cel mare, în care România a sângerat alături de Italia, a adus realizarea unirii tuturor Românilor, iar Roberto Fava, care a trăit până în 1924, a avut fericirea să vadă — de colo de departe — că truda sa n'a fost zadarnică și că, prin sângele vărsat din Carpați până la Tisa, România își realizase unitatea națională, visată de atâția martiri, iar suferințele Românilor din Transilvania luaseră sfârșit.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

²⁾ Anexe Nr. 16.

A N E X E

SCRISORI ADRESATE LUI GRIGORE T. BRĂTIANU, PREȘEDINTELE
LIGEI CULTURALE.

1.

Parma, 23 luglio 1892.

Illustrissimo Signor Professore,

Appena ricevuta la pregiata Sua del 16 corrente, dalla quale ho appreso con vivo rammarico le nuove barbariche gesta dei Magiari, ho scritto alcuni articoli, che ho diramato a vari giornali, ed ora continuo a scriverne altri: din mano i mano che mi giungono i giornali dove saranno pubblicati.

Leggerò con molto piacere la *Replica* degli studenti rumeni di Transilvania ed Ungheria e ne trarrò argomento per alimentare la propaganda qui in Italia, non ho ricevuto i due foglii di essa, di cui Ella fa menzione nella Sua sovraccennata. Ho ricevuto invece, giorno sono, il *Rapporto* in francese, di cui La ringrazio.

Era molto manomesso: la fascetta era quasi completamente stracciata, per cui può darsi che due fogli della *Replica*, se erano assieme ad esso, siano andati smarriti.

Di mano in mano che mi si offrirà nuovo materia, io scriverò sempre maggior numero di articoli che mi sarà possibile, avendo cura di diramare ciascuno di essi, contemporaneamente, ad un certo numero di giornali di diverse città.

Ecciterò pure a scrivere altri miei colleghi e così spero di poter suscitare nella stampa un vero plebiscito in favore della causa rumena. Soltanto, per sostenere questa propaganda su

vasta scala, com'è mia intenzione, occorrerà qualche sacrificio pecuniario per le spese postali.

Del resto, Ella disponga di me come meglio crede, mi suggerisca ciò che crede più utile ch'io debba fare e per qualsiasi cosa faccia sicuro assegnamento sulla mia buona volontà di giovare ad una causa così giusta e così santa.

Gradirò che mi faccia spedire la *Tribuna* di Sibiu. Non conosco bene il rumeno, ma studiandovi un po' sopra riuscirò a comprenderlo: ciò tanto più facile mi riuscirebbe, se potessi avere un vocabolario o rumeno-latino o rumeno-italiano o rumeno-francese o rumeno-tedesco, ma in Italia non ho potuto trovarne. S'Ella volesse indicarmene uno, non molto voluminoso, scriverci ad una libreria di costi per farmelo spedire.

In attesa di pregiati Suoi caratteri, Le mando un saluto ed un abbraccio fraterno.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

BCU Cluj / Central University Library Cluj

2.

Parma, 10 Agosto, 1892.

Onorevole Signor Presidente della Liga pentru
Unitatea Culturală a Românilor.

Ho ricevuto le Lire duecento da Lei speditemi, come pure le tre copie del *Rapporto* in francese e il vocabolario rumeno-tedesco: voglia, La prego, gradire i miei più sentiti ringraziamenti. Ho incominciato tosto la propaganda su vasta scala per mezzo dei giornali e spero condurla avanti con buoni risultati, giacchè trattasi d'una causa la quale non può che incontrare simpatia ed appoggio in tutta Italia. Io certo non risparmierei fatiche per riuscire nell'intento e non mancherò di profittare, avvantaggio della causa rumena, di tutte le numerose conoscenze che ho nel giornalismo. E mia intenzione pubblicare una tale quantità d'articoli e sopra una tale farraggine di giornali, che la questione dovrà necessariamente imporsi alla pubblica attenzione, sicchè altre

manifestazioni di simpatia e di solidarietà, oltre quelle della stampa, non mancheranno all'indirizzo dell'eroico popolo rumeno combattente la santa lotta della sua nazionale indipendenza.

Intanto Le mando distinti e cordiali saluti, mentre ho l'onore di professarmi colla più profonda considerazione.

Di Lei Devot.-mo

Roberto Fava

3.

Parma, 18 Settembre 1892.

Onorevole Signore,

La pregiata Sua del 14 corrente, giuntami oggi, mi è riuscita doppiamente gradita per la lieta novella che mi porta di una prossima visita del Signor Aurelio C. Popovitz. Avrò così il piacere d'imparare a conoscere personalmente lo strenuo campione della causa nazionale Rumena e avremo agio di discorrere a lungo di questa importante questione che desta in me tanto interessamento, ed io avrò pure campo di approfittare de'suoi consigli nella lotta alla quale mi sento trascinato dalla simpatia vivissima che provo per il popolo Rumeno. Per tutto quello in cui potrò essere utile al Signor Popovitz in questa sua gita, io sono ora e sempre a completa sua disposizione.

Oggi stesso ho scritto anche allo stesso signor Popovitz per rallegrarmi della sua prossima venuta a Parma e per pregarlo di volermi far sapere il giorno del suo arrivo e possibilmente anche l'ora, affinchè io possa trovarmi alla stazione ferroviaria, dove gli sarà facile conoscermi da un numero della *Tribuna* di Hermannstadt che terrò in mano spiegato in modo da potersi facilmente distinguere.

Ora sto scrivendo articoli sulla *Replica*, che appariranno a giorni in giornali di tutte le varie regioni d'Italia.

Domani probabilmente mi giungerà qualche giornale con qualche mio articolo, che Le spedirò tosto.

Voglia intanto, egregio Signor Presidente, gradire i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui ho l'onore di professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

4.

Parma, 2 Ottobre 1892.

Illustrissimo Signore,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 25 Settembre ultimo scorso, assieme alle duecento Lire de Lei speditemi, e mi affretto ad esprimergliene i miei sinceri ringraziamenti. Ho già mandato a vari giornali articoli sulla *Replica* e continuo sempre a scriverne dei nuovi, cosicché fra pochi giorni tutta la stampa italiana sorge in difesa dei diritti nazionali rumeni in una solenne manifestazione di solidarietà colla *Replica* — stessa.

Attendo da un corriere all'altro giornali coi miei articoli, da poterle spedire. Dal signor Aurelio C. Popovici ho ricevuto una cartolina postale il 24 Settembre, datata da Roma, nella quale mi diceva che non era ancora ben certo se gli sarebbe stato possibile di venire a Parma: mi avvertiva frattanto d'inviargli a Gratz qualunque lettera mi fosse giunta per lui giacchè a Milano egli aveva lasciato detto d'indirizzargli a Parma, al mio domicilio, la sua corrispondenza. Giorni sono, infatti, venne per lui una lettera raccomandata, ch'io gli mandai a Gratz. Non ho perduto totalmente la speranza di poterlo vedere, ma comincio a temere ch'egli possa essere già ritornato a casa.

Di nuovo, La ringrazio di tutte le cortesi attenzioni di cui Ella mi onora e La prego di gradire, coi più distinti saluti, l'espressione della mia più profonda considerazione.

Di Lei Devot.-mo,
Roberto Fava

5.

Parma, 20 Ottobre 1892.

Illustrissimo Signore,

Sono molti giorni che desideravo scriverle, ma mi son passati sino ad oggi, in attesa sempre di ricevere e di poterle spedire giornali contementi miei articoli sulla causa nazionale Rumena. Disgraziammente è avvenuta ora un po'di sosta nella pubblicazione degli articoli stessi, e ciò in causa delle elezioni politiche generali, che sono indette per il 6 Novembre p. v. e delle quali sono pieni in questi giorni tutti i giornali. Ella non pensi frattanto, nè che io tascuri la cosa, nè che la stampa italiana sia adesso meno propensa ad appoggiare la rivendicazione dei diritti nazionali dei fratelli Rumeni. Io ho fuori una quantità di articoli, che sono certo verranno pubblicati, come verranno pubblicati gli altri che proseguirò a scrivere: soltanto fa d'uopo lasciar passare questi giorni di lotta elettorale, nei quali i giornali non hanno spazio che per ciò che si riferisce alle elezioni stesse.

Intanto, per non perdere tempo, prendendo argomento dalla *Replica*, io ho scritto un opuscolo di cui sto curando la stampa e che giorni diramerò ai giornali e a molte Associazioni politiche di tutta Italia. Lo metterò pure in vendita a due soldi la copia nelle edicole giornalistiche delle principali città, perchè più larga ne riesca la diffusione. L'ho firmato con uno pseudonimo perchè desti maggiore curiosità e susciti più vive discussioni, ch'io mi curenò anche di alimentare per mezzo di appositi articoli, poichè, più si parla della questione, tanto maggior vantaggio ne ritrae la causa.

Appena finita la stampa, mi darò premura di farlene tenere alcune copie.

Sto attento ai giornali di cui Ella mi parla nella pregiata Sua del' 4 corrente, ma fino ad ora essi non hanno pubblicato nulla: il motivo ne é certamente quello cui Le ho accennato più sopra, cioè le immineti elezioni.

Dal signor A. C. Popovici ho ricevuto lettera il 1 del corrente mese.

Voglia gradire, egregio Signore, i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui mi pregio professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

Ps. — Stavo per chiudere la presente, quando mi è giunta una lettera della Direzione del *Roma*, nella quale essa mi dice che preseguirà a pubblicare i miei articoli sulla questione Rumena, ma mi prega però di alternarli con altri articoli che trattino dei progressi del regno di Romania, specialmente nelle scienze, lettere ed arti, e dell' avvenire storico dei Rumeni: ciò ch'io farò con tutto il piacere.

Di nuovo La riverisco distintamente,

Roberto Fava

6.

BCU Cluj / Central Uni Parma, 22 Novembre 1892.

Illustrissimo Signore,

Terminata la lotta elettorale, ora riprenderò con tutto l'ardore i miei articoli sulla questione nazionale rumena.

Oggi ho ricevuto dieci pacchi che erano stati indirizzati a Venezia al signor Popovici. Siccome mi pare contengano copie della *Replica*, ho scritto allo stesso signor Popovici per apprendere se debbo spedirle a lui oppure diramarle qui in Italia a scopo di propaganda.

Sono stato parecchi giorni in letto con una forte tosse bronchiale, e ciò ha ritardato la stampa del mio opuscolo: essa sarà terminata però per Sabato prossimo e gliene spedirò subito alcune copie.

Voglia intanto gradire i miei distinti e cordiali saluti, assieme all'espressione della più profonda considerazione, con cui ho l'onore di dirmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

7.

Parma, 8 Dicembre 1892.

Illustrissimo Signore, •

Spero avrà ricevuto le copie del mio opuscolo, che Le ho spedito da Reggio-Emilia. Di esso ho spedito copie a tutti i giornali italiani, come pure a tutte le Associazioni politiche e Universitarie e a parecchi fra i deputati al Parlamento e gli uomini politici più influenti. Perchè poi la propaganda riesca più estesa, l'ho messo in vendita ad un soldo la copia nelle edicole giornalistiche delle principali città. Le farò tenere i giornali che ne parleranno. Come avrà visto, il *Corriere di Parma*, senza sapere che io ne sia l'autore, l'ha tosto riportato integralmente. Anche a vari giornali di Parigi, di Vienna, di Berlino, di Budapest, ho mandato copia dell'opuscolo. Se qualcuno scriverà contro, risponderò. Se si tratta però di fogli magiari, mi occorrerà la traduzione, non conoscendo io questa lingua.

Cnforme a quanto mi ha scritto il signor Popovici, sto diffondendo le copie della *Replica*; a giorni poi usciranno i miei articoli, che Le farò tenere, sul processo e condanna del Dott. Lucaciu.

Sarei a pregarla se potesse farmi tenere qualche appunto o qualche libro (preferibilmente in lingua italiana o francese o tedesca) cui potessi attingere per scrivere articoli storico-letterari sulle condizioni della cultura nel Regno di Romania e sull'avvenire politico del popolo rumeno, giachè mi occorre fare di questi articoli perchè dai principali giornali siano pubblicati anche quelli che riguardano la lotta di nazionalità contro i magiari.

Perdoni questa noia che Le reco e voglia gradire, coi più distinti e cordiali saluti, l'attestazione della mia profonda considerazione.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

8.

Parma, 22 Dicembre 1892.

Illustrissimo Signore,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 6 corrente e Le sono gratissimo delle cortesi espressioni per la modesta opera mia in favore della causa nazionale rumena. Sia certo ch'io metterò in opera tutta la mia attività e tutto il mio buon volere per meritarmi la squisita benevolenza di cui Ella si mostra sì largo verso di me e per contribuire nei limiti delle poche mie forze, al trionfo, che non può mancare, della nobilissime aspirazioni del popolo rumeno.

Ho ricevuto pure le Lire trecento, ch'Ella si compiaque spedirmi il giorno 6, e le Lire duecento, giuntemi ieri: anche di questo La prego gradire i miei sentiti ringraziamenti.

E una vera enormità la confisca in Ungheria degli esemplari della *Replika* diretti a Parigi e non mancherò di stigmatizzare il fatto in appositi articoli. Strana pure la supposizione dei fogli magiari, che sotto la pseudonimo *Dialma di Valpetrosa* si nasconde un rumeno!

Le unanimi manifestazioni contro la politica magiarzzatrice, che compariranno in questi giorni in tutta la stampa italiana, dovranno pure convincere i signori magiari, che non è necessario essere un rumeno per detestare e stigmatizzare e mandare un grido di protesta contro i delitti e le aberrazioni mostruose della loro tirannide: e dovranno pure convincerli che i vincoli indissolubili del sangue e la simpatia vivissima che legano il popolo italiano ai fratelli rumeni creano tale una solidarietà da non potersi impunemente calpestare.

Di nuovo voglia gradire, egregio signor Bratiano, co'miei ringraziamenti, i più distinti e cordiali saluti e i più sinceri auguri per le prossime feste e pel nuovo anno imminente.

Suo Devot.-mo Aff.-mo,
Roberto Fava

9.

Parma, 24 Febbraio 1893.

Egregio Signor Bratiano,

Ho ricevuto ieri la gradita Sua del 17 corrente e mi sono recato tosto alla Tipografia Ferrari e Pellegrimi, dove ho combinato per l'edizione italiana della *Replica*. Essa sarà fatta subito e colla massima sollecitudine.

Le accludo i campioni della carta. Adoprando quella più bianca, il costo dell'intera edizione di mille copie sarebbe di Lire cinquecento; adoprando quella un pò più giallognola, ora del resto qui molto in uso anche nelle edizioni di lusso, la spesa sarebbe di Lire quattrocento cinquanta. Voglia farmi sapere quale delle due preferisce.

Non rimarebbero che le spese postali per la spedizione. La spedizione di una copia per l'interno del Regno costa sedici Centesimi; se si vuol raccomandare, la spesa è di Centesimi ventisei. Per l'estero, la spedizione di una copia costa Centesimi quaranta; se si raccomanda, Centesimi sessantacinque.

La correzione delle stampe, come scrissi al signor Prof. Lupulescu, la farò io perchè riesca più precisa ed accurata: spero però ch'Ela vorrà gradire questo lievissimo servizio senza pensare a compenso di sorta.

Quanto al lavoro della spedizione, lo farà il commesso del mio studio, e con uno scudo di mancia sarà più che contento.

Ho potuto mettere assieme un elenco dei deputati italiani, di cui Le accludo qui una copia: non ne mancano che nove, parte morti e parte non convalidati. L'indirizzo più sicuro per ogni deputato è alla Camera. La Segreteria s'incarcia essa di trasmettere ogni giorno la corrispondenza al domicilio di quei deputati che non si trovano momentaneamente a Roma.

Fra qualche giorno avrò anche l'elenco dei Senatori.

Siccome poi al più tardo entro il mese di Marzo sarà pubblicato per cura del Governo un elenco ufficiale dei deputati e senatori, col preciso loro indirizzo, ho già provveduto perchè

appena stampato me ne siano mandate due copie, una delle quali farò tenere anche a Lei.

Se ha dei nomi cui debba essere spedita la *Replica*, La prego farmene tenere la nota. Quelle copie che mi giunsero da Venezia e che erano state prima indirizzate al' signor Popovici, le ho diramate quasi tutte ai giornali.

Colgo l'occasione per rinnovarle la preghiera di volermi far tenere qualche libro od opuscolo, oppure qualche appunto scritto, d'onde io possa trarre cognizioni per scrivere alcuni articoli sulla coltura dei Rumeni del Regno, sul loro avanzamento nelle lettere, nell'arti e nelle scienze e sull'avvenire politico della nazione rumena: ciò per accontentare alcuni giornali fra i più importanti d'Italia, fra cui il *Roma* di Napoli, i quali sono ben disposti a darmi ospitalità per la lotta in favore dei Rumeni di Transilvania ed Ungheria.

Continui pure a scrivermi in tedesco, che io comprendo perfettamente e senza difficoltà: anzi se per Lei fosse più comodo che io pure scrivessi in questa lingua, me lo dica ed io lo farò.

Voglia gradire, egregio signor Bratiano i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui honore di rassegnarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

10.

Parma, 11 Marzo 1893.

Egregio Signor Bratiano,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 2 corrente, e così pure le mille Lire da Lei speditemi per la stampa e per le altre spese inerenti alla seconda edizione della *Replica*. Fu subito dato mano al lavoro, il quale procede colla massima solerzia.

Anche il signor Popovici mi ha mandato la notizia cui Ella accennava, relativa alla confisca delle copie per parte dei magiari: essa sarà stampa in un foglietto e annessa alla *Replica*

nel modo ch'Ella dice. È un fatto che basterebbe da solo a caratterizzare tutto il tirannico e brutale sistema di dominazione dei signor magiari e non mancherà certo di produrre la più triste impressione in ogni cuore ben nato. I libri che Le chiesi desidererei, per potermene valere con maggiore speditezza, che fossero appunto in francese o in tedesco.

Per oggi non mi rimane che inviarle i miei distinti e cordiali saluti, assieme all'espressione della più profonda considerazione.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

SCRISORI CATRE PROF. LUPULESCU, SECRETARUL
LIGEI CULTURALE.

11.

Parma, 10 Aprilie 1893.

Egregio Signor Prof. Lupulescu,

La notizia della morte dal compianto signor Gregorio Bratiano, che appresi dal numero dell' *Indépendance Roumaine* da Lei speditomi, mi ha recato la più dolorosa sorpresa. Benchè non mi si fosse presentata ancora l'occasione di conoscerlo di persona, era tanta l'ammirazione e la simpatia che io provavo per lui, che l'annuncio della sua perdita destò nel mio cuore la più profonda angoscia. Mi dolse poi non aver ricevuto la notizia appena avvenuta la catastrofe, poichè se l'avessi appresa subito, avrei potuto intorno al luttuoso avvenimento pubblicare articoli sui primarii giornali. Appena ricevuta l'*Indépendance Roumaine*, scrissi alla *Gazzetta Piemontese* e a varii altri fogli dei più diffusi, ma tuti mi risposero che avrebbero pubblicato volentieri i miei articoli se si fossero riferiti ad una notizia più recente: la morte del signor Bratiano era avvenuta già da varii giorni e i fogli di Milano, Torino, Genova, Firenze, Roma, Napoli, hanno per regola costante di non accettare nulla se non si riferisce a notizie freschissime. Dovetti quindi accontentarmi di scrivere

qualche articolo nei giornali che Le spedii. Ho visto però che tali articoli sono stati riportati da perechi altri giornali di provincia.

La ristampa della *Replica* sarebbe a quest' ora già finita ma si è dovuto indugiare perchè certi segni speciali, dell' alfabeto rumeno, come il ş, il ț, l'ă, l'â, l'i, ecc., non si trovano in alcuna tipografia nè in alcuna fonderia italiana: si sono perciò ordinate ad una fonderia di Firenze, che ha dovuto costruire appositamente, i punzoni. Non sono ancora arrivati, ma s'aspettano da un giorno all'altro. Appena saranno qui, siccome la composizione è ugualmente assai inoltrata, non sarà più questione che di pochi giorni per condurre a termine il lavoro.

Da lungo tempo sono privo di notizie di costì il che m'impedisce di lavorare come vorrei per l'agitazione in Italia.

Vorrebbe favorirmi qualche notizia (anche facendomi tenere giornali che ne parlino) sul Congresso delle nazionalità oppresse indetto per il prossimo Maggio a Sibiu? Ciò mi offrirebbe materia ad un po' di propaganda.

Se avesse pure qualche altro tema da mettermi sott'occhio, voglia suggerirmelo liberamente: a me non mancano che notizie: di giornali me ne sono assicurati una quantità, compresi gran parte dei più diffusi ed influenti. Solo ch'io abbia modo di tenermi al corrente di tutto ciò che succede costì o meglio in Transilvania ed Ungheria, credo poterle assicurare una propaganda vasta e poderosa.

In attesa d'un pregiato Suo riscontro, La prego voler gradire i miei più distinti e cordiali saluti, con cui ho l'onore di profesarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

12.

Parma, 4 Luglio 1893.

Illustrissimo Signor Prof. Lupulescu,

Ricevetti la pregiata Sua del 1 Giugno a. s., così pure le

trecento Lire speditemi, ed ora, assieme ai giornali, un' altra gradita Sua lettera in data del 28 Giugno, dove mi dà preziose informazioni per la propaganda e per la lotta che sto intraprendendo. S'abbia di tutto i miei più sentiti ringraziamenti. Perdoni se non Le ho scritto prima d'ora: ...stavo studiando il mezzo di poter condurre cui campagna veramente proficua per la causa nazionale rumena e desideravo, scrivendole, di poterle presentare qualche fatto compiuto anzichè delle semplici parole. Quando ho ricevuto la pregiata ultima Sua, il mezzo era già trovato e stavo mettendolo in esecuzione. È stata sempre mia opinione che lo scrivere qualche articolo ora nell'ono ora nell'altro giornale, per quanto questi giornali siano diffusi, non possa portare un frutto di propaganda veramente efficace ed immediato, come fa bisogno nel caso nostro. D'altronde ho visto che ora gli avvenimenti costi precipitano ed una azione energica e vigorosa mi è parsa indispensabile. Mi sono abbonato allora all' *Indépendance Roumaine* per poter, meglio tenermi al corente del come vanno le cose, ed ho pensato di attuare la mia prima ideia, quella di un bollettino che tenga informati tutti i giornali di quanto si riferisce alla lotta fra il *chauvinisme* magioro e l'elemento rumeno di Transilvania ed Ungheria e che con articoli ed osservazioni opportune raggiunga lo scopo di destare l'interesse pubblico per la lotta istessa e di sollevare una viva agitazione in favore dei nostri fratelli rumeni. Per poter effettuare questa mia ideia, ho ridotto il bollettino a proporzioni più modeste di quelle che avevo prima progettate, ma spero che l'effetto sarà ugualmente buono e proficuo. Quando ho ricevuta la Sua ultima lettera, era già tutta scritta e passata in tipografia la materia del primo numero, il quale è uscito oggi ed è stato mandato a 150 giornali, frà qui alcuni anche esteri. Ne spedisco in busta aperta qualche copia anche a Lei.

Come vedrà, questo primo numero del bollettino è accompagnato da una circolare dove è detto che per due mesi il bollettino stesso è mandato ai giornali in prova, senza alcuna spesa: dopo, si pagherà un abbonamento di 15 Lire all'anno. Ma queste 15 Lire non saranno mai cercate, perchè, comme Ella

comprenderà la questione dell'abbonamento non è che un pretesto per non mandar fuori un bollettino d'informazioni *gratis*, il quale desterebbe certamente un mondo di sospetti sulla indipendenza della sua linea di condotta e non raggiungerebbe lo scopo nostro. Quello che importa, è che i giornali si servano del bollettino ed io credo che lo faranno. Così avremo senza dubbio più di un centinaio di giornali che pubblicheranno tutti gli articoli e le notizie sulla questione nazionale rumena e l'opinione pubblica non potrà a meno di riscaldarvisi dentro. — Quanto ai giornali delle primarie città, manderò loro anche articoli a parte e li pubblicheranno certamente perchè, non vorranno lasciarsi rimorchiare dai giornali minori: a tutti i modi, essi saran spinti ad occuparsi della questione...

Nel prossimo numero del bollettino raccoglierò tutte le notizie relative ai maltrattamenti del dott. Lukaciu e tutte le altre informazioni sul movimento nazionale rumeno che si desumono dall' *Indépendance Roumaine* e della *Tribuna* di questi giorni, non che dagli altri giornali da Lei speditimi.

Parte delle cose che ho detto oggi nel bollettino le avevo già dette sott'altra forma in vari giornali, ma ho dovuto, come si suol dire, incominciare *ab ovo* per quei giornali e per quei lettori che non conoscono ancora la questione.

Per oggi altro non mi resta che distintamente e cordialmente salutarla, mentre ho l'onore di professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

13.

Parma, 16 luglio 1893.

Illustrissimo Signor Prof. Lupulescu,

Le scrivo breve, perchè occupatissimo nell'organizzare la propaganda per mezzo dei giornali.

La *Corrispondenza Internazionale* non ha avuto sino ad ora

il successo che io sperava, in quanto che sono stati pochi i giornali che hanno riprodotto la parte riferentesi al movimento nazionale rumeno. Non mi sono scoraggiato per questo nè credo vi sia motivo di scoraggiarsi: ora sto scrivendo particolarmente al direttore di ogni singolo giornale e vedo che con questo mezzo si retto di ogni singolo giornale e vedo che con questo mezzo si riesce nell'intento: i pochi giorni ho guadagnato infatti alla nostra causa vari giornali i quali d'ora innanzi pubblicheranno i miei articoli e riporteranno le notizie che troveranno nella *Corrispondenza Internazionale*. A giorni uscirà un articolo nel *Corriere della Sera* di Milano: ne ho avuto oggi stesso formale promessa dalla Direzione. Le difficoltà maggiori sono per i giornali governativo o legati in qualche modo alla triplice alleanza i quali obbediscono evidente ad una parola d'ordine col chiudersi in un ostinato mutismo. La Sua lettera alla *Kreuzzeitung*, coll'affare del Manco-Schnurrer, mi serve assai bene per trarre a noi il giornalismo cattolico: non l'ho riportata nella *Corrispondenza Internazionale* perchè ho creduto fosse necessaria per questa faccenda molta circospezione, essendo gran parte dei giornali liberali italiani in mano degli ebrei, ma ne ho usato in modo, che gran parte della stampa cattolica italiana uscirà a giorni con articoli favorevoli alla nostra causa.

Per i giornali maggiori, per riuscire meglio e con più sollecitudine sarebbe proprio bene che io facessi un giro nelle principali città, giacchè per mezzo di lettera non si riesce mai a fare ciò che si può fare parlando e trattando di persona.

S'Ella mi farà spedire notizie e relazioni della Conferenza di Sibiu, io darò loro tutta la possibile pubblicità.

Coi più cordiali saluti mi pregio professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

SCRISORI CATRE DR. ELIE DAIANU.

14.

Bucarest, 2 Dicembre 1896.

Egregio Signor Daianu,

Ho ricevuto le dieci copie della Conferenza e La ringrazio sentitamente, come La ringrazio della bella traduzione fattane. Non c'era bisogno di alcuna autorizzazione per pubblicarla, giacchè questa s'intende già sempre data in anticipazione a Lei e agli amici tutti della *Tribuna*. Sono anzi molto grato dell'onore fatto e questa mia conferenza collo stamparne un'edizione in *brochure*. Spiacemi che non si sia potuto venderne: non per me, che in ogni caso non voglio nulla, ma per cotesta Amministrazione, che ha rimesso anche le spese. Ho parlato col signor, Florescu perchè la Lega si prenda l'incarico di venderne quante copie può, ed egli mi ha promesso che ne parlerà cogli altri del Comitato e che qualche cosa si farà. Intanto, se crede farne spedire una ventina di copie al mio indirizzo, io procurerò di venderle fra le mie conoscenze e appena le avrò esitate ne spedirò l'importo.

Le prego di dirmi a che prezzo si devono vendere qui.

Sarò molto lieto di mandarle un articolo per il numero di Natale della *Tribuna*. Domani o posdimani glielo spedirò.

Sto pubblicando nel *Caffaro* di Genova una serie di *Profili Parlamentari Rumeni*.

Ho incominciato colla biografia del Prof. Urechea, che qui Le accludo.

Gradisca i distinti e cordiali saluti del.

Suo Affezionatissimo,

Roberto Fava

15.

Satmar, (Hotel Victoria), 26 Aprilie 1914.

Iubite Domnule Daianu!

Sunt aici de două zile. La sfârșitul procesului, înainte de a mă întoarce în Italia, o să vin la Cluj pentru a te vedea.

Cu cele mai cordiale salutări,

Al D-tale Devotat,
Roberto Fava

16.

La Corrispondenza Rumena

Direttore: Roberto Fava

Parma — Strada Petrarca, 23 — Parma

Parma, 8 Maiu 1914.

Iubite Domnule Daianu!

Am sosit eri acasă, după o scurtă oprire la Udine, și îndeplinesc nu numai o simțită datorie, ci o nevoie a inimei mele, exprimându-ți simțimintele mele de nemărginită și nepieritoare recunoștință pentru cordiala ospitalitate și pentru toate demonstrațiunile de binevoință și de amicitie, prin care ai făcut să petrec în Cluj, în ospetiala casa D-tale, zile frumoase, pe care nu le voi uita nici odată.

Continuo in italiano, perchè mi viene più corrente la frase. Domenica mattina giungendo a Budapest, trovai alla stazione il signor Lupeanu, che era venuto in seguito al Suo telegramma e che mi fu largo di squisite cortesie. Con lui mi recai all'Hotel Continental a chiedere di S. Ecc, il Vescovo Dr. Hossu, ma ci si disse che già da qualche giorno egli era partito da Budapest. Ci recammo poi alla chiesa e là trovammo parecchi altri studenti, i signori George Pataky-Văleanu, Liviu Câmpeanu, Aurel Popp, Zaharia Boila, V. Caba ed altri, i quali m' hanno fatto passare alcune ore lietissime visitando i punti più belli di quella

capitale. Al Consolato rumeno, ho avuto le più cortesi accoglienze dal ministro plenipotenziario e console generale Dr. Biliurescu e dal signor Augustin Paul. Entrambi m'hanno promesso che cercheranno di trovarmi a Bucarest un giornale che mi nomini suo corrispondente a Roma e si sono abbonati alla *Corrispondenza Rumena*. Sono partito da Budapest alle 6.1/2 pomeridiane, dopo aver passato una giornata piacevolissima.

Ora sto preparando un numero della *Corrispondenza Rumena*: poi, valendomi di qualche relazione che tengo nel mondo bancario, farò tosto attive pratiche per realizzare il progetto di cui abbiamo parlato col signor Dr. Frâncu. Nè dimenticherò quanto ho promesso al signor Dr. Veress.

Le scriverò ancora quanto prima. Intanto Le rinnovo i miei più sentiti ringraziamenti, auguro a Lei e a tutti di Sua famiglia ogni bene ed ogni felicità e La prego pure di porgere i miei distinti saluti al signor Dr. Frâncu. Gradisca, egrégio e caro amico, una cordiale stretta di mano dal

Suo Affezionatissimo,

Roberto Fava

GUVERNATORII TRANSILVANIEI

BCU Cluj Library Cluj
1691—1774

GUVERNATORII TRANSILVANIEI

1691—1774

DE

ROLF KUTSCHERA

INTRODUCERE

Activitatea guvernatorilor transilvani sub stăpânirea austriacă se întemeiază pe Diploma Leopoldină. Acest document fundamental reprezintă actul de garanție pentru dezvoltarea autonomă a Transilvaniei, cât și contractul încheiat în acest scop între Principatul transilvan și dinastia Habsburgilor. Diploma Leopoldină datează din 4 Decembrie 1691. În articolele 7—9 ale acestui act¹⁾ se fixează dregătoriile Transilvaniei. Principatul urma să fie cârmuit de un guvernator, sfătuit de un consiliu de 12 membri și anume câte 3 din fiecare religie „receptă”. Guvernatorul trebuia să fie ales pe baza acestei diplome, condiție de care Curtea Vieneză n'a ținut totdeauna seama. Guvernatorul numit trebuia să jure, chiar la instalarea sa, că va respecta această diplomă, precum și privilegiile și religiile „recepte” ale Transilvaniei. Numele de guvernator a fost întrebuințat și pe timpul când Transilvania se afla ca Principat sub oblăduirea Porții Otomane. În afară de numele de guvernator s'a întrebuințat pentru desemnarea acestei dregătorii și denumirea de „Supremus Status Director”, (Oberdirektor), care neputându-se încetățeni, a dispărut foarte repede. În epoca absolutistă, care urmează după revoluțiunea din 1848/49, numele de „guvernator” fu înlocuit cu cel de „Statthalter”. Această schimbare durează însă numai timp de 3 ani (1853—1856).

¹⁾ Cf. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599—1699, Cluj, 1940, p. 443.

Numărul celor 12 consilieri ai guvernului nu a rămas cifră fixă. De multe ori numărul consilierilor a scăzut sub 12, deoarece Curtea imperială nu se grăbea să numească noi membri în locurile vacante. Dacă Împăratul voia să răsplătească pe vre-un Transilvan cu merite și numărul de 12 membri ai guvernului era complet, acela era numit supranumerar, fără drept de vot în ședință. Printre cei 12 consilieri erau în drept să participe la ședințele guvernului: 1) Comitele Națiunii săsești și 2) Episcopul catolic, începând cu anul 1718. În mod neregulat au mai participat: generalul provincial transilvan, (până la 1703), cancelarul provincial, tezaurariul și președintele Dietei.

La 1695 se înființează Cancelaria aulică transilvană, instituție a cărei menire era să facă legătura între autoritățile din Viena și Transilvania. Însemnătatea acestei instituțiuni și a șefului ei, cancelarul aulic transilvan, a sporit mereu, din ce în ce mai mult, așa încât acest dregător însemnat a primit dela Maria Teresia sarcina să supravegheze guvernul provincial din Transilvania.

Nici seria guvernatorilor nu reprezintă o continuitate neîntreruptă¹⁾. După primul guvernator, Gheorghe Bánffy, urmează doi „președinți ai Țării” (Ștefan Haller și Ștefan Weselényi), iar după aceștia, din nou un guvernator propriu zis (Sigismund Kornis). După moartea acestuia, Curtea imperială a numit pentru întâia dată pe comandantul-general (Francisc A. P. Wallis), „președinte al guvernului transilvan”, ceea ce se va mai repeta încă de patru ori în cursul veacului al XVIII-lea.

Deosebirea politică și juridică între guvernator și președintele guvernului este relativ mică. O deosebire de rang nu există. Dacă Curtea imperială stătea la îndoială, pe cine să numească în fruntea Principatului, sau dacă voia să confirme pe vreunul dintre candidații recomandați prin votul Dietei, obișnuia să îmbine funcțiunea de general-comandant cu aceea de guvernator, numindu-l „președinte al guvernului”. Președinți ai guvernului

¹⁾ Lista guvernatorilor Transilvaniei între anii 1691 și 1774 se găsește anexat la sfârșitul acestei lucrări.

au fost deci mai ales generalii străini, cărora le-a lipsit cetățenia transilvană, deoarece au stat numai scurt timp în această țară. Dintre cei 8 președinți ai guvernului (cei doi Wallis, Adolf Buccow, Hadik, O'Donell, Josika, Miko și Crenneville) numai Josika și Miko au fost Transilvani. Guvernarea acestor președinți ai guvernului a fost socotită oarecum interimară, deoarece nici unul dintre aceștia n'a cărmuit mai mult de 5 ani. Ei au putut fi mai ușor desărcinați de această funcțiune, câtă vreme dintre guvernatorii propriu ziși numai trei (Kemény și Auer-sperg în sec. al XVIII-lea și Teleki în sec. al XIX-lea) au fost demși din demnitatea lor.

O categorie deosebită o formează cei trei guvernatori militari și civili, după revoluțiunea din 1848 (generalii Wohlgemuth, Schwarzenberg și Liechtenstein), care unul după altul au cărmuit scurt timp Transilvania.

După rechemarea lui Liechtenstein, s'a încercat să se reînființeze vechia formă de guvernare, despărțindu-se încă odată funcțiunea de guvernator de cea a generalului-comandant. Această încercare (guvernarea lui Miko și Crenneville) a fost însă de scurtă durată. După unirea forțată și nefirească a Transilvaniei cu Ungaria (1867), funcțiunea de guvernator a fost desființată, pe când cea de comandant-general s'a menținut până la 1918.

Metoda de numire a guvernatorilor a variat și ea foarte mult. Unii dintre guvernatori au fost aleși de Dieta țării, iar Împăratul confirma numai pe candidatul care obținuse cele mai multe voturi. Alți guvernatori au fost numiți de Împărat dintr-o listă, în general de câte 6 candidați, alcătuită de Dieta țării. A putut să devină deci guvernator și candidatul cu cele mai puține voturi. În sfârșit Împăratul își luase și dreptul să numească guvernator pe cine vroia el, neținând seamă de propunerile Dietei, călcând astfel și Diploma Leopoldină.

Reședința guvernului s'a mutat și ea foarte des. Mai ales sub primul guvernator, Bánffy, n'a existat o reședință stabilă. De multe ori ședințele guvernului se țineau în localitatea, unde se afla Bánffy în acel timp: fie la Făgăraș, fie la Iernut, la Gheorgheni și în alte părți. Era de ajuns dacă erau de față câ-

țiva dintre membrii guvernului. Într'un rescript imperial din 1693 se fixează Alba-Iulia ca reședință a guvernului. În Mai 1695 reședința este însă la Cluj, pentru ca la 1696 să fie din nou la Alba-Iulia. În 1703 guvernul se mută la Sibiu, din cauza revoluției Curuților, iar la 1719 se întoarce la Cluj, refugiindu-se din Sibiu din cauza ciumei. Când, la 1732, generalul-comandant Wallis devine președinte al guvernului, instituțiunea aceasta trebuie mutată din nou la Sibiu. Aci rămâne, cu mici excepțiuni de câteva săptămâni (mutări la Mediaș, Cisnădie și Sebeș sub guvernatorul Haller), până la 1790, când guvernatorul Gheorghe Bánffy transportă arhiva și cancelaria guvernului la Cluj, fără să fi cerut în prealabil consimțământul cercurilor conducătoare vieneze. După revoluțiunea din 1848/49 reședința guvernului este la Sibiu, până la 1860, pentru ca să se mute, pentru ultimii ani dinaintea disolvării, din nou la Cluj.

Guvernul Transilvaniei nu era deci o organizațiune permanentă și bine stabilită într'un singur loc. Titulatura guvernatorilor s'a schimbat și ea destul de mult.

Cât privește tehnica acestui guvern, ea a fost destul de complicată. Desvoltarea cancelariei guvernului a progresat încet, urmând să se perfecționeze în cursul timpului.

Aceste chestiuni de organizare nu intră în domeniul descrierii introductive. Evenimentele și schimbările cele mai importante ale guvernului în domeniul politic, administrativ, social, juridic și religios-cultural vor fi arătate la loc potrivit, în cuprinsul lucrării de față.

GHEORGHE BÂNFFY

Guvernator

(1691—1708)

Seria guvernatorilor Transilvaniei începe cu contele Gheorghe Bánffy de Losoncz, vlăstar dintr'o familie nobilă transilvană. Familia Bánffy se trage din vița lui Tomisoba și este, împreună cu familia Bora, una dintre cele mai vechi familii imigrante din Slavonia în Ungaria.

Unul dintre primele vlăstare ale acestei familii, pomenit în documente, a fost Dionisie, care pe la 1383 era Ban al Slavoniei. Fiul său Ladislau fu numit de contemporanii săi: Ladislau Bánffy, adică Ladislau fiul Banului. Numele de Bánffy s'a păstrat ca nume al acestei familii până în ziua de astăzi. Nepotul acestuia, Ladislau III Bánffy, a fost Voevod al Transilvaniei pe la 1492/93, deci pe timpul regelui Vladislav II. Cu fiul lui Ladislau Bánffy, Ștefan, linia directă a familiei Bánffy se termină, însă soțul fiicei sale Ecaterina a purtat mai departe numele de Bánffy-Lozoncz. Din căsătoria lor s'au născut 4 copii. Primul fiu, Gheorghe, a primit moșia dela Bonțida¹⁾. Nepotul acestuia, Ștefan, a trăit spre sfârșitul veacului al XVI-lea, sporind și el posesiunile familiei cu diferite moșii. Nepotul său Mihail a avut cu soția sa de a doua, Iudita, născută Kapi, pe Dionisie, tatăl viitorului guvernator Gheorghe Bánffy²⁾.

Acest Dionisie Bánffy a trăit pe vremea ultimului principe al Transilvaniei, Mihail Apafi. Din cauza bogăției și influenței sale a avut numeroși dușmani. Cancelarul lui Apafi, Mihail Teleki, l-a putut înlătura printr'un complot. Acuzat fiind de înaltă trădare, a fost prins și decapitat în Decembrie 1674³⁾.

Fiul acestui nenorocit Dionisie și al soției sale Ecaterina, născută Bornemissa, a fost Gheorghe Bánffy, primul guvernator al Transilvaniei ajunsă sub stăpânire austriacă⁴⁾.

El s'a născut la 1660, într'un timp când Transilvania era sbuciumată de frământări interne. A primit o educațiune demnă de fiul unui nobil. La vârsta de 14 ani a rămas orfan de tată⁵⁾.

Tânărul Gheorghe Bánffy a reușit să se strecoare în rândurile nobililor însemnați. În timpurile grele, când Transilvania a început să treacă sub stăpânirea austriacă, Gheorghe Bánffy a stat alături de atotputernicul Mihail Teleki, cancelarul cu mare

¹⁾ În județul Cluj.

²⁾ Nagy Iván, Vol. I, p. 162—167.

³⁾ Cserei, col. 70—83.

⁴⁾ *Genealogiai füzetek*, 1914, XII, p. 41—42.

⁵⁾ *Genealogiai füzetek*, 1914, XII, p. 42.

influențată la Curtea principelui Apafi. La Dieta din Făgăraș, Teleki a instalat și un consiliu de războiu, ai cărui membri au fost: Gheorghe Bánffy, pe atunci de 27 de ani¹⁾, Baltazar Macskási, Francisc Gyulai și Christian Reichhart, primarul orașului Sibiu. Activitatea acestui consiliu a fost însă de scurtă durată, căci după ocuparea definitivă a Transilvaniei de către Austriaci, s'a recurs la alte metode de guvernare. Când ducele Carol de Lotaringia a început să ocupe cu trupele sale Transilvania, Gheorghe Bánffy și Petru Alvinczi au fost trimiși ca deputați ai Principatului pentru a trata cu susnumitul duce modalitățile întreținerii armatei imperiale²⁾.

Când s'a retras slăbănogul principe Mihail Apafi la Făgăraș (1686), au plecat cu el și sfetnicii mai însemnați, printre care și Gheorghe Bánffy³⁾.

Scurt timp după aceasta Transilvania fu ocupată complet de trupele austriace. Nobilii țării, văzând că nu este altă scăpare s'au supus, împreună cu Secuii și cu Sașii, Împăratului dela Viena, Leopold I de Habsburg⁴⁾.

Murind atunci (1690) și bătrânul principe al Transilvaniei Mihail Apafi, fiul său nevârstnic fu trecut cu vederea, deoarece Curtea imperială nu consimți să fie ales în locul tatălui său decedat⁵⁾.

Nobilii însă n'au capitulat atât de ușor. În cursul anului 1690 Nicolae Bethlen a plecat la Viena, ca să stăruie din nou pentru confirmarea tânărului Apafi ca principe al Transilvaniei. Incercările sale au fost însă zadarnice. Rezultatele întrevederilor sale la Curtea imperială din Viena au fost: o diplomă premergătoare faimoasei „Diplome Leopoldine” (16 Oct. 1690)⁶⁾.

În acest act se fixează viitoarea cărmuire a Transilvaniei. Ea va fi dată în mâinile Împăratului. Locțiitorul său va fi un

1) Bethlen, *Önéletirása*, II, p. 55.

2) *Ibidem*, II, p. 59—69.

3) *Ibidem*, II, p. 61.

4) Teutsch, I, p. 479.

5) Bethlen, *Önéletirása*, II, p. 109.

6) Diploma Leopoldina prius, cf. Ssász, *Sylloge tractatum*, p. 67—68.

guvernator ales de Dieta țării și confirmat de către împărat. Pentru ajutorul guvernatorului se va alcătui un guvern compus din 12 membri. Revenind Bethlen în țară, Dieta a fost convocată la Făgăraș, pentru ziua de 10 Ianuarie 1691¹⁾.

Din cauza iernii însă, deschiderea Dietei a întârziat cu vreo săptămână și astfel convorbirile politice au început numai la 20 Ianuarie. După fixarea unor impozite, Nicolae Bethlen a raportat, în ziua de 31 Ianuarie, rezultatul stăruințelor sale pentru a obține recunoașterea tânărului Mihail Apafi. La urmă a citit diploma înmănată lui la Viena. Nobilii au avut însă intențiunea să aleagă ca principe, dacă nu pe tânărul Apafi, cel puțin un alt nobil. La 2 Februarie au început discuțiile la locuința viitorului guvernator, Gheorghe Bánffy, unde s'au cristalizat două păreri: 1. O parte din membrii Dietei, mai ales nobilii, au vrut să respingă diploma, să nu aleagă nici pe guvernator, nici pe consilierii săi, iar un trimis să ceară din nou confirmarea lui Apafi. 2. Ceilalți primiră diploma, refuzară însă pe guvernator, cerând ca guvernul celor 12 membri să cărmuiască țara fără guvernator²⁾.

După multe debateri și disensiuni, majoritatea Dietei a primit diploma (4 Febr.). În ziua de 7 Febr. 1691 Dieta jură credință împăratului, iar Gheorghe Bánffy fu ales guvernator, având 6 voturi mai mult decât contracandidatul său, Nicolae Bethlen, care pe urmă trebui să se mulțumească cu funcțiunea de cancelar provincial.

Este interesant de știut că acea comisiune însărcinată să plece la Viena pentru a lua în primire diploma definitivă, numită „Diploma Leopoldină”, primise instrucții să ceară încă odată confirmarea lui Apafi și, dacă împăratul refuză, atunci să-și dea cel puțin consimțământul, ca după ce Apafi va fi ajuns la vârsta majoră, guvernatorul să abdice, lucru ce trebuia să se fixeze și în scris. Firește această încercare a dat greș. Diploma Leopoldină

¹⁾ *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1902, XXX, p. 245—246.

²⁾ Hermann, I, p. 25.

a fost înmănată deputaților transilvani la 21 Ianuarie 1692¹⁾.

Generalul-comandat al Transilvaniei, Veterani, în calitate de comisar imperial, a instalat pe noul guvernator Gheorghe Bánffy la 9 Aprilie 1692, eveniment important în istoria Transilvaniei, menit să producă și în rândurile nobililor impresia că demnitatea de principe al Transilvaniei a fost înmormântată pentru totdeauna²⁾.

Acest prim guvernator al Transilvaniei a avut o însemnătate și o putere destul de mare. În documentele oficiale a fost menționat imediat după numele Împăratului și a întrebuințat pluralul majestatic „Nos” până în Noemvrie 1702, când i-a fost interzisă această formulă prin porunca Împăratului Leopold³⁾. Demn de relevat este că generalul-comandant al Transilvaniei, Rabutin, nu s'a putut împăca cu această menținere a lui Bánffy, cerând indirect dela împărat s'o scoată din titulatura acestuia, ceea ce s'a întâmplat⁴⁾. În persoana tânărului guvernator, abia de 30 de ani, Transilvania n'a găsit bărbatul potrivit pentru conducere. Lipsit de aptitudini pentru o cărmuire bună, oamenii dela conducerea Transilvaniei s'au simțit adeseori jigniți din cauza trufiei sale⁵⁾.

Mai ales nobilii au început foarte repede să facă opoziție lui Bánffy, cu toate că era din rândurile lor. Prin căsătoria sa cu fiica cea mai mare a lui Grigore Bethlen, a devenit cumnatul tânărului principe neconfirmat, Mihail Apafi II⁶⁾. Acesta s'a supărat de purtarea guvernatorului, cerându-i respectarea tuturor onorurilor, care se cuvin unui principe, ceea ce guvernatorul a refuzat, declarând că el este locțiitorul Împăratului și vede în persoana lui Apafi numai pe cumnatul său mai tânăr.

1) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1902, XXX, p. 245—246.

2) Kövári, *Erdély történelme*, VI, p. 9.

3) *Ibidem*, VI, p. 4 și 10.

4) Consiliul Aulic de războiu, 1702, Oct. 684, *Expedita*.

5) *Teutsch*, II, p. 10.

6) Hermann, I, p. 39.

De multe ori s'au ivit certuri între membrii familiilor conducătoare ale Transilvaniei. Nicolae Bethlen nu s'a putut înțelege nici decum cu Gheorghe Bánffy, iar tezaurarul Apor, fiind catolic, nu s'a putut înțelege nici cu Bethlen, nici cu Bánffy, ambii de religie calvină¹⁾.

Cancelarul Bethlen scrie cuvinte aspre despre Bánffy. Într-o convorbire secretă, din anul 1704, între Bethlen, Haller și Apor, cel din urmă ar fi strigat: „Patria se prăbușește; vinovat este leneșul de guvernator, care joacă cărți și ne urmărește. Ceea ce noi hotărîm, nu e respectat de el”²⁾.

Bánffy a fost prea mult omul petrecerilor, plăcându-i și jocul de cărți. El a fost cunoscut prin neglijența sa, în privința obligațiunilor de serviciu. Nicolae Bethlen povestește, că Bánffy se scula dimineața foarte târziu, începând să joace cărți, urmând apoi prânzul cu băuturi, pentru ca după masă întreaga societate să fie în stare de ebrietate. Episcopul reformat se duse odată cu fruntașii consiliului său la dânsul, pentru a trata niște chestiuni bisericești și școlare. Guvernatorul jucând cărți chiar la venirea lor, nu s'a sinchisit nicidecum, ci a continuat jocul. Dreptătorii bisericii au așteptat un ceas și jumătate în anticamera guvernatorului, pentru ca pe urmă să plece mâhniiți. Cunoștea însă care sunt oamenii cu influență la Curtea imperială. Dacă venia un preot catolic, sau un ofițer german, îi conducea până la ușă³⁾.

Justiția a fost rău administrată în timpul guvernatorului Bánffy. Generalul Rabutin a înaintat chiar despre aceasta un raport la Viena, în care s'a plâns împotriva lui⁴⁾. Exemple pentru incurajarea nedreptății sau a criminalilor au fost destule: O femeie care ucisese trei copii a fost liberată prin indemnul lui Bánffy, deasemenea și nobilul Samuil Megyesi, care ucisese la un chef pe un alt nobil.

O altă afacere obscură a fost arendarea minelor de către

1) Cserei, col. 332.

2) *Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1868, VIII, p. 185.

3) Zieglaue: *Harteneck*, p. 37—38.

4) Cons. Aulic de răs. 1697, Ian. 59, Expedita.

Bánffy și Apor. Scurt timp după trecerea Transilvaniei de sub Turci sub Austriaci, susnumiții au luat în arendă, pentru 12.000 de fioirini, minele Transilvaniei, iar pentru 40.000 fl. impozitul numit „tricesima”. După clarificarea împrejurărilor, Apor și Bánffy au fost denunțați Curții imperiale că au profitat enorm din afacerea aceasta. Funcționarii camerali, numiți de tezaurar, mituiau pe acesta cu daruri, pentru ca ei să ocupe în țară o funcțiune și mai mare. Curtea imperială a trimis imediat o comisiune de anchetă, compusă din baronul Ludovic Thavonat și din Gheorghe Ekler, care a propus resilierea contractelor, ceea ce s'a și întâmplat¹⁾.

Taxele „tricesima”, cât și minele au fost supuse direct Camerei aulice. În primul an, după schimbarea aceasta, taxele de „tricesima” s'au urcat la suma de 75.000 de fiorini²⁾.

O altă chestiune dificilă a fost organizarea cancelariei guvernului. Guvernul transilvan, ca organizație în această privință, n'a avut nici o experiență. Sediul guvernului se muta foarte des³⁾.

La 23 Februarie 1696, guvernatorul Bánffy, cancelarul Nicolae Bethlen și tezaurarul Ștefan Apor, au fost ridicați la rangul de conți⁴⁾. Se vede că guvernatorul, deși ceilalți n'au fost mulțumiți cu el, știa totuși ce era important de făcut ca să poată rămâne mai departe liniștit în fruntea țării.

Pe lângă intrigă n'au lipsit nici certurile pentru ranguri. La 1696 Bánffy a scris Curții imperiale din Viena împotriva căpitanul Monray, care l-ar fi ofensat și pe el și pe alți membri ai guvernului. Despre cazul acesta s'a scris mult și în cele din urmă căpitanul fu destituit din gradul de comandant al companiei⁵⁾.

Colaborarea guvernatorului Bánffy cu generalul-comandant al Transilvaniei, Rabutin, a fost foarte anevoioasă. La Viena

1) Bethlen, *Önéletirása*, II, p. 180—185.

2) Cserei, col. 279.

3) Vezi introducerea.

4) Cons. Aulic de răs. 1696, Martie, 255, E.

5) *Ibidem*, 1696, Martie, 146, E; 1696, Martie, 174, E; 1696, Mai, 392, E.

erau transmise totdeauna două păreri: a guvernatorului, cu care au fost de acord aproape totdeauna membrii guvernului și mag-nații țării, și cea a generalului-comandant și a ofițerilor supe-riori. În anul 1698 generalul Rabutin scrisese la Viena că Nicolae Bethlen nu-și indeplinește conștiincios datoria, iar guvernatorul Bánffy nu trimite plățile, care se cuvin armatei și se ocupă cu afaceri particulare¹⁾. În acelaș timp Bánffy ceruse scutirea case-lor sale de orice încartiruire²⁾.

La Dieta dela Sighișoara din 1699 Rabutin, supărat de opo-ziția nobililor și de felul cum lucrau autoritățile publice ale Transilvaniei, a declarat în franțuzește lui Bánffy, cât și mem-brilor guvernului, că Împăratul nu le acordă salarii, pentru ca să mănânce și să bea, ci ca să-și implinească datoria³⁾.

Două evenimente au silit pe Rabutin să înceapă totuși oa-recare colaborare cu Bánffy.

Prima întâmplare a fost uciderea comitelui săsesc, Ioan Za-banius, Sachs von Harteneck. Acesta, om foarte inteligent, ajun-sese repede la funcțiuni înalte și fiindcă cerea totdeauna la Viena ca Sașii să primească înlesniri financiare în paguba no-bililor, cei din urmă nu l-au putut suferi, uneltind mereu pentru destituirea lui. Sașii au nesocotit cererile nobililor în dietele din 1701 și 1702, având totdeauna păreri deosebite⁴⁾. Atunci in-trigile nobililor s'au îndreptat contra lui Harteneck, care a fost privit ca șef al acestei opozițiuni. Pretextul pentru a-l invi-novăți a fost găsit în decapitarea primarului orașului Sighișoara, Schuller von Rosenthal. Se zicea că acesta ca nobil n'ar fi stat sub jurisdicția săsească și crima ar fi fost proiectată de Harte-neck. Generalul Rabutin, ca să se răzbune din cauza unor in-trigi particulare, a chemat pe guvernatorul Bánffy, care se afla la Alba-Iulia, sediul guvernului. Într'o conferință, la 14 Octom-

1) Cons. Aulic de răs. 1698, Iunie, 419, E.

2) *Ibidem*, 1698, Martie, 123, E.

3) Bethlen, *Önéletirása*, II, p. 179.

4) Zieglaue, *Harteneck*, p. 333—334.

vrie 1703, Rabutin, aghiotantul său Acton, Bánffy, Bethlen și Apor, au căzut de acord să aresteze pe Harteneck¹⁾.

Acesta sosisese chiar atunci la Sibiu, pentru a-și vizita familia. Complotiștii s'au dus la locuința comandantului orașului Sibiu, Henis, unde a fost chemat și Harteneck la o convorbire. Imediat după sosirea lui, guvernatorul Bánffy s'a îndreptat spre el, spunându-i într'un mod ironic: „Ești prizonierul nostru și vei fi predat comandantului Henis, iar ce va urma, vei afla prin alții și prin lege”. Harteneck a răspuns liniștit; „Impotriva împăratului meu n'am făcut nimic, dar iată am căzut totuși”. Într'adevăr n'a mai putut să scape din mâinile nobililor. În urma unui proces scandalos, a fost decapitat la Sibiu în ziua de 3 Decembrie 1703²⁾.

Al doilea eveniment a fost revoluțiunea Curuților, mișcare menită să sdruncine din nou partea răsăriteană a Monarhiei austriece.

Istoria revoluțiunei se leagă strâns de șeful acesteia, de nepotul principelui Gheorghe Rákoczi II, de Francisc Rákoczi II. Gândul fanatic de a libera Ungaria și Transilvania de sub stăpânirea austriacă și de a restabili Principatul transilvan, a fost păstrat de această familie. Rákoczi a putut să-și ascundă uneltirile și legăturile cu străinătatea, până în anul 1701. Trădat de un ofițer austriac, a fost arestat. Scăpând însă din temniță a trecut în Polonia. De acolo s'a întors în 1703 cu mai mulți nobili în Slovacia, unde unindu-se cu diferite elemente nemulțumite, cu așa zisii „Curuți”, pornește cu aceștia împotriva Austriacilor. Transilvania a devenit din nou câmp de luptă. Succesele Curuților s'au răspândit repede, îngrozind toată țara. Încă în Ianuarie 1702, înainte de izbucnirea revoluției, Bánffy ceruse dela Curtea imperială trimiterea unei gărzi, pentru a-și apăra moșiile din regiunea Satu-Mare³⁾.

Călătoria guvernatorului la Viena, proiectată în prima ju-

1) Zieglaue, *Harteneck*, p. 335—337.

2) *Ibidem*, p. 337.

3) Cons. Aulic de răs. 1702, Ian. 30. E.

mătate a anului 1702, nu i-a fost incuviințată. După raportul generalului Rabutin ar fi luat parte la nunta celei de a doua fiice a lui Bánffy, cu contele Adam Székely, mai mulți rebeli, ceea ce a indispus cercurile conducătoare vieneze¹⁾.

Prin aceasta s'a dovedit că a avut oarecare legături cu rebelii, însă după mutarea guvernului la Sibiu, nemaiputând scăpa de sub supravegherea lui Rabutin, a afirmat de mai multe ori că a fost și va rămâne fidel dinastiei habsburgice²⁾.

Intr-o conferință prezidată de Rabutin, la apelul său adresat celor mai de seamă dregători ai Principatului, pentru a înăbuși revoluțiunea Curuților, nici unul dintre ei n'a răspuns clar și precis ce fel de măsuri trebuiesc luate. Bethlen a spus numai că în chestiuni de războiu nobilii se vor supune ordinului înțelept al generalului. Rabutin muștrând sever pe toți dregătorii, că nu-l ajută, spune lui Bethlen, că el dacă ar fi fost sfetnicul lui Rákoczi, desigur rebelii ar fi primit sfaturi bune și precise³⁾.

Extinzându-se revoluțiunea Curuților, guvernul transilvan a fost silit să se mute dela Alba-Iulia la Sibiu, oraș mai bine întărit și care servea de bază operațiunilor armatei austriace. În Decembrie 1702, Bánffy scrie lui Rabutin că vrea să se mute la Sibiu cu ceilalți consilieri ai guvernului⁴⁾.

Guvernul Transilvaniei se află în Sibiu la 15 Noembrie 1703, cu prilejul deschiderii Dietei, și a rămas acolo cu mici întreruperi până la sfârșitul veacului al XVIII-lea.

Alegera lui Rákoczi, capul rebelilor, ca „principe al Transilvaniei”, a provocat o mare tulburare.

Proclamațiunea sa către Țară a fost imediat confiscată, iar actul de protest al guvernului legitim împotriva alegerii lui Rákoczi a fost iscălit de guvernatorul Bánffy⁵⁾.

Urmează o epocă tristă. Nu se știa dacă Poarta Otomană va intra din nou într'un războiu cu Austria. În aceste clipe grele,

¹⁾ Cons. Aulic de răs. 1702, Oct. 684, E.

²⁾ *Ibidem*, 1703, Aug. 744, E. și 924 E.

³⁾ *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1868, VIII, p. 176.

⁴⁾ Cons. Aulic de răs. 1702, Dec. 838, E.

⁵⁾ *Ibidem*, 1704, Aug. F/988, E.

Rabutin și Bánffy au stăpânit numai partea sudică a Transilvaniei. Când cancelarul supravegheat, Nicolae Bethlen, încercă să trimeată proiectul său „Columba Noae” (care țintea liberarea Transilvaniei într’un alt mod) reprezentanților străini din capitala imperiului, fu trădat și arestat de Rabutin, care-l trimite la Viena unde moare în anul 1716¹⁾.

În timpul revoluțiunii, guvernul asediat la Sibiu s’a plâns de impozite prea mari²⁾, trimițând în acelaș an și pe delegatul său Szent-Kereszti la Viena, ca să raporteze despre situațiunea, în care se găsește Transilvania³⁾.

În Noemvrie 1703 guvernul a propus într’o petiție mai lungă următoarele: 1. Dieta trebuie să fie mutată dela Alba-Iulia la Sibiu; 2. Guvernului să i se dea voie să trimeată un delegat la Viena, pentru a expune nevoile Principatului; 3. Monarhul să trimeată bani; 4. Din cauza timpurilor grele, guvernul transilvan nu mai este în stare să achite plățile⁴⁾. Din cauza tulburărilor, petiția n’a fost luată în considerare, iar țara Transilvaniei s’a apărat cum a putut.

Alte fapte de guvernare Gheorghe Bánffy n’a mai putut împlini. Boala, de care a suferit multă vreme, s’a agravat, așa încât nu s’a mai putut ocupa de nevoile țării. În August 1707 se plânse la Viena că Henis, comandantul orașului Sibiu, nu-i dă onorurile cuvenite și că odată miliția a aruncat cu pietre după el⁵⁾. Curtea imperială ordonă Consiliului de războiu să facă o anchetă severă și să pedepsească pe vinovați⁶⁾.

În Ianuarie 1708 ceru niște îlesniri de traiu pentru familia sa și a lui Wesselényi⁷⁾. În Februarie acelaș an descrie într’o petiție „rănila țării” primite în revoluțiunea Curuților⁸⁾.

1) Cons. Aulic de răsb. 1704, Febr. F/124, Registrata.

2) *Ibidem*, 1703, Martie 258, E.

3) *Ibidem*, 1703, Aug. 708, E.

4) *Ibidem*, 1703, Noem. 1138, E.

5) *Ibidem*, 1707, Aug. 1118, E.

6) *Ibidem*, 1707, Sept. F/489, R.

7) *Ibidem*, 1708, Ian. 51, R.

8) *Ibidem*, 1708, Febr. F/253, E

cere ajutoare, asigurând că va lucra din toate puterile la reînflorirea Transilvaniei¹⁾.

Această promisiune n'a mai avut timp s'o realizeze, căci în ziua de 15 Noemvrie 1708 și-a dat obștescul sfârșit.

Cronicarul Mihail Cserei ne descrie foarte amănunțit ultimele clipe ale guvernatorului și pregătirile acestuia pentru viața de veci, cam în felul următor²⁾:

Ne mai putându-și redobândi sănătatea pierdută, a încercat diferite leacuri. Suferind de ochi a chemat un medic german. Acesta, cu numele Prinz, i-a dat însă un medicament rău, în urma căruia corpul său s'a descompus până la oase. Văzând guvernatorul că medicul nu-și cunoaște meseria, a mai chemat pe doctorul Samuil Köleséri, renumit pe atunci. Dar nici acest vestit medic n'a mai reușit să refacă ceea ce primul stricase. Köleséri i-a spus scurt și precis, să se pregătească de moarte.

Guvernatorul întristat, a chemat apoi pe generalul Kriechbaum, întreținându-se cu el, lăsând în grija acestuia Principatul, iar dela el își ceru iertare. După convorbirea aceasta, a rugat să se prezinte membrii guvernului, care se compunea numai din 3 inși: Ștefan Haller, din partea Ungurilor, Petru Weber și Samuil Conrad, din partea Sașilor.

Acestora le-a spus, că nu mai poate să scape de moarte, cerându-și iertare și dela ei, recunoscând, că și prin lenevia sa și din cauza visurilor sale, a păgubit multe afaceri ale țării. Știa că și în chestiuni religioase a fost atacat foarte mult, dar văzând că nu poate să reușească contra unei opozițiuni atât de puternice, a găsit că e nefolositor să înceapă certuri. Adresându-se lui Haller îi spuse că după moartea sa, el va fi primul om al Transilvaniei, însă îi dă totdeodată sfatul să se ferească de papistași, cari vor încerca să-l înșele. Să nu îndrăznească să impună religia sa adepților altor religii, fiindcă Dumnezeu îl va pedepsi cu siguranță. În fine, a mai vorbit felurite chestiuni cu

¹⁾ Cons. Aulic de răs. 1708, Febr. 16, R.

²⁾ Cserei, col. 407—410. (Traducere sumară).

susnumiții membri ai guvernului, luându-și rămas bun dela fiecare.

După aceasta a mai dictat o scrisoare lungă, destinată împăratului: Fiindcă îi place astfel lui Dumnezeu, să moară din cauza unui medic fără credință în Dumnezeu, nu poate servi suveranului. Luându-și rămas bun dela el, îl roagă să nu uite Transilvania, nici familia sa, rămasă orfană, iar pe fiul său îl recomandă sprijinului împărațesc.

Apoi a chemat pe un bărbier să-l radă și dându-i un teler i-a zis: „Poți să spui că ai ras pentru ultima dată, înainte de a muri, pe guvernatorul Transilvaniei”.

După terminarea acestor proceduri și-a fixat ultimile dispozițiuni în privința averii lăsate pentru fiii și fiicele sale. A comandat apoi un sicriu, iar fiica îi pregătise un giulgiu în prezența sa, și ceru să vină fiii săi. Dintr'o ladă a luat două diplome, acordate de împărat printr'o grație specială, dând fiului mai mare, Dionisie, actul de numire ca prefect al Clujului, iar celui alt Gheorghe, pe cel de prefect al Dobăței.

A mai dispus cum să fie îmbrăcat pe catafalc, apoi a primit pe preotul Andrei Zilahi, un bărbat tânăr, înțelept și bun. După ce trimise pe toți afară, a vorbit frumos, făcându-și rugăciunile necesare, împreună cu acest preot.

Astfel a murit¹⁾ cel dintâi guvernator al Transilvaniei încăpute sub stăpânire austriacă.

Bărbăția și credința, pe care a păstrat-o până în ultimul moment, au uimit și pe Nemți. Cât a trăit a fost sgârcit, astfel că a devenit om bogat, până atunci fără egal în Transilvania²⁾.

Impodobit cu un lanț și cu un inel prețios, corpul său a rămas câțva timp îngropat provizoriu la Sibiu, apoi fu transportat la Cluj, unde a fost înmormântat definitiv³⁾.

Guvernatorul Gheorghe Bánffy se căsătorise la 17 Iulie 1681 cu Clara Bethlen, care i-a născut doi fii și patru fiice⁴⁾.

¹⁾ Cserei, col. 407—410.

²⁾ *Ibidem*, col. 410.

³⁾ *Genealogiai füzetek*, 1914, XII, p. 43—44.

⁴⁾ *Ibidem*, 1914, XII, p. 24 (nota 3).

Fiul său mai mare, Dionisie, a murit scurt timp după tatăl său, așa încât familia aceasta a avut descendenți numai dela al doilea fiu¹⁾, cu numele Gheorghe²⁾.

ȘTEFAN HALLER

Președintele Deputațiunii Țării

(1708—1710)

Din cauza revoluțiunii Curuților, Transilvania pierduse aproape cu totul contactul cu cercurile conducătoare vieneze. În locul membrilor decedați ai guvernului transilvan nu fuseseră numiți alții, așa încât la sfârșitul revoluțiunii guvernul se compunea numai din trei membri, în loc de 12, după cum prevedea Diploma Leopoldină. Acești trei membri erau: Ștefan Haller, din partea catolicilor, care a condus în mod interimar lucrările guvernului, Samuil Conrad și Petru Weber din partea Sașilor luterani³⁾.

Până la restabilirea definitivă a ordinii publice Curtea imperială a recurs la o altă metodă de guvernare.

La 10 August 1709 împăratul Iosif I a ordonat să se înființeze o „Deputațiune a Țării” (Landesdeputation), compusă din 16 membri, câte patru din fiecare religie „receptă”. Membrii acestei Deputațiuni au fost: Ștefan și Gheorghe Haller, Gavril Jósika și Sigismund Kornis, din partea catolicilor; calvinii au fost reprezentați prin Ștefan Wesselényi, Ladislau Teleki, Ladislau Bethlen și Ludovic Nalácz; Sașii luterani au delegat pe Petru Weber, Samuil Conrad, doctorul Teutsch și Gheorghe

1) Kövári, *Erdély nevezetesebb családai*, p. 20.

2) Strănepotul primului guvernator Gheorghe Bánffy, tot cu numele Gheorghe, a devenit și el guvernator al Transilvaniei, ocupând acest post dela 1787—1823. (Cf. lucrarea *Guvernatorii Transilvaniei dela 1774 până la 1867*, de H. Klima).

3) Hermann, I, p. 108.

Drauth, iar Samuil Biró, Grigore Sándor, Gavril Maurer și Gavril Gidofalvi au fost reprezentanții unitarienilor.

Președintele acestei Deputațiuni a fost baronul Ștefan Haller de Hallerstein (Hallerkö), pe care îl desemnase încă fostul guvernator Gheorghe Bánffy ca succesor al său¹⁾.

Ștefan Haller, fiul lui Ioan Haller și al Ecaterinei Kornis, s'a născut pe la mijlocul veacului al XVII-lea. Fiul său, Ioan, pe care l-a avut cu soția a treia, a devenit la 1734 guvernator al Transilvaniei.

Dupăce Transilvania ajunsese sub stăpânirea austriacă, influența vechii familii catolice Haller crescuse, așa încât alături de familia Apor avea rol de conducătoare a nobilimii catolice²⁾. Ștefan Haller, o fire prea pașnică, a încercat în timpul guvernării sale, de un an și ceva, să protejeze pe catolici.

Familia sa a fost ridicată la rangul de conți în anul 1713, fapt ce se datorește tot râvnei lui Ștefan Haller³⁾. Sporirea prestigiului familiei sale n'a mai ajuns s'o vadă, căci la 2 Maiu 1710 a murit la Sibiu.

Sub guvernarea sa revoluțiunea Curuților a fost lichidată prin pacea de la Satu-Mare (1 Mai 1711). Rănilor acestui războiu civil au fost foarte grave.

În această epocă de tranziție de patru ani (1709—1712), Ștefan Haller a fost aproape un an guvernator interimar (15 Noembrie 1708 — 10 Aug. 1709), iar după aceea, până la moartea sa (2 Mai 1710) a fost președintele Deputațiunii Țării.

Până la reînființarea guvernului (1713), funcțiunea de președinte al „Deputațiunii” a fost exercitată de Ștefan Wesselényi (Mai 1710 — 31 Martie 1713).

¹⁾ Cserei, col. 422.

²⁾ Hermann, I, p. 49.

³⁾ *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1858, III, p. 197—203 și 206.

ȘTEFAN WESSELÉNYI

*Președintele Deputațiunei Țării
(1710—1713)*

Al doilea și ultimul președinte al acestei Deputațiuni a fost baronul Ștefan Wesselényi de Hadad. Această familie nobilă își are obârșia în regiunea Nogradului, din Ungaria de Nord.

Ramura transilvană a familiei Wesselényi, imigrată în această țară pe la mijlocul veacului al XVI-lea, s'a putut ridica destul de repede la o treaptă socială înaltă. La 1582 principele Ștefan Báthori dăruise lui Francisc Wesselényi satele Hadad și Jibău, o donațiune care s'a transmis și urmașilor.

Strănepotul său a fost Pavel Wesselényi, tatăl lui Ștefan, viitorul președinte al Deputațiunei Țării. Mama sa a fost Susana, fiica lui Pavel Béldi.

Ștefan Wesselényi s'a născut la 21 August 1674 la Grind (jud. Turda).

De timpuriu s'a convins de puterea superioară a Austriacilor și a rămas fidel Împăraților din Viena, cu toate că era vlăstarul unei familii reformate. La 1699 numit prefect al județului Solnocul-de-mijloc, merge pentru câteva luni la Viena. Revenind, se căsătorește cu Ecaterina, fiica guvernatorului Gheorghe Bánffy. După izbucnirea revoluțiunei Curuților, Ștefan Wesselényi fu trimis cu scrisori, din partea guvernului transilvan, la generali Schlick și Herbeville. Misiunea era riscată, dar reușește s'o îndeplinească¹⁾.

Până la revenirea timpurilor mai liniștite a rămas la Sibiu, iar după moartea guvernatorului Gheorghe Bánffy a devenit și el membru al Deputațiunei Țării. După moartea primului președinte, Ștefan Haller, Wesselényi a devenit succesorul acestuia²⁾.

Fapte însemnate n'a putut să săvârșească în timpul scurtei sale guvernări. Misiunea acestei Deputațiuni era să reîntro-

¹⁾ Ferenczi, p. 21.

²⁾ Cons. Aulic de răs. 1710, Iunie F/413 R.

ducă starea normală în Transilvania după eşuarea revoluţiunii lui Rákoczi.

La Dieta din Noemvrie 1712, Wesselényi a întrunit cele mai multe voturi pentru postul de guvernator. Împăratul Carol al VI-lea a acordat însă această demnitate consilierului său Sigismund Kornis, un nobil catolic¹⁾.

Ştefan Wesselényi a rămas mai departe membru al guvernului, devenind şi preşedintele Dietei. Ca supus credincios al Împăratului, a stăruit cu alţi doi nobili însemnaţi să fie primită Sancţiunea Pragmatică de către Dieta transilvană, ceea ce s'a şi întâmplat la 1 Aprilie 1722. Iscându-se o ceartă între baronul Wesselényi şi episcopul catolic Mártonffy, pentru ocuparea locului al doilea în guvernul ţării, cel din urmă a avut câştig de cauză²⁾.

După moartea guvernatorului Sigismund Kornis (1731), Wesselényi a condus guvernul ţării ca membrul cel mai în vârstă al acestuia, în calitate de preşedinte, demnitate pe care a remis-o, în Iulie 1732, generalului Wallis. Dieta ţării, convocată de Wallis pentru ziua de 14 Februarie 1733 la Sibiu, a propus iarăşi trei calvini şi trei catolici pentru demnitatea de guvernator. Cele mai multe voturi le-a întrunit din nou Ştefan Wesselényi³⁾.

Cercurile oficiale ale Transilvaniei aşteptau cu nerăbdare numirea lui în demnitatea de guvernator. În timp ce Curtea imperială sta la îndoială pe cine să numească, Ştefan Wesselényi muri la Cluj şi fu înmormântat la Jibău.

Cu toate că Ştefan Wesselényi a fost un supus credincios al Curţii imperiale, totuşi se pare că din cauza religiei sale calvine, nu i s'a acordat nici în 1713, nici în 1733 demnitatea de guvernator.

1) *Ibidem*, 1713/319 E.

2) Ferenczi, p. 33.

3) Ferenczi, p. 35—36. Dintre catolici: Wallis, 92 de voturi, Stefan Kornis, 79, David Petki, 71 de voturi. Dintre calvini: Ştefan Wesselényi, 141 de voturi, Ladislau Kemény, 129 şi Gheorghe Bánffy, 121 de voturi.

Prin numirea nobilului Sigismund Kornis ca guvernator al Transilvaniei se începe o epocă nouă, anume a tendințelor de catolicizare. Epoca de tranziție cuprinde deci guvernarea lui Bánffy și activitatea Deputațiunii Țării fiind caracterizată prin lupta între influența austriacă și cea turcească în Transilvania. Sub președinția lui Ștefan Wesselényi, influența austriacă a reușit să biruiască definitiv.

SIGISMUND KORNIS

Guvernator
(1713—1731)

Dieta transilvană întrunindu-se către sfârșitul anului 1712 la Mediaș, pentru a jura credință împăratului Carol al VI-lea și pentru a începe din nou lucrările, a recomandat și candidații pentru demnitatea de guvernator¹⁾.

Este interesant de știut, că mulți dintre nobili au fost de părere că acum candidatura tânărului Apafi ar fi fost potrivită. Majoritatea deputaților însă n'au ținut seamă de această propunere, așa încât Apafi nu a izbutit să figureze printre candidații recomandați de Dietă²⁾.

De atunci nu se mai știe nimic despre vreo încercare de a reinstala pe fostul pretendent la scaunul Principatului transilvan. Apafi al II-lea muri la Viena în 1716.

Cei 6 candidați propuși de Dietă au fost: Ștefan Wesselényi (142 de voturi), Mihail Teleki (110) și Ludovic Bethlen (110), din partea calvinilor; Gheorghe Haller (129), Mihail Mikes (122) și Ștefan Csáki (102 de voturi), din partea catolicilor. Șansele cele mai mari le-a avut, după rezultatul acesta, Ștefan Wesselényi, fostul președinte al Deputațiunii Țării. Generalul-coman-

¹⁾ Teutsch, II, p. 50.

²⁾ Cons. Aulic de răs. 1713, Aprilie 319 E.

dant al Transilvaniei, Steinvill, nemulțumit însă de candidații diferitelor confesiuni, i-a declarat pe toți incapabili¹⁾.

Printr'un rescript imperial din 31 Martie 1713, Împăratul Carol al VI-lea numi ca guvernator pe Sigismund Kornis de Göncz-Ruszk, cu toate că nu se afla printre candidații propuși²⁾. Împăratul a motivat această hotărîre prin faptul, că suveranul țării nu poate fi silit să țină seamă de votul Dietei și că, dacă vrea să răsplătească pe un nobil credincios și merituos, îl poate instala și fără a cere consimțămîntul Dietei.

Sigismund Kornis era descendentul unei familii nobile din comitatul Abauj. La 5 Noemvrie 1403 regele Sigismund confirmase donațiunile familiei din Göncz-Ruszk, în acest comitat. Dintre cei 4 frați pomeniți în actul donațional, ultimul cu numele de Kornis deveni cel mai important membru al familiei. Un urmaș al acestuia (Ioan) se mută, la începutul veacului al XVI-lea, în Transilvania³⁾.

Tatăl guvernatorului, Sigismund Kornis a fost căpitanul scaunului Mureș și a trăit dela 1641 până la 1683. La 1677 soția sa a doua, Maria Csáki, i-a născut un fiu care a primit numele tatălui său. La 1696 un reprezentant al familiei primi titlul de baron, iar printr'un edict imperial frații Sigismund și Ștefan au fost ridicați la rangul de conți (28 Octomvrie 1712).

Scurt timp după numirea sa ca membru al Deputațiunei Țării, Kornis a plecat la Viena, unde rămase 3 ani, ocupând dela 1710—1713 funcțiunea de consilier intim la Curtea imperială⁴⁾.

Ajungând vestea despre numirea lui Kornis ca guvernator al Transilvaniei, câțiva nobili au îndrăznit să protesteze împotriva acestei metode de numire, neuzitată până atunci. Protestul a rămas însă fără nici o urmare⁵⁾.

În Aprilie 1713 primi Kornis poruncă să plece în Transil-

¹⁾ Ferenczi, p. 27.

²⁾ Cons. Aulic de răs. 1713, Aprilie 373 R.

³⁾ Siebmacher, IV/12, p. 92—93.

⁴⁾ Ferenczi, p. 33.

⁵⁾ Cons. Aulic de răs. 1713, Apr. 308 R.

vania, iar cu prilejul călătoriei să supravegheze și un transport de arme, destinate pentru această țară. Înainte de a se întoarce în țară, mulțumește Consiliului Aulic de războiu pentru protecțiunea dată cu ocaziunea numirii sale ca guvernator, rugându-l să-l protejeze și mai departe în intențiunile sale pentru noua orânduire a Transilvaniei¹⁾.

Instalarea lui a avut loc numai la 1 Iulie 1713. Despre acest eveniment, generalul Steinvillle a raportat la Viena că festivitatea instalării s'a petrecut în deplină ordine.

Noul guvernator s'a dovedit un om foarte energic, cu tendințe de guvernare absolutistă. Încă în anul 1711, ca membru al Deputațiunei Țării, el avea mereu certuri cu mebri Sași ai acesteia, nevrând să dea onoruri unor burghezi²⁾.

Nici cu generalul-comandant Steinvillle n'a avut legături amicale, cu toate că acesta din urmă primise poruncă strictă de a cultiva relațiuni bune cu Kornis³⁾. Se acuzară reciproc la Curtea din Viena. Generalul Steinvillle raportase Consiliului Aulic de războiu că după terminarea sesiunii Dietei, guvernatorul și membrii guvernului au plecat în toate părțile țării, fără să înainteze protocoalele diferitelor ședințe ale Dietei. La rândul său Kornis s'a plâns la Viena, că generalul Steinvillle ar fi schimbat în mod arbitrar dispozițiunile guvernului luate în privința încartuirilor de iarnă ale soldaților⁴⁾. În Iunie 1716 Kornis se plânse că i s'a luat garda. Steinvillle rugat să raporteze, răspunse printr'un referat amănunțit, adresat Consiliului Aulic de războiu, că se miră de plângerea lui Kornis, care este neîntemeiată, pentru că amândoi locuind în piața principală din Sibiu garda era comună. Cât îl privește pe guvernator, acesta primește toate onorurile cuvenite, iar el (Steinvillle) își va da silința să trăiască în relațiunile cele mai bune cu Kornis⁵⁾.

¹⁾ Cons. Aulic de răsb. 1713, Apr. 322 E și 324 R.

²⁾ *Ibidem*, 1711, Mai 396 E.

³⁾ *Ibidem*, 1715, Mart. 335 E.

⁴⁾ *Ibidem*, 1713, Sept. 376 E, 1714, Dec. 1369 R.

⁵⁾ Cons. Aulic de răsb. 1716, Iulie 152 E.

Aceste certuri se țin lanț până în anul 1721, când guvernatoru Kornis primește în mod excepțional o gardă de onoare¹⁾.

Din cauza ciumei, care bântuia în Transilvania (1717—1719), mai ales în orașele Sibiu și Brașov, guvernatorul Kornis se mută cu membrii guvernului la Cluj²⁾.

Un fapt de o extremă importanță este exproprierea bisericilor necatolice, care, începută la câțiva ani după revenirea Austriacilor în Transilvania, fusese întreruptă din cauza sbuciumărilor deslănțuite de Curuți. Acum, sub imboldul guvernatorului catolic Kornis și al generalilor austriaci, s'au săvârșit o seamă de nelegiuiri împotriva celorlalte confesiuni.

După un interval de 160 de ani, episcopatul catolic transilvan a fost restabilit. În ziua de 19 Februarie 1716, baronul Gheorghe Mártonffy, fostul paroh din Strigoni, e instalat episcop catolic al Transilvaniei, la Alba-Iulia³⁾. Guvernatorul Sigismund Kornis și generalul-comandant Steinvile au fost prezenți la solemnitatea aceasta, prin care se inaugură o eră nouă în istoria bisericească a Transilvaniei. Iezuiții erau de părere că, dacă le vor sta la îndemână bisericile necesare, recatolicizarea va da rezultatele cele mai bune. Câteva zile înainte de instalarea noului episcop catolic, catedrala veche din Alba-Iulia a fost luată dela calvini și dată catolicilor.

Scurt timp după aceasta, pățiră la fel și unitarienii din Cluj. Biserica cea mare din piața orașului le-a fost smulsă cu forța armată, în ziua de 30 Martie 1716⁴⁾.

La executarea ordinului de expropriere, generalul Steinvile a fost de față, atât la Alba-Iulia, cât și la Cluj. În 1725 iezuiții au ocupat și biserica reformată din Blaj, predând-o mai târziu Românilor greco-catolici, care și-au mutat scaunul episcopal acolo⁵⁾.

1) *Ibidem*, 1717, Aug. 314 E și 1721, Iulie, 657 E.

2) Kövári, VI, p. 3.

3) Teutsch, II, p. 60.

4) Teutsch, II, p. 61.

5) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1866, VII, pag. 43.

Teroarea, odată deslănțuită, s'a răspândit și în orașele locuite de Sașii luterani. Pentru ofițeri, soldați și câțiva Austriaci catolici, se ceruse dela sfatul orașului Sibiu o biserică. Neastâmpărați, iezuiții au cerut un teren în piața Sibiului, pentru a clădi acolo o biserică nouă. Conducătorii orașului, înfricoșați de noul comandant Virmont, au predat terenul necesar, pe care se află până în ziua de astăzi biserica romano-catolică (1721)¹).

La Brașov, generalul Steinvillle ceru, către sfârșitul anului 1716, biserica din strada Sf. Ioan, pe care sfatul o predă imediat. Vrând să facă mai târziu un schimb, Sașii au predat încă o biserică, împreună cu fosta mănăstire. Iezuiților însă, ajutați de comandantul Brașovului, le-au rămas ambele biserici. La Bistrița, Sighișoara, Mediaș și în celelalte orașe ale Transilvaniei, încercările catolicilor au fost încoronate de succes²).

Paralel cu aceste exproprieri forțate începe și proselitismul religios. În comunitățile orașelor, catolicii au cerut să fie aleși reprezentanți de ai lor. La Brașov, de exemplu, un Sas cu numele Drauth trecuse la catolicism, pentru a scăpa de pedeapsa primită în urma unui delict. După ce locuise câțva timp la Viena, se întoarse la Brașov cu recomandățiuni dela guvernatorul Kornis și fu primit în comunitatea orășenească.

Din cauza luării bisericilor, Kornis s'a certat chiar cu generalul Königsegg. Acesta într'un raport se plânse împotriva guvernatorului, spunând că ar fi declarat minoriților din Bistrița, că numai intervențiunea guvernatorului are importanță. Iar generalul-comandant nu are dreptul de a preda biserici³).

Un alt eveniment important în timpul guvernării lui Kornis a fost ridicarea fortificațiunilor noi din Alba-Iulia. Zidirea a fost hotărâtă în Dieta din 1712, lucrările au început însă numai la 1715 și s'au terminat în 1719. La solemnitatea punerii pietrii fundamentale au asistat și conducătorii Principatului transilvan-

¹) Teutsch, II, p. 62—63.

²) Teutsch, II, p. 65—70.

³) Cons. Aulic de răs. 1724, Oct. 469 E.

Cu un topor de argint în mână, Steinville mai întâi, iar după el guvernatorul Kornis, au săvârșit gestul simbolic obișnuit la începutul lucrărilor¹⁾.

Tot sub guvernarea lui Kornis, Dieta Transilvaniei a acceptat, la 1 Aprilie 1722, Sancțiunea Pragmatică. Pentru acceptarea ei, Kornis făcuse o vie propagandă²⁾.

Pentru ca guvernul să rămână la Cluj, Kornis întocmește la 27 Septembrie 1727 un raport, înșirând argumentele în favoarea Clujului: situațiunea geografică centrală și chiar starea sanitară ar fi fost după opinia lui mai bună decât la Sibiu³⁾.

Pentru caracterul absolutist al lui Kornis sunt remarcabile debaterile în Dietă, unde prin energia sa a putut să învingă, de mai multe ori, opoziția cea mai dărză. Dietele întrunite pentru a debate chestiunile financiare n'au putut ajunge la nici un rezultat. Când erau de acord nobilii și Secuții, se împotriveau Sașii. Fiecare „națiune” cerea respectarea drepturilor ei și voia să plătească numai un minimum din suma cerută. Văzând guvernatorul că nu ajunge la nici un rezultat, a ordonat pur și simplu împărțirea sumei necesare, comunicând fiecărei națiuni cifra proporțională respectivă. Dieta din 1727 a rugat chiar pe guvernator să facă el împărțirea aceasta. Adeseori a stabilit chiar și „națiunii” sășești suma ce trebuia să plătească fiecare scaun. Sașii intimidăți, încercând să liniștească cu daruri pe Kornis, au ajuns la un rezultat și mai defavorabil. După ce i-au dat 100 de taleri, câteva zile mai târziu au fost nevoiți să plătească cu 10.000 de fl. impozit mai mult⁴⁾.

Cu toate că s'a exprimat favorabil despre cele trei „națiuni”, totuși a rămas un catolic credincios și bun instrument al politicii absolutiste vieneze. Pentru caracterul său dărz sunt concludente conflictele ieșite din chestiunile de protocol și atacurile în contra aceloră, care nu conveneau combinațiilor sale

¹⁾ Hermann, I, p. 148.

²⁾ Ferenczi, p. 33.

³⁾ Cons. Aulic de răs. 1728, Sept. 483/107 E.

⁴⁾ Teutsch, II, p. 56—57.

politice. A cultivat relațiuni bune și cu Prințul Eugen, cerând câte odată și intervențiunea lui¹⁾.

La Dieta din 1730 Kornis a cerut să fie eliminate unele articole din vechea constituție a țării, care nu plăceau catolicilor. Cu toate că a amenințat pe calvini, cât și pe Sași, de data aceasta n'a reușit, așa încât proiectul iezuiților n'a putut fi votat²⁾.

Răspunsul așteptat dela Viena, în chestiunea mutării guvernului la Cluj — fu amânat.

În acest timp guvernatorul Sigismund Kornis muri în noaptea de 14 spre 15 Decembrie 1731³⁾.

Generalul-comandant de atunci, Francisc Wallis, aflând de moartea lui Kornis, a anunțat imediat acest eveniment la Viena. În același timp a ordonat ca toți membri guvernului să se întrunească de acum înainte la Sibiu⁴⁾. Curtea vieneză acceptând această propunere, a ordonat ca generalul Wallis să fie instalat ca președinte al guvernului, ceea ce s'a și făcut în Iulie 1732⁵⁾.

După moartea lui Kornis, până când fu introdus Wallis în funcțiunea de președinte, în fruntea guvernului a stat Ștefan Wesselényi.

FRANCISC ANTON WALLIS

Președinte al guvernului și general-comandant (1732—1734)

Între guvernarea lungă a lui Sigismund Kornis și cea a lui Ioan Haller se intercalează un interval de peste doi ani, când Transilvania nu are un guvernator propriu zis, ci generalul-comandant Francisc Anton Pavel, Conte de Wallis, conduce în mod interimar și guvernul, ca președinte al acestuia. El a fost

¹⁾ Cons. Aulic de răsb. 1723, Dec. 1320 E.

²⁾ Teutsch, II, p. 70—74.

³⁾ Benkö, II, p. 24.

⁴⁾ Cons. Aulic de răsb. 1732, Ian. 70 R și 74 E.

⁵⁾ Ferenczi, p. 35—36.

primul general-comandant, care a deținut în mod provizoriu și funcțiunea de guvernator.

După moartea lui Kornis, Wallis, în calitate de președinte al guvernului, convocă Dieta țării la Sibiu, în 1733, pentru ca să se propună candidaturile necesare împlinirii postului vacant. La alegerea aceasta reușește însă baronul reformat Ștefan Wesselényi, cu 141 de voturi, pe când catolicul Wallis obține numai 92 de voturi. Totuși cel din urmă a mai rămas președinte al guvernului, deoarece Curtea imperială, indispusă de alegerea calvinului Wesselényi, a trăgănat numirea lui, așa încât a murit în 1734, fără să devină guvernator¹⁾.

Familia Wallis era o ramură a familiei Walsh din Irlanda, în care țară avea posesiuni imense. Din cauza certurilor religioase mulți membri ai familiei au preferat să se mute pe continent. Richard Walsh a murit în urma rănilor primite în lupta dela Lützen (1632). Urmașii acestuia, scriindu-și mai târziu numele sub forma „Wallis”, au primit posesiuni în Boemia și Moravia. În secolul al XVII-lea familia s'a împărțit în două ramuri: una, numită cea veche sau boemă, și cealaltă, zisă cea tânără, sau boemo-moravă²⁾.

Francisc Anton Pavel Wallis s'a născut la 1675 și a fost al doilea fiu al lui Ernest Gheorghe, întemeietorul spiței vechi. Tânărul Wallis, intrând în serviciul Împăratului a fost ridicat, în 1708, la rangul de general. La 1723 devine membru al Consiliului Aulic de războiu, pentru ca la 6 Octomvrie 1729 să ajungă urmașul generalului Tige în Transilvania. El a fost tot odată și „director suprem” (Oberdirektor) al Olteniei³⁾. În Iulie 1732 a fost numit președinte al guvernului transilvan⁴⁾. În absența lui Wallis președinția guvernului a fost deținută de episcopul catolic Sorger⁵⁾.

1) Ferenczi, p. 33—36.

2) Siebmacher, IV/10, p. 173—174.

3) Siebmacher, IV/10, p. 58—60.

4) Cons. Aulic de răsb. 1732, Iulie, 1283 E și 767 R.

5) Cons. Aulic de răsb. 1732, Ian. 74 E.

Sediul guvernului a rămas, din cauza comandantului Wallis, deocamdată la Sibiu.

Activitatea sa ca președinte al guvernului transilvan nu este prea însemnată. În cursul guvernării sale Wallis a sprijinit în largă măsură pe catolici, fiind un bun prieten al iezuiților. Relațiunile lui Wallis cu Sașii luterani erau foarte încordate, deoarece generalul-comandant cerea respectarea strictă a sărbătorilor catolice. Sub patronajul lui noua biserică catolică, situată în centrul orașului Sibiu, fu sfințită în anul 1733. În anul următor, cu ajutorul lui Wallis, catolicii au ridicat în mijlocul pieții mari din Sibiu statuia lui Nepomuk¹⁾, un sfânt catolic de origine cehă. Având moșiile în Boemia, familia lui Wallis trebuie să fie considerată ca o familie cehă, ceea ce explică și predilecția generalului pentru susnumitul sfânt, ucis la Praga în 1393 de oamenii regelui Vladislav II al Boemiei.

În afară de aceasta Wallis a mai sprijinit și pe Români din Transilvania. Printr'o atitudine mai binevoitoare a vrut să înrădăcineze catolicismul și la Români. Aceștia, începând aproximativ cu anul 1730, au pornit o vie campanie pentru îmbunătățirea soartei lor.

În Aprilie 1732 găsim o însemnare, în care se amintește expedierea unui ordin către Wallis, în care generalul este sfătuit să ajute pe episcopul unit Inocențiu Micu-Klein din Făgăraș, ceea ce se referă probabil la lupta acestuia cu ortodocșii²⁾. Nemulțumirile preoților uniți, cari se vedeau înșelați în așteptările lor, sporind din ce în ce, în Aprilie 1733 se numesc două comisii pentru a examina petițiunile acestei preoțimi și plângerile districtului Făgăraș, Wallis fiind numit președintele acestor comisii³⁾.

În timpul acesta Români din Scheii Brașovului au deslănțuit un atac vehement împotriva sfatului săsesc din acel oraș, având ca ultimă țință să cucerească cetățenia în orașele locuite

¹⁾ Teutsch, II, p. 64.

²⁾ Consiliul Aulic de războiu, 1732, Apr. 393 R.

³⁾ *Ibidem*, 1733, Apr. 510 R.

de Sași și să intre în breslele acestora, lucru ce le era interzis până atunci. În generalul Wallis au putut găsi un bun sprijinitor. Bazându-se pe ordinul imperial din 18 Mai 1735, Wallis a dispus ca petițiunile Românilor să-i fie trimise direct, iar el urma să le expedieze Consiliului de războiu.

Românii din Șcheii Brașovului, bucurându-se de acest sprijin, au înaintat mai multe cereri.

Scurt timp după aceasta Wallis muri. În urma despărțirii celor două funcțiuni, Românii au pierdut sprijinul comandantului, căci nobilul Ioan Haller nu s'a mai ocupat de chestiunile lor¹⁾.

La începutul anului 1734 s'a răspândit știrea că Împăratul vrea să instaleze din nou un guvernator. Dieta Transilvaniei, care dela 1730 se intrunise în mod neregulat, a înmănat generalului un memoriu, în care se arată mulțumită cu guvernarea lui. Acesta s'a grăbit să-l trimită Consiliului Aulic de războiu²⁾.

Apreciindu-și activitatea cu prea puțină modestie, Wallis cerea în Decembrie 1733 să fie ridicat la rangul de „Feldzeugmeister“, ceea ce s'a și întâmplat în Martie 1734³⁾.

În acelaș an însă cele două funcțiuni importante au fost despărțite din nou. În funcțiunea de guvernator a urmat, la 1734, nobilul catolic Ioan Haller. Wallis a rămas numai comandant al trupelor din Transilvania. Situațiunea dintre Austria și Turcia devenind atunci din ce în ce mai dificilă, se aștepta, la 1734, o năvălire a Tătarilor. Pentru a-i respinge Wallis începu să se pregătească, raportând la Viena rezultatele obținute dela spionii angajați de Austria în Turcia. El a întreprins și călătorii de inspecții prin Transilvania și Oltenia⁴⁾.

Intr'adevăr în anul 1736 izbucni un nou războiu austro-turc. Pentru a ajuta pe generalul Seckendorf, în campania sa în contra Turcilor din Serbia, Wallis a trecut și el cu armata în Muntenia, unde a ocupat unele puncte. Respins însă de trupele prin-

¹⁾ Hermann, I, p. 187—198.

²⁾ Cons. Aulic de răsb. 1734, Ian. 164 E.

³⁾ *Ibidem*, 1733 Dec. 2210 E. și 1734 Mart. 692 E.

⁴⁾ *Ibidem*, 1732, Aug. 1389 E. și Nov. 1897 E.

cipale turcești, a fost bătut, pierzând Craiova și apoi a fost nevoit să se retragă. Imbolnăvinduse în această campanie, nu s'a mai putut reface. Soldații săi l-au dus grav bolnav la Sibiu, unde a murit în ziua de 28 Septemvrie 1737¹⁾.

După moartea sa s'a răspândit zvonul că s'ar fi otrăvit de frica vreunei pedepse din partea Curții imperiale, suspectat, că ar fi intrat în legături secrete cu Turcii. Consiliul Aulic de războiu, care a cercetat această afacere, n'a putut să ajungă la un rezultat precis²⁾.

Wallis a fost primul general în Transilvania, care a ocupat în acel timp și președinția guvernului. Cărmuirea lui a putut să servească, mai târziu, ca pildă, când Curtea imperială va fi nevoită să recurgă din nou la astfel de metode de guvernare³⁾.

IOAN HALLER

BCU Cluj / *Guvernator* University Library Cluj
(1734—1755)

Succesorul generalului Wallis, în demnitatea de guvernator al Transilvaniei, a fost contele Ioan Haller de Hallerstein (Hallerkö). A cărmuit timp de 21 de ani Principatul. Se poate afirma că guvernarea sa lungă a fost foarte liniștită, pentru a nu spune neînsemnată.

Obârșia acestei familii vechi se află în Germania. În secolul al XV-lea este menționat la Nürnberg un oarecare Ruprecht Haller, comandant în miliția orașului, aparținând uneia dintre cele mai însemnate familii burgheze. Fiul acestuia emigrează la Buda, devenind acolo, mai târziu, înalt funcționar regal. Trei din cei patru fii ai săi au venit în Transilvania, cel mai însemnat fiind Petru Haller⁴⁾.

¹⁾ Hermann, I, p. 194 (data de 28 Oct. 1737 e greșită).

²⁾ Cons. Aulic de răz. 1737, Oct. 1024 E.

³⁾ Instalarea generalilor Buccow, Hadik și O'Donell în funcția de președinți ai guvernului transilvan.

⁴⁾ *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1858, III, p. 195—198.

Sub domnia Împăratului Ferdinand I a fost administratorul minelor de aur și de argint și al ocnelor de sare arendate bogatei familii Fugger din Augsburg. După ce se căsătorii cu Margareta, fiica judei săsesc Schirmer din Brașov, a urmat cariera obișnuită pentru un funcționar public. Ales de mai multe ori în comunitatea și în sfatul de conducere al orașului Sibiu, a devenit mai târziu și primar al acestui oraș, iar după aceasta chiar jude regesc al Sașilor (1556). A fost și sfătuitoarea reginei Isabella și a fiului ei, Ioan Sigismund. Onorurile cele mai mari le-a primit sub scurta cărmuire a Împăratului Ferdinand în Transilvania, o stăpânire care nu s'a putut însă menține¹⁾.

La moartea sa Petru Haller (1569) a lăsat doi fii, din a doua căsătorie cu Ecaterina, fiica lui Pavel Kemény. Aceștia au fost Gavril și Mihail. Primul a fost mai însemnat. Prin căsătoria acestuia și a fiilor săi cu fete nobile maghiare, această ramură a familiei s'a maghiarizat complet. Strănepotul acestui Gavril Haller a fost Ștefan Haller, președintele Deputațiunii Țării, după revolta Curuților. Al doilea, din cei trei fii ai săi, a fost Ioan Haller, guvernatorul Transilvaniei din anii 1734—1755.

Ioan Haller s'a născut la 1692. În tinerețe a stat mult la Viena, unde s'a căsătorit cu Sofia Daniel, care i-a născut patru fiice, așa încât el a fost ultimul vlăstar bărbătesc al acestei ramuri. Înainte de a deveni guvernator a fost prim-jude regesc al Secuilor din scaunul Ciucului²⁾.

Dieta Transilvaniei întrunită în anul 1734, a propus candidaturile tradiționale pentru postul de guvernator. Împăratul nerespectând însă candidații propuși, a numit ca guvernator pe Ioan Haller, ceea ce a fost o violare a legilor țării, practică într'un mod asemănător și la numirea lui Sigismund Kornis. Instalarea solemnă a lui Haller a avut loc în ziua de 2 Decembrie 1734. Jurământul de fidelitate, depus în sunete de salve, avu în formula lui ceva nou; lipsea partea în care guvernatorul

¹⁾ Teutsch, I, p. 270—279.

²⁾ *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1858, III, p. 197—198.

se obliga să respecte cele patru religii „recepte” și legile tradiționale ale țării¹⁾).

Această nouă metodă de instalare a guvernatorului a indignat pe conducătorii politici ai Transilvaniei. Din cauza timidității guvernatorului, conducerea țării deveni din ce în ce mai mult un exponent al cancelariei aulice vieneze. Neavând inițiativă proprie, s'a supus ordinelor imperiale, chiar când ele violau interesele țării. Această slăbiciune a fost cauza multor conflicte între el și nobili, cărora nu le convenea noua situație²⁾).

Profitând de slăbiciunea guvernatorului și intenționând să-și subordoneze în totul conducerea politică a Transilvaniei, Viena căuta prin reprezentanții ei oficiali — generalul-comandant și ceilalți ofițeri și funcționari publici — să scadă importanța guvernatorului. Astfel de procedee îl siliră atât pe Haller, cât și guvernul provinciei, să se plângă Curții imperiale. În una din primele scrisori, pe care Haller a trimis-o la Viena, se plângea că nu i se dă garda cuvenită. La început ar fi avut un subofițer și mai mulți soldați, care-i prezentau onorurile, pe când acum un singur „individ” i le prezintă. Wallis primi însă chiar în acel timp ordin de a restabili grada, așa cum era în timpul lui Kornis³⁾).

Despărțirea funcțiunilor guvernamentale de cele ale comandantului a progresat foarte anevoios. Generalul Wallis, supărat pentru retragerea demnității de președinte al guvernului, scria la Viena că guvernul tratează chestiuni importante, fără a mai cere și părerea sa⁴⁾). Generalul-comandant făcea și el lucruri ce nu cădeau în competența sa, cari au determinat plângerea guvernatorului la Viena. Pentru desvinovățirea sa Wallis adresă, în Martie 1736, un raport Consiliului de războiu, apărându-se împotriva învinuirilor indicate din partea guvernatorului.

Ca să scape de amestecul generalului în trebile sale guvernul ceru din nou (Decembrie 1735) consimțământul Consiliului

1) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1880, XVI, p. 71.

2) *Ibidem*, p. 120—122.

3) Cons. Aulic de războiu, 1735, Apr. 756 E și 1735, Mart. 454 R.

4) *Ibidem*, 1735, Nov. 1770 R.

de războiu, pentru a se muta la Cluj, însă nici de data aceasta nu primi nici un răspuns. Când membrii guvernului au cerut părerea noului general-comandant al Transilvaniei, contele de Lobkowitz, despre o eventuală mutare a guvernului dela Sibiu la Mediaș, generalul s'a opus acestui plan. În luna următoare guvernul se mută, totuși, pentru scurt timp la Sebeș, rezidând acolo, pe când guvernatorul Haller stătea în Cislădie¹⁾.

Prin înființarea comisariatului țării (Landeskommissariat), autoritatea guvernului fu micșorată din nou. Odată cu venirea trupelor imperiale se înființează și funcțiunea de comisar pentru înlesnirea aprovizionării și a încartuirii. Acesta a fost începutul biroului comisarial, căruia i s'a dat mai târziu și atribuțiunea de a revizui toate socotelile „Națiunilor”²⁾.

Haller n'a vrut să ia o atitudine hotărâtă față de această instituțiune, preferând să accepte părerile tuturor.

Pe timpul domniei împăratului Carol al VI-lea, Haller primi moșia Deva, cu excepția cetății, a cărei garnizoană i-a cauzat multe necazuri și certuri. În 1744 se plângea că soldații cetății Deva fac multe stricăciuni pe moșia sa³⁾. Iar în 1748 guvernatorul a adresat Consiliului aulic de războiu un lung raport, acuzând pe un caporal din garda cetății Deva, care vânduse în cetate băuturi spirtoase, păgubind prin aceasta pe locuitorii de sub autoritatea sa⁴⁾.

În Consiliul aulic de războiu, desbătându-se diferite plângeri, generalul Cernin își exprimă mirarea pentru atitudinea încăpăținată a guvernatorului, care nu poate fi îndrumat să aibă o încredere mai mare în generalul-comandant din Transilvania⁵⁾.

În anul 1742 Haller a zădărnicit alegerea primarului luteran al orașului Sibiu, Mihail Czekelius, în locul comitelui săsesc decedat, Simon Baussnern. Din cauza uneltirilor guvernatoru-

¹⁾ Cons. Aulic de războiu, 1735, Dec. 2311 E, 1738, Iul. 1984 E, 1738, Aug. 2179 E.

²⁾ Teutsch, II, p. 78—79.

³⁾ Cons. Aulic de războiu, 1744, Oct. 3286 E.

⁴⁾ *Ibidem*, 1748, Mai 66 E.

⁵⁾ *Ibidem*, 1745, Ian. 873 E.

lui, Curtea imperială a impus Saşilor un om nehotărît şi timid, pe convertitul catolic Ştefan Waldhütter¹⁾.

Dietele întrunite sub guvernarea lui Haller n'au adus rezultate mulţumitoare în chestiunile desbătute. Guvernatorul catolic nu s'a opus, fireşte, agitaţiilor prozelitismului religios, deslănţuit de Curtea vieneză şi susţinut în Transilvania de iezuiţi şi de partizanii lor.

Ultimii ani ai guvernării lui Haller au fost liniştiţi. Într'un raport din 1752 se opune intenţiilor Curţii, ce încercă să trimită protestanţi austriaci în Transilvania, care nu puteau fi recatolicizaţi. Contra imigrării acestor „transmigranţi” s'a opus guvernatorul Haller, spunând că nu este destul pământ cultivabil în Transilvania, aşa încât „chiar şi Românii băştinaşi sunt siliţi să se retragă în munţi, deoarece nu au pământ destul din cauza înmulţirii lor rapide”. Deaceia „transmigranţi” să fie colonizaţi mai bine în Banat, unde este loc deajuns²⁾.

Această opoziţie a lui Haller se explică prin teama, că dacă elementul german-protestant s'ar fi întărit, opoziţia împotriva catolicilor şi a nobililor ar fi crescut prea mult.

Imbolnăvindu-se grav, guvernatorul Ioan Haller şi-a dat sfârşitul în ziua de 18 Oct. 1755³⁾, lăsând în urma lui pe soţia sa cu 4 fiice. Neavând nici un băiat, linia directă a fost perpetuată de urmaşii fraţilor săi.

Cărmuirea lui Ioan Haller a fost cea mai lungă dintre guvernările veacului al XVIII-lea. În raport cu durata, guvernarea sa n'a fost însă remarcabilă.

¹⁾ Arhiva de Stat (Hungarica), 358/222/1742.

²⁾ *Ibidem*, 360/64/1752.

³⁾ Cons. Aulic de răsb. 1755, Oct. 432 E şi Arhiva de stat (Hungarica), 359/197 1755. Bibliografia istorică existentă a datat greşit moartea lui Ioan Haller, indicând 18 Octomvrie 1756, în loc de 18 Octomvrie 1755.

FRANCISC VENCESLAV WALLIS

*Președinte al guvernului și general-comandant
(1755—1758)*

După moartea guvernatorului Haller urmă din nou o perioadă scurtă, când Transilvania fu cărmuită fără guvernator. Timp de aproape trei ani comandantul-general Francisc Venceslav, Conte de Wallis, a condus în calitate de președinte al guvernului transilvan lucrările acestui organ. Francisc V. Wallis era vărul generalului Francisc Anton Pavel Wallis, fostul președinte al guvernului transilvan dela 1732—1734¹⁾.

Descendent al ramurii boemo-morave, Francisc Venceslav Wallis s'a născut la 4 Octomvrie 1696 în Moravia. Urmând cariera militară, s'a distins ca ofițer tânăr în diferite lupte ale Austriacilor cu Turcii (1717). La 1726 s'a căsătorit cu contesa Rosa Reghina de Thürheim.

Wallis fu numit comandant-general în Transilvania la 26 Octomvrie 1751.

Fiind absorbit de treburile militare, în cele politice a fost înlocuit de vicepreședintele guvernului, așa încât nu s'a ocupat mult de chestiunile guvernării politice. Președinția lui a rămas deci numai nominală.

După numirea lui Kemény în funcția de guvernator, Wallis a mai rămas general-comandant în Transilvania. Rechemat la Viena, a devenit mai târziu mareșal și a murit în acest oraș la 1774.

LADISLAU KEMÉNY

*Guvernator
(1758—1762)*

După o zăbovire destul de lungă, Curtea imperială din Viena s'a hotărît să numească din nou un guvernator. Exami-

¹⁾ Siebmacher, IV/12, p. 65—66. În toate lucrările istorice — referitoare la această epocă — care prezintă o listă a guvernatorilor, intervalul dela 1755 până la 1758 este lăsat liber.

nând recomandațiunile pentru diferiții candidați, a fost numit Ladislau Kemény.

Ladislau Kemény a fost fiul lui Simion Kemény și al Ecaterinei, născută Perényi¹⁾. Viitorul guvernator s'a născut la 25 Martie 1709. La 1728 s'a căsătorit cu Susana Teleki, care muri câteva săptămâni după pensionarea lui. Ca răsplată pentru diferite servicii Maria Teresia l-a ridicat la rangul de conte în ziua de 19 Noemvrie 1744²⁾.

Ambițios, a început a se pregăti imediat după moartea lui Ioan Haller spre a primi funcțiunea de guvernator. La 7 Noemvrie 1755 scria contelui Uhlfeld într'un ton destul de hotărît, cerându-i sprijinul pentru a obține demnitatea dorită. Argumentele înșirate arătau că este de viță nobilă și că familia sa e una din cele mai vechi din Transilvania. Era membru al guvernului și credea, că merită să fie candidat³⁾.

Din cauza războiului de 7 ani cu Prusia, Curtea imperială a fost nevoită să amâne mereu numirea guvernatorului transilvan. Dintr'o scrisoare a contelui Schmiedling, adresată lui Uhlfeld, rezultă că împlinirea vacanței de guvernator s'a hotărît abia în Iunie 1758⁴⁾.

În această scrisoare Schmiedling prezintă pe Kemény ca bărbat cunoscut, activ și iubit de popor, care poate fi așezat la cârma Principatului. E păcat numai că nu prea dispune de mijloace bănești. Cancelaria aulică transilvană dela Viena, fiind și ea pentru Kemény, l-a numit, în sfârșit, în ziua de 6 Iulie 1758⁵⁾.

Până la instalarea solemnă a lui Kemény a mai trecut însă un an. Întrunindu-se Dieta în August 1759, comisarul imperial, Gavriil Bethlen, introduce pe noul guvernator în funcția sa în ziua de 27 August 1759, îndeplinind formalitățile necesare⁶⁾.

1) Nagy Iván, VI, p. 174—75.

2) Siebmacher, IV/12, p. 15.

3) Hungarica, 360/171 din 1755.

4) *Ibidem*, 361/30, 1758.

5) Benkö, II, p. 24—25.

6) Cons. Aulic de răs. 1759 Sept. 118/180 R.

Faptul cel mai însemnat din cursul guvernării lui Kemény a fost reorganizarea guvernului și a sistemului său de activitate. Decisiunile Dietei din 1759 au fost sancționate de Maria Teresia la 25 Martie 1760. S'au fixat următoarele puncte:

Principatul să plătească anual suma de 719.033 fl. pentru întreținerea armatei. Să se creeze un fond de 30.000 fl. pentru răsplătirea bărbaților merițioși, care au lucrat mult timp la înflorirea statului. Fondul acesta să primească numele de „*fondus benemeritorum*”.

În privința guvernului s'a fixat: ca de aci înainte consiliul guvernamental să fie compus din 12 membri, adăugându-se la acesta încă 2 membri: președintele administrației fiscale (*Exactoratspräses*) și comisarul dirigent (*Oberlandeskommissär*), cu drept de vot. Leafa guvernatorului a fost sporită cu 2000 de fl. (10.000 + 2.000); consilierii urmau să primească 500 fl. în plus.

Deficitul ivit din cauza sporirii lefurilor urma să fie acoperit din noul fond „*benemeritorum*”. S'a hotărât ca întrunirile mai importante ale guvernului, „*congregationes classicae*”, deci întruniri ținute numai de două ori sau de trei ori pe an, să înceteze. În locul acestora urmau să se întrunească membri guvernului în ședințe regulate în cursul anului. Guvernatorul și consilierii urmau să se ocupe mai mult cu diferitele treburi oficiale, introducând totodată și sistemul referatelor. Conducerea generală trebuia să rămână în mâna guvernatorului, locțiitorul său urmând să fie episcopul catolic, primul consilier al guvernului. Chestiunile religioase urma să le raporteze episcopul catolic. Tezaurariul să controleze comerțul, industria și comunicația țării, în timp ce președintele administrației fiscale să îngrijească de finanțele și de socotelile țării. În privința „*Națiunii*” săsești, comitele să fie numit reprezentantul ei în ședințele guvernului. Procesele tratate de instanța guvernamentală să se desbată în intervalul dela sărbătoarea Sf. Martin până la Paști, la ședințele plenare să se prezinte cel puțin 7 consilieri guvernamentali. Tot în rescriptul acesta, deputatul Sașilor la Viena, Sa-

mul Brukenthal, fu numit consilier supranumerar, cu drept de vot în şedinţele guvernului¹⁾).

Începând cu anul 1760, Românii au pornit o opoziţie hotărâtă împotriva tendinţelor de catolicizare. Începutul acestei lupte cade sub cârmuirea guvernatorului Kemény. Episcopul unit Inocenţiu Micu-Klein nu s'a mai putut întoarce din exilul său dela Roma, iar Românii ortodocşi au început să se revolte împotriva Unirii impuse. Sub urmaşul lui Klein, sub Petru Pavel Aron, această luptă religioasă a intrat într'o fază decisivă. În Iunie 1760 Românii din comitatele Târnava, Alba şi Turda au scris în petiţia lor, adresată guvernului, că vor cere ajutor dela Curtea rusească şi vor părăsi ţara, dar nu vor capitula înaintea Unirii²⁾).

Guvernul a început să aresteze diferiţi preoţi şi ţărani, însă prin astfel de metode revolta nu s'a putut înăbuşi. Mulţimea a găsit în călugărul Şofronie un conducător hotărît şi iscusit. El soseşte în Transilvania în iarna anului 1760/61, puţin mai curând decât viitorul său duşman, generalul Adolf Nicolae Buccow, noul comandant al Transilvaniei şi urmaşul lui Kemény în funcţiunea de guvernator. Curtea imperială dela Viena, aflând că proiectul catolicizării este ameninţat, s'a hotărît să înăbuşe cu orice preţ revolta religioasă a Românilor. Executorul acestui plan a devenit generalul Adolf Nicolae Buccow, care după rechemarea lui Wallis s'a pregătit să vină în Transilvania.

La sosirea generalului Buccow, situaţiunea guvernatorului era periclitată. Buccow, având instrucţiuni dela Viena cum să procedeze în Transilvania, a început să trateze cu Românii în calitate de general-comandant, neţinând seamă nici de guvernator nici de Dietă. Cearta între Kemény şi Buccow era inevitabilă. Ea a început pe aceeaşi chestiune ca şi mai înainte, dela garda de onoare. Guvernatorul Kemény s'a plâns la Viena că generalul Buccow ar avea intenţiunea să-i micşoreze această

¹⁾ Hermann, I, p. 239—241.

²⁾ Hermann, I, p. 245—246.

gardă, iar Buccow a raportat la Viena că această acuzare nu corespunde adevărului¹⁾.

Cerând apoi Kemény să i se dea voie să plece la Viena, pentru a se apăra împotriva lui Buccow, Consiliul Aulic de rășboiu a dorit să afle mai întâiu părerea generalului, care în raportul său a propus pur și simplu să fie înlăturat Kemény din demnitatea de guvernator. După scurt timp Kemény a fost scos la pensie cu suma de 4000 fl. anual, iar Buccow a devenit succesorul său, unind din nou cele 2 funcțiuni înseminate²⁾.

Pentru a înlătura pe Kemény s'a procedat în modul următor: Împărăteasa scrisese un bilet episcopului catolic Bajtay, explicându-i voința ei de a destitui pe Kemény. Episcopul să sfătuiască pe guvernator să renunțe de bună voie, motivându-și renunțarea cu o boală anumită. În cazul acesta generalul Buccow — care se afla la începutul anului 1762 la Viena — trebuia să se întoarcă cu documentele necesare de renunțare; dacă însă Kemény s'ar fi împotrivit, atunci Buccow va primi ordin să-l destitue, luându-i locul, însă numai ca președinte al guvernului. Desbătându-se această problemă în Consiliul de Stat, cancelarul Bethlen a rugat pe toți să „colaboreze”, ca acest Kemény să renunțe din inițiativă proprie³⁾.

Guvernarea lui Kemény a fost deci și ea relativ scurtă. El a fost ultimul guvernator transilvan înaintea lui Brukenthal. Cauza principală a destituirii a fost opoziția sa împotriva proiectului prezentat de Buccow pentru militarizarea graniței transilvane. După „pensionarea” sa, a mai trăit peste zece ani pe posesiunile sale. Cu prilejul călătoriei lui Iosif II în Transilvania (1773), făcu și el parte din suita acestuia⁴⁾.

Kemény a murit la 8 Decembrie 1774⁵⁾.

1) Cons. Aulic de răsb. 1761, Iunie 54—203 R.

2) Cons. de Stat, 2868 și 3487/1761 și 1794/1762.

3) Cons. de Stat, 614/1762.

4) *Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890 XXIII, p. 174.

5) Benkő, II, p. 25.

ADOLF BUCCOW

*Președinte al guvernului și general-comandant
(1762—1764)*

După pensionarea forțată a guvernatorului Ladislau Kemény urmează o epocă nouă în istoria guvernatorilor transilvani. Timp de 9 ani nu mai întâlnim un adevărat guvernator, deoarece generalii-comandanți ai Transilvaniei conduc în calitate de președinți ai guvernului transilvan și lucrările acestui organ. Astfel Transilvania fu condusă de trei generali, fiecare cârmuind aproximativ trei ani: Buccow (1762—1764), Hadik (1764—1767), O'Donell (1768—1770).

Mai ales primul reprezentant al acestei epoci de guvernământ militar, generalul Buccow, era un înfocat apărător al tendințelor absolutiste.

După rechemarea generalului O'Donell din Transilvania, Curtea imperială, despărțind din nou funcția de guvernator de cea de general-comandant, a continuat să cârmuiască provincia aceasta tot prin mijlocirea unui străin: Maria Iosif Auersperg.

Trei lucruri importante caracterizează guvernarea scurtă, dar absolutistă a lui Buccow: 1. Mișcările religioase ale Românilor transilvani și rolul lui Buccow în această chestiune; 2. Iniințarea regimentelor de graniță; 3. Alcătuirea unui nou sistem de contribuție, așa numitul „sistem Buccow”.

Genealogia generalului Buccow este destul de interesantă. Străbunicul lui, ducele Gheorghe Wilhelm de Braunschweig-Celle (1624—1705), făcând cunoștință la Veneția cu dansatoarea greacă, Zenobia Buccoliní, s'a îndrăgostit de ea. Din această dragoste s'a născut un fiu nelegitim, Lucas, care primi pe la 1660 rangul de nobil¹⁾.

Fiul său Gheorghe, care ocupase o demnitate înaltă în ducatul Braunschweig, a fost tatăl viitorului președinte al guvernului transilvan.

¹⁾ Siebmacher, IV/12, p. 66.

Adolf Nicolae de Buccow s'a născut la 7 Ianuarie 1712. În cursul războiului le 7 ani a fost ridicat la gradul de general. În acest războiu a luat parte la bătăliile cele mai însemnate: la Leuthen, Hochkirch și Torgau. În cea din urmă a fost și grav rănit, așa încât a trebuit să predea comanda generalului O'Donnell.

După însănătoșire a fost numit general-comandant în Transilvania, primind în acelaș an (1761) și ordinul teresian (Theresienorden)¹⁾.

Apreciat ca om energic, Curtea dela Viena l-a trimis în Transilvania, mai ales ca să facă ordine în chestiunile religioase²⁾.

La 5 Aprilie 1761 Buccow sosi la Sibiu³⁾. Imediat a căutat o întrevedere cu călugărul Șofronie, la Săliște sau la Cristian, lângă Sibiu⁴⁾. Omul de încredere a lui Buccow a fost căpitanul Luchsenstein. Acesta s'a întâlnit cu Șofronie de mai multe ori la Zlatna sau în împrejurimile orașelului⁵⁾. Călugărul a vrut să se prezinte personal la Buccow, însă a fost împiedecat de un jurământ prestat poporului, potrivit căruia nu putea pleca de cât cu voia lui.

Țăranii au vrut să lase pe Șofronie să se prezinte la Buccow, după Sf. Paști (stil vechiu), însă și atunci numai dacă puteau reține în schimb, drept garanție, pe mai mulți funcționari dela minele statului. Aceștia temându-se că, dacă Șofronie nu se va mai întoarce, vor fi omoriți de mulțimea Românilor, s'au împotrivit, așa încât Luchsenstein avu o misiune grea și delicată. Împrejurarea însă că Luchsenstein reveni de mai multe ori, căutând să înduplece pe Șofronie să se prezinte cu orice preț la Sibiu, a neliniștit pe țăranii români din Munții Apuseni, care au crezut, că acesta ar fi un trimis al episcopului unit Petru Pavel Aron⁶⁾.

¹⁾ Siebmacher, IV/12, p. 66—67.

²⁾ Cons. de Stat, 171/1761.

³⁾ Hermann, I, p. 242.

⁴⁾ Cons. de Stat, 891/1761.

⁵⁾ *Ibidem*, 891 b, c/1761

⁶⁾ *Ibidem*, 891 f/1761.

La 17 Aprilie 1761 Luchsenstein a trebuit să părăsească Zlatna, din cauza atitudinii amenințătoare a țăranilor români. Funcționarul Neumann însă i-a spus că va trimite pe Șofronie la generalul Buccow, după restabilirea liniștei. Consilierii de Stat s'au supărat pe Luchsenstein, spunând că n'ar fi procedat destul de iscusit.

Românii ortodocși, auzind despre sosirea noului comandant, au înaintat mai multe petiții, descrindându-i soarta lor jalnică.

La 1 Mai Șofronie a sosit la Sibiu cu o delegație de 500 de țărani, iar în ziua următoare s'a putut prezenta generalului Buccow. Acesta asigură pe călugărul Șofronie că o comisiune, care va sosi în ziua de 11 Mai la Săliște, le va face dreptate. Ea urma să decidă din sat în sat, cui să rămână bisericile. Înaintea comisiunii trebuiau să se prezinte ortodocșii cât și uniții cu preoții lor, pentru ca să se rezolve plângerile la fața locului. Când Românii ortodocși au cerut să participe și generalul Buccow la lucrările comisiunii, acesta a acceptat propunerea¹⁾.

Făcându-se împărțirea, Buccow s'a ținut de instrucțiunile Consiliului de Stat, care ordonase a nu se ceda ortodocșilor biserica satului, chiar dacă ar avea ei majoritatea în acel sat. Astfel uniții răsfirați în țara întreagă au reușit să primească, cu ajutorul generalului Buccow, o mulțime de biserici.

Românii ortodocși, îngroziți de brutalitatea lui Buccow și de felul cum a procedat la această „împărțire”, s'au revoltat din nou în mai multe părți. Astfel se menționează o răscoală în districtul Bistriței, și un proces în contra celor 15 capi ai acestei răsvrătiri²⁾.

Concomitent cu diferitele procedee de pedepsire, arestări de preoți și țărani³⁾, populațiunea românească a început să emigreze⁴⁾ în Principate.

Asupririle erau atât de mari încât se îngrozise chiar și epi-

¹⁾ Cons. de Stat, 891/1761.

²⁾ *Ibidem*, 1378, 1381, 1673/1761.

³⁾ *Ibidem*, 2188, 2247/1761.

⁴⁾ *Ibidem*, 2618, 3309/1761.

scopul catolic al Transilvaniei, Anton Bajtay, de măsurile generalului-comandant. Impărăteasa Maria Teresia având însă deplină încredere în Buccow, scria că el merită toată lauda, fiindcă a salvat pentru Unire întreg districtul Bistriței cu 4508 familii românești¹⁾.

Episcopul ortodox Dionisie Novacovici din Buda, primind ordin să plece în Transilvania pentru a liniști pe Români, ajunse aici în cursul verii 1761²⁾. Prin ordinul imperial din 13 Aprilie 1761, el a fost numit episcop al Transilvaniei cu reședința în Șcheii Brașovului, probabil fiindcă nu se găsea în Țara Bârsei decât un singur unit imigrat pe atunci³⁾.

Instalarea solemnă a lui Novacovici s'a făcut la Brașov în biserica Sf. Nicolae, în ziua de 4 Septemvrie 1761, în prezența generalului-comandant Buccow⁴⁾.

La cererile lui Novacovici de a rămâne și episcop al Budei, Consilierii de Stat mai întâi s'au opus, mai târziu se pare însă că Novacovici a putut să-i convingă⁵⁾.

Către sfârșitul anului 1761 nici călugărul Șofronie nu mai figurează în rapoartele lui Buccow. Probabil pentru a nu fi expus vreunor „metode de interogare” de ale generalului Buccow, a preferat să treacă munții în Țara-Românească, unde i s'a oferit demnitatea de egumen-arhimandrit la Argeș⁶⁾.

Scurt timp după sosirea lui Buccow, acesta a început să-și arate în mai multe rapoarte nemulțumirea împotriva guvernului. A rugat pe Impărăteasa să ordone cancelariei aulice să ia măsurile necesare contra guvernului transilvan, care-i făcea opoziție⁷⁾.

Buccow având de gând să viziteze Transilvania din 6 în 6 săptămâni, pentru a lămuri cu prilejul acestor călătorii lu-

1) *Ibidem*, 2295/1761 și Lupaș: *Răscoala țărănilor*, p. 31.

2) *Ibidem*, 763/1761.

3) Hermann, I, p. 255.

4) Cons. de Stat, 2412/1761.

5) *Ibidem*, 2540, 2940/1761.

6) Lupaș, *Răscoala țărănilor*, p. 31.

7) Cons. de Stat, 4019/1761.

crurile cele mai importante, a ajuns în conflict cu guvernatorul Kemény¹⁾. Acesta, sprijinit de Consilierii de Stat Borié și Kautitz, a reușit să obțină dela Consiliul de Stat, după o convorbire cu Buccow, amânarea acestor vizite până în anul următor²⁾ când va fi silit să demisioneze.

Tratamentul lui Buccow față de naționalitățile din Transilvania se deosebea pentru fiecare în parte. Pe cât se arăta de crud în relațiunile sale cu Românii, pe atât era de rezervat cu nobilii și cu Secuții, iar față de Sași avea o atitudine mai binevoitoare, ceea ce reiese și din legăturile sale aproape amicale cu omul de încredere al acestora la Viena, cu Samuil Brukenthal.

Buccow fiind om ambițios voia să domine și lucrările Dietei. Intrunindu-se aceasta la 1761, generalul-comandant a cerut numai decât instrucțiuni, la care Impărăteasa i-a răspuns „să facă tot posibilul, ca să se întărească odată definitiv voința imperială la aceste Diete ale Transilvaniei”³⁾.

În felul acesta, Buccow a lucrat și mai departe pentru a-și realiza dorința de a ajunge capul guvernului. Ca dovadă pentru încercarea de a-și pune în practică această intențiune, poate servi proiectul său de reformă pentru Transilvania⁴⁾.

El conține următoarele: după părerea lui Buccow o întărire a curentului monarhic e imposibilă, dacă nu se face o reformă radicală în organizațiunea însăși a țării. Incepând cu guvernul, Buccow propune înlăturarea guvernatorului actual și instalarea sa în locul lui Kemény. Acestuia să i se acorde o pensie de 2000—3000 de fiorini, iar el (Buccow) se va mulțumi cu salariul său de general. Prin această măsură nu se vor naște bănuieli, deoarece există un precedent prin numirea interimară a generalului Wallis (1732). Odată cu această schimbare să se facă și unificări la oficiul tezaurariatului, iar întreaga organizațiune camerală să fie administrată de baronul Dietrich.

¹⁾ Cons. de Stat, 763 L/1761.

²⁾ *Ibidem*, 1818/1761.

³⁾ *Ibidem*, 1822/1761.

⁴⁾ *Ibidem*, 2240/1761.

Alcătuirea guvernului trebuia să fie următoarea:

1 președinte,

4 consilieri germani (între ei și comitele săsesc),

4 consilieri maghiari (între ei și episcopul catolic, care în acelaș timp era și vicepreședinte),

4 consilieri secui,

4 consilieri sași (dintre ei unul urma să fie cancelarul provincial),

4 secretari unguri, 4 secretari nemți, dintre care 2 Sași și 2 Germani.

Dacă s'ar întâmpla ca Ungurii și Secuii să voteze pentru o propunere, iar Germanii și Sașii contra, atunci el ar decide prin votul său, cine să aibă majoritatea. Prin aceasta președintele guvernului ar fi avut puțința de a cârmui Transilvania după bunul plac al cercurilor înalte dela Viena. O reorganizare juridică ar fi tot atât de necesară. În comitatele Transilvaniei s'ar înființa judecătorii locale. Fondurile necesare pentru întreținerea lor s'ar putea găsi ușor. S'ar cerceta în arhive, pentru a se controla dacă drepturile nemărginite ale nobililor erau bazate pe documente și dacă s'ar putea stârpi trufia lor. În sfârșit propunea înființarea unei miliții de grăniceri, în număr de 7.000 de oameni, cari urmau a fi instruiți de ofițeri de rezervă. Adăuga, că aceste planuri puteau fi realizate imediat după terminarea războiului de 7 ani, firește dacă vor fi sancționate de Impărăteasă¹⁾.

Consilierii de Stat au fost mulțumiți cu planul acesta, aprobându-l cu unanimitate.

Tratându-se chestiunea reorganizării în fața Dietei, nobilii și Secuii s'au împotrivit.

Sașii mai binevoitori au înaintat o „părere” deosebită (Separatvotum), care a fost redactată de Brukenthal. Ca răsplată pentru bunăvoința Sașilor, Buccow a cerut ca Brukenthal să fie numit cancelar-aulic în locul lui Bethlen, fără a înștiința pe acesta din urmă de prezentul proiect secret. Raportul a fost

¹⁾ Cons. de Stat, 2240/1761.

„luat la cunoștință” fără ca să i se adauge vreo „rezoluțiune prea înaltă”¹⁾).

Dieta transilvană din 1761, la care a luat parte și generalul Buccow, n'a adus hotărâri importante. Mai interesantă este scrisoarea lui Buccow, în care vorbea despre rezultatele obținute. Supărat pe nobili și pe Secui, lăuda pe Sași, iar la sfârșitul raportului înșira o serie de magnați, arătând pe cei ce se dovediseră devotați planurilor imperiale și pe cei care se împotriviseră. Interesantă este și atitudinea hotărîtă a lui Buccow, ca Brukenthal să devină cancelar provincial. Într'un raport datat din 25 Noemvrie 1761²⁾, el scria că după moartea comitelui „Națiunii” săsești, nici un candidat catolic n'ar fi capabil să devină comite. El ruga cu insistență să fie numit Brukenthal cancelar, „Națiunea” săsească să rămână fără comite un timp oarecare, iar primarul orașului Sibiu, Petru Binder, așa zisul „consul provincialis”, să fie confirmat pentru 2 ani, deoarece acesta ca om docil putea să conducă chestiunile „Națiunii” săsești, stând sub influența lui Brukenthal.

Într'un alt raport, datat din 2 Decemvrie 1761³⁾, comunica rezultatul alegerii comitelui săsesc, cerând ca Brukenthal, cu toate că a fost ales, să nu fie confirmat, ci să devină cancelar.

Caracterizarea celui de al doilea candidat săsesc, cât și a celor 2 candidați catolici este foarte vie și interesantă.

Consilierii, fiind de acord cu părerile lui Buccow, au consimțit ca Brukenthal să devină cancelar, ceea ce s'a și întâmplat la 11 Ianuarie 1762⁴⁾).

Opera cea mai însemnată a generalului Buccow în Transilvania a fost înființarea regimentelor de graniță⁵⁾).

Crearea acestora a fost motivată de Buccow cu faptul că recrutarea tradițională a soldaților era incompletă, iar flăcăii fugeau în păduri pentru a se feri de înrolare în armată. Prin

1) Cons. de Stat, 2537/1761.

2) *Ibidem*, 3254/1761.

3) *Ibidem*, 3333/1761.

4) Teutsch, II, p. 134.

5) Cons. de Stat, 1415/1761.

înființarea acestor regimente, granița țării va fi păzită și Monarhia va avea totdeauna soldați la îndemână. Lipsa soldaților în războiul de 7 ani și frica de o eventuală năvălire a Tătarilor au contribuit și ele la necesitatea creerii acestor regimente¹⁾.

Înființarea aceasta n'a fost lipsită nici ea de proselitismul religios, practicat atunci de Habsburgi. O condițiune principală impusă Românilor a fost să aparțină religiei unite.

Primul document în ceastă chestiune este un „bilet” personal al Impărătesei Maria Teresia, adresat generalului Buccow la 5 Iulie 1761. Impărăteasa cere părerea lui Buccow, dacă nu cumva s'ar putea înființa și în Transilvania o miliție de grănițeri. Ca model pentru organizarea ei servea regulamentul grănițerilor bănățeni din Timișoara²⁾.

Răspunsul amănunțit al lui Buccow datează din 13 Octombrie 1761. În proiectul său a propus înființarea a 5 regimente de infanterie, fiecare de câte 3000 de oameni, 2 regimente de cavalerie, de câte 1000 de oameni, deci în total 17.000 de grănițeri.

În aceste regimente intrau Români și Secui: primii din cauza numărului mare și fiindcă locuiau, în parte, dealungul graniței, însă numai acei care aparțineau religiei unite, cei din urmă fiindcă erau obligați și ei prin privilegiile lor să apere granița țării de dușmani. Din populațiunea românească Buccow proiectă să alcătuiască 2 regimente de infanterie și unul de dragoni. Secuii ar fi contribuit cu trei regimente de infanterie și unul de husari. Acești grănițeri aveau să locuiască cu familiile lor pe o fâșie largă de teritoriu separat, dealungul graniței transilvane, care fâșie ar fi început în regiunea Rodnei, înglobând Țara Secuilor, câteva sate din Țara Bârsei și din Țara Făgărașului, și s'ar fi terminat în valea Hațegului, unde s'ar fi făcut legătura și cu grănițerii bănățeni. Pentru a îndeplini acest scop, s'ar fi cedat teritorii și s'ar fi făcut transferări de populație. De

1) Cons. de Stat, 2419, 2342, 2442, 2492, 2515, 2596, 2641/1761.

2) *Ibidem*, 1415/1761.

exemplu orașul Bistrița urma să cedeze districtul Rodnei, baronul Nalátzi să dea trei sate în Valea Hațegului, ș. a. m. d. Preoții uniți, cari își pierduseră parohiile din cauza întoarcerii multor Români la vechea credință ortodoxă, cât și 1500 de familii unite, urmau să fie mutați în diferitele părți despopulate ale graniței. Proiectul mai conținea o serie de amănunte cu privire la obligațiunile și înlesnirile grănițerilor. Dintre acești 17.000 de grănițeri, numai 1/7 parte urma să facă servicii permanente, ceilalți vor sta în rezervă, schimbare ce se va face regulat. Obligațiunile principale erau: păzirea grănițelor, descoperirea contrabandelor și arestarea desertorilor, raportarea unor evenimente din „Turcia”, supravegherea sanitară, ș. a. m. d. În cazul unui războiu, ei urmau a fi trimiși pe câmpul de luptă, având atunci drepturi egale cu ceilalți soldați.

Imbrăcămintea și-ar fi procurat-o ei înșiși, iar armele necesare le-ar fi primit din magazinele militare. Ar fi fost comandați și instruiți de ofițeri nemți, iar în fruntea fiecărui regiment ar fi stat un locotenent-colonel. Grănițerii urmau să plătească numai o anume taxă globală, iar de celelalte impozite ar fi fost scutiți. Dacă grănițerul-infanterist ar fi fost înrolat obligatoriu la serviciul său, trebuia să primească diurnă de 4 cruceri, iar cavaleristul de 8 cruceri. Impozitele percepute dela grănițeri trebuiau trimise „cassei provinciale”, care ajuta din diferite fonduri pe grănițeri, a căror întreținere s’ar fi ridicat, împreună cu lefurile ofițerilor, la 170.004 fl. 51 cr.

După consultarea instanțelor competente, Maria Teresia, nefăcând schimbări, a sancționat proiectul și a însărcinat pe generalul Buccow cu executarea lui. Incepând cu mult zel să formeze aceste regimente, Buccow a întâmpinat numai greutăți și rezistență. Guvernatorul Kemény, cerând energic ca această fundamentală schimbare să fie desbătută în fața Dietei, fusese pensionat¹⁾.

Prin demiterea lui Kemény, piedecile n’au fost însă înlăturate. Răspândindu-se șvonul printre iobagi că nu mai pot fi

¹⁾ Teutsch, II, p. 135.

siliți la „robotă”, aceștia au început să fugă din toate părțile Transilvaniei, prezentându-se comisiunei de recrutare, care începuse să înscrie pe oamenii din regiunile de graniță. Nobilii protestând energic contra acestui punct prin care se da libertate iobagilor, cari voiau să intre în regimentele de graniță, Consiliul de Stat a hotărît ca nobilii să nu aibă drept a interzice iobagilor înscrierea, pe de altă parte însă nici un iobag nu putea fi primit de comisie pentru a fi înrolat în regimentele de graniță¹⁾.

Nobilii și Secuii au putut să găsească în Cancelaria Aulică transilvană din Viena un sprijin important. Consilierii, aproape toți Unguri, s'au grăbit să se opună și ei planului de militarizare. Secuii au spus că nu vor accepta planul, deoarece sunt oameni liberi. Granițele le păzesc destul de bine și nu se gândesc să plece pe un câmp de luptă, ce nu se găsește în Transilvania. Consilierii au adăugat că o înarmare a Românilor ar fi foarte primejdioasă.

Totuși Buccow a putut să înlăture bănuelile. În vara anului 1762 comisiunea de recrutare, alcătuită din colonelul Schröder, juzii regești Bornemissa și Kaszon, a început să facă înscrierile necesare și printre Secui²⁾.

Aceștia însă, ațâțați și încurajați de nobili în întruniri secrete, s'au opus înrolării³⁾.

Prima împotrivire s'a ivit la Levet, unde poporul n'a vrut să audă de poruncă, spunând, că „dacă vor fi siliți, vor merge chiar până la Viena, fiind asigurați, că aci li se va da protecția necesară și că operațiunea aceasta nu se făcea din voința Majestății Sale, ci era numai o uneltire a militarilor”. Răspândindu-se șvonul despre răsmerița din Levet, o mulțime de oameni din alte sate au început să depună armele primite. Nici generalul Buccow, chemat în grabă, sosit fără suită, nu i-a mai putut convinge. Prin petițiuni îndrăznețe au vrut să-și facă dreptate. Aflând Buccow că au de gând să atace chiar orașul Odorheiu, a ordonat ocuparea regiunii revoltate cu trupe și tunuri.

1) Cons. de Stat. 1389, 1642/1762.

2) *Ibidem*, 2259/1762.

3) *Ibidem*, 3893, 3295/1762.

Originea revoltei n'a putut fi lămurită deplin. Judele regesc Henter a declarat că fiul dascălului din Almaș, s'a prezentat la el, amenințându-l că vor tăia curele din pielea sa, dacă nu va renunța la ideea militarizării¹⁾.

Locotenenții-coloneli Ernst și Caratto, care au ajutat la formarea regimentelor, au putut să liniștească pe Secuii din Ciuc și Trei-Scaune, pe când scaunul Odorheiu a rămas ocupat de soldați. De atunci conscrierea a înaintat foarte anevoie. Buccow însă, cu spiritul său optimist, nu s'a lăsat intimidat, vrând să bată chiar o medalie în onoarea acestei înființări „glorioase”. Intr'o scrisoare în limba franceză, adresată Mariei Teresia, propunea ca medalia să poarte pe față portretul Majestății Sale, iar pe dos să se vadă Carpații, la poalele lor trupe grănițerești, cât și stema Transilvaniei cu inscripția: „Securitatii publicae erectis militibus confinariis in Transilvania vel conscriptis in militiam Dacis et Siculis”²⁾.

Acest pasagiu a dat naștere la discuțiuni aprige în Consiliul de Stat dela Viena. Consilierul Stupan a spus că deși Românii primesc cu bucurie această înființare și cu toate că Buccow s'a supărat pe Secui, nu trebuie să-i jignească pe aceștia prin susnumita inscripție. Borié a propus să se mai aștepte cu băterea monetei și pentru a evita alte certuri, cuvintele „conscriptis in militiam Dacis et Siculis” să fie înlocuite cu altă formulă.

La sfârșitul anului 1762 opera militarizării nu era încă terminată definitiv. Dintre cele două regimente de infanterie, cel dela Năsăud fu constituit, celălalt, din sudul Transilvaniei, neavând încă teritoriul necesar la dispoziție, n'a putut fi alcătuit. Secuii din scaunul Ciucului au fost mai ascultători și au fost înrolați de judele Bornemissa. Cei din Trei-Scaune, sub judele lor Mikes, în parte au primit, în parte au refuzat noua înființare, iar Secuii din Odorheiu, sub judele lor Daniel, s'au opus³⁾.

Văzând Curtea imperială că Buccow nu este în stare să înăbușe revoluția Secuilor, pentru a duce la bun sfârșit organi-

1) Cons. de Stat, 3325/1762.

2) *Ibidem*, 3366/1762.

3) *Ibidem*, 4295/1762.

zarea regimentelor de graniță a trimis pe generalul Siskovics în Transilvania. El trebuia să îndrepte greșelile lui Buccow și, pentru aceasta, avea și dreptul de a lua măsuri extraordinare.

Cauza nereușitei lui Buccow în chestiunea organizării regimentelor de graniță a fost lipsa „drepturilor nelimitate”, care au fost acordate mai târziu lui Siskovics. Maria Teresia scriindu-i mereu să nu întrebuițeze forța armată, Buccow a putut fi înșelat de nobili. Silit să raporteze întotdeauna la Viena, a primit o serie de instrucțiuni; multe contrazicându-se, nu mai putu duce la capăt opera sa. La înlocuirea lui Buccow cu Siskovics vor fi contribuit și mai multe scrisori alarmante ale episcopului Bajtay adresate consilierului Nény, cât și o scrisoare a contelui Haller, prefectul județului Alba, care cerea să se ia măsuri energice împotriva Secuilor, dacă Curtea imperială nu vrea să cadă Transilvania pradă uneltirilor revoluționare (28 Ianuarie 1763)¹⁾.

Scurt timp după sosirea generalului Siskovics, au început și Românii, lăudați până atunci, să refuze înrolarea lor în regimentele de graniță. La Salva, în ziua de 10 Mai 1763, nouă companii din regimentul II românesc de infanterie (Năsăud), n'au vrut să depună jurământul de fidelitate. Cu cercetări și amenințări a trecut și anul 1763. Numai după masacrul dela Madefalău (azi Petru Rareș), dela 7 Ianuarie 1764, opoziția Secuilor a fost înfrântă cu desăvârșire, urmând apoi organizarea definitivă a regimentelor²⁾.

Cu mai mult succes a introdus Buccow un nou sistem de contribuție în Transilvania. Acesta s'a fixat la început pe un termen de 6 ani. Prezentând la 1762 personal proiectul său provizoriu la Viena, a reușit să primească aprobarea împărătească³⁾.

Buccow a împărțit țara în trei „emporii”, fiecare „emporie” în patru „plagae”-uri. Fiecare district a fost încadrat într-o „emporie”, iar satele districtelor au fost încadrate în diferitele „plagae”-uri. Ceea ce a observat Buccow dela început era inegalita-

1) Cons. de Stat, 543/1763.

2) Vaniček, p. 87—90 și Lupaș, *Revoluția țaranilor*, p. 33.

3) Cons. de Stat, 192/1762.

tea impozitelor. Dacă un Sas liber sau un Ungur liber stăpânea aceeași proprietate, primul plătea totdeauna ceva mai mult. De aceea Buccow prin sistemul lui căuta să favorizeze mai mult pe Sași, ceea ce a supărat pe ceilalți. Proiectul mai conținea diferite măsuri speciale. Scutirea sau reducerea impozitului pe vite, iar diferența ivită din această scădere să se egaleze prin sporirea taxelor pe obiecte, deoarece ridicarea taxei globale va supăra pe țărani, fiindcă orășenii nu erau siliți să plătească această taxă; taxa pe animalele tinere era prea ridicată; creșterea viteilor stagna, deoarece țăranii voiau să plătească cât mai puțin. Aici trebuia să se facă o schimbare radicală. De aceea Buccow propunea reducerea taxelor pe animale, sporirea impozitelor globale, iar posesiunile imobile să fie supuse unei taxe. Consilierii de Stat, acceptând normele generale, au consimțit și la proiectul final, care conținea diferite norme administrative speciale. Planul a fost fixat pentru trei perioade, fiecare perioadă având câte șase ani. În cea dintâi urma să se introducă, printre altele, norma de contribuție, în a doua și în a treia să se facă corectările necesare. Ceea ce este important, este sporirea sumei finale a câștigului net, care era cu 196.199 fl. mai mare decât cea din anul precedent (1.416.625 fl. în loc de 1.220.426 fl.)¹⁾.

În proiectul lui Buccow se desființează vechile clauze adiționale, care produsese rău. De acum înainte urma să se plătească impozit numai pe: cap, vite, fân, podgorii, vin și alte venituri particulare. Incetul cu inoetul trebuia să se introducă și taxa pe proprietate. O taxă globală redusă urmau să plătească fiii și fiicele peste 15 ani, copiii de țărani aflați la curțile nobililor, deoarece nobilii își țin o mulțime de servitori tineri „cari n’au contribuit până aci la înflorirea țării”. O sumă mică să mai plătească și lucrătorii din minele de sare și plutașii de pe râurile transilvane.

Măsurile prevăzute pentru perioada a doua și a treia n’au fost discutate de Consilierii de Stat, cari au aprobat cu mici modificări numai perioada întâia a planului. Buccow a arătat

¹⁾ Cons. de Stat, 614/1762.

că executarea definitivă a celor două perioade din urmă se va hotări după reușita celei dintâi. Catolicizarea deplină, proiectată în perioada a treia, n'a mai fost executată, deoarece după terminarea primei perioade (1769), baronul Brukenthal, introducând un sistem nou de contribuție, a zădărnicit, prin opera și prin personalitatea sa, astfel de tendințe de catolicizare.

La cererea generalului Siskovics, care sosi în Martie 1763 în Transilvania, Buccow a fost chemat din nou la Viena. Incredințând comandamentul generalului Montoja, iar președinția guvernului episcopului catolic Bajtay, a plecat în ziua de 23 Mai 1763 la Viena, luând cu sine și pe baronul Brukenthal¹⁾.

Buccow, atacat vehement din toate părțile, a încercat să se apere într'un memoriu de 124 de pagini, adresat Curții imperiale²⁾. Reușind să descrie convingător circumstanțele nefavorabile, pisma nobililor, dar și trufia unor ofițeri din suita sa, cât și atitudinea plină de aversiune a Secuilor, a putut să spulbere încă odată bănuelile ivite împotriva sa³⁾. Svonurile răspândite că s'ar fi certat cu Brukenthal și că ar fi fost arestat la Viena, s'au dovedit false⁴⁾.

În Octomvrie 1763 Buccow s'a întors în Transilvania, cu împuternicirea să-și reocupe funcțiunile și să ajute la lucrările comisiei pentru reorganizarea regimentelor de graniță, compusă din generalul Siskovics, conții Lázár și Bethlen. Mai avea dreptul să raporteze la Viena, dacă credea că acea comisie însărcinată cu executarea lucrărilor nu lua hotărâri bune, dar i-au fost interzise stafetele secrete și personale⁵⁾.

Surt timp după întoarcere s'a iscat o ceartă între el și baronul Seeberg, membru al guvernului transilvan. Acesta, atacând pe Buccow într'o ședință a guvernului, spunea că înființarea regimentelor de graniță era ilegală, ca și reforma impozitelor întocmită de Buccow și de Brukenthal. Generalul-comandant în-

¹⁾ Cons. de Stat, 1733/1763.

²⁾ *Ibidem*, 2529/1763.

³⁾ *Ibidem*, 2616/1763.

⁴⁾ Halmágyi, p. 84.

⁵⁾ Cons. de Stat, 3044/1763.

terzicându-i să vorbească, s'au luat la ceartă, până când generalul i-a strigat să tacă¹⁾). Ambii au relatat cazul la Viena. Consilierii de Stat au fost de părere să se ajungă la o înțelegere, ca nu cumva membrii guvernului să fie tiranizați de președinte, pe de altă parte acesta trebuia să aibă și autoritatea necesară în ședințele guvernului. În cele din urmă Seeberg a primit o mustrare din partea Curții.

Măhnit de atâtea atacuri, Buccow a mai stat numai câteva luni, după întoarcerea sa dela Viena, în fruntea Transilvaniei. În ziua de 15 Mai 1764 a plecat cam bolnav din Sibiu la Avrig, pentru a felicita pe soția lu Brukenthal cu prilejul zilei onomastice. La 17 Mai s'a întors la Sibiu suferind de brâncă. În ziua următoare, sibienii afluă că generalul nu mai poate fi salvat. Soția lui Brukenthal n'a părăsit căpătâiul bolnavului până seara pe la ora 8, când acesta și-a dat sfârșitul²⁾).

Vreo trei zile a rămas expus în biserica catolică din Sibiu, ca să-l vadă poporul. La 24 Mai a fost înmormântat cu mare pompă în biserica susnumită.

Buccow a fost căsătorit, însă în Transilvania a trăit fără familie. Fiul său, ajuns colonel, a murit la asediul Belgradului (1789)³⁾).

Cu toate că guvernarea sa a fost scurtă, Buccow a putut să influențeze totuși istoria Transilvaniei. De mare importanță a fost schimbarea introdusă de el prin înființarea regimentelor de graniță, operă care s'a putut menține până la 1850. Adâncirea neînțelegerilor între biserica ortodoxă și cea unită s'a întâmplat tot sub guvernarea sa. În sfârșit, sistemul său de contribuțiune poate fi considerat ca primul proiect modern, întocmit în acest domeniu în finanțele Transilvaniei.

¹⁾ Halmágyi, p. 103—104.

²⁾ *Ibidem*, p. 117—119.

³⁾ Siebmacher, IV/12, p. 67.

ANDREI HADIK

*Președinte al guvernului și general-comandant
(1764—1767)*

Continuatorul politicii absolutiste a fost generalul Conte Andrei Hadik de Futak. Prin numirea sa, Trasnîlvania a văzut în fruntea ei pe una din cele mai strălucite personalități militare din Monarhia austriacă. Obârșia familiei Hadik se află în Slovacia. După reforma lui Luther, familia trecuse și ea la luteranism, un Ioan Hadik (1585—1642), fiul unui anume Baltazar, este menționat ca preot luteran în regiunea Trencinului. Din cauza prigonirilor religioase familia se catoliciză din nou către sfârșitul veacului al XVII-lea¹⁾.

Tatăl lui Andrei Hadik, cu numele Mihail, fu rănit într'un războiu, așa încât a trebuit să renunțe la cariera militară, fiind pensionat cu gradul de căpitan la 1733. Soția sa, Francisca, născută Hardy, i-a născut un fiu, la 16 Octomvrie 1710, pe când se aflau la Kőszeg, în timpul revoluțiunei Curuților²⁾.

Acesta primind pronumele Andrei, a vrut să se dedice studiilor religioase, pentru a intra în congregațiunea iezuiților. Fiind rugat însă de tatăl său să urmeze cariera militară, intră în armată. S'a distins repede prin inteligența și vitejia sa. În 1742 i-a fost încredințată păzirea castelului principelui Lichnowsky, lângă Odrau, în Silezia. Soldații lui Frederic II, inamicii Austriacilor în războiul de succesiune, atacând castelul, au fost respinși de trupa comandată de Hadik. Principele Lichnowsky vrând să-l răsplătească, i-a dat în căsătorie pe unica sa fiică Francisca³⁾.

A avansat repede până la rangul de general de corp de armată. În războiul de 7 ani a săvârșit fapte însemnate. La 15 Octomvrie 1757 a ocupat pe neașteptate Berlinul cu 3000 de husari, aducând de acolo numai câteva trofee de biruință și

¹⁾ Siebmacher, IV/12, p. 67—68.

²⁾ Nagy Iván, V, p. 8—9. (Locul nașterii lui Hadik nu este sigur).

³⁾ Wurzbach, VII, p. 166—167.

două duzini de mănuși, pe care le-a trimis Mariei Teresia de ziua ei onomastică. A doua zi s'a retras în ordine din cauza sosirii trupelor inamice. Primind „crucea ordinului Maria Teresia”, a invins mai târziu pe prințul Henric de Prusia la Freiberg, iar după pacea dela Hubertusburg (Februarie 1763), fu numit comandant al fortăreței Buda.

După moartea generalului Buccow, Hadik fu numit președinte al guvernului transilvan, general-comandant și comisar imperial în această provincie¹⁾.

În actul de numire și în instrucțiuni, Consiliul Aulic de războiu îl laudă pentru serviciile aduse împărăției, încredințându-i demnitățile menționate. Leafa sa a rămas ca și cea a lui Buccow, 16.000 fiorini anual, deci câte 8.000 fl. pentru fiecare funcțiune²⁾.

Instrucțiunile sale prevedeau ca el să se bazeze pe Diploma Leopoldină, dar să protejeze în orice ocazie religia catolică, să caute însă ca Sașii să nu fie nedreptățiți — două scopuri diametral opuse. Ca reprezentant al Curții nu avea voie să plece din Transilvania, decât după aprobarea unei cereri motivate.

Intrarea sa triumfală în Sibiu, sediul guvernului transilvan, s'a petrecut la 5 August 1764³⁾. Cadoul tradițional, compus din bani, vin, fructe și vite, l-a refuzat, dispunând să fie împărțit săracilor. Față de Sași s'a purtat dela început foarte rezervat. Ungurii s'au bucurat de venirea lui Hadik.

Instalarea lui solemnă în prezența guvernului s'a petrecut în ziua de 7 August. După citirea ordinului de instalare, Hadik a răspuns în limba maghiară. Episcopul catolic Bajtay i-a răspuns, predându-i președinția guvernului, pe care o avusese ca vicepreședinte, după moartea lui Buccow, până la venirea lui Hadik⁴⁾.

Scurt timp după terminarea audiențelor de prezentare și a zilelor de sărbătoare, Maria Teresia a trimis un nou rescript pentru întărirea catolicismului în Transilvania. Documentul da-

¹⁾ Cons. de Stat, 1661/1764.

²⁾ Cons. Aulic de răsb. 1764, lun. 537/4.

³⁾ *Ibidem*, 1764, Ian. 537/5.

⁴⁾ Cons. de Stat, 1432/1764.

tat din 21 August 1764 a fost cetit în şedinţa guvernului din 17 Septemvrie, acelaş an¹⁾).

Se căuta să se procure catolicilor majoritatea voturilor în consiliile orăşeneşti, iar hotărârile urmau să intre în vigoare numai când protestanţii se vor fi înţeles cu catolicii. Personalul spitalelor şi al arhivelor trebuia să fie catolic, iar festivităţile catolice urmau să fie sărbătorite şi de protestanţi. Hadik a început să execute ordinul. La serbarea catolică dela 1 Noemvrie, „Ziua Tuturor Sfinţilor”, a ordonat ca toţi locuitorii să serbeze ziua aceasta. Patrule de soldaţi au intrat în locuinţele cetăţenilor necatolici, controlând pe oameni dacă lucrează. Vinovaţii au fost arestaţi pentru scurt timp²⁾).

„Naţiunea” săsească alese pe baronul von Baussnern comite, cerând confirmarea lui. Hadik influenţat însă de episcopul Bajtay, ceru dela Curtea imperială numirea baronului catolic Möringer, motivând această cerere cu faptul că, dacă Baussnern va fi instalat, toţi membrii saşi ai guvernului vor fi protestanţi. În timpul acela Bajtay a încercat chiar să aducă la catolicism pe Baussnern³⁾).

În raportul său dela 19 Ianuarie 1765 despre militarizarea districtului Rodna, Hadik se opune tendinţelor radicale de catolicizare, pentru ca să nu crească opoziţia grăniţerilor prin diferite bănueli. Propune ca în şcolile acestora să nu se numească decât dascăli laici, urmând ca mai târziu aceştia să poată fi înlocuiţi cu călugări piarişti. După ce poporul ar fi fost instruit în spirit catolic, s'ar fi putut introduce şi limba latină⁴⁾).

A contribuit şi la pacificarea Transilvaniei. După masacrul cumplit dela Madefalău (Petru Rareş) dela 7 Ianuarie 1764, Curtea imperială ordonă o cercetare severă pentru identificarea vinovaţilor, care au îndrăsnit să atâţe pe Secui la revoluţie. Comisiunea sub preşedinţia comisarului de războiu Roth, făcând cercetări amănunţite, a învinovăţit o serie de persoane.

¹⁾ *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1866, VII, p. 3—5.

²⁾ *Ibidem*, 1866, VII, p. 6—7.

³⁾ Cons. de Stat. 2633/1764 şi Teutsch, II, p. 112.

⁴⁾ Cons. Aulic de răsb. 1765, Apr. 555/1.

Pentru a nu irita din nou „națiunea” Secuilor cu procese și osândiri, Hadik a sfătuit pe consilierii de stat să intervină la Impărăteasă spre a se încheia cercetările fără a mai căuta „jertfe” printre Secui. Rescriptul imperial referitor la încheierea cercetărilor și disolvarea comisiunii s'a redactat la 17 Mai 1766¹⁾.

Acordându-se „națiunii” sășești districtul Făgărașului, mulți dintre nobilii țării au crezut că generalul Hadik ar fi fost făuritorul acestui plan. Districtul aparținea contelui Bethlen, care-l primise în arendă dela fisc. „Națiunea” sășească a propus atunci să-i fie arendat ei districtul, în schimbul unei plăți de 200.000 de fiorini, cedând satele cerute pentru înființarea regimentului I românesc de infanterie (grănițeri). După înfrângerea opoziției contelui Bethlen, districtul a fost cedat Sașilor pe timp de 99 de ani. Aflându-se mai târziu că Brukenthal, ajutat de Bajtay, a susținut acest plan, nobilii s'au arătat iarăși mai binevoitori față de Hadik. Înălțarea Transilvaniei la rangul de Mare-Principat și acordarea titlului „inclyta” în loc de „alma” „națiunii” sășești, s'a făcut tot sub guvernarea lui Hadik²⁾.

El a avut grijă ca Transilvania să fie înzestrată cu drumuri mai bune. Constituirea șoselei dela Deva până la granița Banatului s'a făcut din îndemnul lui Hadik. Sublocotenentul-inginer Neuhauser și aghiotantul său Vautrien, au fost ajutați de Hadik în executarea acestui plan. Țăranii însă erau obligați să execute cărăușia³⁾.

Tot pentru binele țării au fost inspecțiunile sale personale în diferite părți ale Transilvaniei. Prima călătorie de inspecție a început-o la 17 Septemvrie 1766, vizitând partea răsăriteană a țării. În jurnalul său de călătorie tratează despre situațiunea poporului de jos, examinând cu mare atențiune soarta lui jalnică. Unui preot român îi dă sprijin să-și recâștige bunurile împrumutate militarilor. În Țara Secuilor a inspectat noua miliție grănițerească, intrând apoi la Brașov, unde i s'a făcut o pri-

1) Cons. Aulic de răs. 1766, Mai 443.

2) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1866, VII, p. 19.

3) *Ibidem*, 1866, VII, p. 18.

mire triumfală¹⁾. De aci a trecut prin regiunea „colibașilor”²⁾, apoi în nordul Transilvaniei și s'a oprit la Năsăud, unde l-a întâmpinat preoțimea unită, ducându-l cu mare alai și pompă în orașelul grănițesc. Hadik a fost uimit de copiii grănițerilor cari s'au prezentat înaintea lui orânduți în câteva unități, executând diferite exerciții militare. Ca om foarte sever a pedepsit pe niște funcționari de care s'au plâns țăranii. La 13 Octomvrie 1766 s'a reintors la Sibiu³⁾.

După terminarea acestei vizite, Hadik a înaintat și un raport privitor la situațiunea regimentelor de graniță. El conținea pe scurt următoarele⁴⁾:

Dușmanul cel mai cumplit al acestor regimente este sărăcia; în locurile fixate pentru grănițeri se găsesc familii fără proprietăți; agricultura și creșterea vitelor e nesatisfăcătoare; vitele au fost decimate de epizootie cumplită. După părerea lui Hadik, regimentul II românesc de infanterie dela Rodna-Năsăud și cele două regimente secuiești de infanterie, sunt într'o stare destul de bună, pe când regimentului I românesc de infanterie, celui de dragoni cât și celui secuiesc de husari le va trebui încă mult timp până vor fi în stare să lupte.

Consiliul aulic de războiu împuternici pe Hadik să ușureze soarta grănițerilor. S'au putut introduce unele ușurări, de exemplu: scăderea prețului la sare, intensificarea comerțului între Transilvania centrală și teritoriul separat la frontiera țării.

La 30 Mai 1767 a plecat din nou din Sibiu pentru a începe a doua călătorie de inspecție, vizitând acum în special regiunile apusene ale Transilvaniei. Inspecția s'a terminat la 17 August 1767. În raportul său asupra acestei călătorii, el cere Consiliului de Stat să se mențină fortificațiile în întreaga țară și să nu se uite repararea lor; populațiunea să participe la că-

¹⁾ Halmágyi, p. 278.

²⁾ Colibașii sunt locuitorii de pe platforma muntoasă dintre Bran și Zărnești în sudvestul Țării Bârsei.

³⁾ Cons. Aulic de răsb. 1767, Apr. 27/160.

⁴⁾ *Ibidem*, 1766, Mai 650.

răușie în măsură mai mare; agricultura trebuie ridicată prin măsuri potrivite; guvernul țării nu se poate bizui pe populațiunea aceea, pe unde a trecut călugărul Șofronie. În părțile Zărandului trebuia să se concentreze unități mai mari de soldați¹⁾.

Din ordinul Curții dela Viena, generalul Hadik a trebuit să se ocupe și de chestiunea religioasă²⁾, adică să facă încercarea de a catoliciza cât mai multe suflete din Transilvania.

Dintre rapoartele sale, două sunt mai importante³⁾. În acestea atacă pe Sași, învinovățindu-i că ei sunt piedica cea mai mare și din cauza opoziției lor numărul catolicilor nu crește destul de simțitor. Propunea ca să se interzică Sașilor să mai împiedece primirea catolicilor în breslele lor. Înființarea unei universități protestante în Transilvania ar fi adus, după părerea lui Hadik, nimicirea religiei catolice, ba chiar desființarea puterii monarhice. Fondarea unei universități catolice ar fi dat însă rezultatele cele mai frumoase.

La 20 și 27 Februarie 1767 Consiliul de Stat s'a ocupat amănunțit cu chestiunile religioase din Transilvania. În urma avizului acestuia, Maria Teresia a decis următoarele: Proiectul unei universități protestante să nu fie retras, ci să fie anexat la celelalte acte, pentru ca să fie dat uitării mai târziu; o comisiune specială catolică nu se va înființa; în locurile membrilor unitarieni ai guvernului să se numească membri catolici la o dată ce se va fixa ulterior⁴⁾.

În primăvara anului 1766 nemulțumirile Românilor au început să crească din nou, dând naștere la diferite răsvrătiri. După cererea guvernatorului Hadik, s'a stabilit o metodă provizorie, prin care urma să se hotărească cui să aparțină diferitele biserici din satele românești ale Transilvaniei: dacă a patra parte a populațiunei românești într'un sat aderă la religia

¹⁾ Cons. Aulic de răs. 1767, Sept. 27/166.

²⁾ Vezi și atitudinea lui Hadik cu prilejul zilei „Tuturor Sfinților“, 1764, mai sus.

³⁾ Cons. de Stat, 1490/1766; Muzeul Brukenthal, colecția manuscriselor: 3 F 8.

⁴⁾ Cons. de Stat, 559/1767.

unită, aceasta să primească biserica satului; dacă ortodocșii formează jumătatea satului, ei vor primi numai dreptul de a înainta o cerere pentru a-și clădi biserică nouă; cererea poate fi admisă sau respinsă. În sfârșit, dacă uniții nu formează a patra parte, ei totuși vor primi dreptul să-și clădească o biserică nouă. Totodată s'a plăns consilierul Blümegen, că poporul român nu înțelegea încă în ce constă unirea și că zilnic se întâmplau cazuri că Românii treceau dela ortodoxie la unire și invers. Deaceea ordinul de mai sus urma să aibă numai un caracter provizoriu¹⁾.

Dintr'o notiță dela 28 Noemvrie 1767 a lui Hadik aflăm că în anul acela s'au constatat 1223 de preoți confirmați și 201 neconfirmați. După informațiunile lui Hadik se aflau în Transilvania în anul 1766: 105.909 familii (laice) având 635.454 de suflete ortodoxe, iar în 1762 au fost 128.653 familii (laice) ortodoxe și 1365 de preoți. Cei 201 preoți neconfirmați trebuiau să fie îndepărtați. Episcopul ortodox urma să trimeată anual un tablou despre acești clerici neconfirmați și să propună măsurile necesare pentru scăderea grabnică a numărului lor²⁾.

Înainte de a pleca din Transilvania, a dat Hadik într'un raport încă unele indicațiuni generale asupra reformelor, pe care urma să le execute succesorul său. Religia era după părerea lui legătura societății într'un stat. Atacă și pe Sași, din cauza sistemului de contribuție întocmit de Buccow pentru 6 ani (1763—69), care îi favoriza prea mult³⁾.

În chestiunea religioasă a fost criticat de către Consiliul Aulic de războiu, deoarece timp de peste 4 ani n'a putut să lucreze după un plan anumit la înmulțirea catolicilor. Încercarea lui Hadik de a spori numărul trecerilor la catolicism, prin ajutoare de bani, a fost considerată ca nepotrivită.

În chestiunea reorganizării regimentelor de graniță a jucat Hadik un rol puțin însemnat. Generalul Siskovics fiind însărci-

¹⁾ Cons. de Stat, 1766/1767.

²⁾ *Ibidem*, 2830/1767.

³⁾ *Ibidem*, 2946/1767.

nat în 1763 cu îndeplinirea organizării, a putut să ducă la bun sfârșit această operă grea, părăsind în Mai 1766 Transilvania.

În privința agriculturii a protejat Hadik clădirea magaziiilor de grâu în orașele transilvane. Pe grănițerii care locuiau mai ales în locuri puțin fertile, i-a silit să intensifice cultivarea cartofilor¹⁾.

A vrut să introducă diferite reforme sanitare. La începutul anului 1765 a îndemnat pe sibieni, cu ajutorul poliției, să curețe mai bine străzile orașului, fără să aibă însă mult succes²⁾. Hadik a dat și probe de atitudine dreaptă față de supuși. Tânărul baron Dujardin, care chinuise pe iobagii săi prea aspru, încât muriseră vreo șase inși, fu arestat în urma unui ordin special al lui Hadik³⁾.

Afară de chestiunile de guvernare, Hadik s'a mai ocupat și cu arheologia Transilvaniei și mai ales cu desgroparea urmelor romane din Dacia. După plecarea sa din Transilvania a descris, într'un raport amănunțit, rămășițele romane, pe care le-a găsit în sudvestul Transilvaniei⁴⁾.

În Octomvrie 1767 Hadik primi ordinul de rechemare dela postul său de guvernator și general-comandant al Transilvaniei⁵⁾.

A mai rămas câteva luni în Transilvania, apoi părăsi la 4 Februarie 1768 această țară⁶⁾.

Succesorul său, O'Donell, așteptat să sosească la Crăciun 1767, a ajuns în Transilvania numai către sfârșitul lunei Martie 1768⁷⁾.

Rezumând activitatea lui Hadik, se poate spune că în privința catolicizării n'a procedat după un plan sistematic, ci a încercat să convertească pe credincioși după împrejurări. El n'a fost nici de cum un caracter atât de hotărît ca antecesorul său.

După sosirea lui Hadik la Viena, i-a fost încredințată pre-

1) Cons. de Stat, 2031/1767.

2) *Ibidem*, 2618/1768.

3) Halmágyi, p. 201—202.

4) Cons. Aulic de răs. 1768, Mart. 478.

5) *Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 98.

6) Halmágyi, p. 351 și 364.

7) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 104.

ședinția Congresului dela Carlovăț (1769). După prima împărțire a Poloniei (1772), deveni guvernator al Galiției, anexată de Austria. După ce Moldova a trebuit să cedeze partea nordică a țării (Bucovina) Monarhiei austriace la 1775, au fost colonizați și câțiva Unguri în această nouă provincie. Două sate au fost botezate după vestitul mareșal austriac, și anume unul: Satul lui Hadik (Hadikfalva), iar al doilea, satul lui Andrei (Andrásfalva), prenumele lui Hadik.

Prin avansarea la gradul de mareșal al Imperiului și prin numirea sa ca președinte al Consiliului Aulic de război, a devenit unul dintre fruntașii Monarhiei austriace. În războiul austro-turc din 1789 Împăratul Iosif I-a încredințat comanda trupelor destinate să cucerească Belgradul sârbesc. Mareșalul Hadik însă, foarte bătrân și bolnăvicios, a trebuit să se întoarcă la Viena, ne mai putând exercita comanda supremă. Înainte de a se stinge, Împăratul Iosif II l-a chemat totuși la patul său de moarte, încredințându-i grija armatei¹⁾.

Bătrânul Hadik nu l-a supraviețuit mult timp. În ziua de 12 Martie 1790 a încetat din viață²⁾.

Viteazul Hadik luase parte la 21 de bătălii, fiind numit și „Zieten al Austriei“.

A avut trei fii și o fiică. Fiii săi au ajuns și ei la ranguri înalte. Cel mai în vârstă, Ioan, a devenit consilier, cei din urmă, Carol și Andrei, au murit generali. Fiica sa a fost măritată după contele polon Lubomirsky, prins de Austriaci în războiul de 7 ani.

CAROL O'DONELL

*Președinte al guvernului și general-comandant
(1767—1770)*

Al treilea general-comandant și președinte al guvernului transilvan în seria aceasta a fost Carol O'Donell-Tyrconnel.

¹⁾ Siebmacher, IV/12, p. 68.

²⁾ Wurzbach, VII, p. 170.

Consiliul Aulic de războiu a vrut să-l numească numai comandant și comisar imperial în Transilvania (Noemvrie 1767), dar, după o lună, Maria Teresia a decis să-i dea calitatea de președinte al guvernului transilvan, lăsându-i și demnitatea militară¹⁾.

Sosind în Martie 1768 în Transilvania, a stat timp de trei ani în fruntea acestui Principat. El a fost înaintea revoluțiunii din 1848 cel din urmă general, care a unit în persoana sa cele două funcțiuni însemnate.

Carol Claudiu O'Donell a fost vlăstarul unei familii nobile irlandeze, care își avea obârșia în ducatul Tyrconnel²⁾.

În războaiele neconținute dintre Anglia și Irlanda, familia aceasta a fost de multe ori persecutată. Pe la sfârșitul veacului al XVI-lea multe dintre vlăstarele familiei O'Donell au început să emigreze în țările catolice. Un oarecare Hugh O'Donell a venit pe la 1600 în Spania și oferindu-și serviciile regelui Filip al III-lea, acesta i-a dat voie să rămână în regatul său. Dintre urmașii săi, trei băieți: Carol, Ioan și Henric vin cu unchiul lor Hamilton, în prima parte a domniei lui Carol al VI-lea, în Austria, unde au fost înrolați mai târziu ca deți în armata imperială³⁾.

Carol O'Donell s'a născut în Spania la anul 1715⁴⁾. După terminarea războiului austro-turc din 1737—1739 a fost înaintat la rangul de maior. În etate de vreo 45 de ani a fost avansat la rangul de general. Isprăvile cele mai glorioase le-a săvârșit însă în războiul de 7 ani. În bătălia dela Kolin a comandat un detașament de trupe, reușind să învingă pe Prusieni. În lupta dela Leuthen fu rănit și făcut prizonier, mai târziu însă fu liberat. După încheierea păcii dela Hubertusburg, fu numit comandant al trupelor austriace din Țările de jos. În Noemvrie 1765 a fost designat inspector general de cavalerie.

1) Cons. Aulic de răzb. 1767, Nov. 101/6.

2) Siebmacher, IV/12, p. 68.

3) Wurzbach, XXI, p. 2—3.

4) Siebmacher, IV/12, p. 68—69.

La 14 Decemvrie 1767 Maria Teresia l-a numit general-comandant și președinte al guvernului Transilvaniei¹⁾.

Printr-o scrisoare anterioară (4 Noemvrie 1767), Consiliul Aulic de războiu i-a încredințat comanda trupelor imperiale în Transilvania, numindu-l totodată și comisar imperial, cu misiunea specială de a întreține corespondența cu ambasadorul austriac din Constantinopol²⁾.

În instrucțiunile primite i s'a precizat îndatorirea de a ocroti religia catolică și „națiunea” săsească³⁾. Brukenthal a primit ordin să ajute pe noul președinte în toate lucrările sale.

În ziua de 27 Martie 1768 generalul O'Donell a sosit la Sibiu⁴⁾.

Controlând toate problemele transilvane, a ajuns O'Donell la concluziunea că alegerea unui episcop ortodox este chestiunea cea mai arzătoare, care trebuie rezolvată neapărat. Într-o scrisoare din 7 Mai 1768 a cerut alegerea unui asemenea episcop. Dar Consiliul de Stat neputând cădea la înțelegere, dacă trebuie să recomande pe episcopul din Vârșeț sau pe un preot din Novisad (Neusatz), care se plânsese odată contra Mitropolitului din Carlovăț, chestiunea fu amânată și încredințată generalului Hadik, care urma să se ocupe de problema aceasta⁵⁾.

Într'un nou referat, lung și interesant, datat din 20 Iunie 1768, O'Donell a arătat toate problemele importante care trebuiau rezolvate pentru a se statornici liniștea deplină în țară⁶⁾.

Prima constatare, pe care o făcea, a indispus oarecum pe consilierii de stat, fiindcă cerea alegerea unui episcop ortodox, deoarece partea mai mare a locuitorilor Transilvaniei o constituiau Românii ortodocși. El zice: „Prin autoritatea episcopului totul e posibil la Români. Poporul așteaptă numirea episcopului ortodox cu mare nerăbdare”. Însă viitorul episcop nu trebuia

1) Cons. Aulic de răsb. 1767, Dec. 571/4.

2) *Ibidem*, 1767, Nov. 101/6.

3) *Ibidem*, 1767, Nov. 101/7.

4) *Archiv. d. Ver. f. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 104.

5) Cons. de Stat, 1148/1768.

6) *Ibidem*, 2163/1768.

să fie un om iscusit, ci mai mult un bărbat devotat Majestății Sale. Episcopul din Vârșeț ar fi putut fi bărbatul de încredere, înainte însă de a fi trimis în țară, trebuia să fie chemat la Viena ca să i se afle părerile. „Preoții să se adune atunci laolaltă în mai multe centre, pentru ca ei să ridice apoi mulțimea mare a poporului român din înapoierea sa”. Prin numirea unui episcop ortodox, toate uneltirile și intrigile răuvoitorului episcop din Carlovăț vor înceta momentan. Dela un episcop ortodox destoinic credea O'Donell că s'ar putea spera chiar o protejare a religiei unite, însă găsirea omului potrivit, care ar realiza acest plan, trebuia să fie preocuparea de căpetenie a tuturor cercetărilor.

Episcopul unit dela Blaj este incapabil și nu poate să realizeze unirea din cauza râvnei sale religioase și fiindcă prigonește pe Românii neuniți. Pentru a dovedi exactitatea părerilor sale, anexează o plângere a Românilor ortodocși din jurul Blajului¹⁾.

În memoriul acesta se arată la câte prigoniri sunt supuși ortodocșii din partea episcopului unit Atanasie Rednic. Comisiunea guvernului²⁾, cât și generalul O'Donell³⁾, au fost nevoiți să scrie episcopului Rednic să înceteze cu „cercetările” sale. Mai departe O'Donell descria în acest raport și pe membrii guvernului transilvan. Ceea ce nu-i plăcea lui O'Donell era faptul că guvernul transilvan se ocupă în ședințele sale mai mult cu dezbaterea proceselor juridice decât cu discutarea și rezolvarea dorințelor și poruncilor imperiale. Pentru a regula și această chestiune, O'Donell propunea să se sporească numărul membrilor dela 12 la 14 persoane, dintre care 7 urmau să se ocupe cu chestinuii generale, iar ceilalți să desbată procesele prezentate guvernului. Finanțele „națiunii” săsești nefiind în ordine, trebuia să se facă o anchetă severă, controlându-se toate cheltuielile „națiunii”, chiar dacă organele acesteia se vor opune.

¹⁾ Cons. de Stat, 2163 A/1768.

²⁾ *Ibidem*, 2163 B/1768.

³⁾ *Ibidem*, 2163 C/1768.

În scaunul Sebeşului trebuia să se înceapă cu măsurarea terenurilor, iar introducerea sistemului de impozit, propus de cancelarul Brukenenthal, urma să fie examinat amănunţit, înainte de a fi aplicat.

Acest lung raport a fost examinat şi debătut în şedinţele Consiliului de Stat dela 22 şi 28 Iulie 1768. Împărăteasa, de acord cu părerile consilierilor de Stat, a hotărît următoarele: 1. Mult mai bine ar fi dacă Românii ortodocşi ar rămâne fără episcop, fiindcă aşa pot fi stârpiţi mai uşor. Deoarece sunt însă atât de numeroşi, vor primi un episcop care să nu împiedece nici unirea cu Roma, nici să fie un apărător prea înfocat al credinţei sale (ortodoxe). 2. Totodată să se ia măsuri hotărâtoare pentru a stârpi emigrarea Românilor din Transilvania. Un comisar civil şi unul militar vor întocmi, împreună, tablouri, spre a urmări scăderea sau creşterea emigranţiunii. Fugarii prinşi pot fi graţiaţi şi colonizaţi în locuri părăsite. 3. În ceea ce priveşte brutalităţile episcopului unit Rednic, acestea s'au dovedit adevărate, în urma cercetărilor făcute de episcopul catolic Bajtay, de aceea Rednic va primi o dojană şi îndrumarea de a proceda cu înţelepciune, nu cu brutalitate, dacă vrea să răspândească unirea. 4. Pentru a proteja unirea este nevoie de şcoli, căci ea poate fi răspândită mai uşor prin oameni cu carte. Mai târziu copiii uniţilor pot fi trimişi şi în şcolile iezuiţilor. Dacă un Român crescut şi instruit în legea unită se reîntoarce la credinţa ortodoxă, să nu fie urmărit ca „apostat”. 5. Se acceptă împărţirea guvernului în două secţii. Chestiunile naţionale şi religioase urmau să se dezbată în şedinţele secţiunilor întrunite. 6. şi 7. În privinţa măsurilor cerute de O'Donnell contra „naţiunii” săseşti, Brukenenthal putu să obţină o amânare. 8. Sistemul lui de impunere urma să fie pus în vigoare după examinare¹⁾.

Din atâtea puncte acceptate, nu s'a tradus în faptă aproape nimic.

O altă problemă grea a fost cea a colibaşilor. Aceştia trăiau într-o cumplită sărăcie şi începuseră să emigreze în Țara Ro-

¹⁾ Cons. de Stat. 2163/1768.

mânească, aflând vestea că vor fi încorporați în regimentele de graniță. O'Donell a luat numai decât măsurile necesare pentru a opri această scădere a populației. Printr'un comerț mai intensificat între „colibași” și locuitorii din interiorul provinciei, s'a putut îndrepta oarecum starea jalnică a acestor locuitori¹⁾.

O'Donell s'a mai ocupat și cu chestiuni sociale. Înființarea unui orfelinat catolic la Sibiu a provocat oarecare tensiune. Această instituțiune fusese creată prin decretul Impărătesei Maria Teresia, la 30 Noemvrie 1768²⁾. Generalul O'Donell cerând instrucțiuni în privința organizării acestei „case”, i s'a comunicat că va primi un regulament al orfelinatului din Viena, după care să se orienteze organizatorii, ceea ce s'a și întâmplat.

În această instituțiune erau primiți copiii de orice confesiune, dacă se putea găsi vreun pretext pentru a-i catoliciza. O deosebită atențiune s'a dat copiilor grănițerilor decedați³⁾.

După expirarea termenului de 6 ani (1763—1769), Maria Teresia a vrut să pună în aplicare proiectul de impunere al lui Brukenthal. Mai târziu a rugat însă pe O'Donell să lămurească unele chestiuni financiare ale „națiunii” săsești. Fiind trimis în Transilvania pentru a proteja și pe Sași, a fost indemnă să stea în relațiuni bune cu cancelarul Brukenthal. Acesta fiind la Viena, a controlat într'o măsură oarecare intențiunile lui O'Donell. Prin aceasta s'a ajuns repede la un conflict între dânsii. După cererea Impărătesei ca O'Donell să înceapă diferite reforme în domeniul finanțelor, acesta a atacat din nou „națiunea” săsească, acuzând pe Sași că ei înșală organele statului. O'Donell nega dreptul „națiunii” asupra teritoriilor alipite în cursul timpurilor, spunând că cele mai multe au fost donațiuni ale unor Principi transilvani făcute „națiunii” numai pentru timpul cât trăia Principele respectiv, urmând ca după moarte să devină din nou posesiuni fiscale⁴⁾.

¹⁾ *Ibidem*, 385/1769.

²⁾ Teutsch, II, p. 108.

³⁾ Cons. de Stat, 847/1769.

⁴⁾ *Ibidem*, 2496/1769.

Spre norocul „națiunii” săsești, Consiliul de Stat n'a fost de părerea lui O'Donell.

La 11 Februarie 1769 guvernatorul a primit însărcinarea de a studia problema scutirii de contribuțiuni a nobililor și dacă acest privilegiu nu poate fi cumva micșorat. Intenția aceasta de a supune și pe nobili unei contribuțiuni purcese dela Brukenthal. În răspunsul său adresat cercurilor conducătoare vieneze, O'Donell a propus cu mare precauțiune ca numai nobilii de viță însemnată și veche să rămână scutiți de taxa globală¹⁾.

În duelul dintre O'Donell și Brukenthal, primul a trebuit să cedeze²⁾.

La ședința solemnă a guvernului transilvan, în care s'a prezentat cancelarul aulic transilvan în funcțiunea sa de comisar imperial pentru a pune în aplicare sistemul său de impunere și pentru a reorganiza finanțele Marelui Principat (20 Februarie 1770), O'Donell nu a participat. Brukenthal trimițând lista celor prezenți la Viena, împărăteasa s'a supărat pe O'Donell³⁾.

Maria Teresia hotărîse din Ianuarie 1770 să despartă funcțiunea de guvernator de cea de general-comandant în Transilvania. La 30 Ianuarie 1770 Consiliul Aulic de războiu a trimis generalului O'Donell înștiințarea că este demis din comandamentul trupelor din Transilvania. Succesorul său, generalul Preiss, primi ordinul să ocupe numai funcțiunea de general-comandant în Transilvania, fără a mai conduce și lucrările guvernului provincial⁴⁾.

O'Donell a mai stat până în Septemvrie 1770 în fruntea guvernului transilvan. La 28 Septemvrie i-a fost trimisă și porunca să se întoarcă la Viena, ceea ce s'a și întâmplat către sfârșitul anului 1770⁵⁾.

Excelentul ostaș a stat timp relativ scurt în fruntea Tran-

¹⁾ Cons. de Stat, 1536/1769.

²⁾ Arneth, X, p. 139.

³⁾ *Ibidem*, X, p. 142—147.

⁴⁾ Cons. Aulic de răsb. 1770, Ian. 37/14.

⁵⁾ *Ibidem*, 1770, Sept. 37/72.

silvaniei. Cutureierând în cursul vieții sale toate părțile Monarhiei, a ajuns în ultimii ani și în Transilvania.

Stând în relațiuni amicale cu soțul defunct al Mariei Tereșia, Împărăteasa a vrut să-i răsplătească această prietenie, punându-l în fruntea provinciei. Din nefericire s'a certat însă cu „Transilvanul vestit”, care se afla atunci la Viena, așa încât O'Donell a fost repede învins. Părerea exprimată de I. Th. Hermann, după venirea lui O'Donell, că acesta va conlucra amical cu Brukenthal s'a dovedit neîntemeiată¹⁾.

După sosirea sa la Viena fu pensionat la 31 Ianuarie 1771, primind o sumă de 4000 fl. anual²⁾.

Designat pentru a conduce pe Împăratul Iosif II în cursul călătoriei sale în Transilvania, a început să se pregătească pentru aceasta. Pregătirile însă nu le-a putut duce la bun sfârșit, căci a decedat la 26 Martie 1771, la Viena, unde a și fost înmormântat³⁾.

O'Donell nu se însurase și n'a lăsat urmași. Un descendent din această familie, cu numele de Maximilian Carol O'Donell, a salvat la 1853 viața Împăratului Francisc Iosif, când acesta fusese atacat de un asasin în plimbarea sa pe lângă zidurile Vienei⁴⁾.

MARIA IOSIF AUERSPERG

Guvernator
(1771—1774)

Ultimul guvernator „străin” al Transilvaniei în veacul al XVIII-lea a fost contele Maria-Iosif de Auersperg, o personalitate mai puțin importantă.

După ce generalul Preiss ocupă postul de general-comandant în Transilvania, Împărăteasa Maria Tereșia se hotără să

1) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 107—108.

2) *Cons. Aulic de răs. 1771*, Ian. 445.

3) *Wurzbach*, XXI, p. 3.

4) *Ibidem*, XXI, p. 4.

numească din nou, după un interval de 9 ani, un guvernator adevărat.

Ea a crezut că prin două persoane străine va putea să dirijeze mai bine Transilvania, decât dacă ar fi instalat un nobil transilvan în fruntea provinciei. Guvernarea acestui nobil ar fi plină de intrigă și de atacuri din partea celorlalte familii nobile, trecute cu vederea la numirea guvernatorului. După trei ani, însă, Maria Teresia a recunoscut că părerea aceasta fusese greșită.

Obârșia familiei nobile Auersperg se află în Craina (Sudul Austriei). La 1463 familia aceasta primise conducerea ereditară a acestei „mărci” (Obersterblandmarschallamt). Înmulțindu-se membrii familiei, neamul s'a împărțit în diferite spițe¹⁾. Se cunosc două linii în rangul de conte și una cu rangul de duce.

Guvernatorul Maria-Iosif Auersperg se trăgea din ramura veche a liniei vechi. El s'a născut din căsătoria a doua a Contelui Ioan Adam-Seyfried de Auersperg cu Contesa Maria Ana de Giovanelli, la 23 Octombrie 1723 în Laibach²⁾.

Despre viața sa se știe foarte puțin. La 16 ani pierde pe tatăl său. Tânărul Auersperg n'a urmat însă cariera militară, ci, după studii juridice, a început să se ridice treptat dela funcțiunea de secretar la rangul de consilier intim, ceea ce nu era însă o distincțiune excepțională. Înainte de a fi trimis în Transilvania a fost trei ani căpitan suprem al districtului Görz (Goriția), apoi președinte al Camerei Stiriei și în sfârșit consilier la curtea supremă de justiție³⁾.

După rechemarea generalul O'Donell din Transilvania, Maria Teresia a vrut să numească pe Brukenthal ca guvernator, însă după scurt timp a părăsit planul acesta⁴⁾.

Brukenthal a propus împărătesei să numească un Tran-

1) Siebmacher, IV/5, p. 11—12 și Wissgrill, I, p. 243—250 (cu indicațiuni false).

2) Comunicare particulară făcută de Conte Henckel von Donnersmark.

3) Cons. de Stat, 1127/1771.

4) Arneth, X, p. 148.

silvan în fruntea provinciei. Candidații săi au fost următorii nobili unguri: Ioan Nemeș, Nicolae și Pavel Bethlen, Dionisie și Wolfgang Bánffy, Carol și Ladislau Teleki. Maria Teresia a vrut să numească cu orice preț un „străin” în această funcțiune. Din cei trei candidați străini propuși pentru demnitatea de guvernator, anume: Conte Francisc Xaver Wieschnik, președintele Curții de Apel din Boemia, contele Ioan Lantieri, trimis imperial în Austria de jos, și consilierul intim Conte Maria-Iosif Auersperg, a numit, în sfârșit, pe cel din urmă¹⁾.

Totodată împărăteasa a cerut și părerea lui Brukenthal, dacă Auersperg să fie numit numai președinte al guvernului sau guvernator adevărat. Acesta s'a exprimat în referatul său din 19 Ianuarie 1771, pentru a doua părere²⁾. Lucrul acesta va face o impresie bună în Transilvania, intrigile se vor potoli, deoarece funcțiunea de guvernator era prevăzută chiar în Diploma Leopoldină, pe când președinția guvernului are totdeauna numai un caracter provizoriu. În sfârșit, dacă se instalează un guvernator, acesta este privit cu mai mare respect.

Aceste avantagii erau însă imbinat cu dificultăți. Dacă se respectau legile, guvernatorul trebuia să aibă cetățenia transilvană, trebuia să fie ales, iar „indigenatul” trebuia să-i fie dat de Dieta țării. Dificultățile puteau fi înlăturate. Consiliul de Stat fiind de acord, Impărăteasa a numit pe Auersperg ca guvernator al Transilvaniei la 31 Ianuarie 1771³⁾.

Pentru a lămuri problema cetățeniei, Maria Teresia i-a dat ea însăși această diplomă⁴⁾. Jurământul de credință și fidelitate l-a depus în fața Impărătesei în ziua de 24 Martie 1771. Aflând despre o inundație pricinuită de revărsarea Mureșului, Auersperg și-a amânat cu 8 zile plecarea spre Transilvania, planuită pentru 26 Martie 1771⁵⁾.

¹⁾ Arneth, X, p. 149.

²⁾ Cons. de Stat, 349/1771.

³⁾ *Ibidem*, 349/1771.

⁴⁾ *Ibidem*, 1127/1771.

⁵⁾ *Ibidem*, 1146/1771.

La 1 Mai 1771 Auersperg a sosit la Sibiu. La Ruscior, lângă Sibiu, a fost întâmpinat de diferite deputațiuni, s'a întreținut și cu comitele săsesc Baussnern, și a intrat apoi cu suita sa în oraș. Instalarea solemnă a făcut-o episcopul catolic Bajtay, care era pe atunci președintele interimar al guvernului. Episcopul i-a spus că sarcina îi va fi grea din cauza atâtor confesiuni și „națiuni”. Ca răspuns la aceasta Auersperg a rostit un discurs foarte scurt în limba latină¹⁾.

După instalare a început să lucreze la reorganizarea cancelariei guvernului. Înainte de a-și trimite raportul la Viena, a fost înștiințat că i se încredințează controlul asupra poștelor din Transilvania, ceea ce a iscat o neînțelegere cu conducerea militară²⁾.

Raportul redactat de Auersperg în chestiunea reorganizării guvernului conținea dispozițiuni generale, de ex.: cum vor proceda locțiitorii diferitelor funcțiuni în absența șefilor lor; controlarea funcționarilor guvernului; întrunirea guvernului de trei ori săptămânal, ș. a. m. d. Condițiunile speciale priveau mai mult activitatea consilierilor guvernamentali și chestiuni tehnice, pentru a ușura diferitele proceduri. Părerile consilierilor se vor înainta în scris, documentul primind un număr și fiind trecut într'un indice. Cei ce reprezentau o minoritate de voturi în vreo chestiune puteau să apeleze la Curtea imperială. Consilierii guvernului n'au dreptul să amestece actele oficiale ale guvernului cu actele lor particulare. Ei vor raporta de trei ori anual, dacă secretarii guvernului își îndeplinesc conștiincios funcțiunile³⁾.

După un scurt interval se menționează din nou, în 1771, o intensă emigrațiune a Românilor din Transilvania. Cauza a fost recrutarea severă, ordonată la 1771 pentru toți contribuabilii, și, pe de altă parte, noua prigoană împotriva Românilor ortodocși ca să-și părăsească credința strămoșească. Primind ordin dela Viena, guvernatorul Auersperg a dispus recrutarea gene-

1) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1880, XVI, p. 183.

2) *Cons. de Stat*, 2034 și 2574/1771.

3) *Ibidem*, 2547/1771.

rală care, executată prea sever, a înspăimântat pe mulți țărani tineri, care au început să-și părăsească vetrele¹⁾.

În privința unirii, Auersperg cerea înființarea unei comisiuni, care să se ocupe numai cu chestiuni religioase, firește în primul rând cu trecerile dela o confesiune la cealaltă. Consiliul de Stat a crezut însă că, dacă se va alcătui o comisiune pentru afaceri catolice, necatolicii vor cere și ei o comisiune similară pentru apărarea intereselor lor. Împărăteasa respinse deci propunerea lui Auersperg²⁾.

Guvernatorul anunță că a numit un referent special care se va ocupa de emigrațiunea Românilor, care în primul moment fusese exagerată. Într-o scrisoare adresată Împărătesei Auersperg ceru să fie decorat cu ordinul Sf. Ștefan, „căci prin această distincțiune autoritatea lui va crește în ochii Orientalilor”³⁾. Din această pretenție reiese însă mai mult vanitatea sa personală decât însemnătatea motivului arătat. Împărăteasa a decis să i se acorde decorația mai târziu, dacă rezolvă în mod mulțumitor problemele transilvane.

A intervenit apoi la Curtea imperială să nu publice rescriptul „apostaților”, care prevedea sancțiuni prea severe dacă cineva trecea dela religia catolică (unită) la altă confesiune. Prin spioni a putut afla însă că emisari ruși din Țările Române pregătesc trecerea Românilor fugari în Rusia, o problemă foarte grea, care trebuia să fie rezolvată, pentru a nu provoca tensiuni în politica externă cu Rusia. De aceea cerea ca în viitor „apostații” să fie înspăimântați cu amenințarea de pedeapsă⁴⁾. În scrisoarea aceea se lăuda că prin comisari numiți de el vreo 200 de Români s'ar fi întors în interiorul provinciei. În ședința Consiliului de Stat din 16 Septemvrie 1771 s'a decis definitiv anularea rescriptului „apostaților”.

După noua hotărîre, comunicată lui Auersperg, „apostații” vor fi închiși pentru scurt timp sub un pretext oarecare; în tem-

1) Cons. de Stat, 2499/1771.

2) *Ibidem*, 2575/1771.

3) *Ibidem*, 2576/1771.

4) *Ibidem*, 2732/1771.

niță vor fi interogați sever, amenințați și apoi liberați. Dacă rămân fideli religiei catolice, vor fi colonizați în regiuni ortodoxe; dacă vor să rămână ca „apostați” liniștiți în comunele lor, nu li se va face niciun rău. Dacă ei vor ațâța însă pe alți catolici să-și părăsească credința atunci vor fi aruncați în temniță ca răsvrațiți împotriva ordinii publice¹⁾.

Din cauza trufiei sale Auersperg a ajuns repede în conflict cu două persoane de seamă: cu cancelarul aulic Brukenenthal și cu episcopul catolic Bajtay. Cearta dintre Auersperg și Brukenenthal a fost de natură mai serioasă, decât cea dintre Auersperg și Bajtay, ivită numai dintr'o chestiune neînsemnată. Prima ciocnire s'a întâmplat chiar cu prilejul vizitei lui Auersperg la Brukenenthal, când noul guvernator a cerut sprijinul cancelarului aulic²⁾. Acesta i-a promis ajutorul necesar, a observat însă totodată că Transilvanii nu vor fi prea mulțumiți cu un guvernator străin. Auersperg supărat a luat o atitudine dârză, exclamând: „Transilvanii să se bucure dacă au un conte de Auersperg ca guvernator”. Brukenenthal i-a explicat atunci că există încă descendenți ai unor familii nobile, care au dat și principii ai Transilvaniei.

În timpul celor trei ani, cât a stat Auersperg în fruntea provinciei, acești doi bărbați nu s'au putut înțelege.

Un baron ungur, de origine slovacă, Iosif Izdenczy a devenit mâna dreaptă a lui Auersperg³⁾. Nici unul din ei nu cunoștea legile complicate ale Transilvaniei, începând a ordona în țară, fără a ține seamă de diferitele privilegii. Brukenenthal a raportat regulat despre intențiunile lui Auersperg, încercând să apere pe Sași, controlați foarte sever de noul guvernator. Pentru a acuza cu mai mult efect pe Brukenenthal, Auersperg a încercat să scape de sub controlul acestuia. După aceasta începu a trimite rapoarte particulare consilierilor de Stat, o manevră care i-a fost interzisă după scurt timp⁴⁾.

1) Cons. de Stat, 3227/1771.

2) Arneth, X, pag. 149.

3) Teutsch, II, p. 152—153.

4) Cons. de Stat, 4082/1771.

În anii 1771 și 1772 Auersperg a încercat prin diferite intrigi să răpună pe cancelarul aulic transilvan; s'a servit de denunțări anonime, acuzându-l chiar că sustrage porunci imperiale. La începutul anului 1773 Auersperg s'a dus personal la Viena, continuând să atace pe adversarul său¹⁾. În mai multe ședințe ale Consiliului de Stat s'au desbătut toate acuzările contra lui Brukenthal. Acesta s'a apărat însă cu succes, așa încât Consiliul de Stat a fost în stare să-l reabiliteze complet, dându-i satisfacție deplină. La 5 Aprilie 1773 Auersperg a primit o dojană din cauza invinuirilor sale nedrepte. Pentru ca să nu fie scăzută autoritatea guvernatorului, Auersperg n'a fost pedepsit²⁾.

Conflictul ivit între Auersperg și episcopul catolic Bajtay a fost de durată mai scurtă. După încetarea ciumei din Țara Bârsei, Auersperg ordonase celebrarea unui serviciu divin³⁾. Episcopul, simțindu-se jignit de astfel de amestecuri ale guvernatorului în chestiuni religioase, a reclamat la Viena. Într-o scrisoare în limba franceză adresată Împărătesei a arătat că episcopul este vicarul lui Dumnezeu pe pământ, iar Auersperg l-a ofensat prin tonul său aspru. Guvernatorul a trimis și el mai multe rapoarte, așa încât Maria Teresia, indignată de atâtea certuri, a ordonat ca în viitor fiecare să anunțe pe celălalt despre dorințele sale. Prin intermediul secretarului Izdenczy și al cancelarului Blümegen cei doi s'au împăcat⁴⁾.

Cu tot insuccesul său în lupta cu Brukenthal, Auersperg poseda totuși oarecare capacitate de a rândui unele lucruri și instituțiuni, uitate sub guvernarea generalilor. Oficiul pentru controlarea actelor (forum productionale), mai înainte „o insti-

1) Cons. de Stat, 2549, 2574, 2577 și 3111/1771.

2) Arneth, X, p. 151—152.

3) Cons. de Stat, 3019/1771.

4) Cons. de Stat, 3019/1771; Arneth, X, p. 150. După un scurt timp bătrânul episcop și-a cerut pensionarea, cu gândul de a-și trăi ultimele zile ale vieții la Bratislava. Pe drum spre Bratislava a murit însă, la Arad, în anul 1773. El a fost cel mai însemnat episcop catolic transilvan din veacul al XVIII-lea, conducând de mai multe ori guvernul provincial ca vice-președinte, în lipsa președintelui.

tuțiune asemănătoare cu o dietă polonă", a fost reorganizat de Auersperg. El avea menirea să ajute materialicește catolicizarea Transilvanilor¹⁾. Era lucru firesc ca Auersperg și Bruken-thal să nu se poată înțelege nici în privința organizării acestuia.

Intr'un raport din luna Octomvrie 1771 Auersperg a cerut părerea Consiliului de Stat, în privința luxului desfășurat de nobili în Transilvania, stăruind pentru pedepsirea celor vinovați. Consiliul de Stat a consimțit²⁾.

Pentru a preveni un caz de foamete, a instalat la Sibiu o comisiune pentru fixarea prețurilor la cereale și legume. Consilierul Blümegen l-a sfătuit însă să nu înceapă cu astfel de încercări, deoarece nu va izbucni foametea și fiindcă astfel de încercări produceau numai efect contrar celui așteptat³⁾.

La începutul lunii Noemvrie 1771 fostul Domn al Țării Românești, Emanuil Rosetti (Manoil Ruset), s'a refugiat în Transilvania, din cauza ocupațiunii rusești, după izbucnirea războiului ruso-turc. Imediat după primirea știrii despre sosirea Domnului la granița țării, Auersperg a dispus ca el să fie bine primit împreună cu boierii săi, iar prefectul județului Hunedoara să-i ajute cu cele necesare. Totodată a dat ordin ca toți fugarii să fie puși în carantină 42 de zile, să nu se ivească vreo epidemie, căci ciuma ar fi încetat în Transilvania, imediat după sosirea lui (Auersperg)! În sfârșit întrebă la Curtea imperială ce măsuri să fie luate față de acești oaspeți, după supravegherea lor timp de 42 de zile⁴⁾. Consiliul de Stat i-a răspuns că Domnul poate să intre în interiorul țării, dar să fie supravegheat în mod onorabil.

În a doua jumătate a lunii Iulie 1772 Auersperg a întreprins o călătorie de inspecție în Transilvania. Raportul redactat după întoarcerea sa la Sibiu este mai mult un neinsemnat jurnal de călătorie⁵⁾.

¹⁾ Cons. de Stat, 3111/1771.

²⁾ *Ibidem*, 3810/1771.

³⁾ *Ibidem*, 4032/1771.

⁴⁾ *Ibidem*, 4033/1771.

⁵⁾ *Ibidem*, 2086/1772.

La începutul anului 1773 a plecat la Viena, încercând acolo să răstoarne pe adversarul său Brukenthal, însă fără succes. După aceasta probabil nici nu s'a mai întors în Transilvania. Când Iosif al II-lea a întreprins călătoria sa în Transilvania Auersperg se afla la Viena.

Călătoria Împăratului a fost un eveniment extraordinar pentru locuitorii acestei provincii. Plecând din Viena la 7 Mai 1773, Iosif a sosit la Sibiu în ziua de 28 Mai. Până la 15 Iulie a străbătut toate regiunile Transilvaniei, interesându-se de soarta jalnică a iobagilor. În timpul acestei călătorii, Împăratul primise 19.000 de petițiuni dela populațiunea țării¹⁾.

Important este raportul Împăratului Iosif al II-lea către mama sa Maria Teresia, întocmit după terminarea călătoriei și care se ocupă cu problema reorganizării Transilvaniei²⁾.

Pentru a îndrepta greșelile Iosif al II-lea propunea două căi: 1. Pentru a urma o cale scurtă și sigură, să se unească Transilvania, Banatul, Maramureșul — cu excepția graniței militare, separate de aceste provincii — cu ținuturile ungurești până la Tisa, Țara aceasta nouă să fie cărmuită de un guvern cu sediul la Oradea, Cancelaria aulică transilvană să fie încorporată la cea ungurească, iar între Transilvania și Ungaria să fie o legătură asemănătoare cu cea dintre Croația și Ungaria. Realizându-se acest plan, diferitele privilegii vor pieri. Oficiile și instituțiunile urmau să fie rectificate, iar locuitorii urmau să devină cu toții „Transilvani”. 2. Calea mai lungă și mai nesigură ar fi fost înlocuirea celor mai însemnați dregători și conducători ai instituțiilor vechi. Cancelarul actual este Ungur, guvernul transilvan lucrează fără un guvernator, iar tezaurarii și comitele „națiunii” sunt doi oameni incapabili; sistemul de impunere trebuie să fie îndreptat ș. a. m. d. Împărăteasa Maria Teresia arătând proiectul lui Brukenthal, acesta a simțit imediat că Împăratul Iosif al II-lea va cărmui odată cu totul altfel decât mama sa.

După o examinare amănunțită, Maria Teresia s'a decis să

¹⁾ Arneth, X, p. 151—153 și Teutsch, II, p. 156—157.

²⁾ Teutsch, II, p. 158—159.

urmeze calea a doua. Ea nu s'a putut împăca cu gândul desființării instituțiilor transilvane, deoarece această țară fusese ridicată numai de curând la rangul de Mare-Principat¹⁾.

Această hotărâre a fost de o importanță covârșitoare, fiindcă Maria Teresia s'a hotărât să pună din nou localnici în funcțiunile cele mai importante din Transilvania.

În anul 1774 guvernatorul Auersperg fu numit guvernator în patria sa, în ducatul Craina. Secretarul guvernului transilvan, Hermann, a spus că această schimbare se putea compara cu transferarea judeului brașovean ca jude la Orăștie...²⁾.

Funcțiunea de guvernator în Craina a deținut-o până la 1779, după care dată a mai fost vicepreședinte la forul suprem de justiție, apoi vicecancelar al Austriei și Boemiei, în sfârșit a fost scos la pensie în anul 1781³⁾.

Maria-Iosif de Auersperg a murit la 15 Ianuarie 1806 în castelul său din Craina⁴⁾.

Greșala principală a lui Auersperg a fost intențiunea de a cârmui Transilvania după metodele de guvernare absolutiste, ca în Austria inferioară. Dacă Împăratul Iosif al II-lea a continuat mai târziu cu tendințe absolutiste, se bizuia pe puterea și autoritatea de monarh. Auersperg a fost însă un om cu diferite slăbiciuni de caracter. Această inferioritate o dovedea și faptul că după rechemarea sa din Transilvania n'a mai ocupat nici o funcțiune însemnată, fiind numit numai vice-președinte la o dregătorie administrativ-politică. Cu demiterea lui Auersperg reîncepe seria guvernatorilor transilvani de baștină.

1) Arneth, X, p. 154—155.

2) *Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 176.

3) *Wissgrill*, I, p. 249—250.

4) Comunicare particulară a Contelui Henckel von Donnersmark, căruia țin să-i mulțumesc pentru indicațiile sale prețioase.

INCHEIERE

Aruncând o privire generală asupra istoriei guvernatorilor transilvani, putem constata următoarele: Guvernul Transilvaniei, având în frunte pe guvernatorul țării, a fost cea mai înaltă instanță locală în această provincie. Guvernul era de fapt continuatorul sfatului principelui transilvan, care se compunea din 12 membri. Pe când principele fusese ultima instanță, după cucerirea Transilvaniei de către Austriaci se putea apela dela guvernator la Împărat, iar mai târziu și la Cancelaria aulică transilvană. Constatăm prin urmare o scădere a prestigiului conducătorului. Înființat prin Diploma Leopoldină și instalat de generalul Veterani, guvernul transilvan s'a putut menține timp de vreo 175 de ani, având 24 de guvernatori. Ceea ce este însemnat e faptul, că organizațiunea aceasta de conducere, metodele de lucru și normele administrative ale șefilor ei s'au stabilit și s'au consolidat numai treptat. Sub Gheorghe Bánffy, organizațiune și metode de lucru bine precizate nu existau. Guvernatorul, om nehotărit și leneș, mutându-și mereu reședința a avut însă o putere însemnată de guvernare. Totodată trebuie să adăugăm că în ultimii 4 ani de guvernare n'a putut să exercite puterea executivă din cauza revoluțiunei Curuților. După consolidarea regimului austriac în Transilvania, guvernul a devenit o organizațiune mai bine stabilită, iar guvernarea conducătorului a avut o putere limitată. Mai întâi, din punct de vedere juridic și politic, după faimosul acord dela 1437, Transilvania era condusă de cele trei „națiuni” (Nobili, Secui și Sași). Sașii, care au fost încadrați în această „națiune”, au putut fi trași la răspundere în fața guvernatorului numai în cinci cazuri (întrarea ostilă în casa unui nobil, uciderea, arestarea sau rănirea unui

nobil și falsificarea monedelor), care a fost și instanța de apel pentru ceilalți locuitori. Puterea guvernatorilor a mai fost micșorată de generalii-comandanți, toți de origine străină, precum și de diferite alte instituțiuni create în veacul al XVIII-lea și scoase de sub controlul guvernatorului. După moartea energicului Sigismund Kornis, care mai apăraseră demnitatea și influența sa în treburile Transilvaniei, urmează, la 1734, Ioan Haller, caracter pașnic, o fire blândă și nehotărâtă. Sub cărmuirea sa Cancelaria aulică începe să poruncească guvernului, controlându-i de atunci înainte toată activitatea. În acel timp se înființează și comisariatul țării (Landeskommissariat), o instituțiune separată care avea menirea să controleze aprovizionarea militară.

Guvernatorul era suprema instanță juridică, administrativă și politică în țară. La aceasta i s'a mai adăugat, din vremea Mariei Teresia, rolul de a ocroti religia catolică. El era șeful membrilor catolici ai guvernului, care, împreună cu episcopul, formau o societate separată „Corpus Catholicorum”. Procesele ce urmau să fie judecate de guvernul țării ocupau partea cea mai însemnată a activității cărmuitorului. Se judecau mai ales procese între nobili pe de o parte și între nobili și iobagi pe de altă parte. Când guvernul transilvan a fost reorganizat sub Ladislau Kemény, ținându-se seamă de însemnătatea acestor procese, s'a fixat data pentru judecarea lor între sărbătorile Sf. Martin și Paști. Sub Auersperg s'a hotărât împărțirea guvernului într-o secțiune juridică și în una politică, fiecare sub președinția nominală a guvernatorului. Șeful secțiunii juridice a fost președintele Dietei, șeful celei politice însă tezaurariul țării. Această împărțire în două secțiuni a fost realizată însă numai de Brukenthal.

Activitatea guvernatorilor din sec. al XVIII-lea s'a pulverizat mai ales în redactări de rapoarte amănunțite și neînsemnate (de ex. despre repararea bisericii reformate din Șimleul-Silvaniei există o sumedenie de rapoarte până la pronunțarea deciziei definitive) și în judecarea multor procese mai mult sau mai puțin însemnate. Un ecou mare au avut mai ales acele mă-

suri ale guvernatorilor, care depășeau domeniul lor de lucru: arestarea lui Harteneck, luarea bisericilor necatolice, măsurile împotriva protestanților, înființarea regimentelor de graniță, mutarea guvernului dela Sibiu la Cluj fără consimțământul Împăratului.

Influența guvernatorilor în domeniul politic a fost restrânsă. La înființarea guvernului, nobilii țării au crezut că guvernatorul va avea un rol asemănător cu al principelui Transilvaniei de odinioară. Puterea guvernatorului a fost însă redusă treptat, pe de o parte prin organizațiunea descentralizată a Transilvaniei, pe de alta prin diferitele înființări de instituțiuni create de cercurile conducătoare vieneze.

În privința administrației, guvernatorii veacului al XVIII-lea au avut de luptat cu o organizațiune administrativă destul de înapoiată.

Nobilii, cari stăpâneau partea cea mai însemnată a țării, aveau posibilități aproape nelimitate de a-și administra posesiunile după bunul lor plac. După eșuarea planului Împăratului Iosif al II-lea, numai veacul al XIX-lea a putut să aducă și în această privință schimbări radicale. Programul social în activitatea guvernatorilor lăsa mult de dorit. Abia generalul Buc-cow a început să ușureze întrucâtva soarta poporului de jos, înființând miliția grănițerească. Din această organizațiune au luat naștere mai târziu diferitele organizațiuni sociale și culturale. Generalii străini s'au arătat mai binevoitori. Din nefericire ei au unit această îmbunătățire a soartei poporului de jos cu proselitismul religios, executând, prin intervențiile lor în favoarea religiei catolice, un ordin imperial.

Din punct de vedere religios activitatea și influența guvernatorilor a fost diferită, după confesiunea fiecăruia. Guvernatorii din veacul al XVIII-lea, în majoritatea lor covârșitoare, au fost catolici. Rolul cel mai însemnat în acest domeniu îl avu guvernatorul Sigismund Kornis, exponentul cel mai însemnat pentru exproprierea bisericilor necatolice din Transilvania, la începutul veacului al XVIII-lea. Tot din cauze religioase Kornis a încercat să aducă schimbări în domeniul juridic. La 1731 propuse

Dietei să se anuleze unele puncte ale Constituției transilvane, care restrânsese puterea catolicilor încă în veacul al XVII-lea sub principii reformați. Această intențiune provocând un mare ecou, a dus la unirea protestanților transilvani și, cu ajutorul prințului Eugeniu de Savoia, ei au putut să respingă atacul catolicilor. Aceste încercări ale catolicilor au fost încoronate mai târziu de succes, când în epoca absolutistă cercurile conducătoare nu mai țineau seamă de legile țării. Această călcare a legilor, în mod când ascuns, când fățiș, este una din cele mai importante caracteristice ale istoriei transilvane în veacul al XVIII-lea.

Pe terenul economic-financiar guvernatorul a trebuit să colaboreze cu Dieta țării, mai mult decât în celelalte domenii. Dieta fixa impozitele și subsidiile de războiu. Monarhia austriacă era caracterizată și prin lipsa continuă de bani. Din cauza aceasta Împăratul Leopold luase imediat măsuri severe contra lui Bánffy, pentru a-i interzice de a mai câștiga bani din arendarea minelor Statului. Prin înființarea comisariatului țării pentru aprovizionarea și întreținerea armatei în Transilvania și prin controlarea tezaurariatului de către funcționari austriaci, activitatea guvernatorului a rămas cu totul redusă în aceste domenii.

Epoca guvernatorilor, de vreo 175 de ani (1691—1867), se poate împărți în două mari intervale:

I. Epoca înființării și a consolidării sub guvernatorii locali și timpul cârmuirii absolutiste încercată de străini, până la 1774.

II. Epoca în care guvernul țării este condus din nou de către Transilvani până la revoluțiunea din 1848, apoi timpul conducătorilor militari și civili până la 1861, cât și o reînviere a formei vechi de conducere, până la disolvarea definitivă (1867).

În lucrarea de față s'a tratat numai epoca întâia. Ea se poate subîmpărți în:

1. Epoca luptei între influența austriacă cu cea turcească (cuprinde guvernarea lui Bánffy, revoluțiunea Curuților și activitatea Deputațiunii Țării, 1691—1712).

2. Epoca întăririi Habsburgilor și a elementului catolic în

Transilvania (dela guvernarea lui Kornis până la Kemény, 1713—1762).

3. Epoca guvernării absolutiste, exercitată de trei președinți străini și de un guvernator străin (1762—1774).

Din pricina nemulțumirii generale, care sporise sub această guvernare absolutistă, Transilvania n'a mai putut fi cărmuită prin astfel de metode. Din cauza încurcăturilor provocate de Auersperg, Maria Teresia s'a văzut nevoită să instaleze din nou localnici în funcțiunile însemnate ale Transilvaniei. În locul străinului Auesrsperg a urmat transilvanul Samuil Brukenthal.

Cărmuirea lui, cât și cea atât de îndelungată a lui Gheorghe Bánffy (II), coincide cu începutul istoriei contemporane a Transilvaniei.

LISTA GUVERNATORILOR TRANSILVANIEI

1691—1774

1. *Gheorghe Bánffy*, guvernator, 7 Februarie 1691—8 Noemvrie 1708. (1660—1708)¹⁾.
2. *Ștefan Haller*, președinte al Deputațiunei Țării, 10 August 1709—2 Mai 1710. (?—1710).
3. *Ștefan Wesselényi*, președinte al Deputațiunei Țării, 2 Mai 1710—31 Martie 1713. (1674—1734).
4. *Sigismund Kornis*, guvernator, 31 Martie 1713—15 Decemvrie 1731. (1677—1731).
5. *Francisc Anton P. Wallis*, președinte al guvernului, Iulie 1732—Iulie 1734. (1675—1737).
6. *Ioan Haller*, guvernator, 2 Decemvrie 1734—18 Octomvrie 1755. (1692—1755).
7. *Francisc Vencenslav Wallis*, președinte al guvernului, Decemvrie 1755—6 Iulie 1758. (1696—1770).
8. *Ladislau Kemény*, guvernator, 6 Iulie 1758—7 Mai 1762. (1709—1774).
9. *Adolf N. Buccow*, președinte al guvernului, 7 Mai 1762—18 Mai 1764. (1712—1764).
10. *Andrei Hadik*, președinte al guvernului, 21 Iulie 1764—20 Octomvrie 1767. (1710—1790).
11. *Carol C. O'Donell*, președinte al guvernului, 14 Decemvrie 1767—28 Septemvrie 1770. (1715—1771).
12. *Maria-Iosif Auersperg*, guvernator, 31 Ianuarie 1771—6 Iulie 1774. (1723—1806).

¹⁾ Datele referitoare la cărmuirea guvernatorilor pot suferi mici schimbări, luându-ne după data numirii sau după aceea a instalării demnitarului respectiv. Anii din paranteză reprezintă data nașterii și a morții.

BIBLIOGRAFIE

A) Izvoare.

1. Haus —, Hof — und Staatsarchiv. Wien.
 - a) Staatsratsakten (Actele Consiliului de Stat).
 - b) Hungarica — Transilvanica Akten (Actele privitoare la Ungaria și Transilvania).
2. Kriegsarchiv (Arhiva de războiu). Wien.
 - a) Hofkriegsratsakten (Actele Consiliului Aulic de războiu).
3. Hofkammerarchiv (Arhiva Aulică camerală). Wien.
4. Arhiva Muzeului Transilvan. Cluj.
5. Arhiva Muzeului „Baron Brukenthal”. Sibiu.

B) Opere.

- Arneth A.: *Geschichte Maria Theresias. Maria Theresias letzte Regierungszeit*. Vol. X, 1763—1780. Wien, Wilhelm Braumüller, 1879, in-8°, XIX + 852 p.
- Bedeus v. Scharberg Joseph: *Die Familie der Herren und Grafen von Haller in Siebenbürgen. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Kronstadt, 1858, Vol. III, Heft 2, p. 163—207.
- Benkö Josephus: *Transilvania sive magnus Transilvaniae Principatus olim Dacia mediterranea dictus*. Vol. II. Claudiopolis, Typis lycei regii, 1833, in-8°, 624 p.
- Bethlen Miklós: *Önéletrása. (Autobiografia)*. Kiadta: Szalai László. Vol. II. Budapest, Ráth Mór, 1860, in-8° 306 p.

- Cserei Mihály: *Historiája. (Cronica)*. Budapest, f. tip., f. an, in —8°, ... p. (Ujabb nemzeti könyvtár, Vol. I, Tom. A).
- Duldner Johann: *Zur Geschichte des Überganges Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg. Die Jahre 1687—1691. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1902, Vol. XXX, Heft 2, p. 178—253.
- Ferenczi Miklós: *Hadadi Br. Wesselényi Miklós élete és naplója. (Viața și jurnalul baronului Nicolae Wesselényi de Hadad)*. Kolozsvár, 1910, in —8°, 49 p.
- Halmágyi István: *Naplója (Jurnalul...)*. Budapest, M. T. Akadémiai könyvkiadó hivatala, 1916, in —8°, ... p. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores. Vol. XXXVIII).
- Heidendorf Michael Conrad v.: *Eine Selbstbiographie. Mitgetheilt von Rudolf Theil. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1880, Vol. XVI, Heft 2, p. 158—203.
- Hermann George M. G.: *Das alte und neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im XVIII. Jahrhundert. Bearbeitet von Oscar v. Meltzl*. Vol. I. Hermannstadt, Franz Michaelis, 1883, in—8°, XLV+476 p.
- Hermann Johann Th.: *Aus den Briefen des Gubernialsekretärs... Mitgetheilt von Julius Gross. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1890, Vol. XXIII, Heft 3, p. 73—189.
- Höchstmann Johannes: *Studien zur Geschichte Siebenbürgens aus dem XVIII. Jahrhundert. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1880, Vol. XVI, Heft 1, p. 28—157.
- Kövári László: *Erdély nevezetesebb családai. (Familiile mai însemnate ale Transilvaniei)*. Kolozsvár, Baráné és Stein, 1854, in —8°, 279 p.
- Kövári László: *Erdély történelme. A Gubernátorok kora. (Istoria Transilvaniei. Epoca guvernatorilor)*. Vol. VI. Pesten, Ráth Mór, 1866, in —8°, 240 p.

- Lupaş Ioan: *Documente istorice transilvane. Vol. I, 1599—1699.* Cluj, Cartea Românească, 1940, in —8°, 522 p.
- Lupaş Ioan: *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784.* Cluj, Tip Ardealul, 1934, in —8°, 202 p. (Biblioteca istorică „Astra”, II).
- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és leszármazási táblákkal. (Familii ungureşti, cu steme şi tabele genealogice).* Vol. I. Pest, Beimel I. és Kosma V., 1857, in —8°, VI+311 p.; Vol. V. Pest, Ráth Mór, 1859, in —8°, 375+VIII p.
- Reilly Franz J. J.: *Skizzirte Biographien der berühmtesten Feldherren Österreichs von Maximilian I. bis auf Franz II.* Wien, 1813, in —4°, 414 p.
- Sándor Imre: *Kolozsvár czimeres emlékei. Gróf Bánffy György czimerei, 1708. (Stemele Clujului. Stema contelui Gheorghe Bánffy, 1708). Genealogiai füzetek, Kolozsvár, 1914, Tom. XII, p. 41—45.*
- Schmidt Wilhelm: *Zur Geschichte der Wirksamkeit des Grafen Andreas Hadik als kommandierender General und Gouverneur in Siebenbürgen in den Jahren 1764—1768. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, Kronstadt, 1866, Vol. VII, Heft 1, p. 3—40.*
- Siebmachers *grosses und allgemeines Wappenbuch.* Vol. IV, Tom. 5, 10, 12. Nürnberg, Bauer und Raspe, 1885—1904, in —4°, 3 vol. (Vol. IV, Tom. 5: Oberösterreichischer Adel; Vol. IV, Tom. 10: Böhmischer Adel; Vol. IV, Tom. 12: Siebenbürgischer Adel).
- Szász Carolus: *Sylloge tractatum.* Claudiopolis, Typis Collegii ev. reformatorum, 1833, in —8°, 464 p.
- Teutsch Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen.* Vol. II. Hermannstadt, Tip. W. Krafft, 1907, in —8°, XXXIV+467 p.
- Teutsch Georg Daniel: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen.* Ed. IV. Vol. I. Hermannstadt, Tip. W. Krafft, 1925, in —8°, XIX+610 p.

Vaniček Fr.: *Spezialgeschichte der Militärgrenze*. Vol. II. Wien, 1875, in —8°, 588 p.

Wissgrill Franz Karl: *Schauplatz des landsässigen niederösterreichischen Adels*. Vol. I. Wien, Mss., 1794, in —8°, 329 p.

Wurzbach Constant v.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthumes Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750—1850 im Kaiserstaate und seinen Kronländern gelebt haben*. Vol. VII și XXI. Wien, K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1856—1890, in —8°, 444 p.; 510 p.

Zieglauer Ferdinand: *Drei Jahre aus der Geschichte der Rákóczyischen Revolution in Siebenbürgen*. *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, Kronstadt, 1868, Vol. VIII, Heft 2, p. 163—283.

Zieglauer Ferdinand: *Harteneck, Graf der sächsischen Nation und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit. 1691—1703*. Hermannstadt, Th. Steinhaussen, 1869, in —8°, 470 p.

GUVERNATORII TRANSILVANIEI

1774—1867

BCU Cluj / Central University Library Cluj

GUVERNATORII TRANSILVANIEI 1774—1867

DE
HELMUT KLIMA

INTRODUCERE

Scopul acestui studiu este să înfățișeze materialul privitor la guvernatorii transilvani dela 1774 până la 1867. Acest material l-am întregit prin ceea ce am găsit în publicațiunile istorice transilvane și în ziarele contemporane, încercând să înfățișez astfel o schiță istorico-biografică despre fiecare guvernator sau președinte al guvernului acestei țări¹⁾.

Materialul este atât de vast, încât despre fiecare guvernator s'ar putea scrie câte un studiu deosebit. Mi-am dat silința să prezint lucrurile cele mai importante, arătând în primul rând atitudinea guvernatorilor față de diferitele probleme ale țării și rolul pe care l-au avut ei.

Evenimentele contemporane le-am atins în măsura, în care guvernatorii le influențau prin activitatea lor sau în care aveau o legătură directă cu ele. Unii dintre ei n'au fost decât funcționari, cu un orizont restrâns (Kornis, Creneville), fără să fi reușit a se ridica la treapta unor personalități istorice. Activitatea lor a fost deci tratată mai pe scurt²⁾.

Literatura istorică despre guvernatori este aproape inexis-

¹⁾ Studiul acesta este continuarea directă a lucrării colegului meu Rolf Kutschera, care prezintă istoria guvernatorilor între anii 1691—1774.

²⁾ Autorul se simte obligat a exprima mulțumiri în deosebi D-lui J. Weigner, secretarul Arhivei de război (Kriegsarchiv) din Viena pentru ajutorul primit la culegerea materialului documentar de trebuință. La fel

tentă. Dacă lăsăm la o parte discursurile funebre ale contemporanilor, scrise de obicei cu prea exagerate elogii, rămâne să amintim o singură lucrare privitoare la Schwarzenberg, lucrarea întocmită de un fost subaltern al său, Grimm¹⁾.

SAMUIL BRUKENTHAL

Guvernator
(1774—1787)

Brukenthal se trage dintr-o familie de țărani sași, care odinioară se numise Breckner și trăise la Nocrich. Strămoșii săi, distingându-se prin calitățile lor, au avut rol de conducători în scaunul Nocrichului. Atât bunicul, cât și tatăl lui Brukenthal, erau „juzi regești”. Mihail Brukenthal se distinsese prin deosebita lui credință față de Împărat, în timpul răscoalei lui Rákóczi. Drept răsplată Împăratul i-a dăruit în anul 1724 titlul de nobleță cu predicatul „de Brukenthal”²⁾.

Samuil era fiul cel mai mic. El avea încă un frate și patru surori. Mama lui, a doua soție a lui Mihail Brukenthal, se numea Susanna Conrad de Heydendorf.

Samuil Brukenthal s'a născut la 26 Iulie 1721. Tânărul talentat fu trimis la gimnaziul din Sibiu. După moartea tatălui său plecă la Târgul Mureșului să învețe limba maghiară³⁾.

În anul 1741 își începe stagiul la guvern, pentru a fi introdus în chestiuni de ordin administrativ. La 1743 se înmatriculă la Universitatea din Halle, să studieze dreptul. Mai târziu se mută la Viena. Devenind membru al unei loji francmasonice, avu posibilitatea să intre în legătură cu diferite personalități însemnate. Propunerea ce i se făcuse la Berlin de a

multumește Alteței Sale Duceului Francisc Josif de Lichtenstein, care a binevoit a-i permite să cerceteze corespondența personală a unchiului său, Principele Frederic de Lichtenstein.

¹⁾ Vezi bibliografia.

²⁾ Schuller G. A.: *Lebensgang*, p. 105.

³⁾ Csaki, p. 7.

intra în serviciul regelui prusiac o respinse și se întoarse acasă în anul 1745.

Căsătorindu-se cu Sofia Klockner, fiica primarului din Sibiu, i se deschise calea pentru o carieră la primăria Sibiului, unde i se încredințară succesiv posturi neînsemnate¹⁾.

Fiind în anul 1753 membru al unei delegațiuni trimise de Sași la Curtea imperială din Viena, Impărăteasa îl primi pentru întâia oară în audiență. Observând numai decât calitățile lui deosebite, Maria Teresia se interesă de cariera lui, favorizându-l foarte mult. Din ordinul Impărătesei, Brukenthal primi în anul 1754 postul de secretar al guvernului, fiind cel dintâi Sas luteran în această funcțiune transilvană rezervată până atunci exclusiv catolicilor. În anul 1759 Maria Teresia îl acceptă ca delegat plenipotențiar al Națiunii săsești. În această calitate obținu pentru „Universitatea” săsească rezultate favorabile. Știirea disolvării „Directoriatului economic” al baronului Seeberg — o piedecă pentru autonomia săsească — fu primită cu mare bucurie. În anul următor Brukenthal fu numit consilier al guvernului, rămânând în acelaș timp și delegatul națiunii săsești²⁾.

Brukenthal dovedindu-se cel mai bun apărător al drepturilor națiunii săsești, fu ales comite al Sașilor („comes”), în anul 1761. În acelaș timp generalul Buccow, care era în strânsă legătură personală cu Brukenthal, primise președinția guvernului. Acesta, cunoscând aptitudinile lui Brukenthal și nevrând să-l piarză din rândurile funcționarilor guvernului, înduplecă pe Maria Teresia să anuleze alegerea lui Brukenthal sub pretextul unei greșeli de formă. Brukenthal, pentru a fi despăgubit, fu numit cancelar provincial cu misiunea specială să ajute pe Buccow la realizarea reformei fiscale și la organizarea regimentelor grănițerești. Ca să nu fie inferior magnaților maghiari, Maria Teresia îl numi baron. În această epocă a vieții sale stătea Brukenthal când la Viena, când în Transilvania³⁾.

1) Teutsch, II, p. 130 .

2) Schuller G. A.: *Lebenslauf*, p. 107.

3) Csaki, p. 9—10.

La Viena ajuta pe Buccow să înduplece Consiliul de Stat să primească planurile de reformă, refuzate de Cancelaria aulică. După moartea subită a lui Buccow, Brukenthal intenționează să plece neîntârziat în Transilvania, spre a continua opera lui de reformă. Maria Teresia îl opri însă ordonând înființarea unei comisii speciale pentru chestiunile transilvane, sub președinția lui. În anul 1765 fu numit președinte al cancelariei aulice. În această funcțiune avu multe conflicte personale cu președinții guvernului, Hadik și O'Donell, precum și cu guvernul însuși.

În două chestiuni obținuu rezultate avantajoase pentru națiunea săsească și anume:

1. Acordarea atributului „inclyta” pentru „națiune”.
2. Inglobarea domeniului Făgăraș în pământul crăiesc¹⁾.

Câștigând tot mai mult încrederea Împărătesei, ajunse chiar consilierul ei intim. De mult timp lucra la o nouă reformă fiscală pentru Transilvania care, în sfârșit, fu sancționată în anul 1769. Pentru executarea acestei reforme fu trimis Brukenthal în calitate de comisar plenipotențiar în Transilvania, unde a fost primit cu mare alaiu²⁾.

În curs de un an reuși să introducă noul sistem fiscal.

Rezultatele activității sale au fost periclitate prin numirea unui guvernator nou: Contele de Auersperg³⁾. Acesta fără să cunoască situațiunea din țară, luă măsuri nepotrivite, așa încât Brukenthal se văzu silit să se împotrivească⁴⁾.

Urmă o epocă de luptă neconținută între Auersperg și Brukenthal. Când se iveau neajunsuri, unul învinovăția pe celălalt. Fără să simpatizeze cu Brukenthal, Iosif II se pronunță, după călătoria sa prin Transilvania, pentru destituirea lui Auersperg⁵⁾.

În locul lui, Maria Teresia numi la 6 Iulie 1774 pe Bruken-

¹⁾ Csaki, p. 9—10.

²⁾ Teutsch, II, p. 142—143.

³⁾ R. Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774*, vezi la guvernatorul Auersperg.

⁴⁾ Schuller G. A.: *Lebenslauf*, p. 111—112.

⁵⁾ Teutsch, II, p. 153—154.

thal președinte al guvernului, acordându-i crucea de comandor al ordinului Sf. Ștefan.

Cu ocaziunea numirii Impărăteasa îi ordonă în special trei lucruri:

1. Aranjarea treburilor „națiunii” săsești;
2. Supravegherea noului sistem fiscal;
3. Introducerea unui nou regulament urbanar.

Ca să-i ușureze munca, Impărăteasa îi permise să-i adreseze ori când scrisori particulare, fără ca ele să treacă prin diferitele oficii. Având deosebită încredere în Brukenenthal, Maria Teresia îl autoriză să amâne executarea ordinelor imperiale, cari îi păreau nepotrivite, și să-și motiveze atitudinea¹⁾.

Printr'o scrisoare adresată lui Brukenenthal cu ocaziunea numirii, Impărăteasa își manifestă generozitatea scriind noului guvernator: „În primul rând îți recomand religia, care e baza cea mai însemnată a Statului și condițiunea pentru bunele moravuri, apoi administrațiunea dreaptă a justiției, buna înțelegere cu organele militare și camerale, ca și cu celelalte oficii. Îți recomand o atitudine egală față de diferitele „națiuni”, fără nici o deosebire, deoarece toți sunt supușii unui singur suveran”²⁾.

În locul lui Brukenenthal fu numit ca președinte al cancelariei aulice contele Mihail Kornis, fostul vicepreședinte al guvernului. Acesta, cunoscut ca un adversar aprig al Sașilor, avu multe conflicte cu Brukenenthal și intenționează să pricinuiască destituirea lui³⁾.

Conform ordinului imperial, Brukenenthal urmărea cu multă atențiune chestiunea impozitelor. Reforma realizată de generalul Buccow, cu ajutorul lui Brukenenthal, însemna un progres vădit, deși avea încă unele defecte. Marea însemnatate a sistemului de impunere, realizat de Brukenenthal, stă în faptul că taxa socotită pe cap (capitația) nu era, ca înainte, egală pentru toți lo-

1) Teutsch, II, p. 159.

2) Schaaser, p. 45.

3) Teutsch, II, p. 159.

cuitorii, ci era în proporție cu averea contribuabilului. Contribuabilii fură împărțiți în clase, după averea lor, așa încât taxele variau între 1 și 27 fiorini. Pentru o casă se plătea anual 5 % din valoarea ei efectivă, iar după leafă se plătea zece la sută. Impozitul funciar se evalua după calitatea terenurilor (16—40cr)¹⁾.

În legătură cu această chestiune era și cea a iobagilor. În anul 1774 Împărăteasa ordonă guvernului să-i înainteze un „normativ urbarial”. Mult timp lucrase o comisiune guvernamentală la acest normativ, așa încât el intră în vigoare abia după răscola țăranilor²⁾.

În primul rând se interesează Brukenthal de chestiunile „națiunii” săsești. După destituirea comitelui suprem Baussnern, postul acesta rămase vacant și nu există o personalitate remarcabilă să apere privilegiile săsești. Înainte de a pleca din Viena Brukenthal reuși să înduplece pe Maria Teresia să anuleze un ordin, conform căruia fiscalul fu însărcinat să ia sub administrațiunea sa toate proprietățile comunelor săsești. Executarea acestui ordin ar fi fost o mare primejdie pentru situația privilegiată a Sașilor³⁾.

Atunci contele Kornis propuse Împărătesei introducerea dreptului de „concivilitate” (dreptul de împreună locuire cu Sașii) pe pământul crăiesc, potrivit căruia nobilii puteau să cumpere case în orașele săsești și să dobândească cetățenia. Brukenthal protestă contra acestui plan, prezentând un lung raport și încercând a dovedi că promiscuitatea diferitelor națiuni ar fi cea mai mare primejdie pentru liniștea țării. După părerea lui particularitățile unui popor formau baza pentru dreptul lui deosebit. Existența Sașilor ca seminție germană nu putea fi garantată decât prin stricta separațiune de alte națiuni⁴⁾.

Prin acest memoriu Brukenthal făcu dovadă de cunoștințe

1) Teutsch, II, p. 141—143.

2) Schaaser, p. 42.

3) *Ibidem*, p. 43.

4) Teutsch, II, p. 158—160.

vaste în domeniul jurisprudenței și în al istoriei. Raportul avu ca urmare respingerea proiectului lui Kornis.

Din cauza succeselor sale Brukenthal avea mulți adversari, mai ales printre Unguri, cari îl invidiau și cari se grupaseră în jurul lui Kornis.

Din pricina defăimărilor și insultelor, Brukenthal fu nevoit să plece în anul 1776 la Viena, unde, spre marea satisfacție a Impărătesei, se desvinovăți. Cu ocaziunea aceasta rămase aproape un an la Viena. Puțin după aceea Kornis, adversarul lui Brukenthal, fu destituit din postul său de președinte al Cancelariei aulice, iar în locul lui fu numit baronul Reischach¹⁾.

Lui Brukenthal însă i se acordă la 16 Iulie 1777, printr'un decret, titlul de guvernator. El se întoarse la Sibiu, în ziua de 3 Octomvrie. La 14 Noemvrie avu loc instalarea lui solemnă de către generalul-comandant Francisc baron de Preiss. Din partea guvernului îl salută Nicolae Bethlen, care în timpul absenței lui Brukenthal fusese președinte interimar²⁾.

În mod deosebit Maria Teresia îl însărcină cu rezolvarea următoarelor șase chestiuni:

1. Să nu împiedece desvoltarea catolicismului, cu toate că el era luteran;
2. Reforma legilor;
3. Tratarea bună a iobagilor;
4. Promovarea „normativului urbarial”;
5. Efectuarea conscripțiunii militare;
6. Înaintarea regulată a rapoartelor guvernului³⁾.

În urma obiecțiunilor lui Brukenthal, Maria Teresia renunță deocamdată la efectuarea conscripțiunii militare.

El conduse toate treburile țării după placul Impărătesei, așa încât ea îi exprimă în anul 1778 satisfacția ei deplină. Când a trăit Maria Teresia, influența guvernatorului Brukenthal asu-

1) Schuller I. K.: *Maria Teresia u. Brukenthal*, p. 12—30.

2) Zieglauder, *Korrespondenzblatt*, 1905, p. 17.

3) Schaaser, p. 50.

pra tuturor afacerilor țării fu nelimitată. Având multă considerațiune pentru el, Impărăteasa îl distingea adeseori. După numirea sa ca guvernator, Maria Teresia a fost prima, care l-a felicitat călduros.

După moartea Impărătesei începu pentru Brukenthal o nouă perioadă de activitate, sub Impăratul Iosif II.

Cu toate că Brukenthal nu împărtășea ideile Impăratului, acesta știa să prețuească meritul și priceperea guvernatorului. Vedea însă în persoana lui o piedică pentru executarea reformelor sale. Încă din timpul vieții Mariei Teresia, se iviră multe conflicte între Brukenthal și Iosif II, pe care în cele mai multe cazuri le lichida bătrâna Impărăteasă în favoarea lui Brukenthal¹⁾.

Cu urcarea pe tron a lui Iosif II începu pentru Brukenthal o epocă tristă, deoarece era nevoit să execute și ordine, cari nu-i conveneau. Fiind om cu planuri și idei originale, nu se mulțumea cu rolul de funcționar executiv²⁾.

În anul 1783 Impăratul călători din nou prin Transilvania, arătând o atitudine foarte rezervată față de Brukenthal.

În general guvernatorul avea pricepere pentru reforme. Măsurile luate de Iosif II îi păreau însă pripite și nepotrivite pentru împrejurările din Transilvania. În mod deosebit fu întristat Brukenthal de desființarea organizațiunii autonome teritoriale a pământului crăiesc. Obiecțiunile sale, cât și petițiunile națiunii săsești, rămaseră fără succes. Protestă și în contra introducerii limbii germane ca limbă oficială pentru toate țările Monarhiei, deoarece considera întrebuințarea exclusivă a acestei limbi ca o siluire insuportabilă pentru celelalte națiuni³⁾.

După răscoala țăranilor fu introdus noul sistem administrativ, potrivit căruia se făcu o nouă împărțire teritorială. Guvernul rămase autoritatea supremă a țării, împreună cu „tezauriatul” care, începând cu data de 1 Mai 1786, deveni o secțiune

1) Schaaser, p. 55.

2) Schuller G. A.: *Lebensgang*, p. 113.

3) Teutsch, II, p. 295.

a guvernului. Lui Brukenthal i se dădură ca ajutoare doi vice-președinți: contele Teleki îl reprezenta în chestiunile politice, iar baronul Lupu Bánffy, în cele judecătorești¹⁾.

Ca să controleze realizarea reformelor, Iosif II veni în anul 1786 pentru a treia oară în Transilvania. Brukenthal, chemat în audiență la 14 Iunie, avu cu Împăratul o lungă conversațiune, în cursul căreia se manifestă marea deosebire între părerile acestor două personalități. Doi reprezentanți din două epoci se găseau față în față.

Brukenthal nu s'a sfiit să critice reformele lui Iosif II, spunând că ele erau nepotrivite pentru Transilvania și că vor provoca mari încurcături. „Statuturile” însă fiind disolvate, nu-și putură exprima nemulțumirea lor. Auzind aceste cuvinte Împăratul tăcu și termină audiența²⁾.

La 28 Ianuarie 1787 Brukenthal făcu ultima încercare să înduplece pe Iosif II a retrage unele dispozițiuni, arătând într'un memoriu nemulțumirea Sașilor și pierderile suferite prin reformele imperiale³⁾.

În momentul când Brukenthal scria acest memoriu, Împăratul hotărî să-l destitue. La 9 Ianuarie 1787 Împăratul îl concedie, sub pretext „că binevoiește să-i îngăduiască liniștea necesară din cauza puterilor sale slăbite”⁴⁾. Împăratul îi mulțumi în cuvinte frumoase, acordându-i marea cruce a ordinului Sfântului Ștefan. Toți știau însă că Brukenthal a fost înlăturat din cauza opoziției sale contra reformelor lui Iosif II și nu din cauza oboselii.

I se acordă o pensie numai de 4000 fiorini anual, ceea ce era o sumă foarte mică, în comparație cu pensiile primite de ceilalți guvernatori. În zadar protestă el contra acestei nedreptăți⁵⁾. De mult își aștepta Brukenthal înlăturarea. Restul vieții și-l petrecu în liniște.

¹⁾ Schaaser, p. 105.

²⁾ Teutsch, II, p. 301.

³⁾ *Siebenbürg. Wochenblatt*, 1872, Nr. 44.

⁴⁾ Teutsch, II, p. 305.

⁵⁾ Schuller G. A.: *Lebensgang*, p. 114.

Brukenthal, care până în anul 1787 putea fi considerat adevăratul conducător al poporului său, trebuie să fie amintit în primul rând în istoria Sașilor. Prin personalitatea sa și prin postul său și-a asigurat însă un loc însemnat și în istoria generală a Transilvaniei.

În afară de Maria Teresia îl respectau și alte persoane însemnate. Consilierul aulic, baronul Greiner, propuse odată Împărătesei să ceară opinia lui Brukenthal într-o chestiune urbanistică. În această propunere răspunse Maria Teresia, scriind cu mâna proprie: „Sunt foarte mulțumită, că el cunoaște pe Brukenthal cum și eu îl cunosc. E mult dușmănit fiindcă eu îl disting¹⁾).

Însemnătatea lui Brukenthal trebuie studiată după scrisorile sale și cuvântările rostite de el și notate de contemporanii săi. Numeroasele memorii, petițiuni și rapoarte, cari ni s'au păstrat în arhivele vieneze și în arhiva Muzeului Brukenthal, sunt scrise cu mare erudiție și cu un deosebit talent de a înfățișa lucrurile clar. Cu mare iubire pentru adevăr și cu energie propaga ideile sale, încercând să-și realizeze planurile. Memoriile sale erau adeseori foarte întinse, adevărate opere științifice. Având cunoștințe vaste în domeniul istoric, redacta adevărate tratate, în care prezenta trecutul chestiunilor respective.

Când Iosif II plecă pentru prima dată în Transilvania, Brukenthal îi prezentă un tratat despre istoria constituțională a Transilvaniei²⁾.

În afară de aceasta trebuiesc amintite încă două tratate istorico-juridice, unul despre „pământul crăiesc”, altul despre sistemul de impunere³⁾. A compus și o mică istorie săsească din timpurile colonizării până în anul 1750.

Cât de capabil a fost, se poate vedea din faptul că a obținut posturi foarte însemnate, fără să fie catolic, păstrându-și cre-

¹⁾ Csaki, p. 21.

²⁾ Schaaser, p. 22.

³⁾ *Ibidem*, p. 43 și 66.

dința strămoșească luterană. Este singurul Sas, care a obținut postul de guvernator. E de mirat că Impărăteasa, de altfel intolerantă în ale credinței, îl proteja fără să țină seamă de confesiunea sa luterană.

Iosif II deși nu avea simpatie pentru Brukenthal, scrisese odată despre el: „Brukenthal este un om foarte talentat, om de știință, știe să scrie și e calm. Ar putea fi folosit la minister, îl împiedecă însă religia¹⁾).

Brukenthal respinse toate încercările de convertire, deoarece era luteran foarte convins, ceea ce dovedea cu participarea activă la viața bisericească și cu frecventarea regulată la serviciul divin de câte două ori pe săptămână²⁾).

Este de sine înțeles că cercurile Curții vieneze și-au dat silința să-l catolicizeze.

Episcopul Kerens din Wiener-Neustadt îi trimite o scrisoare, în care căuta să înfățișeze catolicismul ca o credință bine fundată, în toate chestiunile, pe cea luterană însă ca o credință bazată pe dogme discutabile și dubioase. Din răspunsul lui Brukenthal reiese că el era foarte bine informat în cele religioase și, pe baza cunoștințelor sale de dogmatică luterană, își apăra cu dibăcie credința³⁾).

Succesele pe care le-a avut Brukenthal în cursul vieții le datorește negreșit într-o măsură oarecare și figurii sale impunătoare. În tablourile, cari s'au păstrat, Brukenthal este înfățișat ca bărbat frumos, de statură înaltă și cu expresiune energică.

Ceea ce îl caracteriza în mod deosebit era sânguința sa mare și puterea de muncă.

Dacă urmărim istoria vieții lui Brukenthal putem constata strânsa legătură a carierei lui cu persoana Impărătesei Maria Teresia. În afară de impresiunea personală bună, simpatia Impărătesei pentru Brukenthal mai era întărită prin identitatea concepțiilor lor politice. Brukenthal era un aderent convins al

¹⁾ Csaki, p. 43.

²⁾ Teutsch, II, p. 249.

³⁾ Schuller G. A.: *Brukenthals Glaubensstreue*, p. 77—78.

sistemului teresian, care se îndrepta spre binele supușilor, fără să desființeze însă formele vechi, tradiționale ale vieții. Ca reprezentant al acestui sistem se menținu și sub Iosif II, deoarece acesta, deocamdată, nu avu cu cine să-l înlocuiască. Atitudinea lui Brukenthal în fața tuturor problemelor era bazată pe sistemul centralizator-absolutist. El își îndrepta atențiunea spre binele țării, respingând însă cu severitate orice încercare de reformă, care nu pleca dela Curte. O astfel de încercare o considera ca o rebeliune, dându-și toată silința să o suprimе numai-decât¹⁾.

Cu toate că, în general, căuta să păstreze instituțiunile transilvane, nu stăruia de loc pentru convocarea Dietei.

Prin iscusința sa a izbutit Brukenthal să țină în frâu pretențiunile nobilimii, atribuind nobililor cu influență posturile înalte. A înțeles să acorde posturi potrivite aceloră, cari aveau tendințe contrare Împăratului, înduplecând pe Împărăteasă a numi și câțiva calvinii în funcția de comiți supremi și reținând astfel pe nobili a se împotrivi prea mult curentului absolutist²⁾. Când Brukenthal se văzu silit să aresteze pe neastâmpăratul baron Wesselényi, el adresă Curții un raport, căutând să diminueze vina acestuia.

A căutat să aibă raporturi bune cu Domnul Munteniei, deoarece știa că acesta „dacă vrea ar putea să facă Sașilor atâta bine, cât a putut să le facă rău”. A ajutat cât putu pe Alexandru Ipsilanti (1774—1782), recomandând la Viena pe trimisul acestuia și promițându-i ajutor, când fii săi fugiră în Transilvania și nu intenționară să se mai întoarcă³⁾.

Evenimentul cel mai important din timpul lui Brukenthal a fost răscoala țăranilor români din anul 1784. În ochii lui Brukenthal problema țăranilor români era o chestiune socială și nu una națională. Cu ocaziunea numirii sale chestiunea urbarială

1) Schuller I. K.: *Maria Teresia u. Freiherr von Brukenthal*, p. 28.

2) Teutsch, II, p. 173.

3) Corespondența între Brukenthal și Ipsilanti, publicată de I. Lupaș în *Transilvania*, 1909, XL, p. 98—100.

i-a fost impusă ca una dintre cele mai importante obligațiuni oficiale. Sub președinția guvernatorului se întrunise o comisiune specială, menită să se ocupe de această chestiune. În anul 1775 proiectul unei reforme urbariale fu trimis la Curte. În anul următor Consiliul de stat se ocupă de el, înapoindu-l guvernului, ca să fie încă odată prelucrat. Brukenthal întorcându-se în anul 1777 din Viena, cu titlul de guvernator, se ocupă din nou de el, retrimițându-l după scurt timp, prelucrat din nou. La Curte însă proiectul acesta rămase uitat până în 1781. În anul acesta, conform unui ordin împăărătesc, Cancelaria aulică cercetă din nou proiectul, înapoindu-l iarăși lui Brukenthal cu observările ei.

Acesta întocmi împreună cu comisiunea urbarială un proiect nou, ținând seamă de observațiunile Cancelariei. Proiectul acesta rămase trei ani la Curte, fără ca Brukenthal să fi primit vreun ordin în această chestiune, cu toate că el rugase pe cale particulară pe vice-președintele Cancelariei aulice, Gheorghe Bánffy să grăbească expedierea. Ordinul de executare al reformei urbariale fu dat numai la sfârșitul anului 1784.

Era însă prea târziu; răscola izbucni, pricinuită de conșcripția pripită a generalului-comandant. În anul 1783 Împăratul călătorind prin Transilvania și văzând starea de lucruri dispuse întinderea zonei de graniță militară. În toamna anului 1783 avu loc, sub președinția lui Brukenthal, o consfătuire despre această chestiune, la care asistă, trimis din Viena, generalul Geneyne. În primăvara anului 1784 s'a constituit o comisiune specială, sub președinția lui Brukenthal, compusă din funcționari și ofițeri, (între ei și generalul-comandant Preiss), având misiunea să ia măsuri pentru reorganizarea granițelor și în mod deosebit pentru conșcripția militară. Cancelaria aulică împiedecă însă cu totul executarea planurilor acestei comisii, cerându-i totodată să se orienteze după granița militară croată, luând ca model statutul de organizare al acestei granițe, fără să fi alăturat însă acest statut.

Comisiunea nu și-a putut deci continua activitatea decât numai în luna Octomvrie, după ce sosiră actele necesare.

La 18 August 1784, însă, Brukenthal înștiință pe cancelarul

aulic Eszterházi despre adunarea țăranilor la Alba-Iulia. Ei se adunaseră din comitatele Alba de jos și Hunedoara și ar fi cerut să fie recrutați. Comisarul de războiu din Alba-Iulia îi chemase într'adevăr la oaste. Brukenthal însuși ceruse informațiile necesare dela comandantul trupelor și trimise comisari guvernamentali în ținuturile bântuite de răscoală. În ce privește conscripția el ordonase întreruperea ei imediată¹⁾.

După ce însă răsvrătirea a luat proporții mai mari, guvernatorul rugă pe generalul Preiss, să trimită patru companii de infanterie și o divizie de cavalerie în comitatul Hunedoara. Preiss răspunse însă că nu poate să pună în mișcare un număr atât de mare de soldați, fără învoirea specială a Consiliului Aulic de războiu.

Primind acest răspuns, Brukenthal scrisese că trebuie să lase în grija generalului să ia măsurile potrivite, cerând numai să fie înștiințat despre toate acțiunile militare. Brukenthal ordonă însă episcopilor români să liniștească poporul prin intervențiunea lor personală și prin circulări²⁾. Cam în același timp fu numit Mihail Brukenthal comisar guvernamental, cu misiunea, ca împreună cu episcopul ortodox Ghedeon Nichitici, să liniștească pe Români. La 8 Noemvrie guvernatorul, îngrijorat că Preiss nu va fi în stare să restabilească ordinea, propuse Împăratului să dea ordin pentru mobilizarea armatei din Ungaria împotriva răsculaților³⁾.

La 15 Noemvrie Iosif II trimise guvernatorului instrucțiuni amănunțite, privitoare la pacificarea țăranilor, cerându-i să ia măsuri severe și să-i osândească la moarte pe vinovați, cu scopul de a intimida pe țărani⁴⁾.

Brukenthal plănuia să se ducă personal în regiunile bântuite de răscoală, însă consilierii guvernamentali îl convinseră că

1) Scrisoarea lui Brukenthal dela 18 August reprodusă de Schaaser, p. 61.

2) Schaaser, p. 68.

3) *Ibidem*, p. 72.

4) *Ibidem*, p. 79.

prezența lui la ședințele guvernului era absolut necesară. În înțelegere cu generalul Pfefferkorn aduse la cunoștința răsculaților că vor fi iertați, dacă depun armele și predau pe șefii lor¹⁾.

Intr'un raport Brukenthal relevă în special participarea episcopului ortodox Nichitici la pacificarea Românilor. Având o aversiune deosebită pentru cruzimi, guvernatorul încercă să împiedece, pe cât se putea, vărsarea de sânge; intersize cu desăvârșire tribunalului din Hunedoara, care pedepsise cu moartea 34 de inculpați decapitându-i, să continue cu astfel de cruzimi²⁾.

După ce comisarul imperial, contele Anton de Iancovich, fu însărcinat, în ziua de 13 Decembrie 1784, cu potolirea răscoalei, misiunea guvernului în această chestiune se reduse la rolul de supraveghere³⁾.

După părerea Impăratului vinovat de această răscoală era generalul-comandant Preiss, care nu colaborase îndeajuns cu guvernului și care nu împiedecase recrutarea prea pripită.

Din raportul lui Brukenthal reiese o adâncă milă pentru soarta iobagilor români, numindu-i „oameni nefericiți” (unglückselige Menschen)⁴⁾.

La 1 August 1785 Brukenthal raportează că a dat ordin comitatelor Alba, Cluj și Hunedoara de a opri definitiv toate prigonirile contra Românilor⁵⁾.

Deși guvernatorul își puna toate puterile în serviciul națiunii sale, totuși n'a fost nedrept nici față de celelalte națiuni.

În ce privește pe Români Brukenthal și-a dat seama de puterea etnică a acestui popor. În raportul său despre situațiunea pământului trăiesc scria: „În comitatele și scaunele săsești au degenerat multe sate săsești, locuitorii fiind stârpiți și înlăturați de Valahii în creștere; cei puțini rămași sunt atât de decăzuți, încât abia își mai înțeleg limba și îndepărtându-se de rânduiala

¹⁾ Schaaser, p. 82—83.

²⁾ *Ibidem*, p. 85.

³⁾ *Ibidem*, p. 91.

⁴⁾ Schaaser, p. 79.

⁵⁾ I. Lupaș, *Răscoala țărănilor*, p. 179.

casnică a strămoșilor, ei devin mai răi și de mai puțin folos decât Valahii¹⁾).

Totuși nici din vorbele, nici din faptele lui Brukenthal, nu reiese nici o dușmănie față de poporul român.

O amintire durabilă a activității lui Brukenthal este palatul clădit de el la Sibiu în stilul timpului și grădinile înființate la marginea orașului. Palatul lui era un centru al societății sibiene și cu timpul deveni un însemnat centru cultural al țării.

În casa sa se strângea în fiecare seară societatea bună și de două ori pe săptămână erau acolo concerte²⁾).

De relevat este activitatea lui de pasionat colecționar, care izvora din interesul său multilateral. Palatul spațios i-a dat posibilitatea să-și satisfacă această ambiție. Ceea ce a rămas mai de preț, e biblioteca sa. Urmărind rezultatele științifice în toate materiile, își procura cărțile recente. Aproape toate publicațiunile importante din veacul al 18-lea se găsesc în biblioteca lui. Biblioteca a crescut în așa fel, încât Brukenthal se văzu nevoit să angajeze un bibliotecar, anume pe Samuil Hahnemann, vestitul „homeopat”. Într-o arhivă particulară dispuse adunarea tuturor actelor importante, privitoare la familia sa. Având un interes viu pentru artă, colecționează cu pasiune tablouri. Multe din aceste tablouri i-au fost dăruite de înalta sa protecție. În afară de acestea, adună stampe, monete și antichități. În special pe terenul numismatic avea vaste cunoștințe. Până astăzi, atât colecțiunile cât și biblioteca, stau la dispozițiunea tuturor³⁾).

Brukenthal era socotit de contemporanii săi ca unul dintre cei mai bogați oameni din Transilvania. Ca guvernator primea un salariu de 24.000 fiorini. Multe cadouri din partea Împărătesei îi sporiră averea⁴⁾. La moșia sa din Avrîg clădi un castel cu un parc frumos, unde petrecea în timpul verii. Ca feude fiscale avea în districtul Făgărașului comunele Sâmbăta de jos, Scorei și

1) Răspunsul lui Brukenthal la raportul lui Kornis, cf. Schaaser, p. 38—43.

2) Schaaser, p. 119.

3) Csaki M.: *Das Baron Brukenthalische Museum*, p. 63—71.

4) *Ibidem*, p. 30.

Ucea. El se interesa personal de administrațiunea moșiilor sale, îngrijind să fie aci aplicate cele mai noi metode în domeniul agriculturii și al creșterii vitelor.

Cu soția sa Sofia, născută Klockner, trăi o viață fericită, din 1745 până la 1782. La 15 Mai 1782 ea muri pe neașteptate, lovită de apoplexie, pe când era la un ospăț în casa generalului-comandant baron de Preiss. Brukenthal avu cu ea un singur copil, care muri în vârstă fragedă¹⁾.

Până la sfârșitul vieții sale n'a fost cruțat de învinuiri din partea celor, cari îl dușmăneau din cauza personalității sale distinse. În mai multe rânduri a fost tras la răspundere în mod supărător și odată i s'a cerut chiar să dea socoteală despre înmulțirea bogățiilor. Cercetările s'au terminat în favoarea guvernatorului, dar totuși i-au cauzat neplăceri²⁾.

Cu toate că se retrăsese de tot din viața politică, a urmărit cu interes evenimentele, mai ales cele referitoare la națiunea sa. El căută să folosească întotdeauna Națiunii sale, mai cu seamă cu legăturile personale, pe care le avea în cercurile Curții vieneze.

În ultimii ani ai vieții sale trăia foarte singuratic, prietenii săi de odinioară fiind decedați. Nu mai putea să înțeleagă generația nouă³⁾.

La 3 Ianuarie 1802 Brukenthal își făcuse testamentul. Moșiile și averea sa o lăsă unui nepot. Pentru îngrijirea și sporirea colecțiilor sale fixă o sumă de 36.000 de fiorini și decise ca, în caz de stingere a familiei sale, toate colecțiile să fie trecute sub oblăduirea bisericii luterane din Sibiu⁴⁾.

Brukenthal muri la 9 Aprilie 1803, în etate de 82 ani, la Sibiu, unde a și fost îngropat în biserica luterană.

El a avut, dintre toți guvernatorii Transilvaniei, cea mai mare importanță politică și culturală. Evenimentele politice transilvane din epoca Mariei Teresia sunt în strânsă legătură cu per-

¹⁾ Schaaser, p. 125.

²⁾ Heidendorff, p. 283.

³⁾ Teutsch, II, p. 423.

⁴⁾ Schaaser, p. 139.

sonalitatea sa. Colecțiunile sale amintesc până astăzi, în mod vizibil, importanța lui activitate culturală.

GHEORGHE BÁNFFY

Guvernator
(1787—1822)

Gheorghe Bánffy de Losoncz e primul care continuă, după un interval de aproape un sfert de secol, șirul guvernatorilor de origine etnică maghiară.

Cu tot dreptul poate fi considerat ca figura cea mai de seamă dintre guvernatorii de viță maghiară, ocupând postul acesta timp de 35 de ani, deci mai mult decât toți ceilalți guvernatori, și luând parte activă la toate evenimentele din această epocă. Pe de o parte era funcționar conștiincios, care executa toate poruncile plecate dela cancelaria aulică, pe de altă parte avea însă o voință proprie creatoare, în măsură să influențeze mersul treburilor din Transilvania.

E al doilea guvernator din această familie, fiind strănepotul primului guvernator Gheorghe Bánffy, însă cu mult mai talentat și mai zelos decât acesta¹⁾.

S'a născut la 24 Decembrie 1747 la Simeria, în județul Hunedoara. Era fiul contelui Dionisie Bánffy și al contesei Agnes Barcsai. Tradiția spune că s'ar fi petrecut la nașterea sa diferite întâmplări miraculoase, care au fost interpretate ca semne prevestitoare pentru măreția sa carieră. Fiind foarte talentat, tatăl său îl trimise la institutul „Teresianum” în Viena, să se prepare pentru cariera de funcționar. Împărăteasa Maria Teresia a dat o atenție deosebită acestei fundațiuni și s'a îngrijit de elevii, cari au învățat acolo²⁾.

¹⁾ Despre primul guvernator Gheorghe Bánffy, cât și despre familia Bánffyștilor vezi lucrarea D-lui R. Kutschera: *Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774*.

²⁾ Wurzbach, II, p. 143—144.

Un discurs al tânărului Bánffy atrage atenția Impărătesei, care începe să-l favorizeze în toate privințele, punându-l să lucreze ca stagiar la Cancelaria Aulică transilvană, la Camera Aulică și la Consiliul de Stat, unde se simțea atras de activitatea vestiților consilieri de Stat, Borié și Gebler. În anul 1771 fu numit consilier pe lângă guvernul din Moravia și Silesia. Întorcându-se în țară ocupă postul de consilier la tezauriatul transilvan. La 1777 fu numit comite suprem al comitatului Cojocna și Directorul colegiului iezuit din Cluj. La 1781 era consilier al guvernului transilvan. Iosif II, unind Cancelaria Aulică transilvană cu cea maghiară, numește pe Bánffy vicecancelar al acestui for, acordându-i titlul de „Kammerherr”. În această calitate însoțește pe Impărat în călătoria sa prin Transilvania, cu care prilej îi dobândește încrederea¹⁾.

La 9 Ianuarie 1787 guvernatorul Brukenthal fiind scos din serviciu, Bánffy e numit guvernator în locul lui²⁾. La 18 Martie 1787 noul guvernator depune jurământul în fața Impăratului, care îl reține câțva timp la Viena, spre a-i putea da ordinele necesare³⁾.

La 15 Martie generalul comandant Fabris primește ordinul să instaleze pe noul guvernator, însă fără să facă multă vâlvă⁴⁾.

Înainte de a pleca din Viena Bánffy rugă pe Impărat să-i permită a se prezenta ori și când la Viena fără autorizație specială. Impăratul îi acordă numai decât acest drept, promițându-i că-l va primi oricând în audiență⁵⁾.

La 21 Maiu 1787 Bánffy e instalat în mod solemn, însă fără convocarea deputaților⁶⁾.

Conform tendinței lui Iosif II de a elimina toate puterile

¹⁾ Wurzbach, II, p. 144; Hornmayr sub „Bánffy” și *Oesterreichische Nationalencyklopedie*, V, p. 179.

²⁾ Hermann, II, p. 105.

³⁾ *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1906, XXXIII, p. 512.

⁴⁾ Cons. de Stat, Rezoluția Augustana, 15 Martie 1787.

⁵⁾ Cons. Aulic de răs., 1787—35—4.

⁶⁾ *Ibidem*, 1787—35—10.

tradiționale din Transilvania, noul guvernator își începe activitatea sa fără vre-o incuviințare din partea Dietei¹⁾.

S'a pus întrebarea din partea Cancelariei Aulice, dacă numirea poate fi considerată ca o înaintare în rang. Consiliul de Stat a fost de părere că rangul de guvernator e mai înalt decât cel de vicecancelar. Iosif II însă decide că în cazul acesta nu poate fi vorba de înaintare și deaceia Bánffy nu trebuie să plătească taxa de avansare („Charaktertaxe")²⁾.

În felul acesta Iosif II micșora însemnătatea titlului de guvernator, luându-i splendoarea din timpul domniei mamei sale. Guvernatorul nu mai era strălucitul reprezentant al Împăratului, care merita aproape aceeași venerație ca Împăratul însuși, ci era numai un înalt funcționar împărătesc.

Ajungând în Transilvania, Bánffy începu cu multă energie noua sa activitate. Cu învoirea imperială înlocuește o parte a personalului guvernamental. Rudei sale, Lupu Bánffy, îi acordă postul de tezaurariu și de vice-președinte al guvernului, iar pe bătrânul consilier sas, Eder, îl scoate la pensie³⁾.

Era o epocă grea cea în care guvernatorul Bánffy intra în funcțiune. Iosif II încerca să dărâme în Transilvania toate instituțiile istorice, care îi păreau învechite. Din țările apusene începeau să se strecoare tendințele de liberalism, care anunțau transformări adânci. În Transilvania toate straturile sociale așteptau cu nerăbdare o nouă epocă. Națiunile privilegiate erau foarte nemulțumite cu reformele lui Iosif și plănuiau, chiar când Bánffy sosi în Transilvania, o nouă acțiune de împotrivire. Fruntașii celor trei „Națiuni" se înțelesesă între ei să facă o petiție, adresată Împăratului, cu toate plângerile („gravamina"). Se gândeau, ca într'o petiție comună să înfățișeze plângerile privilegiaților, iar fiecare „Națiune" să prezinte într'o petiție specială plângerile ei⁴⁾.

În vara anului 1788 se adunară fruntașii nobilimii și ai Se-

1) *Ibidem*, 1787—35—10—20.

2) Cons. de Stat, 2928/1787.

3) Cons. Aulic de răs., 1787—35—4.

4) Teutsch, II, p. 307.

cuilor în casa baronului Dietrich la Sibiu și iscălirea o cerere scrisă într'un ton foarte violent. Nu se știe în ce măsură era Bánffy înțeles cu ei. În orice caz, în ziua adunării el nu se afla la Sibiu, ci era undeva la o moșie. Cu toate că Sașii nu terminaseră cu redactarea plângerii, celelalte două națiuni o prezentară.

Din notițele făcute de Bánffy reiese, clar, simpatia sa pentru interesele petiționarilor¹⁾. Împăratul înspăimântându-se ceru informații dela Bánffy. Acesta răspunse, că n'a primit personal petiția, și că dojenise pe toți funcționarii cari au iscălit-o²⁾. Petiția aceasta, ca și cea a Sașilor, rămase fără rezultat, era însă și ea o contribuție însemnată la acțiunea de împotrivire față de Iosefinism. Bánffy a arătat prin atitudinea sa o prudență considerabilă și un tact politic, fiind în stare să sprijine cererile națiunilor privilegiate, fără să calce datoria sa de funcționar imperial.

În toamna anului 1789 Iosif II numi o comisie specială, însărcinată să facă propuneri, cum să se înlăture nemulțumirea observată în toate părțile Monarhiei. Bánffy, numit și el membru, propune anularea tuturor reformelor, cari au provocat nemulțumirea. După restabilirea Constituției, începe o nouă epocă de activitate politică în Transilvania. Noul Împărat, Leopold II, promite că va domni în colaborare cu „națiunile” privilegiate.

Prima dietă fu convocată pentru Decemvrie 1790. Luând în considerare dorințele nobilimii maghiare și ale guvernatorului, se alege Clujul ca loc de convocare. Fără învoirea Împăratului și împotriva voinței generalului comandant, Bánffy dădu ordin a se transporta arhiva guvernului la Cluj, ca să aibă la dispoziție toate actele. Cu arhiva se mutară și funcționarii, deocamdată numai pe timpul Dietei. Bánffy însă, având moșiile sale în ținutul Clujului, iar nobilii, având antipatie pentru orașul Sibiu, reușesc să mențină guvernul la Cluj³⁾. La 28 Octomvrie 1790 guvernul comunica magistratului sibian că s'a mutat la Cluj⁴⁾.

¹⁾ Hock-Biedermann, p. 203.

²⁾ Teutsch, II, p. 310.

³⁾ *Ibidem*, II, p. 335.

⁴⁾ Act. magistrat. Arh. din Sibiu, 8645/1790.

Această strămutare a guvernului, cât și Dieta următoare au fost un succes pentru naționalismul maghiar. Bánffy, cu toate că fusese numit fără învoirea „națiunilor” privilegiate, reuși să câștige în timp de trei ani, atât simpatia țării, cât și pe cea a Curții¹⁾.

Era un semn bun că Dieta îl alegea ca guvernator, dând astfel activității sale o bază legală.

Bánffy a înțeles să înlăture toate obstacolele, create de faptul că guvernatorul și guvernul nu erau aleși de către deputații țării²⁾.

La 16 Mai 1791 se făcu instalarea sa sărbătorească și se luă jurământul guvernatorului³⁾.

Dieta aceasta a avut uneori un caracter foarte turbulent. Bánffy a reușit însă întotdeauna să liniștească spiritele. El plecă la Viena cu hotărârile Dietei, împreună cu o Deputațiune⁴⁾. Hotărârile au fost confirmate de către noul Împărat Francisc I. Monarhul având multă încredere în talentul lui Bánffy, îi permitea să-i adreseze direct ori și când scrisori particulare, fără ca ele să treacă prin diferitele oficii. Orice eveniment mai important putea să-i fie comunicat de către acesta fără nici o ezitare și numai după aceea să facă raportul oficial la Cancelaria Aulică. Numai consilierul secret al Împăratului, contele Coloredo, citea aceste scrisori, răspunzând în numele Împăratului. Din această corespondență reiese clar atitudinea lui Bánffy față de toate problemele transilvane, cât și activitatea lui⁵⁾.

El își exprimă părerea, ca toate măsurile să fie luate astfel, încât ele să nu neliniștească din nou „națiunile” privilegiate, însă nici să nu compromită autoritatea imperială. Convocarea dietelor, din când în când, e o nevoie indispensabilă și singurul mijloc de a guverna pe baza legii. Atunci dietele vor înlătura orice neîncredere și neastâmpăr din partea nobilimii maghiare

¹⁾ Hormayr, II, p. 337.

²⁾ Cons. de Stat, Referatul Cancelariei Aulice, 149/1791.

³⁾ *Ibidem*, 2353/1791.

⁴⁾ Hermann, II, p. 305.

⁵⁾ „Kaiser Franzakten”, Convolut „Bánffy”, Nr. 78.

și vor pune temelie pentru o guvernare pașnică. Numai elementele cele mai turbulente trebuiesc scoase din țară.

Mai propunea următoarele: Conducătorul opoziției, baronul Nicolae Wesselényi, să nu mai fie primit în Dietă și protonotariul Türi să fie mutat la Viena. Toată activitatea politică trebuia să se bazează pe nobilii credincioși Impăratului. Familiile acestor nobili să fie protejate și dintre membrii lor să se recruteze funcționarii înalți. Familiile cele mai potrivite pentru posturi însemnate ar fi fost, după părerea lui, următoarele: Kemény, Beldi, Teleki și Bethlen.

O mare primejdie pentru liniștea țării este, zicea el, strecurarea ideilor naționale franceze. Din acest motiv trupele, cari au luptat în Franța și cari fuseseră influențate de ideile noi, să nu fie readuse în țară, ca nu cumva să izbucnească o turburare¹⁾. Din acelaș motiv a stăruit la Curtea din Viena (24 Aprilie 1794) să fie opriți scriitorii Ioan Piuariu Molnar și Paul Iorcovici să răspândească gazete românești printre locuitorii Transilvaniei, căci ideile prea periculoase ale libertății franțuzești — „perniciosissima libertatis gallicanae principia” — se răspândesc foarte repede și pot tulbura mintea cetățenilor²⁾.

Bánffy și-a consacrat întreagă puterea pentru menținerea ordinii și liniștei. Cu multă grijă el a supravegheat toate mișcările și curențele, spre a fi în stare să înăbușească chiar dela început ori ce împotrivire.

Când niște grănițeri români din comitatul Hunedoara provocară o mică turburare, Bánffy muștră pe funcționari, învinuindu-i că nu procedaseră destul de sever și energic³⁾.

Intr'adevăr Bánffy a reușit să păstreze liniștea în țară, cu toate că ideile revoluționare se strecuraseră pretutindeni.

Timpul dela 1790—1795 a fost o epocă de mare activitate

1) Scrisoarea dela 4 Iunie 1792, „Kaiser Franzakten“.

2) I. Lupaș, *Cea mai veche revistă literară românească*, în *Anuarul Inst. de Ist. Naț.*, Cluj, 1 și Idem, *Istoria Unirii Românilor*. (Ed. II, București, 1938, p. 215—216.

3) Cons. de Stat, 1369/1793.

politică din cauza multelor diete, cari s'au ținut în acest interval (1790, 1791/92, 1794/95).

O chestiune mult discutată la Dietă și foarte dificilă era cea a recruților. Bánffy și-a dat silința să mulțumească cererile Împăratului, care avea nevoie de subsidii și de soldați din cauza războaielor cu Franța, îndemnând cu succes pe magnati, să dea de bună voie mijloacele cerute. Cancelaria Aulică îi trimite expresia „Prea Înaltei mulțumiri” printr'un bilet special¹⁾. Cu toate acestea Camera Aulică se plânge că nobilii ar fi făcut numai promisiuni²⁾.

În anul 1794 Bánffy raportează despre două centre de împotrivire și cere concentrări de trupe: Printre Secui și nobilimea mică s'ar fi observat semne de o eventuală revoltă. Secuii, în deosebi, ar fi nemulțumiți de plecarea trupelor din Transilvania și întrebuițarea lor în războiu. Un al doilea focar de primejdie se găsea în județul Hunedoara printre grănițerii români, cari erau nemulțumiți că trebuiau să lupte pentru interese străine. Bánffy n'a reușit să constate de unde s'au strecurat și printre Români idei revoluționare. Nu vrea să discute însă cu grănițerii nemulțumiți, ca să nu diminueze autoritatea imperială³⁾. Părerea lui era că ar fi mai bine să se desființeze regimentele de graniță, pentru a se înlătura un focar de tulburări⁴⁾.

Anul 1795 e caracterizat printr'o deosebită activitate politică. Dieta, care se întrunise în Octomvrie 1794, era să fie dizolvată la 20 Februarie 1795. Bánffy însă reușește să înduplece pe Împărat s'o prelungească, până ce se vor fi discutat toate chestiunile⁵⁾. Despre această Dietă relatează Bánffy la Curte: Între deputații țării se observă tendințe de a se realiza o mai mare independență a Dietei, așa încât și hotărârile nesancțio-

1) Cons. de Stat, Referatul Cancelariei Aulice din 30 Octomvrie 1793, 4045/1793.

2) Cons. de Stat, 3932/1794.

3) „Kaiser Franzakten“, Convolut „Bánffy“, Nr. 10.

4) Scrisoarea către Coloredo, dela 4 Iunie 1794, „Kaiser Franzakten“.

5) *Ibidem*, dela 1 Februarie 1795

nate să aibă valabilitate. O broșură cu idei revoluționare circula printre deputați. Bánffy însărcină pe contele Iosif Teleki și pe judecătorul Cserei să întocmească un răspuns la această broșură. În general nobilimea înaltă e mai moderată, numai nobilimea mică vrea să restrângă drepturile Împăratului. Secuii sunt liniștiți, însă așteaptă cu nerăbdare diferitele reforme. Sașii, lăsați în pace, păstrează întotdeauna disciplina¹⁾.

Pe baza acestui raport, Bánffy primește ordinul să urmărească cu atenție toate mișcările, să asculte pe Turi, conducătorul nemulțumiților și să colaboreze cu comandantul militar²⁾.

Din raportul dela 27 Aprilie 1795 al guvernatorului reiese că se executaseră toate ordinele amintite.

Printr'un oarecare Alexiu Török, Bánffy reuși să facă constatări importante despre organizarea unei societăți secrete în Transilvania. Se găsisse și o listă a membrilor, cari se recrutau mai ales din rândurile nobilimii mici, în primul rând luterani. Societatea avea intenția să introducă principiile egalității, să facă reforma țărănească (urbarială), să întemeieze o armată națională („Nationalmilitz”) și să organizeze confiscarea tuturor moșiilor bisericești. Societatea a intrat în relații cu Convențiunea franceză, vrând să introducă chiar și noul calendar francez³⁾. În felul acesta Bánffy îngrijea de liniștea țării.

Prin această atitudine a sa Bánffy a contribuit mult ca ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea să treacă fără turburări prea mari pentru Transilvania.

Cu toate că el s'a împotrivit, pe de o parte tuturor tendințelor de neascultare față de ordinele împărătești, a intervenit, pe de altă parte, și în favoarea țării. Astfel știa cu mare talent să trăgăneze chestiunea subsidiilor pentru războiu și să accentueze că Dieta e singura instanță, care poate să acorde astfel de subsidii⁴⁾.

1) Cons. de Stat, 708/1795.

2) *Ibidem*, 1023/1795.

3) *Ibidem*, 1714/1795.

4) *Ibidem*, 323/1797.

La sfârșitul anului 1800 se răspândi șovonul, că țărani români din județul Zărandului ar plănuî o mare răscoală împotriva nobililor maghiari. Ziua fixată pentru răscoală ar fi fost 14 Decembrie. Bánffy aflându-se chiar atunci la Viena, constată repede că acest șovon a porsces dela funcționarii județului, cari s'au speriat de câțiva soldați concediați, cari au răspândit ideea revoluționară. În realitate însă nimeni nu se gândise la o răscoală. Bánffy reuși să împiedece în ultimul moment măsurile militare plănuite, care ar fi provocat multă neliniște. El însărcină pe lociitorul său, contele Kemény, să liniștească pe locuitori. Într-o scrisoare specială Împăratul lăudă atitudinea energică a guvernatorului¹⁾.

Urmează o epocă mai liniștită atât în domeniul politic, cât și în viața lui Bánffy. În anul 1803, atins de o boală grea, aproape un an a fost nevoit să nu lucreze. În acest timp fu înlocuit cu Mihail de Brukenthal²⁾.

După un an, continuă munca cu aceeaș râvnă. Energia și activitatea erau însușirile cele mai distinse ale acestui guvernator.

Teutsch îl descrie după cum urmează: „Cine l-a cunoscut, i-a lăudat inteligența și prudența, cumpătarea și liniștea, cultura și iubirea de oameni”³⁾.

Având multă experiență, era foarte sever în ale serviciului, supraveghînd cu atențiune lucrările guvernului. Insușirile sale au fost apreciate atât la Curte, cât și de țară. Lucrând mult, a fost o fire foarte tăcută. Despre el spunea legenda, că nu a răsnioidată afară de o singură excepție⁴⁾.

În domeniul vieții politice a fost foarte dibaciu. Cu mare talent a știut să prezideze adunările și să mențină ordinea necesară la desbateri⁵⁾.

După tată, care a trecut la catolicism, a fost catolic. Se

¹⁾ Cons. de Stat, 4050/4051/4142/4143/1800.

²⁾ *Ibidem*, 1133/1803.

³⁾ Teutsch, II, p. 339.

⁴⁾ Friedenfels, I, p. 34.

⁵⁾ *Ibidem*, I, p. 23.

spune despre el, că ar fi fost bun creștin¹⁾. Din corespondența cu fiul său, Francisc, reiese cât de înrădăcinată era firea lui în cele ale religiei²⁾.

Făcându-și studiile la Viena și practicând în țări germane, era om de cultură germană. S'a îmbrăcat aproape numai în haine nemțești, vorbea exclusiv nemțește, chiar și când i se adresa cineva ungurește. Când s'a răspândit însă curentul de naționalism maghiar accentua și Bánffy mai mult originea sa maghiară³⁾.

Avea interese foarte diferite. Astfel avea și cunoștințe strategice, ceea ce reiese dintr'un raport în care înfățișează ideile sale despre apărarea țării în caz de războiu⁴⁾.

Curtea apreciind activitatea lui Bánffy, i-a acordat tot felul de onoruri. La 3 Mai 1789 primi titlul de voevod al Transilvaniei⁵⁾. La 1792 i se acorda „Marea Cruce” a ordinului Sf. Ștefan și la 1810 cea a ordinului Leopoldin⁶⁾.

Curtea avea mare încredere în el. În anul 1812, când se ivise primejdia invaziunii rusești, primi titlul de comisar imperial plenipotențiar cu deplină împuternicire⁷⁾.

Influența mare a lui Bánffy în toate treburile țării se poate explica și prin faptul că a fost francmason. La 17 Februarie 1777 e primit ca „frate ucenic” în loja „Sf. Andrei la cei trei nuferi” din Sibiu⁸⁾. După câțiva ani devine cavaler „eques a Framea” și la 1784 îl găsim în fruntea tuturor francmasonilor din Transilvania („Provinzialgrossmeister”), în care funcțiune a rămas până la dizolvarea lojelor francmasonice, în anul 1790⁹⁾.

1) Hormayr, p. 328.

2) Arhiva Banfiesților, Muz. Ardelean, Cluj, Cutia 1237, F, Fascicolul 8.

3) Teutsch, II, p. 344.

4) Cons. de Stat, 363/1818.

5) *Ibidem*, 1481/1789.

6) Hormayr, p. 336.

7) Friedenfels, I, p. 23.

8) *Archiv d. Vereins f. sieb. Landeskunde*, 1875, XII, p. 459.

9) *Ibidem*, p. 495.

Atitudinea sa față de problemele politice transilvane se oglindește bine în cuvântarea rostită în fața Dietei dela 1790. El spunea: „E greșită opiniunea, că cine e patriot bun, nu poate fi devotat al Curții, și, invers, cine e devotat Curții, nu poate fi bun patriot. Chiar dimpotrivă, cine vrea să știe cum trebuie să-și manifeste iubirea de patrie, trebuie să fie un devotat al Curții. Devotamentul față de Curte și patriotismul, mai cu seamă sub un Monarh bun, nu sunt în contrazicere. Ambele sunt făuritorii lanțului de aur, care leagă în chip de nedespărțit inima Monarhului cu a țării”¹⁾.

Această sinteză politică — iubirea de țară și de Monarh — e caracteristică pentru activitatea sa politică. A reușit să echilibreze interesele țării cu ale Monarhului. Baza legăturii dintre Monarh și Transilvania era, după părerea guvernatorului, Diploma Leopoldină. De aceea toate instituțiunile fixate de ea îi păreau inviolabile. Toate măsurile importante trebuiau să fie luate în Dieta țării și numai Dieta urma să fixeze și să repartizeze impozitele²⁾. Chiar și ordinele imperiale trebuiau să fie date în înțelegere cu deputații³⁾.

În anul 1809 Curtea învinovățește „națiunile” că ele s’au împotrivit Împăratului, într’o ședință a Dietei, în care au cerut anularea unui ordin împărătesc, care prevedea serviciul militar obligatoriu pentru nobili și un impozit nou pentru Secui. Bánffy scrie însă că Dieta nu s’a împotrivit, ci că a protestat numai împotriva unui ordin ilegal, conform Diplomei Leopoldine. După textul acestei diplome ar fi necesară numirea unui general pentru trupele țării, din rândurile Ardelenilor⁴⁾. Protestul acesta energic nu a rămas fără rezultat. Consiliul de Stat, examinând chestiunea, constată că planurile guvernatorului sunt temeinice și descrie pe Bánffy ca un „om cu experiență și venerabil”⁵⁾.

Dar și în chestiuni politice Bánffy avea părerile sale origi-

1) Wurzbach, II, p. 143—144.

2) Cons. de Stat, 2145/1722.

3) Raport particular către Împărat, „Kaiser Franzakten“.

4) Cons. de Stat, 405/1810.

5) *Ibidem*, 745/1810.

nale. În timpul războiului împotriva Franței el scria contelui Colorado: „O pace puțin glorioasă e preferabilă unui războiu glorios”. Cu modestie adaugă, însă, că astfel de chestiuni trec peste orizontul lui¹⁾.

În anul 1808 Bánffy, ca toți ceilalți guvernatori, a primit ordinul să facă un raport despre situațiunea generală a Monarhiei. Raportul acesta, izvorând din cunoștințe temeinice, se compune din 129 de pagini. La început accentuiază, că nu poate să aibă o privire generală asupra celorlalte părți ale Monarhiei. Cea mai mare primejdie pentru existența acestui Stat era întinderea lui prea mare. Sunt prea multe națiuni și prea mare variație în chestiunile de drept. Mersul afacerilor este prea încet și complicat și adeseori se ivesc conflicte între diferitele oficii. Ar trebui sporite competențele tuturor guvernatorilor Monarhiei, spre a putea realiza un sistem de guvernare mai unitar. Șeful unei țări să fie autorizat să numească pe toți funcționarii. În fiecare an să se prezinte toți guvernatorii la Viena, ca să dea socoteală de administrația lor.

Comisarii regali și consilierii de Curte să facă multe călătorii.

În ce privește, în special, situațiunea din Transilvania, ar fi de remarcat multe neajunsuri economice. De exemplu: masa mare a banilor de hârtie, salarii prea mici pentru funcționari, prea multe furnituri pentru armată și prețul prea urcat pentru sare. Tratarea treburilor judecătorești este prea lungă. Drumul acestor treburi se prelungește și mai mult prin faptul că există posibilitatea apelării la Curte. Spre a scurta tratarea afacerilor judecătorești, guvernul ar fi trebuit să devină ultima instanță în toate procesele.

Acest raport dovedește cât de bine a cunoscut Bánffy problemele grele ale Statului. Nu a ezitat să intervină pentru o guvernare descentralizatoare, prin care ar fi crescut însemnăta-tea postului său²⁾.

¹⁾ Scrisoarea către Colorado dela 26 Mai 1794, „Kaiser Franzakten“.

²⁾ Cons. de Stat, 69/1812.

El a încercat cu toate mijloacele posibile să sporească însemnătatea guvernului, în mod indirect deci și puterea sa proprie. Primul fapt în această direcție a fost mutarea guvernului dela Sibiu la Cluj. A reușit să se opună cu succes tuturor încercărilor de a readuce guvernul la Sibiu. În anul 1798 Consiliul Aulic de războiu se arăta mulțumit cu această mutare¹⁾. Trei ani după aceea începu o adevărată campanie la Curtea imperială, spre a readuce guvernul la Sibiu. Comandantul militar din Sibiu interveni energic la Curte, arătând că toate chestiunile s'ar deslega mai repede, dacă guvernul ar fi la Sibiu. Consiliul de stat se ocupă de această problemă. Majoritatea consilierilor de Stat, împreună cu Arhiducele Carol, votară pentru mutarea guvernului dela Cluj la Sibiu²⁾. Dar și Bánffy trimise un raport, înșirând în mod amănunțit toate avantajele Clujului. Consiliul amânând tratarea acestei chestiuni, n'a luat nici o hotărâre definitivă, așa încât guvernul a putut rămâne la Cluj până la revoluția din 1848/49³⁾.

La 30 Aprilie 1800 Bánffy a prezentat la Curte un proiect privitor la „Reorganizarea activității guvernului transilvan”. Proiectul avea scopul să mărească rolul guvernatorului. Propunerile erau în linii largi următoarele:

1. Guvernatorul să aleagă pe toți funcționarii pe răspunderea proprie;
2. Ori și când să-i stea la dispoziție armata;
3. Să poată permite Românilor neuniți clădirea de biserici;
4. Numai pentru executarea lucrurilor celor mai importante să fie nevoie de consimțământul Curții;
5. Posibilitatea apelării la Curte să fie restrânsă la lucrurile cele mai importante.

Bánffy a intenționat prin acest plan să evite drumul foarte lung ce trebuia să-l facă fiecare act, trimis la Curte, până la înapoierea sa cu răspuns⁴⁾.

¹⁾ Cons. de Stat, 439/1798.

²⁾ *Ibidem*, 2327/1801.

³⁾ *Ibidem*, 1786/1810.

⁴⁾ *Ibidem*, 1413/1800.

Adeseori se plângea Bánffy, că guvernul avea prea puțini funcționari, explicând astfel trăgănarea treburilor. Cele două secții ale guvernului — senatul politic și cel judecătoresc — cari lucraseră separat sub Iosif II, au fost reunite după moartea lui.

În anul 1819 bătrânul guvernator se plângea, că din cauza lipsurilor de organizare nu poate termina cu marele număr al chestiunilor și nu poate prezenta un plan mare și amănunțit de reorganizare. Spre a putea îndeplini rolul său de guvernator („directorul suprem al Statului din marele Principat”), cerea să se revină la împărțirea guvernului („Staatsdirektion”) în senat politic și în unul judecătoresc. Cerea să se înmulțească personalul guvernamental și să numească încă 4 consilieri. Cancelaria Aulică aprobă planul acesta, fără să consimtă însă, din motive financiare, la sporirea numărului de funcționari. Consiliul de Stat, împotrivindu-se și el la înmulțirea personalului, acordă însă lui Bánffy, din cauza bătrâneței sale, doi vice-președinți ca ajutor. Planul lui Bánffy însă rămase neexecutat¹⁾.

Vorbind despre nobilimea mică Bánffy accentuiază că ea, în general, n'are „reavoință” și că este nevoie să se procedeze cu cea mai mare severitate numai împotriva unor elemente turbulente²⁾.

Din partea partidului radical maghiar a fost mereu dușmănit. În anul 1794 a fost numit chiar „trădător de patrie”³⁾.

Cunoscând în amănunțime problemele și soarta Românilor transilvăni, atitudinea sa față de ei rămâne obiectivă. Cu prilejul „răscoalei” susnumite din județul Zărandului, el scria că vina nu trebuie căutată la țăranii români, ci la funcționari, cari au provocat turburare prin atitudinea lor neînțeleaptă.

Cunoștea chiar și problema bisericească a Românilor. La 1796 se împotrivi să fie un Sârb noul episcop ortodox, spunând că numai episcopii români vor fi iubiți de credincioși⁴⁾. Căutând

1) *Ibidem*, 320/1819.

2) Raport din 26 Mai 1794, „Kaiser Franzakten”.

3) Cons. de min., 2145/1822.

4) Cons. de Stat, 3086/1796.

să-și asigure o influență mai mare în chestiunile bisericești a cerut, la 1800, să i se acorde dreptul de a permite el însuși clădirea bisericilor ortodoxe, fără să aștepte întotdeauna învoirea Curții¹⁾.

În chip caracteristic se arată atitudinea sa binevoitoare și plină de înțelegere față de problemele Românilor. El își exprimă părerea astfel: „Cine cunoaște sufletul poporului român, nu poate să-și bazeze speranțele sale pe unire. Încercările cardinalului Kolonits, ale Mariei Teresia, precum și ale lui Iosif II, au rămas zadarnice, fiindcă întotdeauna se găseau bărbați între Români, ca de exemplu Șofronie, cari se împotriveau cu succes. Cele trei națiuni n'au sprijinit de loc unirea. Aversiunea lor se explică prin faptul că preoții greco-catolici pretind „portiones canonicae”. Bánffy continuă raportul, criticând un proiect, despre care se vorbea mult în acel timp în cercurile Curții vieneze. Proiectul acesta anonim propunea unirea celor două biserici române sub numele de *biserica ortodoxă*. Clerul român nu va putea face pe răspundere proprie o nouă unire, căci poporul nu o va admite niciodată. Românii au arătat în multe revolte iubirea pentru credința lor. La revoluția lui Horia guvernul a făcut marea greșală să nu asculte de loc pe episcopul unit. „Episcopul actual unit e un om foarte moderat și acușările adresate lui nu corespund cu realitatea. Poporul este mulțumit cu el; numai unii dintre preoți au conflicte cu el. Vicarul foraneu (din afară), Ioan Para, pe care proiectul de unire („Unionsprojekt”) îl propunea ca eventual episcop al celor două biserici unite, e un spirit neliniștit, revoltat și viclean. În cazul numirii unui fost episcop unit, Românii nu se vor mulțumi. O unire nouă nu se poate face, decât în colaborare cu guvernul și din inițiativa acestuia. „Unirea însă nu poate fi realizată cu manevra („Scheinmanöver”) unei *biserici ortodoxe*”. Poporul însă nu va ști nici după aceea la care religie aparține²⁾.

1) *Ibidem*, 1413/1800.

2) Cons. de Stat, 1867/1800. „Das Volk auch nach derselben ebensovienig wissen werden, was sie eigentlich sind, als sie es dermalen wissen“.

Pentru Sași a avut mare simpatie. A spus odată: „Cine vrea să găsească știință, artă, ordine și bune moravuri, trebuie să se ducă la Sașii transilvani”¹⁾.

La 1787 Bánffy a compus un raport obiectiv despre situațiunea financiară a Sașilor²⁾. La 14 Octomvrie 1782 Sașii protestară la Curte împotriva celorlalte două „națiuni”, simțindu-se desavantajați. Într'un raport particular, Bánffy, sprijinind plângerile Sașilor, a accentuat că poporul acesta merită protecțiunea deosebită a Împăratului, din cauza fidelității și culturii sale³⁾.

Bánffy fiind om foarte bogat, avea moșii întinse în Ungaria, în Transilvania și în Austria inferioară. Din cauza acestor moșii a avut multe procese, dintre care a pierdut pe cel împotriva familiei Loprești, fiind nevoit să plătească datoriile făcute de tatăl său⁴⁾.

Moșiile sale bogate i-au dat posibilitatea să trăiască în belșug ca un duce, având, „ofițeri proprii de casă” și foarte mulți servitori⁵⁾.

La 1799 Bánffy a cumpărat și o casă la Sibiu (str. Regina Maria), dobândind astfel dreptul de cetățenie în acest oraș⁶⁾. Casa aceasta a vândut-o însă înaintea morții sale bisericii ortodoxe⁷⁾.

În tot timpul vieții sale Bánffy a fost neînterupt chinuit de diferite boli. În anul 1803 s'a îmbolnăvit atât de grav, încât medicii îl considerau pierdut și după însănătoșire a trebuit să se abțină aproape un an dela toate treburile oficiale. Locțiitorul său a fost în timpul bolii sale Mihail Brukenthal⁸⁾.

1) Teutsch, II, p. 339.

2) „Kaiser Franzakten”, 1792/6.

3) Cons. de Stat, 2761/1793.

4) *Ibidem*, 1322/1793.

5) Cons. de Stat, 624/1778.

6) Arh. Magistr. din Sibiu, 1738/1799.

7) *Ibidem*, 424/1821; Cf. și I. Lupaș, *Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal*. Cluj, 1928, p. 24—25.

8) Cons. de Stat, 1133/1803.

Timp de 42 de ani a trăit în căsnicie exemplară cu contesa Josepha Palm, o femeie inteligentă, cu multe calități¹⁾). A avut cinci copii, 4 băieți și o fată. Fiul cel mai în vârstă a devenit la 1809 comandant al trupelor transilvane²⁾).

La 17 Septemvrie 1819 Bánffy prezentă Împăratului cererea de demisie, arătând, că din pricina a 52 de ani de serviciu și a 72 ani de viață i s'a slăbit auzul și memoria. Cancelaria Aulică a răspuns că Bánffy nu poate fi pus la pensie înainte de a fi terminat cu regularea chestiunilor urbariale, de care se ocupa, ajutat de contele Cziraky. Consiliul de Stat, fiind de aceeași părere, a propus să i se alăture un vice-președinte. Numai consilierului de Stat Sift îi fu milă de bătrânețea lui Bánffy, așa încât a votat pentru aprobarea cererii. Rezoluțiunea imperială însă fu întocmită conform părerii majorității. Cererea a fost deci respinsă, iar baronul Ioan Josika fu numit vice-președinte al guvernului, ca să-i ușureze munca. Cu cuvinte frumoase rescriptul lăuda activitatea lui Bánffy, spunând că guvernatorul „va continua munca sa rodnică și mai departe”³⁾).

La 30 Decemvrie 1821 Bánffy fu nevoit a-și repeta cererea de demitere, scriind că nu poate să-și continue munca, cu toate că Josika îl ajută cu mare zel și pricepere. Slăbit și lovit de o boală de nervi („Hemiplexie”) aproape nu mai era în stare să-și scrie numele și să citească ceva. Ca urmaș vrednic bătrânul guvernator a propus pe vice-președintele Josika⁴⁾). Cancelaria Aulică, recomandând Împăratului admiterea cererii, a rezumat toate meritele guvernatorului, fidelitatea, priceperea și spiritul său de dreptate, propunând să i se dea leafa întreagă ca pensie și decorația „Lâna de aur”.

Bánffy muri însă înainte de a fi primit ultima decizie, la 5 Iulie 1822 în etate de 75 de ani⁵⁾).

1) S'a căsătorit la 1771.

2) Hormayr, p. 340. A avut numai titlul, deoarece, conform Diplomei Leopoldine, „Landesgeneral”-ul trebuia să fie un ardelean.

3) Cons. de Stat, 6063/1819.

4) *Ibidem*, 156/1822

5) *Ibidem*, 553/1822.

Nici unul dintre predecesorii și succesorii săi n'a deținut atât timp ca el această demnitate.

IOAN JOSIKA

*Președinte al guvernului
(1822—1834)*

După Bánffy e numit președinte al guvernului baronul Ioan Josika de Braniște, fostul vice-președinte al acestui organ administrativ.

Acesta se trăgea dintr'o veche familie de origine română, care trăia în Banat în evul mediu. Un membru vrednic al acestei familii a fost, la sfârșitul secolului al XVI-lea, cancelarul transilvan Ștefan Josika. În secolul al XVIII-lea familia se împărți în două ramuri: ramura lui Gavril și cea a lui Ștefan Josika. În anul 1698 ambele ramuri au fost ridicate la rangul de baronat.

Tatăl guvernatorului, baronul Anton Josika, a fost căsătorit cu o contesă din familia Teleki. În anul 1778 Anton Josika fu numit secretar al guvernului¹⁾.

Ioan Josika s'a născut la 31 Martie 1777. Ca tânăr și-a lărgit orizontul, făcând călătorii prin Italia și Germania²⁾. Întors în Transilvania la 1812, e numit comite suprem al județului Hunedoara. După 4 ani fu numit consilier al guvernului³⁾.

În anul 1817 a avut pentru prima oară să îndeplinească o misiune importantă. Din cauza recoltei rele izbucni o foamete mare în toată țara. Josika fu numit comisar imperial ca să ia măsuri imediate. Ocupându-se cu mare râvnă de chestiunea aceasta, a reușit să îndemne pe Secui să cultive cartofi. Un an după aceasta, când Împăratul făcu o călătorie prin Transilvania, Josika fu însărcinat să-l însoțească, dându-i explicațiile necesare. Din cauza vredniciei sale în toate domeniile fu numit vice-

¹⁾ Wurzbach, IX, p. 277.

²⁾ Ștefan Bano, p. 3.

³⁾ Nagy Iván, V, p. 357.

președinte al guvernului la 1819, ca să ajute pe bătrânul Bánffy¹⁾).

În momentul când a murit Bánffy, Josika era în concediu în străinătate²⁾. Până la revenirea lui președinția guvernului o avusese contele de Fabian³⁾.

La Viena, într'o ședință a Consiliului de Stat, când se discuta despre numirea noului guvernator, consilierul secret, contele de Zychy, se gândi la președintele Cancelariei Aulice, baronul Miske, pe când consilierul de Stat Bedekovics era pentru Josika. Conferința luând în considerare că Josika avea mai multă avere decât Miske, și că putea deci să se mulțumească cu o leafă mai mică, se declară pentru Josika. Printr'un manifest Josika fu numit președinte al guvernului (11 Sept. 1822); el se întoarse în țară și ocupă noul post⁴⁾.

În fruntea secretariatului fu așezat, în acelaș timp, sasul Iosif Bedeus⁵⁾.

Când s'a ținut în Ungaria Dieta dela 1825—27, agitația politică s'a întins până în Transilvania. Dieta transilvană nu fusese convocată de mult, așa încât deputații n'aveau posibilitatea să-și spună cuvântul în treburile țării. În toată țara, mai ales între nobilii maghiari, s'a cerut convocarea Dietei. O altă chestiune, care a pricinuit neînțelegeri, a fost a recruților. La înrolarea lor Josika găsi o împotrivire înverșunată din partea „națiunilor”. Bazându-se pe Diploma Leopoldină „națiunile” privilegiate pretindeau ca recrutările să se execute numai după aprobarea Dietei, vrând să facă repartizarea numai după părerea lor.

Din raportul lui Josika dela 1830 reiese că, din cauza opoziției înverșunate, el n'a fost în stare să ducă recrutarea la bun sfârșit. După ce făcu recrutarea cu cea mai mare severitate, nemulțumirea progresă și mai mult, așa încât în 1832 nobiliimea maghiară pretinse din nou cu multă energie convocarea unei Diete⁶⁾.

1) Friedenfels, I, p. 27.

2) *Ibidem*, I, p. 36.

3) *Cops. de Stat*, 5176/1822.

4) *Ibidem*, 351/1822.

5) *Teutsch*, III, p. 7.

6) *Ibidem*, p. 74—75.

Conflictul dintre „națiuni” și guvern se agravă atât de mult, încât n’au mai fost respectate ordinele guvernului. Atitudinea lui Josika în fața acestor împotriviri a fost foarte nedibace. El încercă să intimideze „națiunile” prin înrolări noi. Se constată însă că aceste măsuri porniseră numai din propria inițiativă a guvernatorului, așa încât acesta pierdu toată autoritatea. La 14 Februarie 1833 Josika rugă Curtea să ia măsuri în sprijinul autorității imperiale în Transilvania¹⁾. A întreprins apoi o călătorie prin toată țara²⁾. Din partea Curții vieneze fu trimisă o comisiune în fruntea căreia era locotenentul-feldmareșal baronul de Vlasits, cu misiunea să refacă autoritatea guvernului. Vlasits însă părăsi Transilvania fără vreun succes³⁾.

„Națiunile” privilegiate au considerat pe Josika ca o unealtă supusă absolutismului habsburgic, care căuta prin toate mijloacele să diminueze însemnătatea instituțiilor transilvane. Când se constată însă la Viena că acest sistem absolutist nu da rezultatul dorit, se reveni la sistemul de colaborare cu Dieta provincială. Josika, fiind reprezentantul acestui sistem, a trebuit să cadă cu el, prezentându-și demisia la 12 Iunie 1833⁴⁾.

Se pare că la început Curtea vieneză a avut intențiunea să continue cu politica reprezentată de Josika. La 28 Iulie din acelaș an guvernatorul demisionat declara, că ar putea să continue activitatea sa în Transilvania, însă numai dacă i se va acorda o leafă mai mare⁵⁾.

S’a compus o nouă comisiune sub președinția arhiducelui Ferdinand d’Este, membru al familiei imperiale, cu misiunea să aranjeze situațiunea politică a Transilvaniei în Dietă⁶⁾.

Conferința de Stat a constatat că personalitatea lui Josika însemna o piedecă pentru desăvârșirea păcii și deaceia s’a

1) Cons. de Stat, 781/1833.

2) *Siebenbürger Bote*, 1833, Nr. 218.

3) *Friedenfel*, I, p. 62.

4) Cons. de Stat, 705/1833.

5) *Ibidem*, 2904/1833.

6) *Teutsch*, III, p. 76.

gândit să-l pună în fruntea Cancelariei Aulice. Din cauza nepopularității sale planul acesta fu abandonat¹⁾.

La 24 Septembrie 1834 Ferdinand primește ordin de a sili pe Josika să-și prezinte a doua oară demisia, deoarece „Majestatea Sa a binevoit să-i îngăduie liniștea bine meritată”²⁾.

Ferdinand relatează că Josika, auzind de necesitatea abdicării sale, a fost foarte consternat. În mod oficial urma să se publice că boala guvernatorului ar fi fost motivul acestei demisiuni³⁾.

Ferdinand a scris prim-ministrului Metternich că ar fi trebuit să-l distingă în mod deosebit, ca nu cumva opoziția să considere retragerea guvernatorului ca o urmare a împotrivirii ei⁴⁾. Așadar la 5 Octombrie 1834 Josika și-a prezentat din nou demisia. Prin rezoluțiunea dela 15 Octombrie demisia fu primită („în Gnaden”), iar petiționarul fu decorat cu „Marea Cruce” a ordinului Leopoldin, lăsându-i-se leafa întreagă ca pensie⁵⁾.

Nemulțumit, Josika se retrage din viața politică. Curtea se mai gândi și mai târziu la el, însărcinându-l să supravegheze, în calitate de comisar imperial, Dieta dela 1841. Acum pentru prima oară postul acesta nu fusese încredințat unui militar⁶⁾.

În general Josika e descris ca funcționar conștiincios și capabil. Bánffy propunându-l ca urmaș, accentuează fidelitatea, talentul, sânguința și experiența sa politică, precum și cunoștințele sale juridice. S’a distins printr’un caracter drept, convingeri sănătoase și prin evlavie, fiind catolic convins⁷⁾.

Josika a fost o figură impunătoare. Era foarte muncitor, uneori chiar prea zelos⁸⁾. Având mult simț pentru dreptate, a înțeles să atragă pe funcționarii tineri și talentați⁹⁾.

1) Cons. de Stat, 290/1834.

2) *Ibidem*, 1519/1834.

3) *Ibidem*, 330/1834.

4) *Ibidem*, 1536/1834.

5) *Ibidem*, 1473/1834.

6) Friedenfels, I, p. 116.

7) Cons. de Stat, 156/1822.

8) Friedenfels, I, p. 119.

9) Teutsch, III, p. 7.

A dispus ca votarea la ședințele guvernului să se facă imediat după propunere, fără vreo discuție prealabilă, evitându-se astfel conflicte neplăcute¹⁾. Secretarul său era Iosif Bedeus. Acesta scrie despre el: „Sever și amabil, câteodată nedecis și gânditor, a putut fi ușor enervat”. Prea nerăbdător, nu era în stare să scrie ceva. Ideile sale le arunca pe hârtie în fraze scurte²⁾.

De viitorul guvernator, Ioan Kornis, îl lega o strânsă prietenie, care nu s'a răcit, decât cu prilejul numirii lui Kornis ca guvernator, la 1837, când Josika mai era în viață și când s'a socotit nedreptățit³⁾.

În anul 1832 a cerut un concediu din cauza vederii sale slăbite și a artritisului⁴⁾.

N'a avut multă simpatie pentru ideile de „libertate și independență”. El a fost servitorul umil al Împăratului său și executa corect ordinele plecate dela Cancelaria Aulică. Opoziția însă îl considera ca pe un trădător al intereselor naționale⁵⁾.

În afară de moșia sa părintească, Braniște, în județul Hunedoara, n'a avut multă avere⁶⁾, așa încât mereu a fost silit să facă petiții pentru sporirea salariului său, motivându-le, că nu putea să trăiască conform rangului său, nefiind în stare să se achite de datoriile sale sociale⁷⁾. Din cauza aceasta i-au fost acordate și unele moșii fiscale⁸⁾.

Josika luase în căsătorie pe contesa Rosalia, născută Csáky (1774—1850)⁹⁾.

Cu această femeie deosebită Josika a avut trei fii și două fiice. Fiul cel mai în vârstă, Samuil, e candidat în 1841 la postul

1) Cons. de Stat, 2681/1833.

2) Friedenfels, I, p. 37.

3) *Ibidem*, I, p. 111.

4) Cons. de Stat, 3531/1832.

5) *Ibidem*, 330/1834.

6) Friedenfels, I, p. 117.

7) Cons. de Stat, 2289/1823.

8) *Ibidem*, 467/1831.

9) *Ibidem*, 156/1852.

de guvernator din partea Dietei transilvane, obținând 216 voturi din 230. N'a fost însă numit fiind prea tânăr¹⁾. La 1845 Samuil Josika devine Cancelar Aulic²⁾.

Al doilea fiu, Ludovic, a devenit comite suprem, iar al treilea, general³⁾.

Guvernatorul Ioan Josika muri la 16 Mai 1843 în etate de 65 de ani⁴⁾.

Josika nu merită să fie înșirat printre personalitățile politice marcante ale acestui Mare-Principat, nefiind în stare să influențeze prin inițiativa sa personală cursul evenimentelor.

FERDINAND D'ESTE

*Președinte al guvernului și comisar imperial
(1835—1837)*

Spre a putea reînvi legăturile personale între casa habsburgică și Transilvania, Împăratul trimise chiar pe nepotul său, Arhiducele Ferdinand d'Este, drept comisar imperial în această țară. Pentru prima și ultima oară aflăm în istoria Transilvaniei ca reprezentant al Împăratului pe un membru al familiei imperiale.

Arhiducele Ferdinand d'Este s'a născut la 25 Aprilie 1781 la Milano, unde tatăl său era guvernator. După frecventarea Academiei Militare a intrat în armată, participând la luptele împotriva lui Napoleon. După aceste războaie Ferdinand e numit comandantul tuturor trupelor din Ungaria. La 1832 fu trimis în Galiția ca guvernator civil și militar⁵⁾.

Fu numit apoi comisar imperial în Transilvania, când Vlasits părăsi țara. Misiunea lui a fost deci să restabilească ordinea în toate domeniile.

¹⁾ Friedenfels, I, p. 124.

²⁾ *Ibidem*, I, p. 155.

³⁾ Wurzbach, Vol. X, p. 277.

⁴⁾ Teutsch, III, p. 126.

⁵⁾ Hirtenfeld, p. 682.

Investit cu depline puteri avu posibilitatea să intervină ori și unde. Ajutor al său era L. de Rosenfeld¹⁾.

Sosind în țară la 10 Aprilie 1834, a fost primit la Cluj cu mare alai²⁾.

Cu mare sânguință și-a început activitatea, rămânând însă în acelaș timp și guvernator al Galiției. Continua deci să supravegheze și chestiunile de guvernământ din această provincie, cetind rapoartele și dând ordinele necesare³⁾.

Încă din timpul când Josika mai era în funcție, Ferdinand participa adeseori la ședințele guvernului, amestecându-se în toate amănuntele⁴⁾.

În ședința Consiliului de Stat, în care s'a decis înlăturarea lui Josika, s'a vorbit în principiu și despre numirea guvernatorilor Transilvaniei. Consilierii de Stat s'au înțeles că de acum înainte personalitatea cea mai capabilă să ocupe postul de Cancelar aulic și nu pe cel de guvernator. Guvernatorul trebuie să fie în primul rând un om devotat Curții imperiale, însă nu trebuia neapărat să aibă calități extraordinare. Numirea de guvernator a fost deocamdată amânată până la un moment mai potrivit⁵⁾.

Ținând seamă de cererile claselor privilegiate și de legile țării, Împăratul a convocat o Dietă pentru ziua de 20 Iunie 1834 la Sibiu⁶⁾. Ferdinand deschizând Dieta, a rămas la Sibiu pe timpul duratei ei și a scris prim-ministrului Metternich că opoziția era foarte puternică. Totuși putu găsi — credea el — unele elemente devotate dinastiei⁷⁾.

Mulți dintre funcționarii înalți, raportă Ferdinand, simpatizează cu opoziția, care organizată în societăți secrete intenționează să realizeze următoarele cereri:

¹⁾ Conferința de Stat, 81/1834.

²⁾ *Ibidem*, 434/1834.

³⁾ Conf. de Stat, 740/1834.

⁴⁾ *Ibidem*, 238/1834.

⁵⁾ *Ibidem*, 330/1834.

⁶⁾ Teutsch, II, p. 78.

⁷⁾ Conf. de Stat, 2209/1834.

1. Participarea clasei țărănești la Diete; 2. Anularea titlurilor; 3. Ridicarea bisericii ortodoxe la treaptă egală cu a celorlalte biserici.

Se pare că Ferdinand, necunoscând bine împrejurările, a confundat tendințele opoziției maghiare cu cele ale Românilor sau ale unui grup radical.

El însuși nesimțindu-se bine în Transilvania, a cerut să fie mutat cât se poate de curând. Nu-i plăceau nobilii care, cum scria el, nu aveau alt interes decât independența lor. Chiar și de doamnele societății s'a plâns, arătând, că „ele sunt foarte liberale”¹⁾.

Ședințele Dietei erau foarte turbulente. Se țineau cuvântări cu atacuri împotriva Curții vieneze. Aproape toți deputații au fost însărcinați de către alegători să se împotrivească măsurilor ilegale, luate în cursul anilor precedenți. Multe cuvântări rostite în Dietă s'au îndreptat contra alcătuirii guvernului, care din timpul lui Bánffy era completat fără învoirea „națiunilor” privilegiate²⁾.

Unele ședințe au fost atât de gălăgioase încât Ferdinand se văzu nevoit a le amâna³⁾. Numai intervențiunea lui Metternich l-a reținut să ia măsuri severe⁴⁾. Ferdinand a scris lui Metternich că ar fi mai bine să se disolve Dieta imediat după terminarea candidaturilor pentru dregătoriile principale ale țării⁵⁾. Nici la aceasta nu s'a putut ajunge. Dieta fu disolvată la 6 Februarie, în urma turburărilor provocate de baronul Wesselényi⁶⁾.

Rezultatul Dietei nemulțumindu-l, Ferdinand s'a văzut silit a-și continua activitatea în Transilvania. Cu acelaș decret, cu care Impăratul a închis Dieta, a acordat lui Ferdinand președinția provizorie a guvernului⁷⁾.

1) Cons. de min., 740/1834.

2) Teutsch, III, p. 79.

3) Cons. de min. 786/1834.

4) *Ibidem*, 816/1834.

5) *Ibidem*, 1795/1834.

6) Teutsch, III, p. 88.

7) Actele Magistr. sibian, 365/1835.

Ioan Kornis era locțiitorul său politic, iar Alexe Nopșa îl înlocuia în chestiunile juridice. Misiunea lui Ferdinand a fost, cum i-a scris ministerul: „să garanteze liniștea și ordinea țării și să restabilească respectarea legilor”¹⁾). Într-o scrisoare particulară l-a sfătuit Metternich să fie un „Alter ego” al Împăratului. Demisia funcționarilor înalți s'o primească numai dacă, opoziția pasivă nefiind primejdioasă. Împotriva funcționarilor și profesorilor dela Facultatea catolică de teologie din Cluj să ia numai decât măsuri severe²⁾).

Făcând în Mai 1835 o călătorie prin Transilvania, Ferdinand a fost mulțumit în general cu atitudinea locuitorilor³⁾). Cu toate acestea nu încetă să ceară retrimiteră sa în Galiția⁴⁾).

Nu a putut să colaboreze prea bine cu ceilalți membri ai guvernului. Unii dintre consilieri aveau simpatii pentru ideile liberale, îndrăznind uneori a se împotrivi planurilor lui Ferdinand. În astfel de cazuri el decidea însă ceea ce afla de bine, fără să mai întrebe pe cineva. Opoziția, în general, a fost atât de puternică în toată țara, încât s'a văzut nevoit să scrie cancelarului plângându-se: „Nimeni nu mai ascultă de ordinele guvernului”⁵⁾).

Printr'un ordin nou Ferdinand a încercat să reducă rolul consilierilor guvernamentali la alegerile funcționarilor. A ordonat anume ca fiecare consilier să propună în mod public câte trei inși, din fiecare confesiune. Până acum timp îndelungat numele candidaților au fost scrise pe fișe, așa încât nimeni nu putea fi făcut responsabil pentru alegerea unor funcționari slabi⁶⁾). Obiecțiunea consilierilor, că astfel orice libertate de opinie va fi exclusă, a rămas zadarnică. Curtea a sancționat ordinul acestuia al lui Ferdinand, repetându-l⁷⁾).

Cu toate că Împăratul Ferdinand se urcase pe tron încă din

¹⁾ Cons. de min., 185/1835.

²⁾ *Ibidem*, 353/1835.

³⁾ *Ibidem*, 1045/1835.

⁴⁾ *Ibidem*, 958/1835.

⁵⁾ *Ibidem*, 1074/1834.

⁶⁾ *Ibidem*, 3509/1835.

⁷⁾ *Ibidem*, 4826/1836.

anul 1835, „Staturile“ transilvane nu-i juraseră însă credință. Din cauza aceasta Dieta fu convocată pentru ziua de 17 Aprilie 1837 la Sibiu și arhiducele Ferdinand fu numit comisar al ei¹⁾. Acesta a primit jurământul Dietei fără nici un incident, opoziția neliind atât de puternică, cum era la Dieta din anul 1834—1835. În discursul de deschidere a promis Ferdinand în numele Împăratului că legile țării vor fi respectate.

La 12 Iunie avură loc alegerile pentru postul de guvernator. Teutsch este de părere că Ferdinand însuși ar fi avut aspirațiuni la această demnitate²⁾. Aceasta însă nu este de crezut, căci din corespondența lui Metternich reiese, cât de mult a dorit Ferdinand să se întoarcă în Galiția și ce neplăcut i-a fost să rămână în Transilvania. De două ori a întrebat cu nerăbdare, când ar putea să se întoarcă³⁾.

Dieta a propus pe Alexe Nopșa, Samuil Josika (fiul fostului guvernator) și pe Ioan Kornis pentru postul de guvernator. Cu acest rezultat Ferdinand a plecat la Viena. Printr'un rescript Curtea s'a decis pentru Ioan Kornis. Ferdinand, întorcându-se din Viena, a instalat pe Kornis cu solemnitatea tradițională la 5 Octomvrie, în prezența „Staturilor“⁴⁾.

Cât timp au durat ședințele Dietei a mai rămas la Sibiu. A părăsit însă acest oraș la 3 Aprilie 1838. Era nemulțumit și mâhnit. A reușit să restabilească și să mențină ordinea, însă absolutismul habsburgic a trebuit să cedeze în fața tradițiilor istorice⁵⁾.

Ferdinand a rămas un străin și n'a putut să se obișnuască cu împrejurările speciale ale Transilvaniei, nici n'a voit să se împace cu condițiunile de viață din țara aceasta. Din corespondența cu Metternich reiese nemulțumirea sa și greutatea cu care a luptat contra neîncrederii tuturor.

¹⁾ Cons. de min., 16/1837.

²⁾ Teutsch, III, p. 95—96.

³⁾ Cons. de min., 19/1836 și 740/1834.

⁴⁾ *Siebenbürger Bote*, 1837, Nr. 76.

⁵⁾ Teutsch, III, p. 103.

Extrem de mare a fost antipatia sa împotriva nobilimii maghiare. Cu mare amărăciune a spus despre aceasta că era foarte imorală. Funcționarii nobilimii erau corupți, educațiunea lor foarte rea și cei mai mulți dintre ei se gândeau numai la interesele lor proprii¹⁾.

Despre poporul român a scris: „Poporul e aspru, sărac și blând (dacă nu este chinuit peste măsură), e foarte religios și credincios supus Majestății Sale”²⁾. Observând că de mult erau asuprați Românii de nobilimea maghiară, îi era milă de ei³⁾.

La 31 Aprilie 1837 Ferdinand părăsi Transilvania pentru totdeauna, reîntorcându-se în Galiția.

A murit la 5 Noemvrie 1850 pe moșia sa Ebenzweier în Austria⁴⁾.

IOAN KORNIS

Guvernator

(1838—1840)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ioan Kornis a fost primul guvernator din veacul al XIX-lea ales pe baza Diplomei Leopoldine. A fost al doilea guvernator din familia Kornis, strănepot al fostului guvernator Sigismund Kornis⁵⁾.

Ioan Kornis s'a născut la 15 Septemvrie 1781. Era fiul lui Sigismund, comitele suprem al județului Solnoc (1750—1809) și al Cristinei născută Gyulai (1760—1785)⁶⁾.

A urmat cariera obișnuită pentru funcționarii de origine nobilă. La 1819 a fost administratorul districtului Chioar și la 1822 consilier guvernamental. Fiind prieten cu guvernatorul Ioan Josika, acesta l-a favorizat în cursul carierei sale. În anul 1825

¹⁾ Cons. de min. 457/1835.

²⁾ *Ibidem*.

³⁾ Cons. de min., 1074/1835.

⁴⁾ Hirtenfeld, p. 681—686.

⁵⁾ Vezi partea întâia a lucrării D-lui R. Kutschera: *Guvernătorii, pomenită*.

⁶⁾ Nagy Iván, VI, p. 365—366 și Veress, p. 118.

fu numit consilier de Curte la Cancelaria Aulică¹⁾. În Octomvrie 1826 a fost numit consilier intim²⁾ și la 17 Ianuarie 1827 a fost instalat ca vice-președinte al guvernului³⁾, înlocuind pe președintele Ioan Josika de mai multe ori. În anul 1834, la înlocuirea lui Josika, Curtea se gândea la el ca urmaș. În timpul guvernării arhiducelui Ferdinand a continuat să conducă în calitate de vice-președinte afacerile guvernului⁴⁾.

Dieta dela 1837 a propus din fiecare confesiune câte trei persoane pentru postul de guvernator. Firește că numai candidații catolici și calvini au fost luați în considerare. Kornis fu propus cu 124 de voturi la al treilea loc dintre catolici. Ferdinand a recomandat pe Kornis, iar pentru cazul că s'ar fi preferat un calvin, a desemnat pe Iosif Teleki. La 13 Septemvrie 1837 Kornis a fost confirmat printr'un rescript⁵⁾, iar Ferdinand l-a instalat în postul său pe când era convocată Dieta dela 1838.

Kornis și arhiducele Ferdinand lucrau în deplină armonie. Kornis a fost tipul funcționarului conștiincios, care își făcea datoria, lăsând la o parte interesele sale politice. Nu avea multe pretenții, nu era prea talentat, n'avea nici idei sau planuri originale și totuși era om cu mare autoritate, respectat și stimat de contemporanii săi. Baronul de Vlasits a scris despre el: „Kornis este un om vrednic, stimat și iubit pretutindeni. Dar nu numai după judecata mea, ci și după alte păreri, Kornis nu este destul de ager, nici nu are destulă putere și energie. În cele din urmă nici nu cred că ar fi pretențios”⁶⁾.

Consiliul de miniștri îl făcu guvernator, fiindcă era foarte devotat Curții imperiale și iubit, mai ales în clasele inferioare ale populațiunei⁷⁾.

Stătea bine cu toate grupurile naționale și confesionale, nu favoriza pe nimeni, fiind un caracter foarte drept.

1) Friedenfels, I, p. 111.

2) *Siebenbürger Bote*, 1836, Nr. 42.

3) *Ibidem*, 1827, Nr. 5.

4) Conf. de Stat, 330/1834.

5) Cons. de min., 1369—1370/1837.

6) *Ibidem*, 2123/1833.

7) *Ibidem*, 330/1834.

În anul 1838 Kornis primi un concediu de trei luni, să-și restabilească sănătatea. Locuitorii săi au fost, pentru chestiunile politice, contele Adam Rhédei și pentru cele juridice baronul Keméndy¹⁾.

Kornis muri pe neașteptate. La 15 August 1840, aflându-se la Cluj, a participat, împreună cu familia sa, la un foc de artificii la teatrul de vară. Deodată căzu mort, lovit de apoplexie. El fu înmormântat în biserica ordinului franciscan din Cluj²⁾.

Prezidând guvernul într'o epocă relativ liniștită, nu s'a distins prin fapte extraordinare.

Până la instalarea unui nou guvernator, vicepreședintele contele Adam Rhédei a stat în fruntea guvernului. Curtea vineză îl favoriză din cauza devotamentului său, cu toate că n'avea talente extraordinare³⁾.

La moartea lui Kornis, Rhédei era foarte bătrân. Fiind nevoit să prezideze în acelaș timp atât guvernul cât și tezauriatul, s'a simțit prea obosit și și-a înaintat în Noemvrie 1841 o cerere de demisie, motivând-o cu bătrânețea. Totuși a fost nevoit să rămână în funcție până la sosirea lui Teleki⁴⁾.

IOSIF TELEKI

Guvernator

(1842—1848)

Seria guvernatorilor transilvani e continuată de o personalitate însemnată, atât în domeniul politic cât și în cel științific. Contele Iosif Teleki de Szék e primul guvernator de viță maghiară, care nu era originar din Transilvania, având aproape toată averea sa în Ungaria și în Banat și trăind cea mai mare parte a vieții sale în afară de granițele Transilvaniei.

¹⁾ Cons. de min. 3294/1838.

²⁾ *Ibidem*, 1140/1838 și *Kronst. Zeitung*, 1840, Nr. 69.

³⁾ *Ibidem*, 2022/1838.

⁴⁾ *Ibidem*, 941/1841.

Numele vechiu al neamului era Garázda, mai târziu însă familia a luat numele, după moșii, Széki Teleki, sau Teleki de Szék.

Iosif Teleki s'a născut la Pesta în 24 Octomvrie 1790. Primele studii le-a făcut la Cluj, având ca profesor în casă pe Gheorghe Binder, viitorul episcop săsesc, care a avut mare influență asupra tânărului conte. La 1806 a început să facă studii de drept la Universitatea din Buda, continuându-le, la 1810, ca stagiar la locotenența din acelaș oraș¹⁾. Mai târziu a studiat și la Göttingen și a făcut lungi călătorii prin Europa²⁾.

În anul 1818 fu numit secretar de locotenență, la 1824 asessor la tabla regală, la 1827 comite suprem al comitatului Cenad și la 1830 în aceeaș funcțiune în comitatul Szabolcs. La 1832 fu mutat la Viena în postul de consilier al cancelariei aulice transilvane și, mai târziu, fu numit vicepreședinte al acestui oficiu. La Viena Teleki s'a distins atât de mult, încât în anul 1840 Împăratul îi acordă titlul de „paznic al coroanei”³⁾.

La 15 Noemvrie 1841 se întruni Dieta transilvană la Cluj, ca să aleagă candidați pentru postul de guvernator și pentru alte locuri vacante. Comisar imperial fu numit fostul guvernator Ioan Josika⁴⁾.

La 2 Decemvrie 1841 avu loc alegerea guvernatorului. Cu toate că cele mai multe voturi le-a primit Samuil Josika, fiul lui Ioan (216), totuși Curtea vieneză numi pe Iosif Teleki (167)⁵⁾.

Dela Brukenthal încoace, care odinioară ajunsese guvernator prin intervențiunea specială a Împărătesei, n'au mai fost numiți în această funcțiune candidați de confesiune luterană sau calvină. Teleki a fost primul calvin din veacul al XIX-lea numit în această demnitate.

Curtea vieneză ștind că majoritatea nobilimii maghiare va avea mai multă simpatie pentru un guvernator de credința ei, a

¹⁾ Tompa, p. 17; Plutarch, p. 223.

²⁾ Pálkövi, p. 38, 59.

³⁾ Plutarch, p. 221.

⁴⁾ Teutsch, III, p. 111.

⁵⁾ Cons. de min. 998/1841.

crezut că va putea să întărească poziția Impăratului în Transilvania prin această concesiune. În primul rând fostul președinte al guvernului, baronul Ioan Josika, l-a propus insistent Curții imperiale. În Transilvania această confirmare a lui Teleki produse mare uimire în rândul „Națiunilor”.

La curte se impotrivise numai cancelarul aulic, Nopșa, accentuând că Teleki ar fi influențat de idei liberale. Cu toate acestea miniștrii n’au renunțat la serviciile sale. Colowrat obiectase că după toată probabilitatea Arhiducele Palatin nu va consimți la numirea sa. Arhiducele Francisc-Carol și arhiducele Ludovic, ocupându-se și ei de această chestiune, s’au declarat însă mulțumit cu numirea lui Teleki¹⁾. În Ianuarie 1842 numele noului guvernator a fost comunicat în mod oficial²⁾.

Teleki nu s’a prea bucurat, nevrând să părăsească Ungaria. Într’o petițiune adresată Curții, a mulțumit pentru marea cinste, rugând să fie lăsat în postul său cel vechiu. Dacă însă Impăratul stărue asupra numirii sale, el se vede nevoit să ceară o leafă mai mare și restituirea cheltuielilor de transport. Această petițiune fu primită la Curte cu îndipoziție. Nu s’a admis ridicarea salariului și i s’a ordonat să plece în Transilvania, fără multă zăbavă³⁾.

Kolowrat avea dreptate. Arhiducele Palatin, nemulțumit cu numirea lui Teleki, spunea într’o scrisoare adresată lui Metternich, că prin plecarea lui Teleki Ungaria va suferi o mare pierdere, deoarece acesta prin atitudinea sa înțeleaptă a adus adeveseori mari servicii Ungariei și în calitate de membru al Dietei ungare aplanase în multe ocaziuni conflictele care se iveau. De aceea ar fi nevoie să se dispună ca Teleki, pe lângă noua sa demnitate, să rămână și mai departe comite suprem în fruntea comitatului Szabolcs, deoarece în cazul acesta ar fi îndreptățit să participe și în viitor la Dieta ungară. Fiind curatorul

¹⁾ *Ibidem*, 1047/1841.

²⁾ *Siebenbürg. Wochenblatt*, 1842, Nr. 3.

³⁾ Cons. de min. 78/1842.

suprem al bisericii calvine din districtul Tisei, continuă Palatinul, are mare influență indeosebi în chestiuni bisericești. Clerul catolic se temea că în cazul plecării sale, calvinii îi vor ataca în mod prea violent, nemai fiind moderați de șeful lor, Teleki¹⁾.

La 7 Aprilie 1842 prezentându-se Teleki Dietei transilvane din Cluj rosti jurământul obișnuit și luă în primire președinția guvernului²⁾). Maghiarii cunoscând simpatia lui Teleki pentru ideile liberale și pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria, l-au primit cu mare entusiasm³⁾.

Noul ales a participat la desbaterile Dietei încercând să aducă, în primul rând, chestiunea urbarială la bun sfârșit. Totuși chestiunea a trebuit să fie amânată pentru o altă sesiune.

În Septemvrie acelaș an a întreprins o călătorie de două luni prin țară, ca să cunoască toate regiunile și situațiunea lor⁴⁾.

Dieta se ocupă în anul 1842 mult de chestiunea limbii oficiale, cu care prilej se discută mult și cu înverșunare. Cu toate că Sașii se împotriveau, Dieta a propus ca de aci înainte guvernul să fie obligat să folosească în corespondența cu oficiile subordonate numai limba maghiară⁵⁾). Propunerea aceasta fu sancționată de Curtea vieneză; Dieta fu dizolvată la 4 Februarie 1843.

Guvernul a început deci să scrie ungurește și a respins toate documentele, cari nu au fost scrise în această limbă. Magistratul orașului Sighișoara, care continua să scrie nemțește, fu pedepsit⁶⁾.

După scurt timp s'a putut însă constata cât de îndreptățită era obiecțiunea lui Nopșa, privitoare la atitudinea lui Teleki. Ca guvernator a sprijinit în mare măsură curentul antihabsburgic și a înlesnit activitatea opoziției. La 30 Iulie 1842 Curtea

1) Cons. de min. 79/1842.

2) *Ibidem*, 341/1842.

3) Barițiu, II, p. 620.

4) *Kronstädter Zeitung*, 1842, Nr. 95.

5) *Ibidem*, 1842, Nr. 92.

6) *Deutsch*, III, p. 137.

fu înștiințată prin oficiul aulic de poliție că Teleki se află sub influența contelui Degenfeld, cumnatul său, care era adversar convins al Monarhiei. În afară de aceasta, Teleki mai avea legături strânse cu opoziția, încurajând pretutindeni curentele radicale¹⁾.

În același timp a păstrat și legăturile sale cu fruntașii opoziției din Ungaria. La sfârșitul anului îl găsim făcând o călătorie prin Ungaria, ducându-se până la Viena să se sfătuiască cu cancelarul aulic, Nopșa. În cursul acestei călătorii poliția îl supraveghea neconținut, observând că atât la Viena, cât și în Ungaria își petrecea timpul cu partizani de ai opoziției²⁾.

Așa dar nu este de mirare dacă în anul următor Curtea imperială i-a respins cererea de concediu. Fără să aștepte însă răspuns la această cerere, Teleki părăsi Transilvania, ducându-se la moșiile sale din Ungaria, unde primi respingerea cererii împreună cu o muștrare violentă. De altfel și ministrul Pilgram adăuga din partea sa că Teleki nu merita astfel de favoare³⁾.

Trecând prin Bratislava, Teleki fu primit cu mare bucurie și fu sărbătorit de opoziție⁴⁾.

Fiind în același timp și comite suprem în Szabolcs, Curtea vieneză nu l-a putut împiedeca să părăsească din când în când Transilvania. În Octomvrie 1844 a ținut o „congregație generală” a comitatului său⁵⁾.

Din rapoartele secrete ale poliției reiese că cercurile Curții vieneze au fost foarte bine informate despre tot ce făcea Teleki. Dacă cineva dintre aderenții săi avea o afacere judiciară la guvern, guvernatorul îl proteja. Chiar și secretele de stat le trăda opoziției, în primul rând fratelui său, Ladislau Teleki, și contelui Ioan Bethlen⁶⁾.

Aflând despre planul Curții vieneze, care voia să numească

¹⁾ Cons. de min. 683/1842.

²⁾ *Ibidem*, 1030/1842.

³⁾ *Ibidem*, 816/1842.

⁴⁾ *Ibidem*, 921/1843.

⁵⁾ *Ibidem* 1032/1844.

⁶⁾ *Ibidem*, 1024/1845.

pe locotenentul-feldmareșal Paul Ferdinand Wernhard comisar regesc al Dietei, făcu tot ce-i era posibil, ca să împiedece acest lucru, în deosebi fiindcă știa că Wernhardt era un aprig adversar al său¹⁾.

Dintr'un raport întocmit de Wernhardt la 20 Septembrie 1844 reiese că Teleki se împrietenise cu cancelarul aulic Nopșa, care reținea toate rapoartele nefavorabile pentru el. Tot lui Nopșa i se datora că nimeni nu se împotriva la cancelaria aulică contra abaterilor lui Teleki. Atitudinea rezervată a lui Nopșa, care la început votase chiar împotriva lui Teleki, s'a transformat cu timpul într'o adevărată prietenie, fiindcă acesta favoriza pe fratele lui Nopșa, care era comite suprem²⁾. Dar și raportul lui Wernhardt a fost reținut de Nopșa, căci numai la 5 Martie 1847 consiliul de miniștri s'a ocupat de el. Această colaborare între Nopșa și Teleki a contribuit mult la strecurarea ideilor revoluționare. Sub ocrotirea lui Teleki ziarul patriotic „Erdélyi Híradó” a putut face propagandă națională, deoarece susnumitul admitea să treacă prin censură multe articole violente³⁾.

Deși consiliul de miniștri aflase că Teleki a protejat într'un proces acest ziar, a decis, conform propunerii lui Pilgram, să nu se ia deocamdată măsuri mai severe, nefiind momentul favorabil⁴⁾.

În Septembrie 1846 Dieta se întruni la Cluj, fiind deschisă de comisarul imperial, locotenentul-feldmareșal baron de Puchner. Ea se ocupă în primul rând de chestiuni urbariale și de cea a recruților. Cu toate că Dieta a fost uneori foarte agitată, Teleki împiedecă cu autoritatea sa toate excesele și reuși să înduplece pe deputați, să consimtă la înrolarea a 11.000 de recruți noi. Dieta închisă la 10 Noembrie 1847 s'a terminat deci cu un rezultat, care a convenit Curții vieneze⁵⁾.

1) Cons. de min., *ibidem*.

2) *Ibidem*, 1453/1844.

3) *Ibidem*.

4) *Ibidem*, 894/1845.

5) Teutsch, III, p. 150.

Astfel Teleki a recâştigat încrederea. Kolowrat a propus să i se confere ca semn de cinstire crucea de comandor al ordinului Sf. Ștefan. Intr'adevăr Teleki fu decorat, nu chiar cu crucea de comandor, totuși cu cea mare a ordinului Sf. Ștefan¹⁾.

În astfel de împrejurări a început anul revoluției 1848. La 15 Martie adunarea nobililor din Budapesta a publicat „cele 12 puncte”, între care ultimul era unirea Transilvaniei cu Ungaria. Când la 21 Martie o deputație de tineri patrioți a prezentat lui Teleki o petiție cu diferite postulate, acesta a respins-o, recomandând liniște și chibzuință²⁾. La 23 Martie guvernatorul a ținut din balconul palatului său din Cluj o cuvântare, adresată câtorva studenți demonstranți, în care i-a rugat să păstreze liniștea. Cuvântarea fu primă cu mare plăcere³⁾. La Viena însă a raportat că în țară era pretutindeni liniște deplină⁴⁾.

Dupăce însă Ungurii sub conducerea lui Kossuth s'au pronunțat la Bratislava pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria și dupăce Împăratul a sancționat la 10 Aprilie 1848 această hotărâre, s'a declarat și el pentru înfăptuirea unirii, punându-se în fruntea unioniștilor.

După cum a relatat poliția secretă, Teleki a plănuit mai întâiu să se supună numai decât noului minister maghiar și să disolve guvernul transilvan⁵⁾.

Incurajați de Teleki, nobilii maghiari ca și Secuii au pretins la adunările lor județene convocarea Dietei.

La 2 Maiu el sosi pe neașteptate la Sibiu să se înțeleagă cu generalul Puchner despre modul cum se va păstra liniștea. A încercat să îndemne pe acesta să înarmeze gărzile naționale. Puchner, observând însă o atitudine foarte rezervată față de planurile acestea, nu s'a învoit⁶⁾.

Când deputațiunea națiunii săsești s'a prezentat guverna-

1) Cons. de min. 365/1847.

2) *Ibidem*, 416/1848.

3) Barițiu, II, p. 40.

4) Cons. de min. 452/1848.

5) *Ibidem*, 590/1848.

6) Barițiu, II, p. 82.

torului, acesta a declarat că unirea Ungariei și a Transilvaniei este o incontestabilă stare de fapt, că limba oficială va fi în toată țara numai cea maghiară, că se va face o nouă împărțire a teritoriului și, în caz că Sașii s'ar împotrivi, nimeni nu ar putea garanta siguranța personală a deputaților sași în Dietă. Această declarațiune a fost considerată ca o amenințare, având ca urmare demonstrațiuni anti-unioniste la Sibiu¹⁾.

Printr'o corespondență cu episcopul greco-catolic Ioan Lemény, Teleki a încercat să împiedece organizarea adunării naționale dela Blaj, temându-se de mulțimea prea mare a Românilor, întruniți la un loc. Totuși a fost nevoit s'o permită, făcând responsabili pe cei doi episcopi români, de tot ce s'ar fi putut întâmpla²⁾.

Teleki a convocat apoi Dieta la Cluj, pe ziua de 29 Maiu 1848, însă fără să aștepte învoirea imperială, bazându-se pe o instrucțiune din 1692, conform căreia guvernatorul primise dreptul de a convoca Dieta pe proprie răspundere.

Cu toate acestea a dobândit mai târziu autorizația imperială, după ce amenințase că, dacă nu se va permite întrunirea Dietei, va demisiona³⁾.

Curtea făcându-l responsabil pentru toate turburările și excesele, cari eventual se vor ivi în Dietă, îi ordonă să nu execute nici o hotărâre, fără a cere în prealabil învoirea imperială⁴⁾.

Teleki, văzând însă ce impresie rea au făcut cuvintele sale rostite la Sibiu, publică o „rectificare”, declarând, că înțelesul cuvintelor fusese schimbat „cu reavoință”⁵⁾. La 16 Maiu Teleki a asigurat Curtea imperială că-și va da toată silința să mențină ordinea, în orice împrejurări. Deaceea a proclamat starea de asediu în ținutul Clujului⁶⁾.

La 29 Maiu Puchner deschide Dieta; evenimentele impor-

¹⁾ *Siebenbürger Bote*, 1848, Nr. 41.

²⁾ Barițiu, II, p. 90.

³⁾ Cons. de min. 526/1848.

⁴⁾ *Ibidem*, 590/1848.

⁵⁾ *Siebenbürg. Wochenblatt*, 1848, Nr. 39.

⁶⁾ Teutsch, II, p. 219.

tante se succed cu repeziune. Dieta, într-o atmosferă foarte agitată s'a pronunțat pentru unire, care la 10 Iunie fu aprobată de Impărat. Teleki fu ales președinte al comitetului de unire¹⁾.

În cursul verii, înainte de închiderea Dietei, Teleki a plecat în Ungaria, lăsând pe contele Emerik Mikó în fruntea guvernului. În cursul revoluției nu s'a mai întors, lăsând toate treburile în grija contelui Mikó, care a închis Dieta la 18 Iulie 1848²⁾.

Revocarea oficială din postul său de guvernator a primit-o numai în luna Decembrie, când fu suspendată activitatea întregului guvern din Cluj³⁾.

Din cauza atitudinii sale nu i s'a acordat nici o pensie. Ca să primească totuși pensia, a încercat în anul 1850 să-și dovedească nevinovăția în cele petrecute, prezentând o expunere amănunțită a evenimentelor din anul 1848, prin care căuta să-și justifice atitudinea. Cercetările au durat până în anul 1852 și au fost terminate cu respingerea petiției, motivată cu argumentul, că Teleki convocase Dieta fără autorizația imperială și, fără să aibă concediu, luase parte la Dieta maghiară, dovedind o atitudine antihabsburgică⁴⁾.

Atitudinea politică a lui Teleki era cea obișnuită unui nobil maghiar, care lupta și intriga pentru idealurile neamului său. Cu mare dibăcie a înțeles să ascundă în fața Curții uneltirile sale și legăturile sale cu revoluționarii.

Exercita o mare influență asupra nobilimii, atât în domeniul politic, cât și în cel cultural. Această influență hotăritoare, de care voia să profite și Curtea, a fost luată în considerație cu prilejul numirii sale în postul de guvernator, sperându-se atunci că o va pune în serviciul intereselor habsburgice⁵⁾.

Din cauza energiei și a mândriei sale, personalul guvernului și funcționarii transilvani îl respectau, însă nu-l prea iubeau. Consilierii guvernului se plângeau că Teleki nu primea păreri

1) Friedenfels, II, p. 375.

2) *Ibidem*, II, p. 51.

3) Wurzbach, XXXIII, p. 249.

4) Cons. de min. 4176/1852.

5) *Ibidem*, 1097/1841.

deosebite de ale sale și la debateri nu se supunea ordinei, făcând ceea ce voia¹⁾.

Atitudinea sa față de poporul român nu s'a deosebit de cea obișnuită nobililor maghiari. Nu este de mirare, că în cearta dintre episcopul unit Ioan Lemény și clerul greco-catolic, a protejat pe cel dintâiu, rugând pe comandantul trupelor să ia măsuri împotriva „răsvrătiților”²⁾.

Atitudinea sa față de Sași era foarte rezervată, cunoscându-i pe aceștia ca aprigi adversari ai unirii. Totuși a prețuit mult nivelul lor cultural³⁾. Cu unii dintre ei se înțelegea foarte bine. Așa de exemplu cu baronul Bedeus de Scharberg, care era referentul său în chestiuni urbariale⁴⁾.

Ca membru al Dietei maghiare a apărut cu succes biserica reformată împotriva tendințelor de proselitism catolic. Înaintea sosirii sale în Transilvania consistoriul suprem al bisericii reformate l-a ales, la 24 Februarie 1842, curator al bisericii calvine din Transilvania⁵⁾.

Teleki are însă însemnătate și în istoria culturii maghiare, atât ca istoric, cât și ca mecenat al științei.

Mai întâiu s'a ocupat de științe, în deosebi de geologie și de chimie. După întoarcerea sa din străinătate a început să scrie articole în revista „Tudományos Gyűjtemény” cât și în „Aurora” lui Kisfaludy. În domeniul filologiei maghiare a scris „Contribuțiuni la limba maghiară”.

După retragerea sa din viața politică s'a ocupat mult de istorie, până la moartea sa (1848—1855).

Cu mare zel cercetă documentele și literatura privitoare la epoca Huniadeștilor. El publică o carte despre: „Originea lui Ioan Huniade”. Din opera lui principală „Hunyadiak kora” (Epoca Huniadeștilor) au apărut în timpul vieții sale 6 volume. Alte șase au fost editate mai târziu. În anul 1827 fu ales membru al

¹⁾ *Ibidem*, 730/1845.

²⁾ Friedenfels, I, p. 405.

³⁾ *Ibidem*, I, p. 133.

⁴⁾ *Ibidem*, I, p. 177.

⁵⁾ *Siebenbürger Bote*, 1842, Nr. 17

Academiei Maghiare și, trei ani după aceea, președinte al Academiei. În fiecare an a fost ales din nou și a ocupat această demnitate până la sfârșitul vieții. Biblioteca sa particulară, care atinsese 30.000 de opere, a dăruit-o Academiei.

Reputația lui Teleki ca istoric a trecut chiar granițele Ungariei, fiind ales membru de onoare al Academiei Imperiale din Viena, al Academiei Bavareze și al Societății Nordice din København¹⁾.

A murit la 16 Februarie 1855 în Budapesta²⁾.

GUVERNUL ÎN TIMPUL REVOLUȚIUNEI DELA 1848—1849.

După plecarea lui Teleki în Ungaria, contele Emeric Mikó a ajuns în fruntea guvernului, în calitate de vicepreședinte³⁾.

El era un partizan convins al Unirii și al Maghiarilor revoluționari. Toată activitatea sa o puse în serviciul înlăturării idealurilor naționale, încercând să evite însă turburări prea mari. Cu baronul N. Vay, trimis comisar plenipotențiar din partea ministerului din Budapesta, a colaborat în toate privințele, încurajat de atitudinea nedecisă a Curții⁴⁾.

În cursul toamnei a concentrat la Cluj toate caselle de bani, cari erau la dispoziția guvernului, punând sumele din ele în serviciul răzvrătiților⁵⁾.

Când în Octomvrie 1848 Secuții au chemat pe ai lor la o adunare națională, guvernul a vrut s'o interzică, permițând numai o adunare a deputaților. Când însă actul de interzicere era să fie expediat, o ceată de revoluționari năvăli în localul guvernului, smulse actul din mâna unui funcționar, și-l distruse⁶⁾.

1) Wurzbach, XXXIII, p. 249.

2) Nagy Iván, XI, p. 93—94.

3) Friedenfels, II, p. 52.

4) *Ibidem*, p. 72.

5) Actele Univ. săsești, 1322/1848.

6) Barițiu, II, p. 283.

Mikó, pornit spre Târgu-Mureşului, a căutat să zădărnicească adunarea prin intervenţiunea sa personală. Văzând însă că nu poate să liniştească pe Secui, a fixat ziua adunării pentru 16 Octomvrie, permiţând-o cu condiţiunea ca el însuşi s'o prezideze, sperând astfel că va împiedeca pe Secui dela excese. Adunarea însă, bătându-şi joc de guvern, a hotărît să întreprindă o expediţie împotriva Românilor şi a „Saşilor reacţionari“, silind pe Mikó să iscălească toae hotărârile¹⁾.

Mikó nu s'a mai împotrivit prădăciunilor şi devastărilor. Clujul a fost ocupat de revoluţionari şi Mikó nu a împiedecat desarmarea trupelor austriace, aflătoare în acest oraş²⁾.

Stăpânea forţa şi guvernul a pierdut orice rost.

La 18 Octomvrie generalul Puchner, proclamând dictatura militară, a cerut dela toţi să-i dea ascultare.

Dupăce comisarul Vay a întocmit o proclamaţiune asemănătoare (la 23 Octomvrie), existau în ţară trei autorităţi: Puchner, guvernul lui Mikó şi comisarul Vay³⁾.

Guvernul executa ordinele primite dela ministerul maghiar. Guvernatorul a cerut Saşilor să contribuie la alcătuirea „armatei naţionale“. Aceştia s'au împotrivit însă cu înverşunare, rugând guvernul să nu mai observe ordinele ministerului din Pesta, ci să guverneze după porunca Impăratului. Guvernul răspunse foarte violent „Naţiunii săseşti“, ordonând destituirea imediată a funcţionarilor, cari s'au împotrivit acestui ordin şi judecarea lor la tribunalul criminal din Târgu Mureş⁴⁾.

Nimeni însă dintre cei rămaşi credincioşi Casei habsburgice nu mai asculta de guvern. Toată ţara ştia că guvernul este un organ executiv al revoluţiunei. Numai Impăratul nu cunoştea încă faptul acesta. Deaceea se publică deodată un ordin împărătesc, prin care guvernul fu însărcinat să ia măsuri pentru restabilirea ordinii în ţară. Acest manifest dubios scris la Olmütz era datat din 14 Noemvrie 1848. Mikó a fost însărcinat să

¹⁾ Friedenfels, II, p. 393.

²⁾ *Siebenbürger Bote*, 1848, Nr. 136.

³⁾ Friedenfels, II, p. 74 şi Teutsch, III, p. 252.

⁴⁾ Actele Magistratului sibian, 1322/1848.

trimită un comisar la Secui și cu ajutorul celor doi episcopi români „să liniștească populațiunea rurală”¹⁾.

Foiaia Sașilor din Sibiu a adăugat la aceasta că nimeni nu-l va lua în seamă, deoarece Împăratul nu era bine informat când l-a emis și că generalul Puchner va continua să conducă treburile țării. La 27 Noemvrie 1848 Mikó, bazându-se pe acest manifest, a cerut din nou supunere tuturor locuitorilor din Transilvania²⁾.

Acest manifest a pricinuit o indignare puternică printre Români și Sași. Mulți bănuiau că el era un fals. Pe când generalul Puchner nici nu l-a luat în seamă, comitetul național român, protestând la 8 Decemvrie, s'a pronunțat în contra lui Mikó³⁾.

Dar și Universitatea săsească a alcătuit o voluminoasă petiție, arătând toate motivele, pentru care nu se poate supune lui Mikó⁴⁾.

Mikó însă, prezentându-se și el la Curte, a încercat a dovedi că guvernul nu ieșise din legalitate și că toate conflictele se produsese numai din pricină că generalul comandant al trupelor împiedecase executarea ordinelor guvernului⁵⁾.

Mai târziu s'a dovedit că manifestul dela 14 Noemvrie fusese autentic, dar nu s'a mai putut stabili modul în care fusese liberat⁶⁾.

La 22 Decemvrie 1848 Puchner fu însărcinat să împiedece activitatea guvernului și să anuleze ordinul dela 14 Noemvrie Mikó s'a retras din viața politică⁷⁾.

În afară de aceasta se mai plănuia reorganizarea totală a guvernului. Ordinul acesta dela 22 Decemvrie 1848 n'a fost publicat de cât la 1 Septemvrie (1849), după ce Wohlgemuth preluase demnitatea de guvernator în condițiuni noi.

1) *Siebenbürger Bote*, 1848, Nr. 135.

2) *Friedenfels*, II, p. 93.

3) *Ibidem*.

4) *Satellit*, 1849, Nr. 2.

5) *Cons de min.* 25 și 112/1849

6) *Teutsch*, III, p. 258.

7) *Friedenfels*, II, p. 96.

Cu reorganizarea totală a administrației a fost însărcinat baronul Geringer care din cauza evenimentelor n'a fost în stare să-și îndeplinească misiunea, neputând să intre în țara bântuită de răsccoală¹⁾.

Puchner era deci singurul care reprezenta în acest moment greu puterea imperială în Transilvania²⁾.

Până la sosirea guvernatorului civil și militar — Ludovic Wohlgemuth — (11 Iulie 1849), nu a existat în Transilvania altă autoritate, care să guverneze.

LUDOVIC WOHLGEMUTH

Guvernator civil și militar

(1849—1850).

Baronul Ludovic de Wohlgemuth a fost o personalitate, care și în afară de Transilvania jucase un rol important, mai ales pe teren militar.

Familia Wohlgemuth se trăgea din Tirol. Tatăl guvernatorului, numit tot Ludovic, s'a născut în anul 1750 în Linz și era căsătorit cu Agnes Adamek din Praga.

Ludovic de Wohlgemuth s'a născut la Viena, la 25 Aprilie 1788. A intrat ca „junker” în Academia din Wiener-Neustadt. Dela 1814—1821 a fost profesor de matematică la Academia Militară din Wiener-Neustadt. Ca tânăr ofițer făcu o călătorie lungă în Franța și Italia.

La începutul anului 1849 luptă sub comanda lui Radetzky în Italia; trimis la Viena să ducă Împăratului vestea biruinței, el primi decorația „Coroana de fier”. În calitate de comandant de corp de armată fu trimis după aceea în Ungaria, unde la Pered, în ziua de 21 Iunie, birui pe Maghiarii răsculați. Peste o săptămână cucerii Raab, după două lupte victorioase. După o luptă

¹⁾ Cons de min. 25/1849.

²⁾ Teutsch, III, p. 271.

la Komarom își încheie cariera militară, fiind numit la 11 Iunie 1849 guvernator civil și militar al Transilvaniei¹⁾).

De drept postul de guvernator s'ar fi cuvenit generalului Puchner, însă acestuia îi lipseau calitățile necesare²⁾). Consiliul de miniștri alese pe Wohlgemuth pentru această funcțiune, fiindcă era adeseori bolnav și miniștrii se gândiră să-i încredințeze un post mai liniștit, decât acela de comandant al trupelor din Ungaria³⁾). Wohlgemuth fu propus de generalul Heynau, pentru că, după cum spunea el într'o scrisoare, ar fi fost imposibil să se numească cineva, care făcea parte din „Națiunile” privilegiate, din motivul că acest lucru ar fi produs pismă printre „națiunile,, transilvane⁴⁾).

La 11 Iulie 1849 Wohlgemuth primi ordinul să se prezinte la Viena, unde a depus jurământul în fața Împăratului. Pentru chestiunile civile i-a fost atașat consilierul Eduard Bach, fratele prim-ministrului, care mai înainte fusese șeful administrației civile din Bucovina⁵⁾).

Totodată fu numit Wohlgemuth și comandant de onoare al regimentului 14 de infanterie.

La 19 Iulie numirea lui Wohlgemuth și a lui Bach a fost vestită prin afișe în toată țara, împreună cu ordinul adresat tuturor autorităților să-i dea ascultare⁶⁾).

Cu numirea sa începe o epocă nouă în istoria guvernului transilvan: Epoca guvernului civil și militar.

De acum înainte Transilvania avu timp de 11 ani un guvern militar cu atribuțiuni civile. Această schimbare era necesară din cauza împrejurărilor și a stării de asediu. Persoana guvernatorului avea o importanță mai mare decât în timpurile trecute. Creștea răspunderea lui și nu mai exista cancelarie aulică, să-i scadă influența. În multe chestiuni importante putea hotărî

1) Strack, p. 247—254 și foaia de serviciu. Arh. de răzb. Viena.

2) Cons. de min. 2264/1849.

3) *Ibidem*, 2264/1849.

4) *Ibidem*, 2285/1849.

5) *Satellit*, 1849, Nr. 27.

6) Cons. de min. 4945/1849.

personal, fără să mai întrebe Curtea imperială. Guvernul, care până atunci era într-o măsură oarecare o instituțiune transilvană, compusă din fii ai țării, deveni o autoritate militară. Funcționarii guvernului trebuiau să execute fără discuție ordinele guvernatorului, care nu era decât unealta absolutismului dela Viena. Totuș guvernatorul, înzestrat cu plenitudinea cârmuirii, avea în multe privințe posibilitatea să acționeze pe răspundere proprie, dând astfel activității guvernului o notă personală.

Consilierii guvernului nu hotărau ca ultimă instanță, ei erau numai referenți. Foarte mulți dintre ei erau străini din toate părțile Monarhiei, iar Ardelenii au fost reprezentați numai prin câțiva Sași. Funcționarii maghiari erau îndepărtați cu totul din serviciul guvernului.

Misiunea lui Wohlgemuth în Transilvania era fixată în instrucțiunea secretă din Iulie 1849: Transilvania să fie încadrată cu totul în Monarhia austriacă, așa încât situațiunea excepțională cât și drepturile ei speciale să nu mai fie luate în seamă¹⁾.

Toți funcționarii necredincioși să fie înlăturați, răsvrătitorii să fie desarmați și cei mai capabili dintre ei înrolați în armată. Țara întreagă să fie împărțită în mai multe districte²⁾.

Spre a concentra toată puterea într-o singură mână, Wohlgemuth obținuse și comandamentul suprem al trupelor din Transilvania. Astfel s'a stabilit o uniune personală deplină între comandantul suprem militar și între guvernator. Conflictele dese dintre aceste două puteri, mai ales în veacul al XVIII-lea, au demonstrat cât de necesară era această concentrare.

La 3 August 1849 Wohlgemuth ajunse la Bistrița. De acolo nu putu să plece direct la Sibiu sau la Brașov, deoarece Secuimea încă nu era deplin desarmată și uneori răsvrătitorii se mai împotriveau armatei imperiale. Wohlgemuth se văzu deci silit să treacă prin Moldova și Muntenia din nou în Transilvania. La 19 August ajunse la Brașov³⁾. Primit cu bucurie, el vizită

¹⁾ Cons. de min. 2414/1849; („jede Sonderstellung beseitigen“).

²⁾ Cons. de min. 2414/1849.

³⁾ Friedenfels, II, p. 139.

toate edificiile publice și bisericile, interesându-se îndeosebi de spitale. Din Brașov a lansat o proclamațiune către locuitori, ordonând să fie publicată în țara întreagă. În această proclamațiune a rugat pe toți locuitorii să-i dea ajutor la restabilirea ordinii. Dacă cei înșelați de agitatori se vor supune, atunci el nu-i va pedepsi, deosebindu-i de ațâțători. Cei cari vor îndrăzni să se opună, vor fi suprimați fără milă. În locul anarhiei va trebui să domnească legea, iar neamurile desbinate trebuie să se împace¹⁾.

La 25 August părăsi Brașovul, ajungând în 26 August la Sibiu, unde fu primit de Români și de Sași, cari așteptau dela el restabilirea ordinii și răsplata bine meritată²⁾.

Ca să fie mai aproape de comandamentul militar, Wohlgemuth a transferat reședința guvernului dela Cluj la Sibiu, de unde fusese mutată de Gheorghe Bánffy la 1790 fără invoirea Curții.

Din Brașov își continuă drumul prin părțile locuite de Secui și oprindu-se în orașele lor le țină cuvântări, dojenind infidelitatea lor și ordonând să depună armele și să predea pe conducătorii revoluționari³⁾.

Dar potolirea deplină a țării mergea foarte încet. Cu amărăciune scria Wohlgemuth că, deși luase toate măsurile necesare, Românii, Secuii și Maghiarii încă nu s'au liniștit deplin. Rușii erau încă în țară și ajutau la menținerea ordinii. Wohlgemuth descoperise prin spioni un plan al Ungurilor de a se răscula din nou, după plecarea trupelor rusești. Românii, temându-se de o nouă împotrivire maghiară, nu predau armele, așa încât Wohlgemuth a putut găsi sute de puști la conducătorul român, Axente Sever⁴⁾. Din cauza acestor simptome de o eventuală reizbucnire a revoluției, guvernatorul pretinse sporirea urgentă a trupelor⁵⁾.

1) *Satellit*, 1849, Nr. 32.

2) *Kronstädter Zeitung*, 1849, Nr. 44.

3) *Privatkorrespondenz*. Scris. part. către Schwarzenberg, 24 August 1849.

4) *Ibidem*. Scris. part. către Schwarzenberg, 25 Octomvrie 1849.

5) *Ibidem*. Scris. part. către Schwarzenberg, 2 Noemvrie 1849.

Starea de asediu, care apăsa țara, împiedeca dezvoltarea vieții normale. Wohlgemuth, călătorind prin toate regiunile, încercă să liniștească populațiunea, căutând să-i cunoască nevoile. Ținând cuvântări, îndemna țărăimea să se întoarcă la indeletnicirile sale. Pe toți funcționarii, cari fuseseră înțeleși cu revoluționarii, îi destitui și pe cei suspecti îi mută în alte districte. O deosebită atențiune dădu reorganizării închisorilor, care erau insuficiente față de mulțimea celor arestați. Din raportul trimis la Viena după această călătorie reise, că se realizaseră progrese mari în privința pacificării țării. Aceste progrese le atribuia Wohlgemuth în primul rând comandanților militari, dintre cari laudă în mod deosebit pe colonelul Urban, comandantul garnizoanei din Cluj, care prin măsuri potrivite liniștise populațiunea cu totul, așa încât a putut chiar permite reapariția cu diferite restricțiuni a ziarelor maghiare¹⁾.

Cu mare severitate pedepsi pe Secui. Cum scria el însuși, scosese din slujbe aproape pe toți funcționarii secuiei, aruncând asupra lor impozite foarte mari²⁾.

Partea cea mai importantă a activității lui Wohlgemuth a fost însă organizarea administrativă a țării. Toate autoritățile și puterile civile, în afară de pământul crăiesc (fundus regius), se desorganizaseră în cursul revoluției. Noua împărțire a țării în 6 districte, făcută de Wohlgemuth, a fost admisă la 15 Septembrie și a intrat în vigoare la 21 Septembrie 1849³⁾.

Cele șase districte au fost: 1. Sibiu, 2. Alba Iulia, 3. Cluj, 4. Reteag, 5. Odorheiu, 6. Făgăraș. În fruntea fiecărui district stătea un comandant militar, ajutat de un comisar pentru chestiunile civile. Din pământul crăiesc s'a creiat noul district al Sibiului, al cărui comisar civil a devenit comitele Sașilor (comes Saxonum). Districtele au fost împărțite în circumscripții, iar circumscripțiile în sub-circumscripții⁴⁾.

¹⁾ *Ibidem*. Scris. part. către Schwarzenberg, 20 Noembrie 1849.

²⁾ Raport despre călătorie, 14 Octombrie 1850, și Cons. de min. 4637/1850.

³⁾ Cons. de min. 4947/1849.

⁴⁾ *Kronstädter Zeitung*, 1849, Nr. 54.

Pentru păstrarea ordinii Wohlgemuth a alcătuit o trupă nouă, așa ziși „Dragoni ai districtelor” („Distriktsdragoner”), cari au stat sub comanda lui directă¹⁾.

Wohlgemuth, înțelegând că una dintre cele mai importante probleme ale Transilvaniei este aceea a „Națiunilor”, îi arăta un interes deosebit. Lui Schwarzenberg i-a scris că ura între popoare a fost provocată numai de către agitatori, căci poporul de rând și mai ales populația rurală trăise în bună înțelegere până la începutul propagandei maghiare. Într-o localitate minieră din munții metalici văzuse conviețuind în bună armonie, Români, Unguri, Sași, Cehi și Italieni, deoarece n’au fost atâțați și desbinați de provocatori²⁾.

În scrisorile și rapoartele sale Wohlgemuth s’a ocupat adeseori de soarta poporului român și prevedea că numărul mare al Românilor va putea deveni o primejdie pentru existența Monarhiei austriace³⁾.

În timpul acesta Românii au fost foarte nemulțumiți, fiindcă noul guvern îi trata cu deosebită asprime, dând uitării atitudinea lor credincioasă din timpul revoluției⁴⁾.

La început Românii bucurându-se de venirea lui Wohlgemuth, aveau toată încrederea în el. Într-o convorbire particulară cu Axente Sever și cu Avram Iancu, Wohlgemuth reuși să înduplece pe conducătorii Românilor să disolve organizația lor militară⁵⁾. Cu toate că Românii⁶⁾ dovedeau astfel că se vor supune în toate privințele, Wohlgemuth s’a simțit dator să-i supravegheze cu mare severitate, „ca să nu fie destrăbălați și să nu aibă pretenții nedrepte, atâțați de preoții lor”. Ura între Ro-

1) Cons. de min. 4619/1850.

2) Raport de călătorie din 2 August 1850. Cons. de min. 4619/1850.

3) Cons. de min. 4618/1850.

4) Lupaș: *Mitropolitul Șaguna*, p. 99.

5) Privatkorrespondenz. Scris. part. către Schwarzenberg dela 7 Septembrie 1849.

6) Wohlgemuth folosea totdeauna, vorbind despre Români, termenul „Romanen”.

mâni și Sași era atât de puternică, continuă el, încât ea îngreuna mult conviețuirea acestor două popoare¹⁾.

Totuși se împotrivi ca Românii să fie organizați în districtele lor proprii și respinse planul unui referent, care propuse separarea Românilor și organizarea lor în „districte române” („romanische Distrikte”) ²⁾.

„Dacă și Românii, cari sunt cei mai numeroși și cei mai puternici ar începe cu pretenții, acest fapt ar produce urmări grave. În părțile sudice există deja reprezentanți ai ideilor ultra-romane. În părțile de nord însă aceste idei lipsesc cu desăvârșire. Mare primejdie ar fi dacă s'ar deștepta conștiința lor națională” ³⁾.

Cu ton ironic Wohlgemuth spune despre realizarea unui stat „daco-roman” că „poporul român, dacă se simte în stare de a restaura din puterile sale un stat daco-roman, nu are decât să încerce. Românii au însă nevoie pentru realizarea acestui scop de o armată de 200.000 de soldați cu artileria corespunzătoare. În caz că restaurarea Statului daco-roman printr'un războiu va fi săvârșită de către Români, acest fapt ar deveni obiectul de admirație al întregii Europe” ⁴⁾. În legătură cu cele susținute de el, mai adaugă că cea mai bună soluționare pentru toate problemele ardelenesti ar fi contopirea popoarelor. În acest mod s'ar putea exercita în părți egale influența asupra tuturor.

Reiese însă dintr'un raport că Wohlgemuth a avut uneori și intenții mai bune față de Români, spunând că din partea sa el le-ar fi dat cu drag funcționari din rândurile lor. Acest lucru însă a fost imposibil, fiindcă „Românii au lipsă de cultură”, neavând destule școli⁵⁾.

Intr'adevăr a contribuit într'o oarecare măsură la ridicarea

¹⁾ Cons. de min. 4947/1849.

²⁾ *Ibidem*, 2414/1849.

³⁾ *Ibidem*, 4618/1850.

⁴⁾ I. Lupaș: *Istoria Românilor*, Ed. XII, 1937, p. 296.

⁵⁾ Cons. de min. 4917/1849.

nivelului cultural, distribuind burse elevilor din școlile normale dela Orlat și Năsăud¹⁾).

O ceartă izbucnită între funcționarii silvici ai Statului și între Români din munții apuseni o aplana în favoarea Românilor²⁾).

Din aceste fapte, cât și din felul în care vorbea adeseori despre Români, reiese că Wohlgemuth n'a avut adevărată antipatie față de Români. Atitudinea și-o schimba după împrejurări.

O constatare interesantă a făcut despre împrejurările din Seciume. Cu mare neplăcere observa că Români din Secuime erau adeseori maghiarizați, așa încât se găseau unele sate, cari odinioară fuseseră locuite numai de Români, unde nu se mai vorbea decât „limba secuiască“. Plănuia să introducă în astfel de sate numai funcționari români, ca să pună stavilă acestui proces de maghiarizare³⁾).

Atitudinea față de Unguri și de Secui, pe cari fără excepție îi considera rebeli, era foarte rezervată. Li îndepărta din funcțiuni și căuta să-i scoată cu totul din viața publică⁴⁾).

Nobilii maghiari, scria el, erau cei mai cruzi asupritori ai iobagilor români. „Atitudinea lor entusiastă față de ideile de libertate, egalitate și fraternitate dispare, când e vorba de supușii lor“⁵⁾).

Deosebindu-se de urmașii săi, nu căută nici legături sociale cu familiile magnaților. Firește că nobilimea îl ura, reproșându-i că protejează iobagi și socotindu-l ca un soldat fără cultură, care călca în picioare vechile lor drepturi⁶⁾).

Cu toate că Wohlgemuth era de origine germană, totuși nu s'a înțeles bine cu Sașii, pentru cari simțea la început o deosebită simpatie, care în decursul timpului s'a transformat însă într'o puternică aversiune. După sosirea sa a declarat că numai Sașii

1) *Satellit*, 1849, Nr. 53.

2) Cons. de min. 4619/1850.

3) Raport despre călătorie, Cons. de min. 4637/1850.

4) Cons. de min. 4945/1849.

5) *Privatkorrespondenz*. Scris. part. către Schwarzenberg, 20 Noembrie 1849.

6) Grimm, p. 36.

ar fi locuitori într'adevăr fideli Monarhiei austriace. Câteva zile după aceea însă constată că ei se împotriveau cu îndârjire tuturor tendințelor de unificare, apărând vechile lor drepturi¹⁾.

Însărcinat prin instrucțiunile sale de a se îngriji în mod deosebit de Sași, se amestecă în toate chestiunile lor, interesându-se chiar de organizația lor bisericească și controlând salariile preoților²⁾.

Considerând separarea Sașilor neprielnică pentru conviețuirea armonică a Națiunilor, a intervenit la Curte, pentru desființarea organizației lor teritoriale³⁾.

Intr'un raport special guvernatorul înfățișă părerile sale despre Sași. Se plângea de antipatia lor față de ceilalți Germani și de egoismul lor. Raportul e scris cu amărăciune și ură și enumeră toate însușirile rele în mod exagerat⁴⁾.

Toate „Națiunile” aveau o mare antipatie față de absolutismul sever, așa încât nu ne putem mira, că reprezentantul acestuia n'a fost iubit de către popor.

Cu toate că lucra cu zel și cu sârguință, nu câștigă simpatia populației, așa încât și ziarul vienez „Allgemeine Zeitung” a putut scrie că nimeni din Transilvania nu era mulțumit cu el⁵⁾.

Lucra neincetat zi și noapte, fără să țină seamă de sănătatea sa, amestecându-se în toate chestiunile. Toate actele le-a examinat personal, adnotându-le pe margine⁶⁾.

Inzestrat cu felurite talente, vorbea multe limbi și se ambiționa să învețe limbile țării. Făcând parte numai din nobilimea mică, cariera și-o făcuse fără protecție, izbutind numai prin vrednicie și inteligență⁷⁾. Consilierul Bedeus îl descrie astfel:

¹⁾ Privatkorrespondenz. Scris. part. către Schwarzenberg, 7 Noembrie 1849.

²⁾ Friedenfels, II, p. 287.

³⁾ *Ibidem*, II, p. 195.

⁴⁾ Raport despre Universitatea săsească din 1 Iulie 1850. Cons. de min. 4618/1850.

⁵⁾ Lupaș: *Mitropolitul Șaguna*, p. 102.

⁶⁾ Cons. de min. 4619/1850.

⁷⁾ Personalakten (Individualbogen).

„Wohlgemuth e amabil, însă ușor influențabil, e sensibil, dar gălăgios și cu o cultură intelectuală foarte redusă. În general însă nu este un om rău“¹⁾).

Era supărărcios și accesibil calomniilor, permițând funcționarilor subalterni să raporteze despre superiorii lor²⁾).

Cu poporul de rând se înțelegea mai bine, decât cu ceilalți, deoarece făcea impresie bună prin interesul său pentru viața țărănească, prin figura sa impunătoare și prin conversațiile sale binevoitoare cu oamenii simpli³⁾).

În afară de serviciu era sociabil, voios și vorbăreț și participa cu deosebită plăcere la petrecere⁴⁾).

Colaboratorul cel mai însemnat al lui Wohlgemuth a fost secretarul său, Iosif Glanz, care fiind și secretarul lui Puchner cunoștea bine împrejurările din Transilvania⁵⁾). Cu Eduard Bach, comisarul civil, nu se prea înțelegea. A fost un bine că n'a rămas timp îndelungat lângă Wohlgemuth, fiindcă fu numit guvernator al Austriei superioare⁶⁾).

Prin activitatea sa întinsă Wohlgemuth a trecut adeseori limitele funcțiunii sale, ciocnindu-se cu autoritățile civile. Ca soldat încarnat a protejat întotdeauna autoritățile militare, când acestea aveau conflicte cu cele civile⁷⁾).

A fost căsătorit cu baronesa Sofia de Strade cu care însă nu a avut copii. Ea a fost o fire foarte amabilă și plăcută, câștigându-și simpatiile sibiienilor prin aranjarea de baluri și de ospete. A participat și la multe acțiuni de binefacere, vizitând pe săraci și pe orfani⁸⁾).

Din cauza muncii sale necontenite boala i s'a agravat, așa încă a avut multe dureri de piept în cursul iernii 1850—1851.

1) Friedenfels, II, p. 188.

2) Friedenfels, II, p. 159.

3) Kriegsarchiv: Foaia de serviciu.

4) Teutsch, II, p. 301.

5) Barițiu, II, p. 632.

6) *Idem*, II, p. 624.

7) Wurzbach, LVII, p. 238.

8) Teutsch, III, p. 301.

Rechemat la Viena, a plecat bolnav din Sibiu în ziua de 24 Februarie 1851. Cu prilejul plecării sale Magistratul Sibiului i-a acordat cetățenia de onoare. Locțiitorul său a fost generalul Kalltany¹⁾. Agravându-i-se boala, fu nevoit să întrerupă călătoria la Budapesta în ziua de 2 Martie 1851. Capitala Ungariei n'a mai părăsit-o, ci a murit aci în ziua de 18 Aprilie 1851. Trupul său neînsuflețit fu transportat la Viena și înmormântat în cimitirul dela Hitzing²⁾.

Wohlgemuth, care prin deplina și conștincioasa îndeplinire a datoriei sale ne-ar putea servi ca model, totuși prin diferite împrejurări a rămas un străin în țara Transilvaniei.

CAROL BOROMEU SCHWARZENBERG

Guvernator militar și civil

(1851—1858)

Succesorul lui Wohlgemuth, Carol-Boromeu-Filip, principe de Schwarzenberg, se trage dintr'o familie din cele mai vestite ale nobilimii austriace. Din Franconia, unde se află până astăzi castelul strămoșesc Schwarzenberg, familia se răspândește în toate părțile imperiului german, având cele mai multe moșii în Austria și Boemia³⁾.

Carol-Boromeu de Schwarzenberg s'a născut la 21 Ianuarie 1802 la Viena. Intrând în cariera armelor, s'a înscris în anul 1821 în școala militară. Fiind foarte talentat a avansat repede. La 32 de ani era colonel. La 1840 deveni general și lucră la marele stat-major. Participând în anul 1848 la războiul împotriva Italiei, fu atât de merituos, încât fu numit guvernator militar la Milano. La 1850 a devenit comandant de corp de armată în Italia, ocupând acest post până la alegerea sa ca guvernator militar și civil în Transilvania (29 Aprilie 1851)⁴⁾.

¹⁾ *Siebenbürgischer Bote*, 1850, Nr. 43.

²⁾ *Friedenfels*, II, p. 296.

³⁾ *Siehmacher*, Vol. IV/12, p. 81—83.

⁴⁾ *Kriegsarchiv*: Foaie de serviciu.

La 14 Aprilie 1851 Schwarzenberg a cerut să nu fie trimis în Transilvania, considerându-se prea slab pentru atâta răspundere. Convins însă că Impăratul nu va trimite pe altcineva în Transilvania, a prezentat un plan de activitate cu următorul conținut:

1. Să fie însoțit de un ajutor („adlatus”), care să fie și locțiitorul său;
2. Să i se acorde dreptul de a numi pe toți funcționarii înalți;
3. Toate trupele să-i fie subordonate;
4. Administrația civilă să fie condusă și ea de militari, spre a evita conflicte de competență;
5. Să i se permită după doi ani să prezinte o petițiune de mutare.

Cetind acest act, Impăratul Francisc Iosif a scris personal cu creionul pe marginea actului, că în genere admite propunerile lui Schwarzenberg, însă nu putea să îngăduie mutarea lui după doi ani¹⁾.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Numirea oficială i-a fost comunicată la 30 Aprilie 1851²⁾.

Instrucțiunile primite de Schwarzenberg, înainte de plecare, au fost întocmite de președintele consiliului de miniștri, Bach, și sunt un document instructiv în ce privește sistemul absolutismului. Ele conțin următoarele puncte:

1. Guvernatorul militar și civil se află în fruntea tuturor autorităților militare și civile. „Adlatus”-ul — totodată locțiitor al guvernatorului — era generalul Ioan, cavaler de Bordolo;

Până la introducerea unui nou sistem administrativ toate autoritățile își continuă activitatea ca mai înainte;

3. Curțile marțiale sunt subordonate guvernatorului;
4. Guvernatorul urmează să colaboreze cu organele financiare. El trebuie să apeleze, în caz de neînțelegere, la Impărat;
5. Să fie în bună înțelegere cu autoritățile judiciare, fără ca ele să fie sub porunca sa;

¹⁾ Cons. de min. 1435/1851.

²⁾ *Ibidem*, 1452/1851.

6. Să ia măsuri pentru trecerea regiunilor de graniță militară la administrațiunea civilă, îngăduind însă ca locuitorii acestor regiuni să aibă și pe viitor dreptul la folosirea pădurilor¹⁾.

Schwarzenberg părăsi Viena numai după terminarea noului plan de reorganizare administrativă, conform căruia trebuia să se introducă o nouă repartizare cercuală²⁾. La 24 Maiu își făcu intrarea solemnă în Sibiu, unde fu întâmpinat cu o nemai pomenită splendoare³⁾. La 2 Maiu 1851 publică o proclamațiune către provincie, chemând pe toți la ascultare și supunere⁴⁾.

În cursul primului an a fost ocupat cu aplicarea noiei organizațiuni administrative. La 31 Decemvrie 1851 Impăratul, anulând Constituțiunea din Martie 1848, a introdus absolutismul ca nouă formă de guvernare pentru toate țările Monarhiei. Astfel sistemul acesta, aplicat timp de aproape 3 ani, fu introdus și în mod oficial ca bază pentru activitatea guvernatorilor. Ca să întărească devotamentul și să reînnoiască contactul personal cu Transilvania, Impăratul a întreprins în anul 1852 o călătorie, arătându-se mulțumit cu progresul provinciei⁵⁾.

Cu prilejul introducerii noului sistem administrativ, Schwarzenberg se văzu nevoit să întreprindă și el o reorganizare a guvernului. Noua reformă, sancționată la 21 Iunie 1853, prevedea în fruntea țării un guvern cu un guvernator, un vice-președinte, un consilier aulic, 9 consilieri guvernamentali, 9 secretari, 10 subsecretari și doi traducători. Numele de „guvernator” fu schimbat în cel de „Statthalter”⁶⁾.

După trei ani însă s'a revenit la vechea denumire întrebuintându-se din nou, conform unui ordin din 14 Ianuarie 1856, numele de „guvernator”⁷⁾.

Vicepreședintele guvernului a fost baronul de Lebzeltnar,

1) Kriegsarchiv: Acte prezidiale 2758/1851.

2) Teutsch, III, p. 306—307.

3) Rannicher, p. 40.

4) Friedenfels, II, p. 199.

5) Teutsch, III, p. 309.

6) Cons. de min. 1853/1855.

7) *Ibidem*, 654/1856.

care colabora cu Schwarzenberg în deplină armonie, fiind sfetnicul cel mai important al acestuia¹⁾).

Lucrările pregătitoare pentru reorganizarea administrativă au durat atât de mult, încât noua ordine intră în vigoare numai la 29 Mai 1854. Potrivit ei toată Transilvania fu împărțită în 10 cercuri și în 79 subcercuri. Temându-se de rea voință din partea locuitorilor, Schwarzenberg a adus o mulțime de funcționari din toate regiunile Monarhiei, cari nu puteau să vorbească limbile și nu cunoșteau situațiunea țării. Acești funcționari străini, batjocoriți și urțiți de toți, au rămas în tradiția poporului ca o amintire din epoca lui Schwarzenberg²⁾).

În legătură cu noua organizare administrativă s'au făcut reforme în toate domeniile vieții de stat. Era ultima încercare puternică de a reincorpora pe deplin această provincie în cadrul Monarhiei. Era misiunea lui Schwarzenberg să supravegheze toate reformele și să garanteze executarea lor³⁾).

Guvernatorul însă nu contribui în mod deosebit la reorganizarea provinciei, așa încât reformele nu au nota lui personală. Toate propunerile de reformă, prezentate Curții imperiale, sunt iscălite de vicepreședintele Lebzeltner.

Schwarzenberg era un reprezentant sever al absolutismului. Când era însărcinat să alcătuiască o comisiune cu scopul prezentării unui plan pentru restabilirea unei reprezentanțe populare, el era convins că absolutismul nu poate merge laolaltă cu tendințe de constituționalism. După ce comisiunea a întocmit sub președinția lui un „statut dietal”, Schwarzenberg îl trimise la Viena, scriind ministerului de interne: „Multă hârtie am umplut cu scrisul, făcând un „opus”, pe această bază însă nu vom ajunge niciodată la o Dietă⁴⁾).

El era un reprezentant convins al centralismului. Singura garanție pentru păstrarea unității Monarhiei austriace o vedea

1) Cons. de min. 1929/1854.

2) Teutsch, III, p. 341—342

3) Cons. de min. 654/1856

4) Grimm, p. 35.

într'un guvern puternic cu sistem centralizator. Totuși avea oarecare simpatie pentru ideile liberale, de pildă, pentru libertatea religioasă, supunerea tuturor la impozite și serviciul militar obligatoriu¹⁾.

Era foarte sever față de cei cari nu erau după placul său. De altfel a știut să răsplătească întotdeauna meritul și devotamentul²⁾.

Ca să aibă pace și încredere Schwarzenberg căuta legături cu toate „Națiunile” și mai ales cu conducătorii lor. S'a ferit, prin urmare, de dușmănia celor puternici și a prețuit pacea mai presus de toate. Aparținând el însuși nobilimii înalte, nu este de mirare dacă vedem că s'a înțeles foarte bine cu familiile magnaților. Nesimțindu-se bine între Sașii burghezi, locuia adeseori în Cluj, având legături prietenești, în primul rând, cu familiile Mikó, Josika, Béli și Bánffy. Între nobili se simțea foarte bine. Ii vizita adeseori la moșiile lor din ținutul Clujului³⁾.

Se gândea chiar la mutarea capitalei și, îndemnat de cei cari îl înconjurau, propuse aceasta Curtii imperiale, care însă nu-i permise mutarea capitalei. Schwarzenberg a închiriat o locuință și a stat 6—7 săptămâni pe an în Cluj.

În serviciu însă Schwarzenberg continua să aibă față de Unguri o atitudine rezervată, primind cu mare răceală deputațiile lor⁴⁾.

Legăturile sale cu Sașii nu erau bune. Din cauza absolutismului, nemulțumirea acestora spori. Numeroasele lor petiții au rămas zadarnice, deoarece Schwarzenberg refuza orice protecție. Ca și Wohlgemuth, se împotrivi menținerii teritoriului săsesc, care ar fi însemnat o stavilă în guvernarea lui absolutistă. El întâlnește rezistență înverșunată la Sași în privința instalării funcționarilor. Cel mai aprig adversar față de ordinele sa-

1) Grimm, p. 28—29.

2) *Ibidem*, p. 31.

3) *Ibidem*, p. 3.

4) Friedenfels, II, p. 212.

le era comitele („comes”) Salmen, pe care l-a îndepărtat însă, făcând să fie numit la tribunalul suprem din Viena (Februarie 1852¹).

O deosebită antipatie a arătat față de locuitorii din Sibiu, în mijlocul cărora fu nevoit să trăiască, destituind și instalând două bunul său plac pe funcționarii orășenești²). Antipatia lui Schwarzenberg față de Sași se explică prin tendințele lor de separatism, izvorite dintr'o puternică bănuială față de tot ce era „nemțesc”.

Față de poporul român a avut o atitudine binevoitoare, deoarece avea legături foarte bune cu vestitul episcop Andrei Șaguna, cu care se întâlnea aproape zilnic la joc de cărți. Era clar că Șaguna știa să folosească pozițiunea sa pentru binele poporului său. Dar nu era vorba numai de o legătură formală, căci, ca dovadă a sentimentului său de amicitie, Șaguna a ridicat în grădina episcopală, după moartea lui Schwarzenberg, un monument comemorativ³).

Așa dar nu este de mirare dacă Schwarzenberg a protejat cât a putut școala și biserica ortodoxă. Prin intervenția lui Împăratul acordă Românilor o sumă de 60.000 de fiorini ca ajutor pentru reclădirea bisericilor dărmate în timpul revoluției⁴).

Dar și din propria sa avere a dăruit o sumă pentru înălțarea bisericii ortodoxe din Sibiu⁵). Cu prilejul unei vânători imperiale, Schwarzenberg povesti Împăratului despre Români și despre doleanțele lui Șaguna, arătând nemulțumirea provocată între Români prin măsurile nechibzuite ale ministrului de culte Leo Thun⁶).

Cu prilejul deselor conflicte de atunci între Români și Sași, Schwarzenberg proteja adeseori pe primii, apărându-i în fața tendințelor de separatism ale Sașilor.

¹) Friedenfels, II, p. 277.

²) *Ibidem*, II, p. 277.

³) Grimm, p. 34 și I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 106.

⁴) Rannicher, p. 47.

⁵) Lupaș, *Mitropolitul Șaguna*, p. 187.

⁶) *Ibidem*, p. 120.

Temându-se de o eventuală împotrivire a Românilor din Munții Apuseni, încercă în anul 1852 să înduplece pe Avram Iancu să primească o funcțiune de Stat¹⁾.

Cu toată bunăvoința sa față de Români, i-a lipsit energia să ia măsuri hotărâtoare pentru îmbunătățirea soartei lor.

Despre viața particulară a guvernatorului se cunosc multe amănunte din „foaia de amintire” (Gedenkblatt) scrisă de consilierul guvernamental Grimm. Descrierea trebuie citită însă cu mare rezervă, deoarece e mai mult un elogiu, decât o expunere obiectivă. Schwarzenberg era de o statură înaltă, având și o figură impunătoare²⁾.

Având o cultură vastă, se interesa îndeosebi de istorie și de geografie. Vorbia cinci limbi: germana, franceza, engleza, ceha și latina³⁾.

Împăratul, mulțumit cu activitatea lui Schwarzenberg în Transilvania, i-a acordat ordinul „Lâna de aur”.

Trăia o viață foarte luxoasă, înconjurându-se cu o mulțime de servitori.

Firește că Grimm, în expunerea sa, nu amintește dependența guvernatorului de sfetnicii săi, dar și el admite că înainte de a întreprinde ceva, Schwarzenberg asculta sfatul mai multor persoane⁴⁾. În ori ce caz el a luat uneori hotărâri mai mult după placul prietenilor, decât după cum i-ar fi impus datoria. Astfel bogatul conte Mikó, președintele Societății „Muzeului transilvan”, reuși a-l îndupleca să recomande statutul acestei societăți, cu toate că acesta conținea cuvinte disprețuitoare față de celelalte popoare din Transilvania⁵⁾.

Ca și predecesorul său a făcut foarte multe călătorii de inspecție, pe care le combina cu mari expediții vânătoarești. Cu

¹⁾ Friedenfels, II, p. 408.

²⁾ Teutsch, III, p. 306.

³⁾ Kriegsarchiv: Foaia de conduită a mareșalului Windischgrätz și Bellegard.

⁴⁾ Grimm, p. 15.

⁵⁾ Jurnalul lui Liechtenstein, p. 170.

acest prilej se arăta amabil față de popor, așa încât acesta îi adresa o mulțime de petițiuni, pe care el le primea cu bună-voință fără a le lua însă în considerație¹⁾.

Schwarzenberg avea planul să întemeieze o Universitate nemțeaescă la Brașov. Planul a rămas însă neexecutat²⁾.

Cu mare predilecțiune se ocupa de arheologie. El a alcătuit o colecție frumoasă de antichități transilvane³⁾. Sfetnicul său în domeniul arheologiei a fost preotul săsesc din Gușteriță, Mihail Ackner. Arăta o deosebită grijă societăților științifice, atribuindu-le ajutoare bănești⁴⁾.

Schwarzenberg a fost căsătorit cu contesa Ioselina Wratislaw Mitrovța⁵⁾.

Incepând cu anul 1852 o boală de ficat l-a chinuit pe Schwarzenberg. Se plănuia înlocuirea sa cu generalul Parot; el însă izbuti prin legăturile sale bune cu Împăratul să împiedece această schimbare⁶⁾.

Cu prilejul unei călătorii de inspecție în iarna anului 1858 boala se agravă, îl sili să întrerupă călătoria și să se întoarcă la Sibiu. La 6 Aprilie 1858 părăsi Transilvania pentru totdeauna. Boala se agravă, încât n'a putut să rămână la Karlsbad. S'a întors la Viena, unde atât soția cât și fiul său se îmbolnăviră. Boala lui Schwarzenberg se agrava zi cu zi, așa încât medicii au văzut că moartea sa nu mai poate fi împiedecată.

Schwarzenberg muri în ziua de 25 Iunie 1858 și fu înmormântat lângă tatăl său în capela Sf. Egidiu din Wittingau, o localitate din împrejurimile Vienei⁷⁾.

În zilele de 7 și 8 Iulie se făcură în toată țara servicii funebre în amintirea guvernatorului⁸⁾.

¹⁾ Grimm, p. 23.

²⁾ Grimm, p. 23.

³⁾ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁾ *Ibidem*, p. 32.

⁵⁾ Kriegsarchiv. Fișa individuală.

⁶⁾ Friedenfels, II, p. 263.

⁷⁾ *Siebenbürger Bote*, 1858, Nr. 129.

⁸⁾ *Ibidem*, 1858, Nr. 134.

FREDERIC LIECHTENSTEIN

Guvernator militar și civil
(1858—1861)

Succesorul lui Schwarzenberg se trăgea și el din înalta aristocrație și anume din dinastia principelor de Liechtenstein.

Frederic de Liechtenstein s'a născut la 21 Septemvrie 1807 la Viena. La 20 de ani a intrat în armată, unde a făcut o carieră strălucită. Avansă foarte repede, așa încât la 33 de ani era colonel¹⁾.

În anul 1848 luptă ca general de brigadă în Italia, sub comanda lui Radetzky. Lângă satul La Volta câștigă cu brigada sa o victorie și asistă la cucerirea orașului Milano. După aceea aduse Împăratului, la Innsbruck, cheile orașului cucerit. În cursul anului 1849 a luat parte, sub comanda baronului d'Aspre, la luptele contra cetelor lui Garibaldi. La 20 Iunie, fiind numit locotenent-feldmareșal, a devenit comandantul corpului al 6-lea de armată din Florența. După scurt timp fu mutat la Graz, unde a rămas comandant de corp de armată până la transferarea lui în Transilvania²⁾.

După moartea guvernatorului Schwarzenberg, prim-ministrul Bach se gândia să despartă puterea civilă de cea militară și să facă guvernator civil pe fratele său, fostul comisar civil Eduard Bach. Din cauza tendințelor revoluționare din Transilvania a renunțat la planul acesta și s'a hotărât să numească pe principele de Liechtenstein, care atunci se afla la moșiile sale la Nohitsch, de unde fu chemat la Viena să se prezinte aghiotantului imperial. Acest proiect îl întristă foarte mult, deoarece îi părea rău să-și întrerupă cariera militară. Obiectă că n'are cunoștințe administrative, nici n'ar fi în stare să învețe în curând limbile vorbite în Transilvania. Împăratul auzind de nemulțumirea principelui de Liechtenstein, îl chemă în audiență la castelul Luxemburg. El n'a vrut să accepte aceste argumente,

¹⁾ Kriegsarchiv. Foia matricolă.

²⁾ Ibidem, Foia de serviciu.

arătând, că nici Schwarzenberg n'a putut să vorbească limbile țării și nici el n'a avut experiență în domeniul administrației civile. Nici propunerea principelui de Liechtenstein, ca să numească pe contele Haller, nu o acceptă Împăratul, spunând că acesta nu este potrivit pentru o asemenea demnitate. După ce Împăratul îi promisese că în caz de războiu el va fi mutat la armată, principele de Liechtenstein se simți obligat să primească însărcinarea. Cu scopul de a-și însuși cunoștințele necesare civile rămase încă două luni la Viena, unde baronul de Reichenstein, înalt funcționar civil, fu însărcinat să-l pună la curent cu administrațiunea țării și îndeosebi cu problemele transilvane. Acesta fiind Sas, căută să-l influențeze cât putu în favoarea conaționalilor săi. Liechtenstein însă, observând încercările sale, le-a respins pentru ca să-și păstreze o atitudine obiectivă. Totuși Reichenstein l-a instruit cu zel și cu mare dragoste în chestiunile administrative¹⁾.

Numirea oficială ca guvernator civil și militar o iscăli Împăratul la 26 Iulie 1858, investindu-l în același timp cu demnitatea de consilier intim și acordându-i comandamentul de onoare al corpului XII de armată²⁾.

Vice-președinte a rămas baronul de Lebzeltner, iar atașat militar a devenit generalul Machie. Principele de Liechtenstein intră la 17 Septembrie în Transilvania, iar în ziua de 20 Septembrie fu întâmpinat la Sibiu cu pompa obișnuită³⁾.

Din Sibiu făcu o călătorie de inspecție, vizită localitățile mai însemnate și inspectă armata. Pretutindeni găsi funcționari incapabili cari jucaseră un rol însemnat sub Schwarzenberg, fără să fi fost vrednici sau merituosi. După această călătorie, care a durat o lună, se întoarse la Viena ca să-și expună părerile despre necesitățile provinciei⁴⁾.

Cu prim-ministrul Bach se înțelese foarte bine, nu însă cu contele Thum, fiindcă acesta nu voia să țină seamă de particulari-

1) Jurnalul principelui de Liechtenstein.

2) Cons. de min. 2690/1858.

3) *Siebenbürger Bote*, 1858, Nr. 187.

4) Jurnalul Principelui de Liechtenstein.

tățile Transilvaniei și căuta să introducă aceleași reforme, ca și în celelalte părți ale Monarhiei¹⁾.

Prin convorbirile sale cu ministrii, Liechtenstein căuta să influențeze politica internă a Monarhiei, încercând să-i dea o altă direcție. Împăratul, având multă încredere în el, îl primi în audiență, dându-i posibilitatea să înfățișeze părerile asupra felului de guvernare a Monarhiei. Sprijinit de Mareșalul Benedek, Principele de Liechtenstein susținea că numai menținerea și dezvoltarea sistemului constituțional în tot cuprinsul Monarhiei va putea să salveze unitatea Statului. Corpurile reprezentative ar trebui să voteze bugetul și ar fi nevoie să li se mărească atribuțiunile și drepturile²⁾.

Cu cea mai mare îndrăzneală și-a expus părerile, fără teamă de a indispuce pe Împărat. Intr'adevăr acesta obișnuît să afle totul într'o formă filtrată și preparată de ministrii săi, se bucură de sinceritatea principelui de Liechtenstein și-i ordonă să discute și cu ceilalți miniștri, cari nu erau de aceeași părere. Împăratul a decis să se adune, sub președinția sa personală, aderenții ambelor curente, spre a-și expune părerile. Pe neașteptate Împăratului primi dela ministrul poliției o scrisoare, prin care i se comunica un plan după care Secuii s'ar fi înțeles să se răscoale în curând. Împăratul, dând crezare acestor scrisori, s'a speriat și trimise numai decât pe Liechtenstein în Transilvania. Vestea însă era falsă și scrisoarea fusese redactată de aderenții sistemului autoritar, cu scopul de a îndepărta pe principele de Liechtenstein³⁾.

Răsboaiele nenorocite cu Sardinia, cât și opoziția permanentă a Ungurilor au zguduit temeliile sistemului autoritar, sîlînd pe Împărat să renunțe la regimul absolutist. Această renunțare fu realizată prin Diploma dela 20 Octomvrie 1860, prin care fu proclamat sistemul constituțional ca nouă formă de guvernare⁴⁾.

1) Jurnalul citat.

2) *Ibidem*.

3) *Ibidem*.

4) Teutsch, III, p. 382.

În legătură cu această reorganizare, Împăratul restabili și Cancelaria Aulică transilvană.

Cu toate că principele de Liechtenstein se înțelesese mai înainte cu prim-ministrul Schmerling, ca să fie legat direct numai de minister, noul președinte al Cancelariei Aulice Ștefan Kemény ceru subordonarea guvernatorului. Principele de Liechtenstein executa cu mare neplăcere ordinele lui Kemény, care era un partizan al Unirii și care indemnă pe Împărat, să permită Unirea părților anexe („partes”) ale Transilvaniei cu Ungaria¹⁾.

Prin această instituțiune nouă postul de guvernator a pierdut mult din puterea lui absolută. Văzându-se controlat în toate privințele, principele de Liechtenstein se opunea adeseori lui Kemény. Astfel ei nu puteau să lucreze în deplin acord din cauza conflictelor permanente²⁾.

Cu toate că nu a rămas mult timp în Transilvania, totuși a putut să-și însușească cunoștințe bune asupra problemelor transilvane. Avea o adâncă înțelegere pentru particularitățile istorice și-și dădea toată silința să realizeze respectarea lor, împotrivindu-se tendințelor de unificare și germanizare ale ministrului Leon Thun. Astfel s'a opus cu succes când Thun voia să impună Societății științifice maghiare limba germană. Cu toate că era catolic, era adversar al tendințelor de proselitism religios. Episcopul Haynald a cerut să se înființeze în toate localitățile, unde existau câțiva catolici, cimitire separate. Principele de Liechtenstein, constatând că numai 1/15 din populația Transilvaniei aderă la credința catolică, n'a consimțit cu aceasta. Se împotrivi și planurilor lui Haynald de a zădărnici toate căsătoriile mixte și de a-și întinde influența asupra copiilor noi născuți din astfel de căsătorii³⁾.

Deosebindu-se de înaintașii săi, avea multă simpatie pentru Sași și pentru opera lor culturală. Avea legături de prietenie cu deputatul Sașilor, Iakob Rannicher. Tot împotriva lui Thun,

1) Jurnalul amintit.

2) Cons. de min. 2159/1859.

3) Jurnalul principelui de Liechtenstein.

recomanda independența administrativă a bisericii luterane din Transilvania¹⁾.

La sfârșitul anului 1860 se răspândi din nou șovonul despre o răscoală secuiască. Ministrul de războiu ceru informații, iar principele de Liechtenstein relatează că luase toate măsurile necesare, deoarece și în Transilvania se răspândise același zvon. Poporul povestea, că Secuii, ațâțați de o putere străină, se gândiseră să se răscole. În realitate acest fapt nu s'a întâmplat. Și chiar dacă ar fi fost cazul, ura Secuilor s'ar fi îndreptat în primul rând contra nobilimii lor²⁾.

Principele de Liechtenstein se simțea înaintea de toate soldat și considera misiunea sa politică în Transilvania numai ca o întrerupere neplăcută a carierei sale militare.

Prin amabilitatea și atitudinea sa plăcută câștigă ușor simpatia sibiienilor, cari îi acordară cetățenia de onoare³⁾.

Timpul de guvernare al lui Liechtenstein este caracterizat printr'un regres continuu al sistemului absolutist. Cu toate că el își făcea datoria cu cea mai mare vrednicie, totuși nu a avut o influență prea mare asupra desfășurării evenimentelor din Transilvania.

Când, la 24 Aprilie 1861, avu loc reorganizarea guvernului, principele de Liechtenstein se întoarse la postul său militar⁴⁾. La 21 Aprilie și-a terminat activitatea de guvernator⁵⁾, iar în luna Maiu, a predat toate treburile succesorului său și a părăsit Sibiu⁶⁾.

După aceasta fu numit comandant militar și guvernator la Timișoara, iar la 1865 comandant suprem peste toate trupele din Ungaria. În 1866 luând parte la războiul împotriva Italiei câștigă merite însemnate, așa încât fu numit cavaler al lănei de aur.

¹⁾ Teutsch, II, p. 383.

²⁾ Arh. de răzb. Act prezidial, 5992/1860.

³⁾ Arh. de răzb. Acte prezidiale, 121/1861.

⁴⁾ Cons de min. 1573/1861.

⁵⁾ *Hermannstädter Zeitung*, 1861, Nr 74.

⁶⁾ Cons de min. 3091/1861.

În cursul războiului fu însă rănit și se îmbolnăvi de pneumonie, așa încât după doi ani fu silit să-și ceară demisia. Timpul cât a mai trăit se ocupă cu științele și cu politica. La 1872 fu ales membru al Consiliului imperial.

A murit la 1 Maiu 1885 la Viena¹⁾.

EMERIC MIKÓ
Președinte al guvernului
(1860—1861)

Contele Emeric Mikó de Hidveg se trăgea dintr'o veche familie. Încă din secolul al 13-lea se menționează un membru al acestei familii, cu titlul de „comite”. Țara băștinașă a familiei Mikó, a fost ținutul secuiesc Trei Scaune²⁾. La sfârșitul secolului al 14-lea familia s'a împărțit în trei ramuri, din care una a fost numită „de Hidvég”³⁾. În anul 1755 împărăteasa acordă bunicului guvernatorului, titlul de conte⁴⁾.

Emeric Mikó s'a născut la 4 Septembrie 1805 la Zabola (Trei Scaune).

Cariera și-a început-o ca stagiar la tabla regească din Târgul Mureșului. Dela 1835 la 1837 a fost secretar la Cancelaria Aulică transilvană din Viena. La 1837 Dieta îl alege consilier guvernamental și în anul 1847 este numit tezauriar⁵⁾. El câștigă simpatia Împăratului, care în anul 1848 îi oferă președinția Cancelariei Aulice. El însă o refuză⁶⁾.

În Iunie din acel an a făcut parte dintr'o deputațiune condusă de contele Batthány, care izbuti să smulgă dela Împărat sancționarea unirii⁷⁾.

După ce a fost în timpul revoluției vicepreședinte al guver-

1) Autobiografia Principelui de Liechtenstein.

2) Wurzbach, XVIII, p. 276.

3) E. M. E. *Az erdély muzeum egyesület*, p. 226.

4) *Ibidem*, p. 247.

5) *Ibidem*, p. 241 și Nagy Ivan, VII, p. 481—483.

6) Szinnyei, Vol. VIII, p. 1345.

7) Teutsch, III, p. 171.

nului, se retrase în viața particulară, ocupându-se de știință și desfășurând o productivă activitate culturală¹⁾.

La 6 Decembrie 1860, conform Diplomei din Octombrie, guvernul fu reorganizat după felul cum fusese înaintea revoluției. Se fixă din nou Clujul ca reședință, și bătrânii consilieri, cari mai erau în viață, fură rechemati. Lui Mikó i se oferî președinția²⁾.

El se grăbi să făgăduiască Curții imperiale împlinirea loială a misiunii, nu găsi însă timpul necesar să depună jurământul la Viena³⁾. Printr'un rscript dela 10 Decembrie 1860, Mikó fu numit reședințe al Guvernului⁴⁾. Împreună cu guvernul se restabiliră toate instituțiunile judiciare și administrative. „Cercurile” fură dizolvate și în locul lor vechile comitate și scaune fură reintroduse⁵⁾.

La 25 Martie 1861 Împăratul se învoi la reorganizarea administrativă, luând ca model sistemul vechiu care fusese în vigoare până în anul 1848 și fixă ziua de 15 Aprilie ca termenul la care să intre în vigoare noua orânduire⁶⁾.

Aproape toți funcționarii străini fură mutați și înlocuiți cu oameni din Transilvania⁷⁾.

La 27 Decembrie 1860 Mikó fu însărcinat să convoace o adunare la Alba-Iulia, compusă de reprezentanții celor trei „națiuni”, care avea misiunea să facă un plan pentru constituirea unei Diete⁸⁾.

La 1 Ianuarie 1861 Cancelaria Aulică restabilită de către baronul de Kemény, începu să funcționeze⁹⁾. Dintre consilierii guvernului noui numiți au fost prima dată în istoria guvernului

¹⁾ Nagy Iván, VII, p. 481—483.

²⁾ Cons. de min. 4006/1860.

³⁾ *Ibidem*, 52/1861.

⁴⁾ Coresp. part. a lui Mikó. Cutia 84.

⁵⁾ *Ibidem*, Scrisoarea lui Francisc Iosif către Kemény.

⁶⁾ *Ibidem*, Telegrama către Mikó.

⁷⁾ Teleki, p. 22.

⁸⁾ Scrisoarea lui Kemény către Mikó, Cutia 84.

⁹⁾ Hermannstädter Zeitung, 1861, Nr. 11.

transilvan și trei Români și anume: Ioan Alduleanu (ortodox), Pavel Dunca (unit) și Alexandru Lazăr (unit)¹⁾.

În timpul de tranziție funcționa încă, până la 23 Aprilie 1861, guvernul civil și militar la Sibiu, sub președinția principelui de Liechtenstein, așa încât Mikó a început să guverneze numai la 24 Aprilie 1861²⁾.

Însă guvernul încă dela 11 Aprilie își începu activitatea sub conducerea secretarului Francisc Gebbel, astfel că dela data de 11—24 Aprilie, în Transilvania au funcționat în acelaș timp două guverne³⁾.

În momentul în care Mikó își începu activitatea de guvernator, țara era într'o deplină desordine, produsă de multele reorganizări făcute⁴⁾. Ca să termine cât mai repede cu organizarea administrativă, Mikó făcu multe călătorii prin țară⁵⁾, lăsând ca locuitor al său la Cluj, pe vicepreședintele Ioan, baron de Bornemissa⁶⁾.

Noul guvern nu era însă la înălțimea situației. Incurcătura deveni și mai mare prin faptul că diferiții consilieri nu prea se înțelegeau între ei, având conflicte chiar și pentru motivele cele mai neînsemnate⁷⁾.

Mikó a fost foarte nemulțumit. La 1 Iunie 1861 a adresat Împăratului un lung raport, plin de amărăciuni: Restabilirea autorităților vechi se putea realiza numai cu cele mai mari dificultăți, de oarece autoritățile cercuale au predat administrația cu mare încetineală și târăgănare, la cele de județ. El însuși, până la 24 Aprilie jucase un rol foarte neimportant, neavând nici o influență asupra locurilor, căci guvernul din Sibiu își continuase activitatea până la 23 Aprilie. În timpul acesta ni-

¹⁾ Cons. de min. 153/1861.

²⁾ Teutsch, III, p. 411.

³⁾ Actele Mag. din Sibiu, 2401/1861.

⁴⁾ Teutsch, III, p. 411.

⁵⁾ Cons. de min. 1840/1861.

⁶⁾ *Ibidem*, 2568/1861.

⁷⁾ *Ibidem*, 2272/1861.

meni nu-l respectase după cuviință. Dar și acum mai existau organe, cari își păstrasera independența față de guvern. Astfel direcțiunea supremă financiară nefiindu-i subordonată, ajunsese să depindă de această direcțiune în toate chestiunile financiare, neavând fonduri proprii ca odinioară. Guvernul avuse datoria să strângă impozitele, fără însă să fi avut posibilitatea să influențeze repartizarea acestor sume. Tot atât de independent fusese comandamentul militar, cu care s'au ivit conflicte nenumărate, deoarece generalul comandant primește ordinele sale dela Viena, fără însă să înștiințeze guvernul de măsurile cele mai importante. „Țara e în deplină desordine”, se plânge Mikó, afirmând că în primul rând clerul român agită împotriva sa. Comandantul („Oberkapitän”) districtului Făgăraș nu ia de loc în seamă ordinele date. Dar și alți funcționari, din toate părțile Transilvaniei, nu ascultă în chip conștiincios de ordinele date, așa încât autoritatea slăbește din zi în zi. În mod urgent Mikó rugă pe Împărat să ia măsuri potrivite pentru sprijinirea autorității și propuse următoarele: Guvernul să devină organul de control al direcțiunii financiare, obținând dreptul să supravegheze prin funcționarii săi activitatea acestuia; comandamentului militar să i se dea ordin să păstreze respectul, care se cuvine guvernatorului și guvernului, comunicându-i cele mai importante ordine primite dela Viena¹).

Mikó nu și-a schimbat atitudinea din anul 1848 încoace. A rămas naționalist convins și aderent al unirii. Un anonim relatează că guvernul nu era altceva decât „o agenție organizată pentru maghiarism”, sprijinind și protejând opoziția maghiară. Consilierii români și sași erau prea îngăduitori, așa încât cei 11 consilieri maghiari aveau posibilitatea să aranjeze totul după placul lor. În afară de interesele lor politice, ei nu se prea ocupau de treburile țării. Nici ședințe judiciare nu țineau destule, așa încât justiția era în deplină decădere²).

¹) Corespondența part. a lui Mikó. Petiția dela 1 Iunie 1861. Cutia 85.

²) Arhiva muzeului „Baron Brukenthal”, Sibiu. Anonyme Bemerkungen.

Noua limbă oficială era, firește, cea maghiară. Când Mikó însă încercă să aibă corespondență în ungurește și cu oficiile militare, ministrul de războiu, contele Degenfeld, se împotrivi cu înverșunare¹⁾. La 8 Septembrie generalul-comandant Montenuovo scrisese lui Mikó că va retrimite guvernului toate actele redactate în limba maghiară, regretând că înaintașul său nu procedase la fel²⁾.

Mikó folosea deseale sale călătorii pentru a face intensă propaganda unionistă. La 8 Iunie 1861 veni la Brașov ca să examineze atitudinea Românilor și a Sașilor. Cu acest prilej avu și o conversație cu învățatul Român Gheorghe Barițiu³⁾.

Pentru consolidarea situației Împăratul convocă o Dietă la 4 Noembrie 1861. La 3 Octombrie 1861 majoritatea consilierilor guvernamentali, protestară împotriva acestui ordin, susținând că potrivit Constituției dela 1848, Transilvania era numai o parte a Ungariei și că orice adunare va contribui numai la încordarea situației între „națiuni”. Numai consilierul săsesc Jakob Rannicher a considerat Dieta ca mijloc potrivit pentru lămurirea situației. Și consilierii români se declară pentru Constituția dela 1848, fără să se împotrivească însă întrunirii unei Diete⁴⁾.

Ei însă nu reprezentau voința națională a Românilor, deoarece o deputație română se împotrivi, accentuând că poporul român refuză Constituția dela 1848⁵⁾.

Protestul guvernului a fost primit la Viena cu mare neplăcere. Noul președinte al Cancelariei Aulice, contele Francisc Nadasdy, primi ordin să ia măsuri pentru a se face alegerile pentru Dietă⁶⁾.

Consiliul de miniștri voi să-l tragă pe Miko la răspundere, chemându-l la Viena. Renunțând însă la acest plan, hotărî să de-

¹⁾ Cons. de min. 1808/1861.

²⁾ Coresp. part. a lui Mikó. Cutia 85.

³⁾ Barițiu, III, p. 111.

⁴⁾ *Hermannstädter Zeitung*, 1861, Nr. 198.

⁵⁾ *Ibidem*, 207/1861.

⁶⁾ Redlich, II, p. 248—250.

lege pe generalul baron de Stancovici în Transilvania, în calitate de comisar imperial ca să dea lămuriri despre Diploma din Octomvrie¹⁾.

Contele Mikó, auzind despre planurile Împăratului de a convoca o Dietă, protestă și el și ceru autorizație pentru ținerea unei adunări a funcționarilor înalți din Transilvania. Pe baza acestui protest, președintele Cancelariei Aulice, contele Nadasdy, votă pentru înlăturarea lui, iar Schmerling adăuga, că Împăratul nu poate să sufere pe un guvernator, care nu vrea să sprijine tendințele Curții imperiale²⁾.

La 10 Noemvrie 1861, președintele guvernului se duse la Viena ca să se justifice. Acolo fu silit să-și ceară demisia. La 24 Noemvrie consiliul de miniștri hotărî destituirea lui „cu grație” însă fără arătarea de mulțumire din partea Majestății Sale³⁾. La 26 Noemvrie Împăratul iscăli actul de destituire⁴⁾.

Printr'un rescript fu anunțată atât pensionarea sa, cât și numirea locotenentului-feldmareșal Folliot de Crenneville⁵⁾. La 28 Noemvrie 1861, Miko avu audiență de rădăcină⁶⁾.

El a luptat toată viața pentru ideile naționale și pentru binele poporului său. Cu toate că era unionist, avea o atitudine de liberalism moderat, fiind aderentul lui Deák⁷⁾.

Când s'a constituit noul minister maghiar, Mikó fu numit ministru de lucrări publice, (1867—1870) în care calitate a luat măsuri pentru construcția căilor ferate ardelenne și pentru repararea drumurilor⁸⁾.

Insemnătatea lui trebuie însă căutată în primul rând în domeniul spiritului. După retragerea sa din viața politică, Mikó avu timpul necesar să se ocupe în primul rând de chestiuni cul-

1) Cons. de min. 3354/3489/1861.

2) Redlich, II, p. 250—253.

3) Cons. de min. 3745/1861.

4) Corespondența particulară a lui Miko. Cutia 85.

5) Actele Mag. Sibiu, 8508/1861.

6) Actul prezidial Nr. 443/1861 și Cor. part. a lui Miko. Cutia 85.

7) Wurzbach, XVIII, p. 276.

8) Szinnyei, 1345.

turale¹⁾). Fiind foarte bogat avu posibilitatea să pună sume mari în serviciul preocupărilor sale culturale. El a pus bazele pentru constituirea unui muzeu transilvan la Cluj și pentru aceasta donă palatul său de vară cu o mare grădină și întemeie o reuniune pentru îngrijirea muzeelor. Din indemnul său muzeul a fost deschis și inaugurat în anul 1859²⁾).

O deosebită grijă a avut pentru teatrul maghiar. Ca președinte al societății pentru artă teatrală și-a câștigat merite mari, contribuind la dezvoltarea artei dramatice în Cluj.

S'a îngrijit foarte mult de afacerile bisericești. A fost curatorul bisericii reformate, până la sfârșitul vieții sale³⁾). A contribuit la refacerea gimnaziului din Aiud și sub ocrotirea lui, a fost întemeiat și un gimnaziu la Sf. Gheorghe, care îi poartă numele.

Mikó era și om de știință, căci s'a ocupat cu istoria și literatura maghiară. Incepând cu anul 1867 a fost câțiva ani președinte al Societății pentru Istorie⁴⁾). Influențat de cultura germană caută să aibă legături cu învățații sași, fiind chiar membru al societăților lor științifice⁵⁾).

Avea însă și legături culturale cu România. În anul 1862 a fost ales membru de onoare al „Astrei” ceea ce i-a fost comunicat de către episcopul Șaguna printr'o scrisoare. Mikó mulțumi în mod calduros și donă reuniunii suma de 500 de fiorini⁶⁾).

În domeniul literaturii, Mikó edita poeziile scriitorilor, Debreceňyi, Kriza Vadrózs și Ghergyai⁷⁾). În numeroase articole trata chestiuni de literatură maghiară. La 1858 fu ales membru al Academiei din Budapesta⁸⁾).

O deosebită atenție a dat adunării și păstrării documen-

1) E. M. E. p. 322.

2) Nagy Iván, VII, p. 481.

3) Szinnyei, p. 1347.

4) E. M. E. p. 322.

5) Teutsch, III, p. 182.

6) Kántor, p. 110—112.

7) Nagy Iván, VII, p. 481.

8) E. M. E. p. 320.

telor istorice și manuscriselor. Având el însuși o mare colecție de documente, a publicat îndrumări pentru întocmirea și organizarea arhivelor oficiale¹⁾.

A publicat în patru volume o operă de izvoare istorice sub titlul: „Erdélyi történelmi adatok” („Date pentru istoria Transilvaniei”). A mai publicat biografiile celor doi istoriografi ardeleni de vîță maghiară, Petru Bod și Iosif Benkő.

În anul 1840 Mikó se căsătorise cu contesa Maria de Rhédey, care, după o căsnicie de 9 ani moare. Cu ea a avut un fiu și două fiice. Ultimele zile ale vieții sale le-a petrecut la Cluj unde a și murit la 16 Septembrie 1876, fiind ultimul purtător al numelui de familie Mkó²⁾.

LUDOVIC CRENNVILLE

Președinte al guvernului

(1861—1867).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ludovic Folliot, conte de Crenneville, se trăgea dintr-o veche familie nobilă franceză, originară din Normandia. O ramură a acestui neam poseda comitatul Crenneville, de unde și-a luat numele. Tatăl guvernatorului emigrase din Franța în timpul Revoluției și intrase în armata austriacă, unde a înaintat până la gradul de general de cavalerie. Muri la Viena în anul 1846. Căsătorit cu contesa Victoria de Poncet avu mulți copii³⁾.

Guvernatorul era al treilea fiu al părinților săi și se născu la 22 Iunie 1813, la Viena. La 17 ani intră în armată, unde făcu o carieră strălucită. La 1833 era căpitan de cavalerie și la 1838 Împăratul îi dădu titlul de „camerar”. La 1848/49 participă la războiul din Italia. La 1853 fu numit general și la 1858 ajunse comandant al cetății Maiența. Înaintea misiunii sale în Transilvania fu câțva timp „adlatus”-ul prințului de Liechtenstein.

¹⁾ Mikó, p. 40.

²⁾ E. M. E. p. 240.

³⁾ Wurzbach, III, p. 279.

care era pe atunci comandantul tuturor trupelor din Ungaria¹⁾.

Curtea făcând din nou experiențe rele cu un guvernator de viță maghiară, se văzu nevoită a renunța la numirea unui guvernator din rândurile Ardelenilor. Conte Nadásdy, președintele Cancelariei aulice, a propus numirea lui de Crenneville ca președinte al guvernului precum și numirea de doi vicepreședinți. Unul urma să-l ajute în treburile politice, iar celălalt în cele judecătorești. Pentru prima funcțiune fu numit Dionosie Cosma, iar pentru cea de a doua Vasilie Pop. Numirea se făcu printr'un rescript din 24 Noemvrie 1861²⁾.

Această numire a fost însă o mare greșală. În decursul timpurilor se întâmplase adeseori ca postul guvernatorului să fi fost ocupat de un militar. În asemenea cazuri însă acest post a fost asociat cu comandantul suprem al trupelor. În cazul acesta însă, comandantul suprem Montenuovo, lăsat la o parte, nu fu lăsat ca urmaș al lui Miko, așa încât existau doi înalți demnitari militari, fără să fi fost separate cu exactitate competențele lor. O altă dificultate a rezultat din faptul că de Crenneville era subordonat Cancelariei Aulice, cu toate că el, ca militar, nu era obișnuit să asculte de alte ordine decât de cele ale superiorilor săi militari. La aceasta s'a mai adăugat atitudinea rezervată a locuitorilor, cari se temeau că va fi restabilit absolutismul, așa încât poziția noului președinte era grea chiar dela început. În guvern fură numiți unii funcționari noi, foarte devotați Curții. Între ei fu și Sasul Jakob Rannicher³⁾.

De Crenneville sosi la Cluj în ziua de 6 Decemvrie 1861. La 7 Decemvrie avu loc primirea lui solemnă. Cu prilejul instalării el declară, că Împăratul l-a trimis ca garant al executării ordonanțelor Curții⁴⁾.

Încă din primul an al guvernării lui de Crenneville, se ivi un conflict între el și Montenuovo. Crenneville ceru dela jan-

1) Siebmacher, IV, Tom. 12, p. 27—28.

2) Cons. de min. 1867/3690/95.

3) Teutsch, III, p. 416.

4) *Hermannstädter Zeitung*, 1861, Nr. 432.

darmerie prezentarea directă a rapoartelor fără ca ele să treacă prin comandamentul militar. Montenuovo opunându-se, obiectă că jandarmii nu erau funcționari civili, ci militari, deci subordonați comandantului militar. Acest conflict agravându-se, ministerul de războiu se văzu nevoit să intervină, arătând că potrivit unei ordonanțe imperiale, jandarmeria este subordonată direct lui de Crenneville¹⁾.

La începutul anului 1863, muri vice-președintele guvernului, Cosma. De Crenneville propuse să se numească în locul lui, contele Nemeș socotit ca mai devotat Curții, decât era decedatul²⁾.

Dieta de mult plănuită fu convocată pentru ziua de 15 Iulie 1863. După stăruința lui de Crenneville, fu ales ca loc de adunare Sibiul și nu Clujul³⁾. Ea trecu fără turburări, deoarece Ungurii se abțineau. De Crenneville nu se amestecă de loc în afacerile ei⁴⁾.

În anul viitor, vice-președintele se schimbă din nou. În locul lui Nemeș fu numit consilierul guvernamental Gustav Groiss⁵⁾.

Incepând cu anul 1865, de Crenneville avu certe necontenite cu Cancelaria Aulică, îndeosebi cu vice-președintele ei, Sasul Reichenstein⁶⁾.

Intr'un caz, de exemplu, de Crenneville interzise vice-președintelui Groiss să participe la o conferință în chestiunea căilor ferate, convocată de Cancelaria Aulică. Reichenstein făcu un raport și se plânse împotriva lui de Crenneville, accentuând că guvernul este subordonat Cancelariei Aulice, deci obligat să se supună ordonanțelor ei.

Între timp Groiss ajunsese însă la Viena, astfel că Impă-

1) Kriegsarchiv: Presidialakten, 903/1862.

2) Cons. de min. 747/1863.

3) Kriegsarchiv: Presidialakten, 1994/1863 și Friedenfels, II, p. 361.

4) Teutsch, III, p. 417.

5) Cons. de min. 3797/1864.

6) *Ibidem*, 506/1865.

ratul, punând la o parte actul, scrise cu propria sa mână că această chestiune să fie deocamdată amânată¹⁾.

Hărțuierile între guvern și Cancelaria Aulică continuă. Ca să le pună capăt, Împăratul numi o comisiune sub președinția arhiducelui Rainer. La 15 Maiu 1865, arhiducele Rainer convocă o conferință la care participară în numele Cancelariei Aulice, Nádasdy și Reichenstein, iar în cel al guvernului de Crenneville. Reichenstein impută lui de Crenneville că înapoiase nedeschise toate decretale imperiale, trimise de Cancelaria Aulică, deși aceasta îi scrisese întotdeauna cu cel mai mare respect. În afară de aceasta, de Crenneville se împotrivi să trimeată regulat rapoartele cerute, neglijând să comunice evenimentele cele mai importante. Cele trimise însă nu erau destul de amănunțite și precise. În fine, comunicarea între aceste două oficii se mai îngreunase prin întrebuintarea limbii maghiare de către guvern. Evident o asemenea îndrăzneță provocare nu putea rămâne fără răspuns energic din partea lui de Crenneville. Acesta replică că fiind responsabil de tot ce se întâmplă el și nu Cancelaria, nu se putea supune acestei autorități. Îndeosebi acuză pe Reichenstein, că proteja pe Români și pe Sași, și că schimba textul decretelor imperiale. Cu toate că protocolul acestei conferințe e scris în stilul oficial, totuși reiese, că discuțiunile au fost de o violență puțin obișnuită²⁾.

Conferința se termină fără nici un rezultat pozitiv. După scurt timp însă, atât Nádasdy, cât și Reichenstein, fură mutați din Cancelaria Aulică și înlocuiți cu generalul contele Francisc Haller, care avea legături bune cu de Crenneville³⁾.

Acesta a deschis în calitate de comisar imperial, ultima Dietă transilvăneană, care decise trimiterea deputaților în Parlamentul maghiar⁴⁾.

Și consilierii guvernamentali erau pentru unirea cu Ungaria. Sașii însă prezentară o petiție adresată împăratului, în care

¹⁾ *Ibidem*, 1313/1865.

²⁾ Cons. de min. 1313/1865.

³⁾ *Ibidem*, 2584/1865.

⁴⁾ *Teutsch*, III, p. 441.

protestau împotriva unirii, rugând să li se permită trimiterea unei deputațiuni. Guvernul primi această petițiune cu mare neplăcere și propuse respingerea cererii. Numai consilierul sas, Jakob Rannicher o apără¹⁾.

Când la 20 Februarie 1867 se instalează ministerul maghiar, începu încorporarea Transilvaniei în cadrul noului stat.

În acest moment încetă și misiunea adevărată a guvernului, care deveni un oficiu de transmitere. Ceea ce urmează încă în istoria guvernului, e numai o scurtă epocă de tranziție.

De Crenneville aflând de alcătuirea ministerului, a interzis prin circulare în mod sever toate demonstrațiile de bucurie, amenințând că va interveni cu forța militară în caz de neascultare²⁾.

La 13 Martie 1867 însă de Crenneville părăsi Clujul, liniștit și fără nici o solemnitate, așa încât plecarea sa aproape n'a fost observată³⁾.

După cererea lui de Crenneville, Împăratul îl dispensă la 2 Aprilie 1867 din postul său⁴⁾, acordându-i „Marea Cruce” a Ordinului Leopoldin.

El a reușit să reprezinte cu mare autoritate persoana Împăratului. Din lipsă de cunoștințe în domeniul administrației civile, el ajunsese în curând sub influența unor nobili maghiari mai pricepuți.

Din indemnul nobililor maghiari, a publicat la 10 Decembrie 1861 o circulară, în care era vorba despre devastările pădurilor nobililor și despre alte „crime” săvârșite de țărani, arătând pedepsele grele destinate împăcătorilor. Această circulară, cu toate că nu conținea cazuri concrete, țintea pe Români, ceea ce rezultă din faptul, că pentru toate crimele erau făcuți responsabili „popii”. Mai târziu însă de Crenneville s'a lepădat de influența nobililor⁵⁾.

1) Teutsch, III, p. 443.

2) *Kronstädter Zeitung*, 1867, Nr. 38 și Nr. 44.

3) *Ibidem*, 1867, Nr. 66.

4) *Presidialakten*, 1867/1—29—1.

5) Barițiu, III, p. 1891 și Teleki, p. 23—24.

El era un funcționar conștiincios, care a executat cu exactitate toate ordinele împărătești. Scăderea sa însă era că el prin firea sa n'a înțeles să lucreze în armonie cu alte oficii.

Din fire de Crenneville era un om foarte modest și rece, și nu-i plăceau ceremoniile și pompa. Vorbea mai multe limbi și avea păreri sănătoase¹⁾.

Când Liechtenstein, care era superiorul său, l-a propus pentru avansare, a accentuat în mod deosebit energia, sânguinta și simțul lui de dreptate²⁾.

A fost căsătorit cu contesa Ernestine Kinsky de Wohinitz și Tettau, fără să aibă copii cu ea.

De altfel a trăit atât de retras, încât abea a atras atențiunea locuitorilor asupra sa. El era mereu bolnăvicios și chiar la sosirea sa în Transilvania a făcut impresia unui om bolnav, după cum scrie fostul său superior³⁾.

Țimpul cât a mai trăit l-a petrecut în diferitele stațiuni balneare ale Austriei și ale Elveției.

A murit la 21 Aprilie 1876 în Montreaux, în Elveția⁴⁾.

După plecarea lui de Crenneville, guvernul și-a continuat activitatea sub conducerea vicepreședintelui Groiss, fără să aibă însă mare însemnătate, având misiunea să stabilească legătura între oficiile transilvane și între ministerul maghiar⁵⁾.

La 29 Aprilie ministerul maghiar trimise pe contele Emanuel Pechy în calitate de comisar plenipotențiar în Transilvania. Acesta se trăgea dintr'o familie de magnăți. Imbrățișând cariera funcționărească, ajunsese comite suprem al comitatului Abaujvar⁶⁾.

Pechy fu însărcinat să prezideze guvernul până la disolva-

¹⁾ Kriegsarchiv: Foaie de serviciu.

²⁾ Personalakten. Descrierea tuturor generalilor, întocmită de Principele de Liechtenstein.

³⁾ Cons. de min. 2589/1865.

⁴⁾ *Ibidem*.

⁵⁾ *Kronstädter Zeitung*, 1868, Nr. 90.

⁶⁾ Graf Emanuel Péchy, p. 1—4.

rea definitivă a acestui oficiu. La 5 Maiu 1867, Pechy ajunse la Cluj, unde Maghiarii îl întâmpină cu mare bucurie¹⁾.

La 8 Maiu 1867, noul trimis expune într'o lungă cuvântare rostită înaintea guvernului că misiunea sa este să alipească Transilvania în liniște și fără turburări. Între altele el spuse că „națiunile” trebuie să conviețuiască în prietenie la fel cum fagii, stejarii și brazii stau laolaltă într'o pădure²⁾.

Pechy făcu foarte multe călătorii prin Transilvania, în calitate de comisar plenipotențiar, pe când cercul de activitate a guvernului se reducea tot mai mult, deoarece numai diferitele ministere din Budapesta emiteau ordinele.

În cursul anului 1868, Parlamentul maghiar votă dizolvarea guvernului. (Legea 43, articolul 7). La 14 Martie 1869, guvernul primi ordinul să a măsură de dizolvare³⁾. În ziua de 30 Aprilie avu loc ultima ședință solemnă sub președinția lui Pechy și la 1 Maiu guvernul încetă să funcționeze⁴⁾.

Pechy a rămas însă și după aceea în calitate de „comisar plenipotențiar”, deoarece multe afaceri erau atât de complicate și desorganizate, încât nu puteau fi aranjate direct din Budapesta⁵⁾.

INCHEIERE

Importanța guvernului și a guvernatorilor transilvani, n'a rămas aceeași în cursul epocii dela 1774—1867. Deasemenea pozițiile lor, n'au rămas aceleași în cursul acele epoci. Din anul 1774 cu Brukenthal începe șirul guvernatorilor indigeni, care durează cu întrerupere de trei ani (1834—1847) până în anul 1848.

¹⁾ *Kronstädter Zeitung*, 1867, Nr. 17.

²⁾ *Ibidem*, 1867, Nr. 78.

³⁾ *Ibidem*, 94/1869.

⁴⁾ *Ibidem*, 171/1869.

⁵⁾ *Kronstädter Zeitung*, 1869, Nr. 18.

Cu toate că aceștia erau considerați ca reprezentanți ai Împăratului, ei fiind dependenți de 12 consilieri nu puteau decide după propria lor voință. Afară de aceasta, pentru toate chestiunile de natură mai importantă, trebuiau să aștepte deciziunea Curții imperiale.

Oficiul, în a cărui competență intra și tratarea chestiunilor transilvane, era Cancelaria Aulică, al cărei președinte căuta întotdeauna să limiteze puterea lor. Tot așa se mai afla în țară și un general-comandant al trupelor care era subordonat Consiliului Aulic de războiu. Din acest fapt s'au născut o mulțime de conflicte pentru că acesta nu era subordonat guvernatorului.

Guvernatorul trebuia să fie ales de Dietă, conform Diplomei Leopoldine, însă dintre toți adevărat aleși au fost numai Ioan Kornis și Iosif Teleki. Ceilalți au fost numiți și numai într'un singur caz Dieta a ales pe acela care fusese numit fără convocarea ei. Guvernatorul avea misiunea să reprezinte pe de o parte puterea imperială și pe de alta, fiind alesul țării, să fie supraveghetorul privilegiilor.

Se întruneau deci în persoana sa două principii contrare!

Este un lucru firesc că fiecare tindea spre conducere absolută sau spre menținerea privilegiilor care priveau în primul rând națiunea din care făcea el parte (Teleki, Mikó).

După revoluția din 1848 puterea militară și civilă este exercitată de una și aceeași persoană care din cauza vremurilor agitate se alegea din rândurile militarilor.

Cancelaria Aulică fu disolvată, astfel că guvernatorul depindea numai de minister. El era acum singurul reprezentant al guvernului („Alter Ego”) și era deci în stare să influențeze mai mult de cât înainte desfășurarea evenimentelor.

Astfel se ajunsese la o situație de absolutism sever, reprezentat numai prin persoana sa, căci se puteau manifesta fără nici o piedecă forțele care înainte îi micșorau puterea, adică: Cancelaria Aulică, Consilierii guvernamentali ne mai existând.

Această epocă a ținut până în anul 1861, când cele două puteri fură din nou separate, astfel că guvernatorul avea numai putere civilă. Cancelaria Aulică fu reînființată.

Inercarea de-a repune iar un indigen în fruntea guvernului n'a dat rezultatul aşteptat, astfel că această funcţiune trecu din nou în mâini militare, fără ca să i se alăture acestei funcţiuni şi putere civilă.

Această situaţie a durat până la introducerea dualismului. După plecarea preşedintelui, guvernul a rămas încă doi ani un oficiu provizoriu sub conducerea unui comisar regal maghiar.

LISTA GUVERNATORILOR TRANSILVANIEI

1774—1867

1. *Samuil Brukenthal*, președinte al guvernului, 6 Iulie 1774—16 Iulie 1777; guvernator, 16 Iulie 1777—9 Ianuarie 1787. (1721—1803)¹⁾.
2. *Gheorghe Bánffy*, guvernator, 9 Ianuarie 1787—5 Iulie 1822. (1747—1822).
3. *Ioan Josika*, președinte al guvernului, 11 Septembrie 1822—15 Octombrie 1834. (1777—1843).
4. *Ferdinand d'Este*, președinte al guvernului, 6 Februarie 1835—31 Aprilie 1837. (1781—1850).
5. *Ioan Kornis*, guvernator, 5 Octombrie 1838—15 August 1840. (1781—1840).
6. *Iosif Teleki*, guvernator, 8 Ianuarie 1842—14 Noembrie 1848. (1790—1855).
7. *Emeric Mikó*, președinte al guvernului I, 14 Noembrie 1848—22 Decembrie 1848. (1805—1876).
8. *Ludovic Wohlgemuth*, guvernator militar și civil, 11 Iulie 1849—24 Februarie 1851. (1788—1851).
9. *Carol B. Schwarzenberg*, guvernator militar și civil, 29 Aprilie 1851—25 Iunie 1858. (1802—1858).
10. *Frederic de Liechtenstein*, guvernator militar și civil, 26 Iulie 1858—23 Aprilie 1861. (1807—1885).
11. *Emeric Mikó*, președinte al guvernului II, 10 Decembrie 1860—26 Noembrie 1861. (1805—1876).
12. *Ludovic Folliot de Crenneville*, președinte al guvernului, 26 Noembrie 1861—2 Aprilie 1867. (1813—1876).

¹⁾ Anii din paranteză reprezintă data nașterii și a morții.

BIBLIOGRAFIE

A. Izvoare

a) Arhive

1. Haus- Hof- und Staatsarchiv, Wien.
 - a) Staatsratsakten (Actele Consiliului de Stat).
 - b) Kaiser Franzakten (Actele din epoca Impăratului Francisc).
 - c) Staatskonferenzakten (Actele conferințelor de Stat).
 - d) Ministerratsakten (Actele Consiliului de Miniștri).
 - e) Privatkorrespondenz (Corespondența particulară între guvernatorul civil și militar Wohlgemuth și prim-ministrul Schwarzenberg).
2. Kriegsarchiv (Arhiva de războiu), Wien.
 - a) Hofkriegsratsakten (Actele Consiliului Aulic de război).
 - b) Personalakten der Kom. Generale aus der Zeit des Civil- und Militärgouvernements (Actele personale ale generalilor comandanți din epoca guvernului civil și militar).
 - c) Prezidialakten (Actele prezidiale ale Consiliului Aulic de război).
3. Arhiva Națiunii Săsești, Sibiu.
 - a) Actele magistraturii din Sibiu.
 - b) Actele Universității Săsești, Sibiu.
4. Privatarchiv des Fürsten von Liechtenstein (Arhiva particulară a Ducelui de Liechtenstein).
 - a) Jurnalul Principelui Friedrich de Liechtenstein.
 - b) Autobiografia Principelui de Liechtenstein.

5. Biblioteca Universității din Cluj. Colecția de manuscrise.
 - a) Arhiva particulară a familiei Bánffy.
 - b) Corespondența particulară a contelui Mikó.
6. Arhiva Muzeului „Baron Brukenthal”. Sibiu.
 - a) Anonyme Bemerkungen über die Zusammenstellung des siebenbürgischen Guberniums.

b) Ziare

Hermannstädter Zeitung. Hermannstadt, 1861—1867, I—VII.
 Kronstädter Zeitung, Siebenbürger Wochenblatt. Kronstadt, 1840—1869, IV—XXXIII.
 Satellit des Siebenbürgischen Wochenblattes. Kronstadt, 1849, X.
 Siebenbürger Bote. Hermannstadt, 1833—1848, LII—LXVII.

B. Opere

- Báno Ștefan: *Johann Josika de Branitska*. Klausenburg, f. tip., 1843, in —8°, 26 p. (Discurs funebru, publicat în nemțește).
- Barițiu Gheorghe: *Părți alese din istoria Transilvaniei*. Vol. I—III. Sibiu, W. Krafft, 1889—1891, in —8°, XX+774 p.; XVI+800 p.; XII+625 p.
- Brukenthalfestheft. Hermannstadt, 1921, An. III, No. 23—24. (Festheft der Zeitschrift „Ostland”).
- Brukenthal Samuel: *Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen. Siebenbürgische Provinzialblätter*, Hermannstadt, 1824, An. V, p. 1—16.
- Csaki Michael: *Das Baron Brukenthalische Museum. Kalender des Sächsischer Volkstreundes*, Hermannstadt, 1921, p. 63—70.
- Csaki Michael: *Samuel von Brukenthal*. Hermannstadt, J. Drotleff, 1903, in —8°, 19. p.
- E. M. E. *Az erdélyi muzeum egyesület*. (Societatea muzeului ardelean). (Publicațiune festivă, tipărită, dar nescosă în vânzare. Se află în posesiune particulară).
- Friedenfels Freiherr von: *Josef Bedeus von Scharberg*. Vol. I—II. Wien, Braumüller, 1876—1877, in —8°, XII+417 p.; X+499 p.

- Graf Emanuel Péchy, *k. Commissair in Siebenbürgen. Siebenbürgischer Volkskalender für das Jahr 1868*, Hermannstadt, 1868, Vol. 17, p. 1—4. .
- Grimm Joseph: *Fürst von Schwarzenberg. Ein Denkblatt*. Wien, färrä tip., 1861, in —4°, 54 p.
- Hermann Georg Michael Gottlieb: *Das Alte und Neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im XVIII. Jahrhundert. Bearbeitet von Oskar von Meltzl*. Vol. II. Hermannstadt, Franz Michaelis, 1887, in —8°, 664 p.
- Hirtenfeld J. u. Meynerth H.: *Oestereichisches Militär-Konversations-Lexikon*. Tom. I—III. Wien, Tip. Gerold, 1851—1853, in —8°, 3 vol.
- Hock Carl Freiherr von: *Der Österreichische Staatsrath (1760—1848). Eine geschichtliche Studie vorbereitet und begonnen von —, aus dessen literarischem Nachlasse fortgesetzt und vollendet von Dr. Hermann Biedermann*. Wien, Braumüller-Salzer, 1879, in —8°, VII+737 p.
- Hormayr Joseph Freiherr von und Mednyansky Freiherr von: *Taschenbuch für vaterländische Geschichte*. Wien, Anton Döll, 1823, in —8°, 368 p.
- Kántor Lajos: *Báró Saguna András és Gróf Mikó Imre levélváltása*. (Correspondența Baronului Andrei Șaguna cu Contele Emeric Mikó). *Erdélyi Múzeum*, Cluj, 1930, XXXV, p. 110—112.
- Kövari László: *Erdély történelme. A gubernátorok kora*. (Istoria Transilvaniei. Epoca guvernatorilor). Vol. VI. Pesten, Ráth Mór és Stein János, 1866, in —8°, 240 p.
- Lupaș Ioan: *Cea mai veche revistă literară română. Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, 1921—1922, Vol. I, p. 120—137.
- Lupaș Ioan: *Istoria Românilor*. Ed. XII. București, Luceafărul, 1937, in —8°, 416 p.
- Lupaș Ioan: *Istoria Unirii Românilor*. Ed. II. București, Tip. Luceafărul, 1938, in —8°, 407 p. (Cartea Satului, No. 18).
- Lupaș Ioan: *Mitropolitul Șaguna. Monografie istorică*. Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1909, in —8°, 539 p.
- Lupaș Ioan: *Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784*.

- Cluj, Tip. Ardealul, 1934, in —8°, 202 p. (Biblioteca istorică „Astra”, II).
- Lupaş Ioan: *Sibiul ca centru al vieţii româneşti. Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, Cluj, 1928—1930, Vol. V, p. 35—62.
- Lupaş Ioan: *Trei scrisori dela sfârşitul secolului al 18-lea. Transilvania*, Sibiu, 1909, XL, p. 98—100.
- Mikó Emerik: *Über die Ordnung in Archiven. Archiv des Vereines für Landeskunde*, Hermannstadt, 1861, V, p. 40—47.
- Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és leszármazási táblákkal*. (Familii ungureşti cu steme şi tabele genealogice). Vol. I—XII. Pest, Beímel J. és Kosma, 1857—1868, in —8°, 12 vol.
- Oesterreichische National-Encyklopädie. Herausgegeben von Gräffer und Czikan. Vol. I—VI. Wien, 1835—1836, in —8°, 6 vol.
- Pálkövi Antal: *Emlékbeszéd Teleki József végtiszteletére*. (Discurs funebru asupra lui Iosif Teleki). Kolozsvár, f. tip., 1855, in —8°, 12 p.
- Plutarch. Neuer —. Herausgegeben von Rudolf Gottschall. Vol. IV. Budapest-Wien-Leipzig, 1858, in —8°, 542 p.
- Rannicher J.: *Das Fürstenhaus Schwarzenberg. Ein Denkmal der Erinnerung*. Hermannstadt, Theodor Steinhausen, 1858, in —8°, 58 p.
- Redlich Karl: *Das Oesterreichische Staats- und Reichsproblem*. Leipzig, Neugeistverlag, 1926, in —8°, VIII+847 p.
- Schaser Johann G.: *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenthal*. Hermannstadt, Georg von Closius, 1848, in —8°, 220 p.
- Schuller G. A.: *Brukenthals Glaubenstreue. Kalender des sächsischen Volkstreundes*, Hermannstadt, Josef Drotleff, 1921, p. 73—79.
- Schuller G. A.: *Ein Nachwort zur Karlsburger Gedenkfeier. Brukenthals Verhalten im Hinblick auf die Ereignisse von 1784. Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*, Hermannstadt, 1937, LXIV, No. 19.369.
- Schuller G. A.: *Lebensgang des Freiherrn Samuel Breckner v.*

- Brukenthal. Kirchliche Blätter*, Hermannstadt, 1921, XIII, p. 105—107, 113—115.
- Schuller J. K.: *Maria Theresia und Freiherr v. Brukenthal*. Hermannstadt, Theodor Steinhausen, 1863, in —8°, 34 p.
- Siebmachers *grosses und allgemeines Wappenbuch*. Vol. IV, Tom. 12. Nürnberg, Bauer u. Raspe, 1898, in —4°. (Siebenbürgischer Adel).
- Strack Josef: *Die Generale der Oesterreichischen Armee*. Wien, f. tip., 1840, in —8°, IV+320 p.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. (Scriitorii maghiari, viața și opera lor). Vol. I—XIV. Budapest, Hornyánsky Viktor, 1891—1914, in —8°, 14 vol.
- Teleki Dominik: *Siebenbürgen und die Oesterreichische Regierung in den letzten 4 Jahren*. Leipzig, F. A. Brockhaus, 1865, in —8°, 162 p.
- Teutsch Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Vol. II—IV. Hermannstadt, W. Krafft, 1907—1926, in —8°, XXXIV+467 p.; XVI+523 p.; XVI+424 p.
- Tompá Mihály: *Halotti beszéd boldog emlékezetü Széki gróf Teleki József felett*. (Discursul funebru asupra răposatului conte Iosif Teleki de Szék). Budapest, f. tip., 1855, in —8°, 22 p.
- Veress Endre: *A Göncz-Ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve*. (Matricula familiei contelui Kornis de Göncz-Ruska). Budapest, „Stefaneum“, 1917, in —8°, XII+138 p.
- Weingärtner Karl: *Unter Habsburgs Banner. Heldenbuch*. Teschen, Karl Prohaska, 1882, in —8°, 248 p.
- Wurzbach Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthumes Österreich, enthalten die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750—1850 im Kaiserthume und seinen Kronländern gelebt haben*. Vol. I—LX. Wien, Hof- und Staatsdruckerei, 1856—1891, in —8°, 60 vol.
- Zieglauer Ferdinand: *Bericht über die Feier der Instalation des Gubernators Samuel v. Brukenthal. Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1905, XXVIII, p. 17—22.

MISCELLANEA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

CRONICA PROTOPOPOPULUI VASILIE DIN BRAȘOV

DE

N. SULICĂ

Protopopul Vasilie († 1659) a fost ultimul descendent al unei străvechi și strălucite familii de cărturari, care a dat Brașovului românesc, timp de aproape 200 de ani, o serie considerabilă de slujitori ai altarului și ai școlii și este cunoscut ca autorul celei mai vechi cronici românești.

Coleg de preoție și urmaș în protopopie al fratelui său mai mare, Constantin († 1628), protopopul Vasilie era fiul mai mic al învățatului protopop Mihai († 1605)¹⁾, care își făcuse studiile la școlile patriarhei din Ipec și se remarcase ca cel mai de seamă colaborator literar al diaconului Coresi. Născut dintr-o familie, în care cultul cărții și al scrisului era o tradiție seculară, protopopul Vasilie era predestinat să încoroneze activitatea cărturărească a înaintașilor săi cu cea dintâi operă originală, pe care a dat-o literaturii noastre Brașovul. Opera avea și meritul, de a fi prima cronică românească, cunoscută până azi, care trata un subiect românesc, precedând, în ordine cronologică, opera istorică a marelui vornic Grigore Ureche.

Mai tânăr cu vre-o câțiva ani, decât fratele său Constantin, care se născuse în 1586, protopopul Vasilie fusese contemporan cu Mihai Viteazul și cu Radu Șerban, fiind în tinerețe martor al strălucitelor operații militare din preajma Brașovului și bucurându-se până în pragul morții sale de stima și considera-

¹⁾ Pe mama sa o chemase Maria. (N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelenne* II. București, 1906, p. 66).

țiunea Sașilor brașoveni și a cunoscuților săi din Țara Românească. Așa d. e. Radul Comis îi trimitea „îchinăciuni” într-o scrisoare adresată marelui județ al cetății Brașovului, 10 Septembrie 1658¹⁾. Rămâne să se fixeze în ce măsură a fost utilizat, atât el, cât și fratele său Constantin, de către Sașii brașoveni, ca agent diplomatic și ca „scriitor” sau „logofăt” (interpret și corespondent) la „cetate”, pentru că după moartea tatălui lor, protopopul Mihai (1605), rolul acesta îl îndeplinește mai mult popa Balea (sfântit în 1591) care, rămas văduv de tânăr, s’a lăsat de preoție și s’a recăsătorit²⁾.

Cronica protopopului Vasilie³⁾ deși pare să fi fost croită pe un plan mai vast, având să trateze istoria completă a bisericii Sft. Nicolae din Brașov, a rămas totuș comprimată având un pronunțat caracter familiar, întrucât se limitează aproape numai la faptele unei singure familii: propria sa familie, fondată de popa Pătru cel Bătrân, care a fost și inițiatorul istoricei

¹⁾ N. Iorga, *Brașovul și Românii*. București, 1905, p. 290.

²⁾ St. Stinghe, *Istoria Bisericii Scheilor*, p. 4 și N. Sulică, *Înștiințări*. Brașov, 1906, p. 75—76. Pe popa Balea îl găsim des menționat în socotelile Brașovului, începând cu anul 1606, atât ca sol, cât și ca logofăt la Cetate, și alături de el, și pe fiul său. (N. Iorga, *Socotelile Brașovului*. București, 1899, p. 17, 21, 31, 47, 51, 60, 70).

³⁾ Originalul românesc al croniciei s’a pierdut. S’a păstrat în schimb o variantă românească, încorporată, cu foarte puține modificări, în cronică lui Radu Tempea († 1742), publicată de St. Stinghe, Brașov, 1899, sub titlul *Istoria beasericeii Scheailor Brașovului*, și o versiune germană în 3 variante. Versiunea germană am publicat-o, paralel cu varianta românească a lui Radu Tempea, în volumul meu *Înștiințări*. Brașov, 1906, p. 71—81. Versiunea germană a fost publicată și de Fr. W. Seraphin în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, 1905, vol. V, p. 1—5, iar traducerea românească a textului german a fost publicată, cu un bogat comentariu istoric, de dl. Ștefan Metes, în revista *Drum drept*, 1913, Nr. 3, și apoi de dl. profesor universitar I. Lupaș, în *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I, p. 16—22. — Fr. Philippi (*Aus Kronstadts Vergangenheit und Gegenwart*. Brașov, 1874, p. 99) încă a cunoscut traducerea germană a croniciei protopopului Vasilie și spune, că *originalul românesc se mai păstra încă în 1874*, în biserica Sft. Nicolae, — o afirmațiune, care rămâne să fie verificată.

biserici de piatră a Sft. Nicolae, clădită în anul 1495, cu sprințul vovezilor din Țara Românească. Fără să se extindă asupra epocii primelor începuturi, destul de importante, ale bisericii și asupra celor mai vechi preoți, antecesorii ai popii Pătru cel Bătrân, cari sunt totuși cunoscuți cel puțin în parte¹⁾, cronica începe cu popa Pătru cel Bătrân și avea să se termine cu protopopul Constantin, fratele cronicarului.

Caracterul familiar al cronicei se vede clar și din fraza, care în exemplarul original al cronicei fusese destinată ca titlu: „*Spunere, precum au fost lucrul și cum au căzut preoția la acest loc, la această sfântă besearică din popa Pătru cel Bătrân, până la popa Constantin, și cum cu lupta trudindu-se, au finit sfânta besearică și s'au nevoit cu multă osteneală, de au purtat lucrurile legii, de nu s'au schimbat*”.

În partea a doua a titlului se evidențiază faptele, în cari autorul cronicei vedea meritul principal al familiei sale: *apărarea și păstrarea neschimbată a „legii”*, care era tradiția ortodoxiei, sub toate aspectele sale.

Această notă de intransigență ortodoxă, subliniată în titlul operei, ca și spiritul de profundă loialitate față de „domnii cinstitului sfat” al Brașovului — care transpiră din toată opera — dovedesc, că cronica a fost scrisă într'o epocă de acalmie confesională, când Brașovenii nu se mai vedeau amenințați în ortodoxia lor, nici din partea Sașilor, nici din partea craiului stăpânitor al Transilvaniei și când între autohtonii din cartierul românesc al Șcheilor și între stăpânitorii sași ai cetății Brașovului intervenise un deplin acord.

Intențiunea cronicarului, exprimată clar în titlul operei, de a-și scrie cronica până la popa Constantin, dovedește, că protopopul Vasilie și-a început cronica după moartea fratelui său, urmată în 1628, completând-o apoi cu cele câteva schimbări de preoți, cari au intervenit până la 1633, când se înregistrează

¹⁾ Cum au fost: preoții Costea și Coman. Să se vadă I. Bogdan, *Relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec XV și XVI*, Vol. I. București, 1907, p. 123, 334 și 208.

ultimul eveniment. Contradicțiile între cronica protopopului Vasile și însemnările rămase dela fratele său mai mare, protopopul Constantin († 1628), dovedesc de asemenea, că cronica este posterioară anului 1628, căci altfel cronica ar fi fost revizuită de protopopul Constantin și în cazul acesta informațiunea ar fi fost mai bogată și mai exactă și s'ar fi evitat greșelile de amănunt ale cronicei.

Astfel epoca, în care și-a scris protopopul Vasile cronica, este intervalul dela 1628—1633, care corespunde exact stării de liniște în care se găsea în această epocă biserica românească din Transilvania și în special cea dela Brașov.

La Brașov Sașii renunțaseră încă dela sfârșitul veacului al XVI-lea la încercarea de a stingheri libertatea cultului și a credinței religioase românești. Dreptul de supremație, pe care și-l revendicau asupra bisericii Sft. Nicolae, în virtutea principiului de stăpânire teritorială, nu și-l mai exercitau decât prin intervențiuni în chestiuni de administrație bisericească, confirmând sau anulând alegerile de preoți și protopopi și reglementând conflictele între ei. După 1600 primejdia protestantă nu mai bătea nemijlocit la ușa bisericii românești, ca în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, când Sașii brașoveni aveau tot interesul să susțină propaganda protestantă și să impună bisericii și școlii românești din Brașov cărțile editate de ei. Atelierele tipografiei săsești dela Brașov, care în epoca dela 1595—1624 trecea și ea printr'o criză gravă¹⁾, își închiseseră porțile pentru cartea românească și abia după 60 de ani dela ultima tipăritură românească dela Brașov (Cazania ortodoxă din 1580—1581) urma să se deschidă o nouă tipografie românească, cea dela Alba-Iulia, care pusă sub ocrotirea și controlul principilor calvini ai Transilvaniei, avea să inunde bisericile românești cu o nouă serie de tipărituri, inspirate de propaganda calvină.

Dar această reeditare a campaniei de convertire a bisericii românești prin măsuri administrative, impuse de principele și

¹⁾ H. Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren*. Brașov, 1933, p. 28—29.

dieta țării și prin editarea de cărți românești, depășea limita cronologică (1633), la care se oprișe Vasilie în cronica sa.

Cronica protopopului Vasilie, scrisă între 1628—1633, nu reflectează situațiunea creiată bisericii românești de către Gheorghe Rákoczi I și II, tatăl (1630—1648) și fiul (1648—1660), ci atmosfera de toleranță și conciliere, patronată de Gavriil Bethlen (1613—1629), pe care-l cunoscuse și cronicarul Vasilie din timpul care a precedat redactarea croniciei sale¹⁾.

Gavriil Bethlen, deși fusese ispășit de visul de a reconstitui vechia Dacie²⁾ și de a uni sub sceptrul său cele trei țări românești: Transilvania, Muntenia și Moldova, trăise totuși în relațiuni de bună vecinătate cu cele două principate românești și deși voise să desființeze celelalte confesiuni creștine și să le contopească în biserica calvină, și spera, să convertească pe Români, prin intervenția patriarhului Chiril Lukaris, bănuie pe nedrept de intențiuni de apostasie, a procedat totuși față de biserica românească cu prudență și cu moderațiune. După răspunsul primit dela Constantinopol³⁾ a renunțat definitiv la convertirea în masă a Românilor.

Protopopul Vasilie când și-a scris cronica nu putea deci înregistra decât eșecul propagandei protestante și satisfacțiunea Brașovenilor, de a-și fi putut păstra „legea” nealterată, atât în epoca vijelioasă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cât și în primele trei decenii mai liniștite ale veacului al XVII-lea.

¹⁾ Cu prilejul venirii sale la Brașov, în primăvara anului 1616, Gavriil Bethlen a vizitat și biserica Sft. Nicolae, în ziua de 7 Martie (cf. ziarul lui Andrei Hegyes, în *Quellen*, V, p. 540). Cu un an înaintea (1615) prințul intervenise în conflictul dintre protopopul Costantin, fratele cronicarului și între popa Stan (*Quellen*, V, p. 532).

²⁾ Cf. I. Lupaș, *Epocile principale în istoria Românilor*, Ed. II. Cluj, 1928, p. 20: „Hoc regnum nostrum... pristinis resumptis viribus, belli pacisque conspicuum trophaeis, *veterem adequet Daciam*” scria la 18 Iunie 1613 însuș G. Bethlen.

³⁾ A se vedea textul acestui răspuns din 2 Septembrie 1629 tipărit în traducere românească la I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele istoriei române*. Cluj, 1928, p. 161—164 și Idem, *Documente istorice transilvane*. Vol. I (1599—1699). Cluj, 1940. p. 177—179.

Cronica protopopului Vasilie era o apoteoză postumă a ortodoxiei biruitoare, apoteoză concepută din perspectiva liniștită a unei jumătăți de veac, după aparițiunea splendidei Cazanii ortodoxe din 1580—1581, pe care o publicase tatăl său, protopopul Mihai, în colaborare cu popa Iane și cu diaconul Coresi, — ca *cel dintâi protest literar* împotriva încercării de a smulge sufletul românesc din tiparele milenare ale ortodoxiei¹⁾.

Ca apologet literar al ortodoxiei, protopopul Vasilie se situa cu vrednicie în linia militantă, nu numai a tatălui său, protopopul Mihai, ci și a bunicului său, protopopul Dobre († 1572), care scria în 1569, pe paginile libere ale unui Molitvenic slavon o „învățătură latinească” și de rătăcirile lui „Mărtin ereticu”²⁾.

Astfel descendenții popii Pătru cel Bătrân, cari prin activitatea lor de talmaci și traducători fuseseră ctitorii limbei noastre literare de azi³⁾ și organizaseră vechia școală românească dela Brașov, au dat și pe cei trei apologeți literari ai ortodoxiei (protopopii Dobre, Mihai și Vasilie).

Cronica protopopului Vasilie, privită sub acest unghiune genealogic, nu este decât elogiul meritat al unei străvechi și strălucite familii de preoți și de dascăli, de literați și de misionari, de interpreți și de diplomați, cari — purtând din generație în generație făclia unei tradițiuni masive de neostoită râvnă culturală — au îndrumat viața spirituală a Transilvaniei timp de două veacuri și au pregătit neamului nostru primul instrument de unificare prin cultură, cel mai prețios dar, cu care ne putem mândri: limba literară românească.

Cu protopopul cronicar Vasilie († 1659) se stinge, ca într'un luminos crepuscul, seria marilor cărturari brașoveni, pe

1) N. Sulică, *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României întregite*. București, p. 27.

2) N. Sulică, *o. c.*, p. 26 și I. Lupaș, *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu, 1943, p. 239.

3) N. Sulică, *Preoții dela biserica Sft. Nicolae din Brașov, ca precursori ai lui Coresi și ctitori ai limbei noastre literare*, în revista *Athenaeum*, București, 1939, p. 31—44, 127—134, 253—261

cari i-a dat această strălucită dinastie de preoți¹⁾, lăsând ca moștenire o operă istorică literară, care urma să fecundeze scri-sul tuturor cronicarilor de mai târziu ai Brașovului.

Nota familiară a croniciei protopopului Vasile nu apare datorită numai unui orgoliu familiar al autorului. Ea constituie unul din cele trei aspecte, sub cari se înfățișează istoria specială a bisericii românești din Brașov și pe cari cronicarul le-a fixat cu o clară intuițiune istorică. Rolul hotărîtor, pe care îl îndepliniseră antecesorii săi în istoria bisericii românești dela Brașov, începînd cu popa Pătru cel Bătrîn, fondatorul familiei, era o realitate istorică, necontestată. Era deci natural, ca acest rol să formeze platforma principală, pe care protopopul Vasile urma să-și brodeze cronica.

Cei trei factori istorici — cari determinaseră, după concepția cronicarului, soarta Românilor brașoveni imprimînd o notă specifică faptelor, din înlănțuirea cărora s'a încheiat istoria particulară a bisericii Sft. Nicolae, avînd totuși, prin reper-cusiunile lor o importanță generală românească — au fost:

1. Aportul antropologic și spiritual, pe care l-au adus imi-granții români, cari au venit parte răsleți, parte în mase com-pacte, către sfârșitul veacului al XIV-lea din părțile Bulgariei și s'au așezat peste pătura autohtonilor, formată din Români și din Schei (Slavi românizați)²⁾.

Dat fiind faptul, că prima organizațiune bisericească și pri-ma ascensiune economică a vechii așezări românești din Scheii Brașovului se datora acestor coloniști din Sudul Dunării³⁾,

¹⁾ Ultimul descendent al familiei, popa Vasilache, fiul protopopului Vasile, respins în 2 rânduri dela treapta preoției, din cauza lipsei de „în-vățătură“, n'a mai păstrat nimic din marile calități intelectuale ale fami-liei și s'a stins în 1671, după o scurtă preoție de 8 ani și 9 luni. (St. Stinge, *Istoria bisericei Scheilor*, p. 10—11).

²⁾ N. Sulică, *Cea mai veche școală românească*, p. 3 și 4.

³⁾ Descălecarea coincide cu epoca întinderii cuceririi turcești până la Dunăre, în vremea lui Mircea cel Bătrîn, ale cărui strânse legături eco-nomice și politice cu Brașovul — unde a viețuit vreme mai îndelungată ca pribeag — încă au putut contribui să înlesnească așezarea pribegilor suddunăreni la Brașov.

cronicarul a avut buna inspirație, datorită probabil și unei influențe clasice (era dela fondarea Romei), ca pentru datarea evenimentelor, paralele cu era dela creiarea lumii și dela nașterea lui Cristos, să introducă o eră specială: era dela venirea (descălecarea) „Bulgarilor”.

Ceeace însemna, că după concepția cronicarului, istoria propriu zisă a Românilor brașoveni își lua începutul numai cu venirea acestor coloniști români la Brașov (sfârșitul veacului XIV), întocmai precum epoca de ascensiune și înflorire a vieții spirituale și materiale, (sfârșitul veacului XV), își lua începutul abia cu popa Pătru cel Bătrân, fondatorul familiei și inițiatorul istoricei biserici de piatră a Sft. Nicolae.

2. Această ascensiune a norodului și a bisericei, datorită antecesorilor din familia sa, este a doua platformă istorică, pe care își clădește protopopul Vasilie scheletul cronicii sale.

3. Al treilea aspect, sub care se exteriorizează istoria bisericii Sft. Nicolae — subliniat și în titlul cronicii — este lupta dârză, dată de brașoveni în veacul al XVI-lea, în frunte cu preoții lor, pentru păstrarea „legii” și, ca rezultat final, eșecul propagandei protestante și triumful ortodoxiei.

La aceste trei considerente de ordin istoric se mai adăoga ca al patrulea considerent, de ordin administrativ și moral, principiul ierarhiei întemeiate pe experiență (vârstă) și merit, care a reglementat timp de sute de ani raporturile dintre preoții dela Brașov și era menit să împiedece pe ariviștii mai tineri, de a se răsvrăti contra celor mai bătrâni și mai merițoși.

Ca concepție istorică, protopopul Vasilie este oel dintâi cronicar român, care se ridică peste nivelul comun al vechilor analiști, înregistratori de date seci și de fapte izolate, neștrăbătute de dinamismul unei idei conducătoare, care să le închege într'un tot organic. Se întâlnesc în cronica lui Vasilie, cum s'a arătat mai sus, trei idei fundamentale, în jurul cărora s'ar fi putut grupa mai consistent și mai abundent faptele istorice. Dar în stadiul primitiv, în care se găsea pe atunci istoriografia noastră, cronica, deși bine înjghebată în cadrele celor trei idei funda-

mentale, era condamnată să rămână mai mult o schiță, lipsită de amploarea expunerii. Nu putem decât să regretăm, că protopopul Vasilie a fost prea sumar, chiar și la înregistrarea faptelor esențiale, și n'a dat atențiunea cuvenită detaliilor, cari ar fi lămurit și înviorat acțiunea.

Cronica protopopului Vasilie este o lucrare în general bine informată — căci greșelile de amănunt, cari s'au strecurat în ea, sunt de ordin secundar. — Ca valoare documentară ea rămâne izvorul principal de informațiune pentru istoria mai veche a Românilor brașoveni, iar ca valoare literară, cu toate proporțiile sale reduse, prin faptul, că este prima încercare românească de a turna un subiect românesc într'o formă unitară, constituie o operă, peste care istoria literaturii române nu mai poate trece indiferentă. În sfârșit, ca valoare strict literară, cronica, prin stilul sobru și clar, în care este scrisă, dă primul specimen mai compact și original din acea limbă literară românească, care, încadrată definitiv în formele dialectului transilvano-muntean, își pregătise și prin seria tipăriturilor dela Sibiu, Brașov și Orăștie, drumul spre biruința finală. Dacă vom mai sublinia și suflul clasic, care răsbate opera protopopului Vasilie și trădează contactul său cu cultura umanistă a epocii, am indicat liniile esențiale, cari fixează imaginea literară a protopopului cronicar Vasilie din Scheii Brașovului.

Interesul față de trecut și însăși ideea de a îmbrăca un subiect de istorie autohtonă în haina limbei naționale, era o emanațiune a atmosferei umaniste, în care trăise cronicarul și a cărei influență se manifestase întâia oară la Brașov, cu 60 de ani mai înainte, tot la un membru al familiei sale, la dascălul Oprea¹⁾.

Indemnul literar îi venea deci protopopului Vasilie dela înaintașii să — în frunte cu tatăl său, protopopul Mihai — cari

¹⁾ N. Sulică, *Clasicismul greco-roman și literatura noastră*. Târgu-Mureș, 1930, p. 5—7, și *Cea mai veche școală românească*, p. 15—16 Oprea fusese ginerele protopopului Mihai, tatăl cronicarului.

se afirmaseră ca scriitori bisericești și în alte domenii ale literaturii pe cari nu le cunoaștem încă precis¹⁾.

Spre genul istoric îl îndruma pe protopopul Vasilie dorința de a eterniza faptele familiei sale și mai ales dorința de a reabilita pe fratele său Constantin, primul membru al familiei, care — cu toată dreptatea, ce o avea — ajunsese, la un moment dat, în conflict cu o mare parte a enoriașilor săi, sub cuvânt, că în conflictul provocat de preotul Stan, lunecase a fi socotit din partea lor ca un instrument al Sașilor și trădător al autonomiei bisericești.

Ca modele literare i-au putut servi protopopului Vasilie, sau vechile anale moldovene, cari circulau și în versiune românească²⁾ și cari, grație legăturilor strânse dintre Brașoveni și Moldova, putuseră pătrunde foarte ușor până la Brașov, sau opera și îndemnul vreunui cronicar sas contemporan, cu care familia protopopului Vasilie întreținea relațiuni strânse. Așa era Andrei Hegyes (1578—1627), care în ziarul său înfățișează, cu o bogăție neobișnuită de amănunte, conflictul dintre protopopul Constantin și popa Stan, netăinuindu-și simpatiile pentru cel dintâi și antipatiile față de cel din urmă³⁾.

Adaptată nevoilor specifice ale Brașovului românesc, cro-

¹⁾ Avem indicii, că în a doua jumătate a sec. XVI-lea s'a tipărit la Brașov și un *Calendar românesc*, pe care Sașii brașoveni îl dăruiau, în 1569, unui sol moldovean și îl prețuiau în 6 denari. (Eugen Trauschenfels, *Kronstädter Zustände zur Zeit der Herrschaft Stephan Bathoris in Siebenbürgen* în *Sächsischer Hausfreund*, Brașov, 1874, p. 81—107; G. Barițiu, *Catechismul calvinesc*, Sibiu, 1879, p. 98. Nu este exclus, că scrierile poporane (Alexandria, Rojdalnicul, tot un fel de calendar popular etc.), păstrate în copia popii Ioan Românul din Sânpetru (primele decenii ale sec. XVII-lea), să fi fost traduse tot la Brașov, către sfârșitul sec. al XVI-lea. În cazul acesta localitatea, unde a preotit Ioan Românul și și-a scris copia, a putut fi foarte bine Sâmpetru Brașovului, ipoteză pentru care pledează și alte argumente.

²⁾ Cunoscute și utilizate și de Grigore Ureche, sub numele de „*letopisețul nostru cel moldovenesc*“. Cf. C. Giurescu, Grigore Ureche vornicul și Simeon Dascălul, *Letopisețul Țării Moldovii*, 1934, introducere, p. LIX.

³⁾ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, V, p. 72—98.

nica protopopului Vasilie rămâne în prima linie o operă de interes local. Totuș subliniază fapte, din înlănțuirea cărora se desprind idei de interes general românesc¹⁾, cari apăreau atunci întâia oară într'o operă literară românească. Ele dau scrierii o importanță, care depășește valoarea redusă a unei cronici locale și o așează în cadrul mai larg al istoriei noastre culturale.

Așa de exemplu, gloria, care se răsfrânge din biruințele celor trei mari voievozi: Petru Rareș, Mihai Viteazul și Radu Șerban, cari și-au legat numele de istoria Transilvaniei și în special de istoria Brașovului, nu-l putea lăsa indiferent pe cronicar. El văzuse cu ochii săi oștile și faptele războinice ale lui Mihai Viteazul și ale lui Radu Șerban și trăise sub vraja biruinței lui Petru Rareș (1529) de lângă Feldioara Brașovului, căci amintirea ei stăruia, și după o sută de ani, ca stimulent pentru ai noștri și ca avertisment pentru streini.

Ori cât de impersonal vrea să fie protopopul Vasilie în cronica sa — o altă notă de influență a clasicismului — și ori cât de sumară îi este narațiunea, se simte totuși din înregistrarea acestor biruințe mândria, care palpita în sufletul cronicarului precum și intențiunea lui de a trezi în sufletul cetitorilor aceeași mândrie și nădejdi pentru viitor.

Dar, mai presus de toate, din cronica protopopului Vasilie se desprinde, ca o strălucită sinteză, icoana ideală a preotului român transilvan, ca păstrător al tradiției, ca îndrumător al norodului și ca salvator al patrimoniului național, în vremuri cumplite de ispită și de urgie. Pentru că așa au fost toți antecesorii protopopului Vasilie, cum apar ei din cronică: apărători aprigi ai „legii” ortodoxiei, povățuitori luminați ai norodului, purtători de grije ai celor două așezăminte de temelie: biserica și școala, meșteri iscusiti ai scrisului românesc, luptători pentru stabilirea unei bune orândueli ierarhice și morale între slujitorii altarului,

¹⁾ I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I. introducere, p. X: „Se găsesc în cronica lui Vasilie amănunte, proprii de a oferi cetitorului atent puțința să descifreze din textul lor laconic informațiuni, cari aruncă lumină asupra unor frământări sufletești de ordin mai general”.

solitori neobosiți ai relațiilor spirituale cu Principatele Române, de unde venia îmbrăbătarea ocrotitoare, ajutorul material și nădejdea pentru viitor. Ei erau, într'un anume sens, și precursorii idealului de unitate românească, ideal menit să pătrundă tot mai adânc în conștiința publică, pregătind forțele sufletești pentru o viitoare înfăptuire.

Ca ultim reprezentant vrednic al unei glorioase familii de cărturari, protopopul Vasilie a ținut să-i eternizeze faptele, înainte de a se stinge, căci în vrednicia fiului său Vasilache nu mai putea să aibă nici o nădejde. Astfel protopopul Vasilie a devenit nu numai panegiristul celei mai strălucite dinastii preoțești pe care a avut-o Brașovul românesc, ci și panegiristul aceluși spirit specific brașovenesc, care a fecundat, cu atâta dărnicie, timp de sute de ani, viața culturală și națională a Românilor de pe amândouă laturile Carpaților.

Spre a încadra cronica protopopului Vasilie și în istoria culturală a epocii și spre a-i fixa valoarea, raportând-o la opera scriitorilor contemporani — cum cronicarii români nu se iviseră încă — nu ne rămâne decât comparația cu cronicarii Sașilor brașoveni din aceeași epocă.

Concepția istorică și critică a protopopului-cronicar Vasilie depășește nivelul majorității contemporanilor săi sași, căci aceștia, cu toată amplexarea materialului istoric, care le-a stat la dispozițiune, rămân în numeroase cazuri simpli analiști, din opera cărora nu svâcnește nici o idee, care să indice firul conducător al evenimentelor. Așa sunt de exemplu cronicarii: Martin Banfi, Petrus Banfi, Simon Paulinus, Mihail Seybriger, etc.¹⁾, cu cari protopopul Vasilie n'are nimic comun, decât doar forma analistă: gruparea pe ani a evenimentelor.

În concluzie, cronica protopopului Vasilie merită o considerațiune mai largă, decât aceea de care a fost învrednicită până acum, atât prin faptul, că este prima încercare românească

¹⁾ Cronicele lor sunt publicate în volumul V. din *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, 1909.

de a turna un subiect de istorie autohtonă într-o formă literară potrivită, cât și prin calitățile de formă și de fond, cari o disting.

Singurii, cari au învrednicit-o până acum de atențiunea cuvenită, au fost scriitorii transilvăni: Sextil Pușcariu¹⁾, Ioan Lupaș²⁾ și Ștefan Meteuș³⁾. Din parte-mi, în cadrele analizei prezente, am ținut să fixez mai mult locul, ce revine acestei cronici, în seria monumentelor noastre encomiastice (de gloriificare), închinată ortodoxiei românești.

Târgu-Mureș, Iunie 1940.

TREI DOCUMENTE RELATIVE LA ISTORIA MILITARA A TRANSILVANIEI (1763, 1766, 1847)

DE

I. LUPAȘ

I.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

*Scrisoarea Generalului Baron Siskovič împotriva
Generalului Buccow.*

Sibiu, 11 Mai 1763.

Monseigneur!

J'ai reçu les lettres, que Votre Excellence me fait l'honneur de m'adresser en date du 30 avril et 3 mai avec la poste d'hier. Les gratieuses expressions que Vous employez Monseigneur à l'égard de mon retour, renouvellent en moi les sentiments de la plus respectueuse reconnaissance et ma satisfaction n'est parfaite, qu'autant que je peu mériter la continuation de ses bonnes grâces, et de sa protection. Je désire ardemment mon retour, parce que je puis assurer Votre Excellence que mes oreilles sont aussi las à écouter, que ma langue l'est à parler, vu la différence

¹⁾ *Istoria literaturii românești, Epoca veche*. Sibiu, 1930, p. 112.

²⁾ *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I. Introducere, p. IX—XI.

³⁾ *Cronica popii Vasilie din Scheii Brașovului*, în *Drum drept*, 1913, Nr. 3, p. 165—188.

des sentiments, partagés par la différence des nations, de religion, intérêts particuliers et jalousie de tout espèce, quant à la facilité d'ériger la milice qu'on prétend encore au jour d'aujourd'hui je puis assurer Votre Excellence que cela n'est pas, parce que si même on voudrait employer la force, au lieu de la facilité prétendue il s'en suivrait que vu le voisinage de la Moldavie et Valachie, Sa Majesté y penderait et la milice, et les contribuants, il est vrai que M-r le G-ral. Comm. d'abord, du commencement a déclaré tout haut, qu'il serait à souhaiter d'exterminer les Seclers puisque Sa Maj. aurait par là l'occasion de faire occuper leurs Terres par une meilleure race; figurez Vous Monseigneur, le chagrin que des discours semblables peuvent causer à tous ces Hongrois qui se croient de la même race avec ces Siculiens, mais je ne veu point entrer dans ces détails personnels, puisque chacun peut être sujet à des défauts, je cite seulement un des moindres des passages de cette espèce, pour faire entrevoir à Votre Excellence qu'il faut ici un homme moins violent, et qui marche de pas en pas; pour revenir à la matière de la milice je dois dire naïvement qu'avant l'idée me soit venu de devoir dire qu'il est nécessaire de rapeller M-r le Général Commandant, j'ai pensé la chose bien longtemps, et comme il s'agit à présent que Sa Maj. me chargera de l'érection de la milice en présence du dit M-r le Général, j'ai trouvé bon de demender à l'Évêque d'ici que comme il pouvait entrevoir la disposition des habitants de ce Pays mieux que moi, je le conjure sur sa foi, sa conscience, et sur la fidélité qui doit à Sa Sac. Maj. de dire naïvement Son sentiment, si le rappel du Gén. Comm. dans les circonstances présentes soit plus utile au service de sa Maj. Apot. et si Sa présence rendrait moralement impossible l'exécution des affaires projetés. Sur quoi M-r l'Évêque s'est déclaré qu'en fidel sujet de Sa. Maj. il entrevoyait la nécessité absolue pour l'exécution des affaires qu'on rapell le Général, confirmé pour ceci, dans mon sentiment je dois dire à Votre Exc. que je ne vois même le moyen comment on pourrait esperer de venir à bout des affaires aussi dérangées dons tout le Pays, parce que non ablata causa, non tollitur effectus,

outré que si le Gén. Comm. reçoit les ordres de ne se point mêler ni de la milice, ni de la contribution, Son emploi en fait de milice comme Gén. Comm. et en fait de la contrib. comme Président du Gouv. devient inactive et Sa personne exposée à un chagrin insoutenable puisqu'il est impossible de mener bien ces projets sans y attirer le Gouvernement, Dycastère auquel tous le monde de ce Pays doit faire son retour, or comment peut-il présider, quand on traiterait des affaires dans lesquels il n'oserait se mêler, je conclus par là, que la défense de ne se point mêler de la milice, et de la contribution est par soi-même un rappel, parce que je devrais supposer que le Général demandera lui même de partir plutôt que de se voir inactif dans ses propres projets, mais s'il ne le fait pas, je prévois les affaires rester dans le même dérangement; au reste le rapport ci joint du Lieutenant Colonel Ernst, fera voir à Votre Excellence comment les choses se trouvent encore chez les Seclers, il sera très utile que Sa Sacre Maj. donnât un ordre au Gubernium de publier chez les Seclers, comme quoi S. M. ayant vu par les rapports, qu'il y avait des plaintes et même des inquiétudes causées par toute sorte de nouvelles répandues parmi eux, en conséquence de quoi S. M. ordonnerait la recherche de leurs plaintes que cependant tous le monde qui a reçu les armes devait les garder, puisqu'après la recherche faites, Sa M. donnera les ordres Sacrés, que chacun selon ces circonstances démontrées les garde ou les remette.

J'ai l'honneur d'être avec la plus respectueuse sommission etc .

serviteur Br. Sisković.

Hermannstadt, 11 mai 1763.

II.

Decretul Mariei Teresăa cu privire la măsurile necesare pentru a împiedeca dezertările din armată.

Viena, 27 Mai 1766.

Noi Maria Teresia, din mila lui Dumnezeu Împărăteasa Râmlenilor rămasă văduvă, Crăiasa Țărilor Nemțești, Ungurești,

Bohemii, Dalmații, Croații, Slavonii, Galiții și a Ludomerii. Arhipovățuitoria Austriei, povățuitoria Burgundiei, Stirii, Carinției și a Carniolii, mare Prințipul Ardealului, Marhio Moraviei, povățuitoria Brabantiei, Limburgii, Luxemburgii și a Gelderiei, Vurtembergii, a Slezii de sus și de jos, Mediolanului, Mantui, Parmii, Platenției și a Cvastelii și povățuirilor Ausvitii și Zatorului, Prințipul Svevii, Conte Ausburgii, Flandriei, Tirolis, Hanovriei, Kiburgii, Goriții Gradiskii și a Săcuilor Marhio a Sfintei Impărăției Râmlenești Burgovii, Lusații de sus și de jos. Contenamurții Doamna Marhii, Slavonii și a Mehlinii povățuitoria Lotaringii și a Barii Mare povățuitoare Hetrurii Iproci Iproci.

Credincioșilor noștri tuturor și fiește căroră măcar de ce stat, treaptă, cinste, orânduială, vrednicie, dregătorie și mai mare mărire oameni lăcuitorilor și supușilor noștri care se află în moștenitoarele noastre ținuturi nemțești tot binele și mila noastră Kessaro crăiască.

Măcar că pentru ca să se prisosească și feri același care fără seamă rău obicinuit și înrădăcinat în oștile noastre chessarro crăești a fugirii rău și să se împiedece ne gândita și oarba îndrăzneală a lăcuitorilor țărilor adevcă a țăreanilor, carii pre cei fugiți îi ascund și nu-i dovedesc, multe și grele până acum în toate cele de osebi ale noastre provincii porunci s'au trimis și s'au rânduit, dar toată fără seamă cu ne plăcere am înțeles din informațiile Dicasteriumurilor prin țările noastre cum că nici rânduita pentru prinderea unor fugiți ca aceștia răsplătire nici pedeacele, care unora ca aceia ce într'acest feliu de lucru vinovați s'ar afla, să se poată săvârși ce bine s'au fost gândit; ba încă și acuma ne credincioșii fugători încoace încoalea pe lângă țăreanii noștri scăpare și acoperemânt ar afla, și așa acel rău a fugirii, care și vistierii noastre și binelui de obște, foarte cu îngreuiuală iaste, tot întins s'ar adăposti, și aceasta îi pricina, că precum toți cei supuși ai noștri, dar mai ales cei proști cari din ce mai multe cătane fug și-și năpustesc steagurile sale, dintr'aceia mai multe din feciorii și slugile sale, cătane a da sânt detori și așa cu ajutoriul lor la găzducia sa nu pot trăi, mare pagubă a suferi le caută.

Fiind dară, cum că foarte de lipsă iaste ca acest stricătoriu rău cu cât mai bun prilej să se împiedece și sfârșitul acela, care până acum, ne socotind cele ce de multe ori s'au propoveduitu-să, rândueli și patenturi nici un folos n'au avut, să se dobândească. Pentru aceia toate poruncile noastre cele mai dintâiu, prin acestea a-le prea innoi, mai chiar a-le descoperi încă și alte noao punctumuri pentru paza și ținerea de obște a rândui am socotit, întâiu.

1. Ca dacă oare cine cătanii cehssaro-crăiești care supt steag au jurat, au care numai s'au asentăluit, și din sine a fugi n'au socotit, a fugi îndemn ar da și cu sfatul sau autoriul său al înstreina va cuteza; sau care

2. Pe unul ca acela care mai nainte a fugi au socotit, l'ar sfătui, ca să-și aleagă la cei din afară slujbă cătănească și prilej la acela încă i-ar face, sau fie frăție fugitului, sau ba;

Au doar

3. Cari s'ar pune împotrivă cătanelor care pe dezertori sau fugiți încearcă a-i prinde sau ar face larmă, sau ar scula oamenii să se adune, au pe vreunul din cei rânduiți spre căutarea celor fugiți ar vătăma, unii ca aceștia toți întru aceste trei punctumuri chiar s'ar găsi vinovați sau s'ar dovedi-să cu pedeapsa cea mai de pe urmă fără nici o îngăduință să se pedepsească, adecă bărbații să se spânzure, fămeilor capetele să li-să tae. Și iarăși toți

4. Sau orășenii sau dregătorii domneși, proști, sau acar ce feliu de oameni carii fugitului, în ce chip din locul fugirii cel dintâiu, adecă din cetate, locul unde-i rânduit să străjuiască, sau unde au descălecat, au doară pe drum mergând, de unde lesne ar putea fugi, cunoscându-l pe același a fi cătană chessaro-crăesc, cu știința, sau bună pricepere, spre fugă cu sfatul, sau fapta l'ar ajuta: au doară arme și haine cătănești dela dânsul ar cumpăra, cu alte scule le-ar schimba, sau ba; Așijderea

5. Ceia, care afară din locul cel dintâiu a fugi, înaintea cătanelor care cercetează fugiții ar tăgădui cum că nu știu despre fugit nimica, au doar pe unul ca acela l'ar ascunde, sau ajutoriu ar da ca să poată mai nainte fugi; încă și aceia carii

cu fapta şi ajutoriul la fugă nu s'au mestecat, dar ca să poată mai nainte scăpa cu sfatul au ajutat fără nici o deschilinire bărbai sau fămei de s'ar întâmpla una ca aceasta în locul cel din tâiu a fugi, atunci pe zece ani, iară afară de locul dintâiu pe cinci ani la şanţ cu fiarale în picioare să se pedepsească; şi fără de aceia ca să se întoarcă paguba, care vistieria noastră ar suferi, pentru tot fugitul, pedestru sau călăraş 24... de florinţi să plătească. Insa de s'ar întâmpla să fugă călăreţul cu cal cu tot, unul ca acela care au dat sfatul să plătească patru zeci de florinţi (aşa dacă ar avea atâta blagă) însă până a să trimită unul ca acela la şanţ făcând pe aceia treabă un loc ridicat, să i să acheţe pe piept ţidulă cu slove mai mari scrisă, din care păcatul şi pedeapsa să se cunoască, şi în trei zile la arătarea tuturor pentru înfricoşarea altora, să se scoată.

6. Iară dregătorii mirenii sau feţe bisericeşti, au doară de mai mare treaptă, şi nemeşii, carii acestui păcat vinovaţi s'ar face (batăr că acest feliu de lucru nici a gândi despre dânşii nu să poate) atuncea pentru tot fugitul, fără de împlinirea pagubei Vistierii noastre, într'o Mie de Florinţi să se pedepsească; însă rezărvăluind, sau mai pe urmă în voia noastră lăsând, ca Mirenii cei mai de mare treaptă, după dovedirea laptei cu temniţa, sau cu mai mare canon ce li să va da să se poată pedepsi. Insa feţele bisericeşti carii să vor găsi acestui păcat vinovaţi, şi vor avea iosag şi blagă, sau vor fi Mănăstiri, până atuncia, până când vor plăti gloaba, ce li-s'o aruncat, să se oprească dela Benefiţiul sau binele vremelnice, ca dânşii să nu să poată ajuta. Săracii şi colduşii să se oprească dela strânsura milii; Preoţii, şi Căplanii, au acar ce feliu de popi dinafară, fără de răsplătirea pagubei Vistierii, cu gloabă de o sută şi cinci zeci de florinţi să se pedepsească. Credem într'altminteria, cum că feţele bisericeşti cu atâta mai vârtos aceştii rândueli ai noastre să vor întocmi, cu cât fără de aceia dezertorilor sau fugiţilor acelor carii prin lăcuitorii ţărilor să prind pedeapsa morţii a li să erta am rânduit.

7. Bărbaţii şi fămeile, carii batăr că dezertorilor cunoscându-i a fi de aceia, nici un loc unde să se ascundă nu le-au dat,

dară pe unii ca aceia, fiind că dară năpaste putea fi, nu i-au oprit sau la Magistrat, au celor mai mari ai locului în vreme nu i-au spus, pentru aceasta de canon vrednică tăcere răsplătind paguba, de cumva prin aceia, care cu cuvântul, ajutoriul sau numai cu sfatul pe dezertori i-au ajutat paguba vistierii noastre nu s'ar fi întoarsă până acia, scoțându-i întâiu la vederea tuturor, pe trei ani în ținutul țării la șanț să se pedepsească. Inșă această rânduială a noastră așa a o tocni ne-am milostivit, ca frățiii fugiților sau dezertorilor, până la a treia sământă de plin, iară șogorimea până la a doao, pedepsii, care s'au rânduie celor carii pe fugitele cătane a-i împiedeca sau a-i descoperi celor mai mari n'ar vrea, sau ar lăsa, supuși să nu fie, fără numai atunci, când acelora fugiți chiar ajutoriu le-ar da.

8. Și iarăși oare care această prea dreaptă rânduială și a doao oară o ar călca, asupra aceluia afară de întoarcerea pagubii, pedeapsa lucrului la șanț și gloaba mai sus rânduită, fără alegerea fețelor bărbătești și fămești, să se adaoe; Inșă aceia care cătana ne asentăluită, sau care încă nu e scrisă, spre fugă ar ajuta-o, după vreme, sau cum vor fi țin circumstanțiile, după bună plăcere cu canon mai mare, sau mai mic, mai ales la lucru de obște; dară Magistraturile sau Preoții sau Mirenii așijderea cei de treaptă mai mare, și Nemeșii gloaba mai sus scrisă jumătate să o plătească. Așijderea.

9. Din o bună voința noastră lăsăm, ca de acum înainte rudenii dezertorului, până la al treilea, dară șogorimea până la a doao sământă de plin, bărbății sau fămeile, carii s'ar afla să fie dat numai ajutoriu când au fugit dintăiu, pre cum s'au scris în punctumul al patruilea, mai pe ușor de cum s'au rânduie mai în sus, să se canonească; așa, ca părinții, feciorii, sau muiarea fugitului numai pe doi ani, celelalte frății și șogorii pe cinci ani cu fiarale în picioare în vr'o Cetate, sau în țară, sau în țările noastre cele nemțești la șanț a lucra să se pedepsească; dară dacă ar da ajutoriul nu când au fugit din locul dintăiu, numai pe un an, sau doi să se pedepsească.

Intr'alminterea milostivește dovedim, cum că cătanele cele fugite carii să vor dovedi prin frățiii sale, și să vor trimite la

Tisturi, de aici înainte nu cu moarte, fără numai cu bătae de nuiale fugind prin o cumpanie de cătane, să vor canoni. Și așa din acest fundament nădăjdum cum că frățiile (însă numai să înțeleg frățiile până a treia sămânță și șogorimea până la a doao treaptă, pre cum și mai în sus s'au însemnat) mai bine a fi vor socoti, ca pe fugitul ei să-l aducă înainte și mai pe ușor să se canonească, de cât pe dânsul pedepsii morții sau altui canon trupesc mai greu, iară pe sine pedepsii, carii s'au scris celora ce ascund și ajută fugiții, să se supue. Și cu acestea cu toate.

10. Milostivește a mai adaoge am socotit ca de acum înainte, și cătanele cele fugite, întocma cu cea carii cutează a trece din țările noastre, confiscăluindu-să toate bogățiile, și pierzându-și toate dreptățile și Iusul orășănesc, să se canonească; însă prin aceasta canonul, care trebue unii fugiți ca aceia să-l sufere nu-l vor trece. Pentru aceasta dară, Magistratusurile, dregătorii cei domnești și biraele satelor și a orașelor trebuiva să poarte grijă de averile și moșiile unor fugiți ca aceia, ca să le cuprinză, și pe aceia, cărora se va cuveni să informăluiască, ca să poată face despre acelea rânduială.

Însă ca toți și fiește care dintre credincioșii și supușii noștri cu atâta mai vârtos să se îngrozească a-i ajuta și a le da prilej fugiților, și mai tare să se indemne pe unii, ca aceia a-i cerceta, a-i împiedeca, a-i prinde și a-i spune, adecă, ca această prea mare, care toți, și acar care fără zătigneală a o păzi sânt datori, rânduială crăiască, tuturora să se vestească, prin aceasta foarte vârtos poruncim ca acest patenș în toate cetățile și orașale după obicei, să se publicăluiască, și aceasă Publicație în târgurile cele de săptămâni, și carii să fac peste an, mai cu seamă în locurile acelea, de unde mai lesne poate, să vie spre cunoștința tuturora mai adese prea înioiască; iară patenșurile pe porțile Cetăților și casele sfaturilor să se acheță, și unele din trânsele pe la Mănăstiri și Preoții locurilor să se trimiță; asijderea prin orașe și prin sate de câte ori vor putea mai adese biraele și jurații înaintea mulțimii să le cetească și tuturora tinerilor și bătrânilor, bărbaților și fâmeilor spre înțeles să se dee.

Și iarăși unele din trânele să se achete pe casele biraelor satelor, și pe Mănăstiri, ca așa mai mare grijă să se poarte, ca să vie la știință și priceperea de obște. Iară Magistraturile, dregătorii domnilor, și biraele, împreună cu jurații satelor roada și sfârșitul aceștii porunci nu numai dâșii, ci și prin alții, cărora să va cuvini cu atâta mai mare strădanie, și izbândă să-l cerceteze, cu cât mai adevărat iaste, că într'altminterea cei ce ar tăcea sau ar mai întârzia, în foarte grea pedeapsă vor cădea. Așa dar fiește care apriat păzind cele ce s'au scris mai în sus, să știe tot răul și paguba care ar putea veni să se ferească.

Dat din cetatea noastră a Beciului doaozeci și șapte a lui Maiu, Anul Domnului o mie șapte sute șasă zeci și șasă, a Împărății noastre doao zeci și doi, de ani.

Frantiscus Ferdinand, Grof de

Șratembac

M. P.

Tomaș Ignățiu Nemiș din Pic

M. P.

A. P.

Comisia Chessaro Crăiască în sfat.

Iosif Aloizie de Leporin

M. P.

Ferdinandus Iosif de sartori

M. P.

III.

Dispozițiunile guvernului transilvan relative la recrutare.

Cluj, 11 Noemvrie 1847.

13,285. 1847.

În numele Prea Înălțatei Chesaro-Crăiești și Apostolicești Maiestăți Marelui Principe a Transilvanii, Grofului Secuilor Prea Milostiv Domn.

Acei locuitori a Transilvaniei cari mai înainte cu șase-sprezece ani, când regementurile acestii Patrii mai pre urmă s'au întregit, ajunsese vrâsta tinerețelor încă și acuma cu infiorare își vor aduce aminte cum a fost recrutația spre acela trebuincios sfârșit. Adecă după ce suma trebuincioasă întâi pe jurisdicții, apoi pe sate s'ar fi împărțit și fără de niciun statornic rând de multe ori numai de bună voie se hotăra cari tineri trebuie să prindă și în toată țara mai marii satelor într'o noapte năpăstoasă spre acesta sfârșit hotărit, casele jertfelor însemnate pe ascuns trebuia să le năvălească, pe tineri a-i prinde, de familia lor cu puterea a-i despărți și a-i tireji și fiindcă nu era știut cine și câți se vor primi, totdeauna încă câte atâția, ba de multe ori și de două ori atâția trebuiau să se prindă de cât se poțea. După aceea prinșii tineri se luau în seamă și ca niște robi, cu mâinile îndărăt legate, se duceau la locul cercării și de avea nenorocire de trebnic a se afla, în toată viața lui era osândit la cătănie și fiindcă nimeni nu vrea cu mintea a cuprinde, cumcă datoria pentru a apăra țara pentru ce trebuie tocmai el și nu altul lui asemenea a o împlini și nimeni n'a fost gândit ca să se lumineze sau să se învingă (convingă) despre aceea poporul. Fiește cari dacă era cu puțință numai prin fugă, cu punerea împotrivă, prin danii sau alte mijloace oprite se străduia a se mântui de cătănie. Nicio prindere în cătane nu a fost fără bătaie, omoruri din pizmă, ucideri, aprinsuri și alte mai multe rele să nu se fi întâmplat; oameni de obște se cumpărau și se vindeau; pornirile și goanele nu mai aveau capăt și pe aceia cari acuma aflându-se harnici s'au fost primit ce soartă îi așteaptă? Cu inima plină de pizmă și cu pieptul aprins de răsplătiri s'au pedepsit a primi pentru toată viața lor un stat ca acela, la care împotriva voinții lor fără de a fi învinși (convinși) despre aceea cumcă în privința aceasta lor nu li s'a făcut nicio nedreptate. Și numai cu mari greutate, prin mari jertfiri și cheltueli putea târziu unul sau altul a scăpa. Și dacă mai târziu ca tyilav (schifod) și bătrân cu puținică plată se slobozea, pentru dânsul era acum târziu a se apuca de ceva mijloc de cinste spre ținerea vieții și soarta lui cea mai de pe urmă a fost cerșuirea.

Aşa dară nu este de mirare cumcă mulţi ca nişte necredincioşi au părăsit steagurile sale şi s'au aruncat în braţele fără-delegilor şi aşa statul acesta frumos de care patrioţii aceştia ră-tăciţi s'au legat, s'au întinat şi s'au dejosit.

Dintru această pricină, măcar că de marele pomenire al nostru Principe şi Rege Francisc I cu mai mulţi ani înainte de aceasta s'au milistivit a declara cumcă recrutirea aceasta cu silnica oamenilor prindere împreună se împotrivesc cu pă-rinteasca sa voinţă şi S. S. şi O. O. spre încunjurarea greşeli-lor neorânduieiilor cu neomeneasca şi silnica recrutaţie împreu-nate, ca regimenturile acestea să se poată împlini, au între-buîntat mai multe mijloace către acest sfârşit povăţuitoare, dar durere: până acum fără de a putea dobândi doritul sfârşit.

Aşa s'a întâmplat că acum de şasesprezece ani prinde-re de cătane n'a fost, şi în urmarea aceasta regimenturile tran-silvane de almintrelea aşa înflorite, tare au căzut. Aşa dară ca şi ţara noastră păzirea păcii dinlăuntru şi din afară în bi-ruinţele preainălţatului şi milostivului nostru domn puterii sale şi mulţimii locuitorilor potrivit să şi-o poată împlini după pilda altora sub blânda aceasta ocârmuire împreunate ţări. S. S. şi O. O. patrii noastre spre acest scop, în privinţa recrutării au propus un proiect cu duhul timpului mai întocmit şi despre acea-sta au făcut lege, care a şi dobândit prea înalta întărire şi în şedinţa dietală, în a 6-a zi acestei luni ţinute, s'a şi vestit.

Prin legea aceasta şi prin instrucţia şi de Înălţia sa întărită, între celelalte următoarele s'au statornicit:

1. Toţi tinerii spre slujba cătănească îndatoraţi sunt cari au ajuns 18 ani, de unde în sfârşit fieştecarui an să se conscrie şi dintru aceea numărul trebuincios al recruţilor să se împli-nească.

Însă vin sub luare afară capul familiei, unicul fiu care ne-apărat este de lipsă spre purtarea economiei, sau în nefiinţa acestora unicul ginere; mai încolo aceia care cu bună mergere înainte spre învăţăturile literare s'au hotărât; şi mai pe urmă aceia care trecând de 21 de ani s'au căsătorit.

2. Tinerii, cari cad sub recrutaţie să se conscrie înaintea

obştii satului pe lângă arătarea matriculei botezaţilor; să scrie (să scriind) şi pe aceia cari poate sunt undeva în slujbe sau pentru altă treabă sunt depărtaţi de locul conscrierii.

3. Isprăvindu-se conscrierea dela numărul dintâiu începând după cum urmează numerii, atâtea sorţi să se gătească şi să se puie într'un vas câţi tineri s'au conscris, după aceea tinerii conscrişi înşişi sau pentru cei ce nu-s de faţă părinţii, rudele lor, sau dacă nu ar avea nici de acestea, cari s'au încredinţat în locul acestora să se cheme laolaltă dintre cari fieştecare este dator a trage o soarte.

4. Întru acest chip toate sorţile trăgându-se afară, tinerii după numărul sorţii care l-au tras să se puie în rând şi după aceea începând dela numărul dintâi, pe rând încă odată atâţia tineri să se trimeată la locul cercării câţi sunt în adevăr de lipsă; ca întru acea întâmplare când din cei mai dintâiu unul sau altul nu ar fi bun, locul aceluia, cu acela care după dânsul urmează îndată să se poată împlini.

5. Cât se va împlini numărul trebuincios spre recrutaţie, ceilalţi tineri îndată dela locul cercării se vor lăsa slobozi. De cumva s'ar întâmpla ca din tinerii duşi la locul cercării mai ca jumătate nu ar fi buni, așa cât dintr'ânşii numărul cuviincios nu s'ar putea împlini, atuncea îndată să se aducă înainte aceia cari cu soartea urmează după dânsii, şi întru aceia să se îplinească.

6. Dacă tânărul asentat pe alt tânăr în toată privinţa bine întocmit care nu a fost sub soarte s'au i-au ieşit soartea ori vrea să bage în locul său, comisia asentatorie este îndatorită a-l primi şi la acela întru a cui loc s'a primit a-i da adeverinţă.

7. Tinerii despre care se va adeveri că s'au substras într'adins de sub soarte, după stările împrejur trupeşte se vor pedepsi, iar tinerii cari după tragerea sorţii vor fugi dinaintea asentăţiei, de se vor prinde, vor fi siliţi peste termenul hotărât încă doi ani a cătăni, iar de cumva nu ar fi buni de cătane cu pedeapsă trupească se vor pedepsi. Iar pe urma acelor cari în vremea tragerii de soarte nu au putut fi de faţă, fiind undeva depărtaţi, pre acest sfârşit li se dă termen de 3 luni, şi de

cumva nici sub acest termen nu s'ar înfățișa și nu ar putea arăta cuvințioasă pricină pentru ce nu au fost de față când au tras sortile, să se socotească ca unii ca aceia cari înderevnicește s'au tras de sub soarte, și în toată privința sub acea pedeapsă se vor supune care este hotărâtă pentru aceia cari fug dinnaintea asentației.

8. Recrutele asentați numai în 8 ani sunt datori a cătăni, după curgerea acestui timp toți se vor slobozi.

9. Cătanele care se vor face netrebuincioși sub vremea slujbei cătănești, vor căpăta plată de invalizi până la moarte lor.

10. Dacă recrutele despre averea lor acasă lăsată nu pot face vreo orânduială, bunurile nu mai de cât să se conscrie prin deregătoarele orfanilor să se păzească și să se încredințeze grijii administrației publice.

Și acestea sunt folositoare legi a recrutației spre binele fii-
lor patriei cari sânt datori a cătăni, întocmite, care de se vor
asemăna cu modul prinderii în cătane până acum obișnuit, fiește-
care lesne se va învinge (convinge) cu cât sunt mai omenești
orânduilele de acuma și cu cât va fi mai ușoară de aci înainte
slujba cătănească, fiindcă nu placul cuiva sau izbânda, nu pizma
sau părtinirea, fără neplecata soarte sau purtarea de grije cea
dumnezeiască va hotări, de aci înainte cum că cine să împli-
nească sfânta și frumoasa datorie de a ținea pacea țării dinlăun-
tru și dinafară, sau în vreme de lipsă cine va apăra patria și
cine să rămâie acasă, și nu ca un rob, nu prin mijlociri nevred-
nice de un om slobod se va povățui tânărul asentat la sfatul
acela mărit care pe dânsul îl așteaptă, ci cu voie bună merge
către chemarea sa cea nouă ca depărtat fiind de țara sa să-și
câștige experiență și cunoștințe și nu în toată viața, ci numai
pe o vreme hotărâtă va fi cătană depărtat de familia și țara sa,
precum și de deprinderile sale cele obișnuite, de unde după o
scurtă scurgere a anilor cu credință împlinind slujba sa, iară
se va întoarce la starea sa cea civilă. Drept aceea preamilsti-
vul nostru principe, trupul nostru aducător de lege și întreagă
patria este încredințată despre aceea, cum că popoarele țării

noastre, binele lor dăruit cu mulţumită îl vor cunoaşte, înlesnirea lor împărtăşită cu bucurie o vor primi, acestor nouă legi cu plecăciune se vor supune, acele cu inima bună şi datoritiile întru acele lor propuse fără de nicio împotrivire le vor împlini; şi dacă aceste se vor împlini cu mângăioasă nedejde se poate aştepta cum că ocârmuirea nici odinioară nu va fi silită pe aceia cari îşi vor uita îndatorirea sa, a-i goni şi pe cei inderevnici a-i pedepsi. Întru aceea totuşi de cumva s'ar întâmpla ca cineva cu călcarea legii s'ar substrahe dela împlinirea datoriei sale, sau prin împotrivire s'ar face vinovat, atunci puterea dreptăţii de bună samă îl va ajunge şi tot ce va fi vrednic de pedeapsă după asprimea legilor se va pedepsi.

Din şedinţa Guberniumului a Marelui Principat al Transilvaniei în 11 Noemvrie anului 1847 în Cluj ținută.

ȘTIRI NOUI PRIVITOARE LA REVOLUȚIUNEA LUI HORIA.

DE

ȘTEFAN PASCU

Știrile referitoare la acest important eveniment sunt atât de bogate, încât cercetătorului îi pricinuiesc greutatea nu lipsa de informațiuni, ci ambundența și diversitatea acestora. La bogatele știri cunoscute până acuma cu privire la răscoala țăranilor din 1784 mai adăugăm și noi câteva, unele cu totul necunoscute, scoase din Arhivele Vaticanului, altele din ziarele italiene contemporane, din care se reflectă mai ales ecoul ce l-a stârnit acest eveniment în lumea europeană, nelipsind nici partea de noutate care poate îmbogăți în unele puncte cunoștințele de până acum, sau poate contribui la clarificarea altora.

* * *

Cauzele ce au contribuit la izbucnirea răscoalei țăărănești din 1784 au fost multiple și ele au fost înfățișate de toți aceia

care s'au ocupat cu înfățișarea acestui remarcabil episod din trecutul țării transilvane. Din știrile pe care le publicăm aici se desprind două cauze: una de ordin general și anume asuprirea peste măsură a țăranilor români din partea nemeșimei maghiare și a doua, neaplicarea urbăriiului.

Intr'o corespondență dată din Viena la 26 Decembrie 1784 se spune că „Românii răsculați nu aveau alt scop decât să scuture jugul stăpânilor lor și nu de a se sustrage ascultării împărătești”, iar izbucnirea revoluțiunii s'ar fi datorat „ignorantei poporului și răutății unor clerici, preoți de ai lor, care au făcut să se înțeleagă, că o hârtie tipărită cu litere mari, roșii, cu o acvilă dublă¹⁾, luată de pe un calendar vechiu și lipită pe acea hârtie, ar fi un decret regal prin care se poruncește întregului popor să ia armele și să distrugă pe nobili, stăpânii lor”²⁾. Aceleași motive — „reintroducerea prestațiunilor pe teritoriile camerale... și asupririle grave la care erau supuși țăranii din partea proprietarilor de pământ” — sunt înfățișate și într'o scrisoare din 15 Ianuarie 1785 a nunțului papal la Viena³⁾. Un caz concret de un astfel de comportament inuman este prezentat într'o știre din 22 Aprilie 1785, după care baronul Wesselényi ar fi fost deportat în închisoarea din Kuffstein (în Tirol), fiindcă „tratase pe supușii săi români cu neînchipuită cruzime, contribuind astfel indirect la răscularea acestora”⁴⁾.

O altă cauză care a contribuit la revolta țăranilor români din Transilvania, ce se desprinde din știrile noastre, a fost neaplicarea urbăriiului, anunțat de Împăratul Iosif II prin rescriptul din 16 August 1783⁵⁾. „Cu un an și mai bine înainte, cance-

¹⁾ Pajura bicefală austriacă.

²⁾ Anexa XI.

³⁾ Anexa XIX.

⁴⁾ Anexa XXXVIII. O știre din 16 Noembrie 1784 dată din Târgu-Mureș la fel spune că baronul Bornemissa și contele Csáki au fost înfrunțați de către baronul Brukenthal, guvernatorul țării, fiindcă prin neglijența lor au contribuit la izbucnirea răscoalei în comitatele lor. Cf. Anexa III.

⁵⁾ I. Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la anul 1784*. Cluj, 1934, p. 49.

larul Transilvaniei prezintă M. S. un plan de urbaniu pentru a se aplica în acel principat — spune o relațiune dată în Viena la 15 Ianuarie 1785 — ca să reglementeze sau să proporționeze și să sistematizeze în mod egal prestațiunile servile ce se cheamă în limba slavă urbare... dar acum este terminat și se va expedia acolo ca să se publice¹⁾. Și mai precis se afirmă acest fapt ce a contribuit la deslănțuirea revoluțiunii, într'o corespondență trimisă la 16 Noemvrie 1784 din Târgu Mureș, unde se spune că „întârzierea introducerii urbaniului a deslănțuit revolta”²⁾.

Faptul că Impăratul Iosif II, spirit luminat și democrat, se arăta doritor de reforme și inovațiuni, n'a rămas neobservat din partea celor umili și asupriți, simțindu-se încurajați în mod tacit de către Suveran în revendicările lor juste. Măsura luată în vara anului 1784 de a da o nouă împărțire administrativă Principatului transilvan era o urmare a constatărilor ce l-au nemulțumit adânc, făcute cu ocaziunea celor trei călătorii în Transilvania. Atunci și-a dat Impăratul seama că vechea împărțire a țării în comitate ungurești, scaune secuiești și săsești era în defavorul populațiunii majoritare și băștinașe, a acelei populațiuni ce suporta toate sarcinile publice. De aceea împarte Principatul transilvan în 11 comitate: Hunedoara, Sibiu, Alba, Cetatea de Baltă (Stukoliense), Făgăraș, Trei Scaune, Odorheiu, Turda, Cluj (Stolosiense), Solnocul interior și Solnocul mijlociu³⁾.

* * *

Dintre conducătorii răscaloalei țărănești dela 1784 cele trei căpetenii principale: Horia, Cloșca și Crișan, sunt destul de bine cunoscute. Știrile noastre nu aduc nimic nou privitor la aceștia,

¹⁾ Anexa XIX.

²⁾ Anexa III. Într'o relațiune trimisă de nuntial papal din Viena la 15 Ianuarie 1785 se spune că dintr'o scrisoare a episcopului catolic Battányi a aflat că mulți dintre credincioșii acestuia s'au rebotezat pentru a scăpa în felul acesta de urbaniu. Cf. Anexa XIX.

³⁾ Anexa I. Cf. și N. Densușianu, *Revoluția lui Horia în Ardeal și Ungaria. 1784—1785*. București, 1884, p. 159.

doar atât că numele lui Horia este scris în mai multe feluri: Horia, Horja, Horjak, Hozia, etc., iar al lui Cloșca este scris peste tot Gloska. În ceea ce-l privește pe al treilea căpitan, pe Crișan, numele lui este scris peste tot Krisan Gyors, iar o relațiune din Viena, dată la 24 Februarie 1784 îl traduce în Giorgio Croce: „Krisan Gyors (Giorgio Croce)“, afirmând că era cumnatul lui Cloșca¹⁾, afirmațiune unică ce-și așteaptă confirmarea prin alte dovezi care vor ieși la lumină, poate, în viitor.

În afară de aceste căpetenii principale, mai sunt cunoscuți și alți căpitani cu rol în deslănțuirea sau conducerea răscoalei. Așa se cunoaște numele „căpitanului” Mihail Popescu sau Poperski, fost ofițer în armata rusească, care a cutreerat împreună cu Horia Munții la începutul revoluțiunii și care, apoi, dându-și seama de sfârșitul ei, s'a refugiat în Principate²⁾. Un alt personaj cu rol chiar mai mare decât al lui Popescu în pregătirea și desfășurarea răscoalei din 1784 a fost un anume Salis. Acesta, după informațiunile cunoscute până acuma, se părea că ar fi fost un agent rusesc, care îndemna pe Românii transilvani să emigreze în Crimeea, unde stăpânirea rusească le oferea condițiuni de viață mai favorabile. Nereușindu-i planul, urmărit de autoritățile austriace, Salis ar fi dispărut fără urme. Unii dintre cercetători au contestat chiar vreun amestec al lui Salis în mișcarea țăranilor din Transilvania, lipsind dovezi mai sigure despre aceasta³⁾. Știrile noastre aduc însă aceste dovezi privitoare la rolul important al lui Salis în desfășurarea revoluțiunii,

¹⁾ Anexa XXXI.

²⁾ Cf. C. Göllner, *Participarea emisarilor Mihail Popescu și Salis la revoluția lui Horia în An. Inst. de Ist. Naț.* VI, p. 504—506 și I. Lupaș, o. c. p. 76—77.

³⁾ M. Auner, *Zur Geschichte der rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen, 1784*. Sibiu, 1935. Într'un răspuns la art. lui Göllner (*Participarea emisarilor... și Revoluția lui Horia. Adevăr și legendă* din *Revista Istorică*, 1936, XXII p. 147—157) revine cu aceleași argumente (Cf. M. Auner, *Participarea lui Salis la răscoala țăranilor din Ardeal. Revista Istorică*, 1937, XXIII, p. 13—15). D. Prodan, *Revoluția lui Horia în comitatele Cluj și Turda*. Cluj, 1938, p. 44, n. 3, înclină spre aceeași părere.

precum și despre sfârșitul acestuia în închisoarea din Kuffstein și nu disparițiunea lui fără urme.

Intr'o corespondență din Viena cu data de 22 Aprilie 1785 se spune despre Salis că era „un om frumos, plin de foc, de circa 40 de ani”¹⁾, iar într'o altă corespondență din Târgu Mureș, dată în 16 Noemvrie 1784, se spune că „revoluțiunea sub conducerea unui faimos Salis cunoscut de mai mulți ani, s'a răspândit în comitatele vecine ale acestui oraș”²⁾. Știri mai ample privitoare la acest aventurier se găsesc într'un raport al nunțului papal din Viena, cardinalul Iosif Garampi, în care se spune că „este un om născut în Silesia prusiană, numit de unii Ignățiu Salis iar de alții Cristian (Chrétien) Herzog, care a ațâțat revolta Românilor, arătând acestora două diplome false ale M. S. Imperiale prin care ei sunt declarați eliberați de orice îndatorire față de proprietarii de pământ”³⁾. Intr'o relațiune din Buda, dată 18 Noemvrie 1784, se dau noi informațiuni cu privire la rolul de „conducător” în răscoala lui Horia al lui Salis ce „se dă drept conte de Sales, dar care în realitate nu este decât un vagabond, care fiind înainte iezuit fugi dintre religioși și se înrolă între husarii prusieni, de unde desertând se înrolă iarăși în armata austriacă; dar fugi și de aici și se retrase între Români unde a desfășurat totdeauna infama meserie de contrabandist și în această revoluțiune s'a făcut conducătorul răsculaților”⁴⁾.

Iată dovezi noi pentru participarea lui Salis la răscoala țăranilor din 1784 astfel că această participare nu mai e o bă-

¹⁾ Anexa XXXVIII.

²⁾ Anexa III. Generalul Koppenzoller într'un raport din aceeași zi de 16 Noemvrie atestă alături de Horia pe Salis conducător al țăranilor răsculați.

³⁾ Anexa XIV.

⁴⁾ Anexa IV. În broșura contemporană: *Kurze Geschichte der Rebellion in Siebenbürgen*, Strassburg, 1785, p. 21, se spune la fel că era iezuit din Elveția. În altă broșură contemporană: *Horja und Kloska*, . . . Alba Iulia, 1785, p. 9—10, 14—15, se dau și alte informațiuni privitoare la Salis și anume că ar fi fost de origine nobilă, dar că în urma comportamentului său ar fi trebuit să părăsească armata, ajungând în sfârșit, conducătorul țăranilor răsculați.

nuială, după cum nu se mai poate susține nici disparițiunea lui fără urme, cum se credea, afirmându-se precis în informațiunile noastre că a fost arestat și închis la Kuffstein.

O altă informațiune din Viena, datată 5 Mai 1785 aduce știrea că „în Transilvania fu arestat un al patrulea conducător al rebelilor numit Petru Postch¹⁾”. Numele cu siguranță este scris greșit, încât nu se poate recunoaște în dosul lui niciunul dintre căpitani cunoscuți până acum. Ar fi greu să vedem ascuns sub acest nume pe Mihail Popescu-Poperski (Pietro Postch-Poperschi?). Poate să fie Petru Postch acel om cu haine roșii, care mergea în fruntea răsculaților și se numea căpitan, pe care-l descrie țăranul Tolan Chirilă din Buru (jud. Cluj)²⁾.

Pentru a indemnă și mai mult pe țărani la revoltă, conducătorii lor făceau uz de numele Împăratului și de anume promisiuni imperiale scrise, adevărate sau false. Astfel dintr'o relațiune din Buda, 18 Noemvrie 1784, aflăm că șefii poporului ridicară un drapel cu portretul Împăratului pe care era scris: *pro libertate*. Pe lângă aceasta se arătau poporului niște documente prin care Împăratul le-ar fi dat plenipotență ca să acționeze pentru libertatea poporului³⁾, sau hârtii cu pajura austriacă prin care se cerea întregului popor să ia armele și să distrugă pe nobili⁴⁾.

* * *

Cele dintâi semne de nemulțumire se manifestară în munți, îndată după întoarcerea lui Horia dela Viena. Știrile noastre confirmă acest fapt când spun că Românii de pe domeniul montanistic din Zarand se adunară și manifestară semne de revoltă la Câmpeni (Topânfalva)⁵⁾, de unde revolta se întinse repede și în satele învecinate, ajungând până în Banat, unde țăranii au jurat să devină cu toții soldați pentru a servi pe rege⁶⁾.

1) Anexa XXXIX.

2) D. Prodan, o. c., p. 44 și I. Lupaș, o. c., p. 75.

3) Anexa IV.

4) Anexa XI.

5) Anexa V.

6) Anexa II.

În aceeași relațiune din Târgu Mureș, dată la 16 Noemvrie 1784, se dau amănunte interesante relative la unele întâmplări petrecute în regiunea Mureșului. Se spune în acea relațiune că nobilii s'au văzut obligați să trimită împotriva rebelilor mai mult de jumătate din trupele ce se găseau în Transilvania, fiind chemați la arme toți nobilii din comitate, care în număr de 500 au ocupat orașul Târgu Mureș; se mai așteptau să sosească în oraș, ca măsură preventivă, câteva divizii din regimentul Savoia, precum și 500 de Secui. Aceste trupe erau absolut necesare, deoarece rebelii, al căror număr se ridica la 18.000 — spune relațiunea — s'au împărțit în patru părți, dintre care două s'au pus în mișcare prin Mezöszék (?) spre Târgu Mureș. Rebelii au ars în două locuri mai mult de 40 de sate și au distrus complet mai mult de 20 de familii nobile. Șeful lor — continuă relațiunea — este un preot grec, care poartă un crucifix îmbrăcat în hârtie aurită cu următoarea inscripțiune: Noi ucidem pe nobili în numele lui Isus Hristos și al Împăratului. Acest șef trebuie să aibă mult spirit, căci el a condus cea dintâi tentativă împotriva fortăreții Alba-Iulia cu intențiunea de a-și procura arme și munițiuni. Dar această tentativă n'a reușit, căci au fost omoriți mai mult de 130 dintre oamenii lui, iar ceilalți au fugit¹⁾.

Știrile sunt interesante și unice. În ce privește pe conducătorul rebelilor de care este vorba în relațiunea amintită, ne-am putea gândi la Gheorghe Crișan, căci el conduse mulțimea spre Alba Iulia ca să primească arme și munițiuni și, după cercetările lui N. Densușianu, Crișan arătase la Mesteacăn o cruce de aur a lui Horia²⁾, iar la Câmpeni Crișan purta la fel o cruce galbenă, strigând cu sgomot mare că porunca lui Dumnezeu și a Împăratului este să stingă pe toți Ungurii de orice religie, sau să-i boteze din nou³⁾. Pe la 10 Noemvrie trupele conduse de Crișan se unesc cu cele conduse de Cloșca la Mogoș, cu desti-

¹⁾ Anexa III.

²⁾ N. Densușianu, o. c., p. 152.

³⁾ *Ibidem*, p. 200 și I. Lupaș, *Revouția lui Horia* în *An. Inst. de Ist. Naț.*, II, p. 82.

nația tot spre Alba Iulia, de unde trebuiau să ia arme. Dar relațiunea noastră spune că cel care conducea oamenii era un preot grec — ortodox —. Știrea corespunde adevărului și de data aceasta. Căpitanul propriu zis era Crișan, dar în fruntea trupelor mergea preotul din Mogoș, Gavril Sularu, ducând cu sine o cruce roșie, înaltă de un stângen și jumătate¹⁾.

În felul acesta revoluțiunea se întinse repede peste întreg comitatul Zarandului, Hunedoarei, Albei, Turzii, Clujului, Sibiuului, Aradului. În această situațiune, nobilimea înspăimântată aștepta intervențiunea armatei imperiale. Guvernatorul Bruken-thal a ordonat, fără învoirea gen. Preiss, insurecțiunea nobilimii. Din aceeași relațiune din Târgu-Mureș aflăm că au fost aduse împotriva răsculaților trei escadroane de husari toscani, compania de grenadierii din regimentul Gyulay, care se găsea în garnizoană la Mediaș și un batalion din același regiment, sub comanda gen. Pfefferkorn. Relațiunea spune că aceste armate au ucis 5000 de rebeli cărora nu le lipseau nici banii nici făina, căci au avut ocaziune să și le procure la Salonta și la Abrud, unde au omorât pe ofițeri și au luat tot ce au găsit. Această știre este confirmată de hotărârile luate de nobili la Cluj pe la jumătatea lunii Noemvrie²⁾; de o scrisoare a Împăratului Iosif II din același timp, adresată bar. Schakmin, comandantul general din Buda³⁾, precum și de o notiță datată din Viena la 18 Noemvrie, în care se spune că regimentul Gyulay a pornit dela Cluj spre Deva pentru a se uni cu alte două regimente și astfel să pornească împotriva răsculaților⁴⁾.

Rebelii nu făceau nici un rău nici Sașilor și nici Nemților — spune relațiunea — căci ei urăsc pe Unguri, dușmanii lor declarați. De aceea toți nobilii de prin sate și-au părăsit pământurile și căutau să se salveze mai ales în orașele săsești, deoarece acele ungurești sunt lipsite cu totul de ziduri. În Târgu-Mureș

¹⁾ N. Densușianu, o. c., p. 212.

²⁾ D. Prodan, o. c. p. 52—55.

³⁾ N. Densușianu, o. c. p. 303.

⁴⁾ Anexa IV.

s'a format o gardă națională din studenți și canceliști; în timpul nopții toate străzile sunt luminate, iar circulația este interzisă după ora 6. Frica este totuși foarte mare, căci, — spune relațiunea — cei 5—6000 de rebeli care amenință orașul îl pot prefăce ușor în cenuse, aproape toate casele fiind din lemn și lipsind cu totul mașinile pentru stingerea incendiului. Nobilii fugari nu sunt primiți în orașele săsești și baronului Bornemissa și contelui Csáki le-a fost interzisă intrarea în Sibiu, fiind trimiși în câmp împreună cu înfruntarea baronului Brukenthal, că prin comportamentul lor au favorizat deslănțuirea răscoalei.

Relațiunea mai știe că în acea zi va fi publicat un edict imperial în care Împăratul va declara că o parte a națiunii române a făcut o conjurațiune împotriva nobilimii și a națiunii maghiare din Transilvania, deoarece nobilii au maltratat pe țărani. Împăratul va cere în acel edict Ungurilor și nobililor să dea uitării toată ura națională, să se supună ordinelor imperiale, să-și organizeze armele pentru propria apărare și să nu oblige pe Împăratul să retragă aceste ordine pentru a nu se vedea silit M. Sa să-i țină închiși numai cu pâine și apă¹⁾. Un edict al Împăratului în sensul aceluia amintit de relațiunea noastră nu cunoaștem, dar se cunosc altele asemănătoare, prin care Iosif II admonestează pe nobili pentru comportamentul lor neomenos față de țărani iobagi²⁾.

Revoluțiunea continuă cu furie, cetele țărănești fiind învingătoare peste tot asupra nobilimii. În această situațiune generalul Preiss, care prin politica sa de tăgădăneală și conciliațiune reuși să trezească în sufletul țăranilor speranța că-și vor putea ajunge scopul și pe cale pașnică, trimise pe locot-colo-

¹⁾ Anexa III.

²⁾ O. Beu, *Împăratul Iosif al II-lea și răscoala lui Horia în Revista Fund. Regale*, An. II, vol. 2, p. 366 amintește de un ordin al lui Iosif II, dat cancelarului aulic, contele Eszterházi, pentru încetarea imediată a insurecțiunii nobililor, insurecțiune făcută fără voia lui și care ar putea să degenereze în răzbunare personală cu grave urmări pentru viitor. Cf. și Z. Păclișanu, *Revoluția lui Horia* în aceeași revistă, An. I, vol. 4, p. 6 unde se amintesc alte ordine similare.

nelul Schultz să înceapă tratative de pace cu răsculații. O relațiune dată în Bratislava la 1 Decembrie 1784 spune că locot-colonelul Schultz din regimentul secuiesc a început negociațiuni cu rebelii, care și-au formulat cererile în 6 puncte, dintre care cel mai important ar fi fost ca ei să fie scoși de sub jurisdicțiunea nobililor¹⁾. Locot-colonelul Scultz a fost însărcinat din partea gen. Preiss să ducă tratativele și în numele lui Schultz le începe în ziua de 10 Noembrie loc. Probst, continuate apoi de cel dintâiu la Tibru, din partea țăranilor fiind de față Cloșca și Ursu Uibaru, ca reprezentant al lui Horia cel tânăr. Se încheie un armistițiu de 8 zile sub trei condițiuni: țăranii să fie liberi de iobăgie, să fie militarizați și arestații dela Galda să fie puși în libertate²⁾. A doua oră a venit Schultz la Câmpeni pe la 19 Noembrie unde a avut întrevederea cu Horia și cu Cloșca fără nici un rezultat însă³⁾. Relațiunea noastră se referă la cea dintâi încercare a col. Schultz, încheiată prin armistițiul dela Tibru din 12 Noembrie, însă după cum am văzut condițiunile armistițiului conțineau numai 3 puncte și nu șase. Este adevărat că în raportul pe care col. Schultz l-a înaintat gen. Preiss la 14 Noembrie se înșiră 5 întrebări, urmate de răspunsuri așa cum au decurs tratativele și între cererile țăranilor se cuprindeau cele trei puncte de mai sus, dintre care cel dintâi corespunde condițiunilor amintite de relațiunea noastră. Astfel că sau relatorul din Bratislava a greșit crezând că au fost șase puncte sau că Schultz a omis unul din raportul său.

* * *

Nesinceritatea guvernului și nesatisfacerea modestelor cereri formulate de țărani au făcut ca revoluțiunea să se reaprindă cu și mai mare furie la sfârșitul lunii Noembrie. Situațiunea țăranilor era cu mult mai grea de data aceasta. În prima fază aceștia avură de înfruntat numai trupele desorganizate ale no-

¹⁾ Anexa VI.

²⁾ Cf. N. Densușianu, o. c., p. 250 și I. Lupaș, *Răscoala țăranilor...* p. 115.

³⁾ Densușianu, p. 280—289 și Lupaș, p. 121.

bililor unguri, pe când acum aveau în fața lor trupele imperiale. Pe lângă acest fapt, armistițiile încheiate în luna Noemvrie au avut un efect desorganizatoriu asupra trupelor țărănești, dintre care o parte se întoarseră pe la casele lor, îndemnate și de unii dintre preoți¹⁾.

Când însă căpeteniile țăranilor au fost convinse despre reaua credință a oficialităților, fie prin promisiuni, fie prin amenințări, și-au reorganizat oamenii, fixându-și centrul în munții Abrudului și în cei ai Zarandului. Impotriva Zarandului, unde după o relațiune dela sfârșitul lunii Decemvrie se concentraseră trupele țărănești sub comanda lui Gheorghe Crișan²⁾ este trimis maiorul Stoianich, care scăpă însă cu mare greutate din fața urmăritorilor, făcând apel la ajutorul trupelor din Ungaria. După o relațiune din același timp se și puseră în mișcare, luând drumul spre Transilvania, 4 regimente: Károlyi, De Vins (Devius) și două regimente de cavalerie³⁾. Impotriva Abrudului, unde comanda însuși Horia, se trimit cele mai multe trupe, sub comanda aceluiași locot-colonel Schultz. Din relațiunea amintită aflăm că acele trupe se compuneau din: 2 companii Obrist și Békási cu doi ofițeri, 20 de cai din regimentul Toscana și 70 de Secui⁴⁾. Ciocnirea se întâmplă la Remetei, după relațiunea noastră la 30 Noemvrie, pe când din raportul comisarului Mihail Brukenthal rezultă că ar fi avut loc cu o zi mai înainte⁵⁾. Cu câteva zile înainte țăranii atacaseră 20 de soldați la Offenbaia, cărora voia să le vină în ajutor locot. Mesterházi,

¹⁾ Este trimis în Transilvania, ca înlocuitor al gen. Preiss, contele Fabris, care sosit la Sibiu în 13 Decemvrie 1784 luă imediat măsuri de a înăbuși revolta. În calitate de comisari imperiali fură trimiși, cu scopul de a studia situațiunea socială din Transilvania, contele Jankovich și gen. Pappilla. Cf. Anexa VIII, XIV.

²⁾ Anexa VIII.

³⁾ Anexa XI.

⁴⁾ Raportul lui M. Brukenthal spune că erau 143 de soldați infanteriști și 68 husari secui, pe când un raport din Zlatna dă numărul de 60 al husarilor secui.

⁵⁾ Cf. N. Densușianu, *o. c.*, p. 378. Despre numirea acestuia în calitate de comisar vezi și anexa XXVI.

care însă fiind surprins în mijlocul drumului fu omorât împreună cu 8 oameni¹⁾. Relațiunea noastră afirmă că țărani ar fi fost învinși la Remeți, ceea ce nu este exact, căci locot-colonelul Schultz a fost silit să se retragă în fața țăranilor care luptau cu înverșunare strigând: „odată cu capul feciori, că vine Horia cu țara”²⁾. Acelaș rezultat l-a avut și atacul maiorului Dulcinengo împotriva taberii dela Lupșa.

Răsculații în această situațiune plănuiau să facă o linie de bătaie din comitatul Clujului până în acela al Hunedoarei. Acest plan nu a mai putut fi dus la îndeplinire, deoarece intervențiunea armatei imperiale le zădărnici orice posibilitate de acțiune. O relațiune dată în Viena la 16 Decemvrie 1784 spune că în urma măsurilor luate de contele Jankovitch, comisarul imperial trimis în Transilvania, o mare parte dintre țărani fură asediați în munți, siliți fiind a se hrăni din prăzile luate mai înainte. S’au distins cu această ocaziune — spune relațiunea — husarii regimentului Alexandru din Toscana care uciseră mai mulți Români, iar alții fură făcuți prizonieri³⁾. Comandantul acestor trupe era generalul Barco⁴⁾. În aceste împrejurări trupele nobililor comandante de contele Csáki prind curaj și se răz-bună în mod barbar asupra țăranilor⁵⁾.

Țăranii învinși la Mihăileni nu mai vedeau vreo șansă de izbândă și de aceea Horia dădu, la 14 Decemvrie, oamenilor săi poruncă să se întoarcă pe la casele lor, deoarece a sosit armată imperială împotriva căreia nu vrea să se bată⁶⁾.

* * *

Înăbușită revoluțiunea, a început urmărirea capilor ei. Des-

¹⁾ Anexa VIII. Știrea aceasta este exactă. Cf. I. Lupaș, *Răscoala țăranilor* ..., p. 129.

²⁾ Cf. N. Densușianu, o. c., p. 379; I. Lupaș, o. c., p. 128 și *Revoluția lui Horia* ..., p. 85.

³⁾ Anexa XII.

⁴⁾ Anexa XVI.

⁵⁾ Anexa VI, VII.

⁶⁾ Vezi și anexele IX, XV.

pre Horia se svonise că ar fi rămas mort pe câmpul de luptă¹⁾, ceea ce dovedindu-se ca necorespunzător adevărului, urmărirea a continuat. Horia și Cloșca se retrăseseră în pădurea Scorec-tului unde-și făcură o colibă, acoperită cu crengi și pământ. Cu prinderea lor fu însărcinat locot.-colonelul Kray, care reuși să cumpere 8 țărani trădători, care au descoperit ascunzătoarea căpeteniilor a treia zi de Crăciun. Referitor la prinderea celor două căpetenii avem 6 relațiuni din cursul lunii Ianuarie 1785, datate fie din Transilvania (Cluj), fie din Viena. Știrile acestor relațiuni dau amănunte asupra faptului, amănunte ce le întregesc pe cele cunoscute până acuma.

O ștrie dată din Cluj la 6 Ianuarie ne face cunoscut că mai întâi fu prins un om îmbrăcat în haine preoțești, care avea ascunse sub cămașă niște scrisori adresate lui Horia²⁾. Apoi locot. Vaida formând un triumfhuu cu 140 de Secui se apropie de țărani înconjurați, care încercară să scape cu fuga. Insuși Horia încercă acest mijloc de scăpare, dar fu ajuns de Secui. În această situațiune Horia rugă pe unul dintre însoțitorii lui să-l ucidă, ceea ce neîntâmplându-se fu condus de 400 de Secui la Alba-Iulia, împreună cu „mult iubita sa soție, Doamna Horiah“, împodobită cu perle și bijuterii de aur³⁾. Știrea despre prinderea soției lui Horia nu corespunde adevărului, deoarece până la începutul lunii Februarie 1785 aceasta nu era încă prinsă, după cum rezultă din raportul gen. Fabris adresat contelui Jan-kovitch la 11 aceeași lună⁴⁾.

Al treilea căpitan al țăranilor, Gheorghe Crișan, a fost prins

¹⁾ Anexele XII, XVI.

²⁾ Anexa XIII. Acest om trebuie să fie Cristea Nicula, un păzitor al lui Horia. Cf. N. Densușianu, o. c. p. 416.

³⁾ Anexa XVII. În alte două relațiuni date în Viena la 10 și 19 Ianuarie 1785 se spune că Horia și Cloșca au fost prinși de 2 Români în pădurea Kadaker-Kandaker (cf. Anexele XVIII și XXII), iar alta, dată în Transilvania la 17 aceeași lună spune că ar fi fost prinși în pădurea Radak (cf. Anexa XX). Alte două relațiuni date din Viena la 17 și 26 Ianuarie spun că 7 erau țăranii care au contribuit la prinderea celor două căpetenii, recompensa lor fiind 600 de zechini. Cf. Anexele XXI, XXIV.

⁴⁾ N. Densușianu, o. c., p. 425.

abia la 30 Ianuarie 1785 de către maiorul Pükler, cu ajutorul a 9 țărani în frunte cu preotul din Cărpiniș¹⁾.

Pentru ca țăranii, care nu voiau să creadă svonului privitor la prinderea lui Horia și a lui Cloșca să se convingă despre aceasta, comisarul imperial a dispus ca aceștia să fie purtați în lanțuri prin satele de pe Valea Mureșului²⁾.

După arestarea celor trei căpetenii principale, alți căpitani mai mici au fost prinși. Conte Salis reușise, după înăbușirea răscoalei, să treacă Dunărea, având asupra lui suma de 300 mii de fiorini³⁾. Dar ajuns în Bosnia este prins și trimis la Viena⁴⁾ unde este condamnat la 103 ani închisoare la Kuffstein în Tirol⁵⁾. Un alt căpitan, Petru Postch(?), a fost prins în luna Aprilie, fiind tradat de un grec (român ortodox?)⁶⁾. Dintre căpitani mai mărunți căzură în mâna armatelor imperiale alți 150, care fură închiși tot la Alba-Iulia⁷⁾.

* * *

Spiritele nu se liniștiră însă nici după prinderea conducătorilor. În ziarul *Journal politique de Bruxelles* apare o știre foarte prețioasă, după care 18 preoți au ținut un sinod de conspirație; unul dintre ei a scris lui Horia întrebându-l dacă trebuie să mai aștepte sau să înceapă revoluțiunea și fără el⁸⁾. O relațiune dată la Viena în 14 Februarie 1785 confirmă știrea ziarului belgian. Această relațiune ne informează că în comitatul Odorheiu 118 (?) preoți români⁹⁾ au avut un fel de consistoriu

¹⁾ *Ibidem*, p. 424 și Anexa XXXVI.

²⁾ Anexa XXXI, XXXII.

³⁾ Anexa XXIII.

⁴⁾ Anexa XXIX.

⁵⁾ Anexa XXXVIII.

⁶⁾ Anexa XXXIX.

⁷⁾ Anexa XXXV—XXXVI.

⁸⁾ Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice pentru Dacia*, vol. III, p. 358 și Șt. Meteș, *Lămuriri nouă privitoare la revoluția lui Horia*. Sibiu, 1935, p. 39.

⁹⁾ Cred că e greșit numărul preoților participanți: 118 în loc de 18,

în care cel mai de seamă dintre ei a scris o scrisoare lui Horia întrebându-l dacă trebuie să-l aștepte sau pot să înceapă și fără el. Scrisoarea a fost prinsă și trădătorul își așteaptă pedeapsa meritată¹⁾.

O altă relațiune din Viena ne informează că la 5 Februarie 1785 pe străzile acestui oraș au fost arestați cinci țărani români, sub sumanul cărora s'au găsit ascunse pistoale și cuțite. Arestații au fost conduși la cancelaria aulică transilvană, iar la verificarea pașapoartelor s'au dovedit a fi toate false, cu toate că niciunul dintre țărani nu știa nici citi și nici scrie; după mărturisirea lor, țăranii voiau să meargă la Împăratul pentru a-i împărtăși un mare secret, dar ei au fost puși în lanțuri și duși la închisoare, unde-i așteaptă pedeapsa pentru îndrăzneala lor²⁾.

Nu-și făcea nimeni iluzii asupra soartei ce-i putea aștepta pe căpeteniile prinse ale Românilor. Totuși răzbunarea oficialităților austriace, care lucrau mână în mână cu nobilimea maghiară, a fost mai crudă decât putea crede cineva, având în vedere că însuși Împăratul nu era strein de acțiunea lor. Cei închiși erau maltratați în modul cel mai barbar. Aceasta încă l-a determinat pe cel mai impulsiv dintre ei, pe Crișan, să-și pună capăt zilelor în 13 Februarie 1785, strangulându-se cu nojițele dela opinci, ne așteptând pronunțarea sentinței pe care o cunoștea. S'a pronunțat totuși sentința asupra corpului său neînsuflețit, gâdele tăindu-i capul și despicându-i corpul în patru părți. O parte trebuia dusă la Abrud, alta la Bucium, a treia la Brad și a patra la Mihăileni³⁾. Două relațiuni din luna Martie (5—15) ne informează însă că o parte a corpului lui Crișan a fost pusă la poartă cetății Alba-Iulia⁴⁾, o alta la Deva,

cifra dată de ziarul belgian, care de altfel e și mai acceptabilă, întrunirea a 118 preoți în condițiunile de atunci fiind imposibilă.

¹⁾ Anexa XXIX.

²⁾ Anexa XXX.

³⁾ Sentința de condamnare la N. Densușianu, o. c., p. 448.

⁴⁾ Un comunicat publicat în ziarul oficial *Wiener Zeitung* din 23 Februarie dă aceiași știre. Cf. *Ibidem*, p. 448, n. 1.

o a treia la Hunedoara și a patra în satul său, Cărpiniș¹⁾). Deosebiri de mai sus se pot explica prin faptul că Bradul este aproape de Deva, că Mihăilenii sunt aproape de Hunedoara și că Buciumul este aproape de Alba-Iulia, sau prin faptul că sentința în executarea ei a fost într-o câțva modificată, expunându-se corpul sfârticat al căpitanului Crișan în centrele mai importante unde a activat acesta.

La Viena, cum era și de așteptat, figurile revoluționarilor români stârniseră mare curiozitate și interes. Se cunosc peste o sută de reprezentări, fie a căpeteniilor revoluționarii, fie a unor scene din aceasta. Printre artiștii care au înfățișat pe Horia și pe Cloșca a fost și pictorul Johann Hieronymus Loeschenkohl²⁾). O informațiune din Viena din 20 Ianuarie 1785 ne spune că tablourile lui Loeschenkohl au avut mare succes și că s'au vândut într'un număr respectabil³⁾). Datorită acestui interes, în capitala imperiului se făceau fel de fel de supozițiuni cu privire la sfârșitul celor două căpetenii. Se răspândise șvonul la Viena că Horia nu va fi omorât, deoarece ar avea ceva important de destăinuit Impăratului⁴⁾, iar la Bratislava, după o știre primită dela Cluj, se vorbea că Horia ar fi cerut să fie judecat nu după legile țării, ci după principiile dreptății⁵⁾.

Cu toate acestea cei doi căpitani au suferit cea mai nemiloasă moarte: tragerea pe roată în ziua de 28 Februarie 1784. Corpurile lor sfârticate în patru bucăți au fost expuse unde acționaseră ei, iar inimile și intestinele îngropate în locul suplucului⁶⁾.

Salis a fost condamnat la 103 ani închisoare la Kuffstein⁷⁾).

¹⁾ Anexa XXIV, XXXVI.

²⁾ Cf. O. Beu, *Răscoala lui Horia în arta epocii*. București, 1935, fig. 29, 46 și probabil 28, 30.

³⁾ Anexa XXIII.

⁴⁾ Anexa XXV.

⁵⁾ Anexa XXXIII.

⁶⁾ N. Densușianu, o. c., p. 452 și I. Lupaș, *Răscoala țărănilor...*, p. 171. Vezi și Anexa XXXVII.

⁷⁾ Anexa XXXVIII.

Celor 150 de Români arestați li s'au aplicat diferite pedepse: unora dela 30 până la 100 de lovituri, altora închisoare dela 3 la 10 ani¹⁾.

Nici trădătorii n'au fost uitați de oficialitatea grijulie. Celor doi țărani care au prins pe Horia și pe Cloșca li s'au plătit câte 300 de zechini fiecăruia și apoi alți 600 de zechini au fost împărțiți colaboratorilor lor. Soldații care au ajutat la prinderea căpeteniilor revoluționare au primit câte 2 zechini, iar ofițerii câte 50 de zechini. Aceluia care a prins pe al patrulea cap revoluționar, pe Petru Postch (?), i s'au dat 100 de zechini și o pensiune anuală de 200 fiorini²⁾.

* * *

Liniștea nu era pe deplin restabilită pentruca frica de o nouă răscoală să nu-și găsească ecou în sufletele încărcate de păcate. De aceea se iau măsuri de siguranță: țărani, atât români cât și de altă naționalitate nu vor mai putea avea arme asupra lor³⁾; nici un Român nu va putea rămâne peste noapte în orașul Cluj fără un permis special; colibeile imprăștiute prin munți vor fi dărâmate, iar țărani vor fi siliți să se așeze în sate compacte, etc.⁴⁾.

Pentru a mai potoli frica nobililor, Împăratul Iosif a admis colonizarea unui mare număr de țărani din Munții Apuseni în

1) Anexa XXXIX.

2) Anexele XXXVII și XXXIX.

3) Relațiunea ce ne împărtășește această știre (Anexa XXXVII) mai aduce informațiunea că între armele confiscate dela țărani erau unele fabricate în imperiul otoman, ceea ce ar fi un indiciu despre un ajutor ce l-ar fi avut revoluționarii din partea Turcilor. Alte dovezi despre aceste legături vezi la Șt. Meteș, o. c., p. 56—58 și Z. Păclișanu, o. c., p. 7. Existența acestor relațiuni, fără probe, este respinsă de D. Prodan, o. c. p. 58.

4) Anexa XXXIII. Această din urmă măsură se găsește indicată și în raportul amănunțit pe care-l înaintează, la 6 Iulie 1785, contele Jankovitch Împăratului Iosif. Cf. I. Lupaș, *Împăratul Iosif II și răscoala țăranilor din Transilvania în Analele Acad. Rom. Mem. Secț. Ist., Ser. III, tom. XVI, p. 280 și 321 și Idem, Kaiser Joseph II und der Bauernaufstand in Siebenbürgen in Zur Geschichte der Rumänen. Sibiu, 1943, p. 447.*

Banat, colonizare ce s'a și săvârșit în cursul lunii Februarie 1785¹⁾). Acelaș motiv, îl va fi îndemnat pe Iosif II să publice un rescript în limba română — „in lingua greca“, spune o relațiune din 3 Februarie 1785 — în conformitate cu care rescript se acordau aceloră ce erau dispuși să meargă în Bucovina anumite beneficii: case de locuit, animale de lucru și scutirea de orice impozite pe timp de 3 ani²⁾).

După ce aceste măsuri de siguranță fură luate, Impăratul procedează la desființarea corpului de miliție maghiară, ce ajunsese la 3 mii de oameni sub comanda contelui Csáki, iar contele care-și asumase rangul de colonel este chemat la Viena pentru a-și justifica acțiunea³⁾).

Impăratul Iosif simțindu-și conștiința încărcată pentru nenorocirile ce se abătura asupra țăranilor români cu ocaziunea revoluțiunii admise și de el, și mai ales de modul barbar în care au fost pedepsiți aceia pe care-i încurajase personal, a căutat să-și răscumpere păcatele prin desființarea iobăgiei, desființare promisă încă cu doi ani înainte. Astfel se publică la 22 August 1785 patenta imperială pentru desființarea iobăgiei în Transilvania, patentă cunoscută⁴⁾), a cărei copie în limba italiană, după raportul nunțului papal din Viena, cardinalul Garampi, o publicăm și noi în anexă⁵⁾).

I.

Impărțirea Transilvaniei în 11 comitate.

Viena, 2 Septembrie 1784.

S. M. Cesare avendo preso in considerazione le varie difficoltà che provengono dalla diversità degli usi e delle leggi in uno Stato, siccome fino dai remoti tempi la Transilvania era di-

1) Cf. I. Lupaș, *Răscoala țăranilor...*, p. 178.

2) Anexa XXVII.

3) Anexa XL.

4) N. Densușianu, o. c., p. 495—497, I. Lupaș, *Răscoala...*, p. 181—182, Idem, *Impăratul Iosif II...*, p. 281 și Idem, *Kaiser Joseph II...*, p. 448—449.

5) Anexa XLI.

visa in tre parti, che una dicevasi Sede degli Ungheresi, l'altra di Siculi e la terza di Sassoni, ha ordinato che nel medesimo Gran Principato resti abolita la predetta denominazione e sia compartito in undici comitati i quali porteranno i seguenti nomi: Hunyadense, Gibiniense, Albense, Stukoliense, Fogarasiense, Haromszekiense, Udvarhelyense, Tordense, Stolosense, Szolnokense interiore e Szolnokense mediocre.

(*Notizie del Mondo. Roma, 14 settembre 1784, Nr. 74, p. 627*).

II.

Conscriptia și revolta Românilor din Banat.

Viena, 15 Noemvrie 1784.

Le nuove della Transilvania sono che quei contadini si dimostrano coi fatti renitenti agli ordini dati per la numerazione delle anime, per esser loro stata da gente facinorosa e sciocca male interpretata la mente Sovrana che non altro vuole che il miglior bene de suoi sudditi. La numerazione delle anime nel regno di Ungheria e Province annesse fu incominciata nel 2 del corrente mese nella maggior parte dei comitati, principiandosi dai luoghi capitali di essi comitati e delle libere città Regie.

Nel Banato poi tutto all'opposto si sente essersi sollevati quei rozzi Vallachi ed aver giurato di volere essere tutti soldati regi e niente altro desiderare che di servire S. M. ec.

(*Notizie del Mondo... 27 nov., Nr. 95, p. 808*).

III.

Despre motivele și modul cum s'a desfășurat revoluțiunea lui Horia până la jumătatea lunii Noemvrie 1784. Amănunte despre organizarea Românilor și acțiunile lor.

Relation de Maros Vasarhelij en Transylvanie, daté du 16 nov. 1784.

On dit que le retardement de l'introduction de l'*Urbarium*,

a excité la revolte que nous avons dans ce pays, et que sous la conduite d'un fameux Salis connus depuis plusieurs années s'est repandue dans les comitats voisins de cette ville. Une très grande partie de ce pays en est infectée et on se vit obligé d'envoyer contre les rebelles plus de la moitié du militaire qui se trouve en Transylvanie. En outre on a appelé aux armes tous les nobles de chaque comitat et cinq cents de ces nobles sont venus occuper notre ville. On en attend tous les jours d'avantage, en attendant que des divisions du régiment du Savoye ont été mis en garnison dans cette ville, aussi bien que cinq cents Siculiers. Les arrangements sont très nécessaires, car les rebelles dont le nombre est fixé à 18.000 se sont divisés en quatre troupes, dont deux se sont mises en marche par Meozoseok vers notre ville qui est degarnie de murs et n'est pourvue que d'un vieux et miserable chateau. Les rebelles ont brulé plus de quarante villages et détruit entièrement plus de 20 familles nobles. Leur chef, qui est un prêtre grec, fait porter devant eux un Crucifix garnie de papier doré sur le quel se trouvent les mots suivant: C'est au nom de Jesus Christ et de Joseph II que nous tuons les gentilshommes. Ce chef doit avoir de l'esprit car il dirigiait la premier tentative contre la forteresse de Carlsburg dans l'intention de s'y procurer des munitions et des armes. Mais ce coup le manqua, les sentinelles de la forteresse firent du bruit encore ont tenus et comme les paisans voulaient forcer la forteresse il en fut tué plus de 130 et les autres furent repoussés. Dès le moment on fit avancer contre eux 3 escadrons de Houssars de Toscane, la compagnie de grénadiers de Gyulay qui se trouve en garnison a Medias et un bataillon de Gyulay aux ordres du brigadier general Baron de Pfefferkorn. On va couper et enlever 5000 de ces rebelles, qui ne manquent ni d'argent ni de poudre, car ils ont trouvé moyen de se procurer l'un et l'autre a Salonta et Abrudbanya où ils ont tué des officiers des mines et moulins a poudre et pris tout ce que se trouvait a leur bienséance. Ils ne manquent non plus de vivre car ils en ont trouvé dans chaque village qu'ils ont sauvagé. Ils ne font pour-

tant point de mai ni aux Saxons ni aux Allemands¹⁾ et n'en veulent qu'aux Hongrois, dont ils ont les ennemis jurés. Tous les gentilshommes de campagne ont abandonné leurs terres pour se sauver dans les villes et ils donnent les préférence a celles des Saxons parceque les villes hongroises n'ont point des murs. Chez nous on fait monter la garde aux étudiants et aux commis de chancellerie. Toutes les rues sont éclairées pendant la nuit; après 6 heures personne n'a plus la liberté de sortir. Les gentilshommes armés montent la garde des environs. Mais je n'ai jamais vu des gens plus mal équipés et plus malarmés. Si les 5000 ou 6000 rebelles dont nous sommes ménaies nous tombent sur le corps et nous surprennent pendant la nuit, tout notre militaire et tous les autres gens armés ne sont pas capables de resister et d'empêcher notre mene totale, car toutes nos maisons de bois et couvertes de paille eduisibles en cendres en peu de temps parceque nous manquons de toutes les machines nécessaires pour éteindre un incendie. On dit qu'à Hermannstadt on ne laisse entrer aucun gentilhomme hongrois à moins qu'il ne soit employé dans un des dicastères qui se trouvent dans la dite capitale. Le Baron de Bornemissa et le Comte de Czaky, dans les comitats des quels la rebellion a son foyer principale, voulant se sauver a Hermannstadt en on été renvoyer sur le champ par le Gouverneur Baron de Bruckenthal avec une fort réprimande d'avoir par leur négligence favorisé la rebellion dans leurs comitats et avec ordre de faire tout leur possible au risque de leur vie pour l'apaiser. On dit qu'il sera publié aujourd'hui un edit Impérial dans le quel Sa Majesté déclare qu'une partie de la nation vallaque avoit fait une conjuration pour detruire la noblesse et la nation hongroise en Transylvanie. D'une telle haine prouvait que les gentilshommes les avaient maltraités, que Sa Majesté exhortait les Hongrois et les nobles de considérer comme des frères les autres nation en Transylvanie, de déposer toute haine nationale, d'être obéissantes aux ordres de Sa M., de s'attrouper l'armée pour leur propre défense et de ne pas obliger Sa

¹⁾ La început era scris Hongrois, dar apoi șters și scris Allemands.

M. de reiterer ces ordres pourque S. M. ne se vois pas dans la nécessité de leur apprendre a obéir en les mettant dans une maison de force a pain et a l'eau.

On parle ici beaucoup d'une guerre prochaine avec les Turcs.

(*Nunziatura di Germania*, vol. 415, f. 295—297).

IV.

Despre contele Salis.

Ungheria. Buda, 18 Noemvrie 1784.

Il numero dei Vallachi malcontenti nella Transilvania ascende a più migliaia di persone; pretendendo essi di scuotere il giogo e di non pagare le contribuzioni e si sono posti sotto un loro Capo che si spaocia essere il Conte de Sales, ma che in efetto non è che un vagabondo, il quale essendo stato prima Gesuita, fuggì dalla religione, e si ingaggiò negli usseri Prussiani ed avendo disertato si arruolò di bel nuovo negli Austriaci; quindi fuggì e si ritirò fra Vallacchi ove ha sempre essercitato l'infame mestiere di contrabbandiere ed in questa rivoluzione si è fatto Capo dei sollevati. Per abusare della credulità ed ignoranza di quella gente, ha spiegato una bandiera coll' effigie dell'Imperatore e le parole *pro libertate* e mostra un foglio che dice essere un mandato di procura di S. M. Cesarea che lo abilita a rendere la libertà alla Nazione e per maggiormente accreditarsi si è vestito delle divise di un ordine russo. Ci riprometima però che deve essere presto sopito un tal disordine sapendosi che il reggimento Giulay si è messo in marcia da Clausemburg verso Deva per unirsi ad altri due reggimenti per castigare quei sollevati e ridurre gli altri popoli ad una dovuta obbedienza.

(*Notizie del Mondo*... 7 dicembre, nr. 98, p. 833).

V.

Situațiunea rebeliunii din districtul Zarandului în luna Noemvrie 1784.

Transilvania.

La gazzetta di Hermannstadt del 29 ottobre ci apporta relativamente alle turbolenze insorte recentemete nella Transilvania, quanto segue:

Al principio di questo mese, nel comitato in pasato di Zaran, ora di Hunyad, alcuni Vallacchi, sudditi della fiscale signoria montanistica di Topanfalva suscitavano una subitanea sollevazione. Questa si estese presto a più villaggi ed il popolo nel suo abbagliamento andò tant'oltre fino a maltrattare, avanti di poter le disposizioni in contrario, e ad amazzare più nobili non che a saccheggiare e devastare le loro case e possessioni. Piuttosto per altro che alcuni corpi di truppe hanno potuto indirizzarsi verso di loro... alche hanno contribuito molto in specialtà le ammonizioni dei loro Popi che richiamati ai loro doveri e la Patenta emanata dal Sopremo Governo Provinciale, dimodoche si è ora la massima parte di essi già restituta alle loro occupazioni e lavori. Quei pochi però che sonosi rifugiati nelle montagne, sono recentemente da tutte le parti stati chiusi in maniera che sulle stesse strade egualmente anche essi ricordati furono alla quietà.

(*Nunziatura di Germania*, vol. 415, f. 289).

VI.

Tratatulele răsculaților cu col. Schultz; situațiunea lor în luna Decembrie 1784 și lucrările pentru noua conscripție.

Relation de Presbourg du 1 déc. 1785.

Les rebelles en Transylvanie sont entré en négociation avec le lietenent colonel Schultz du régiment des Sicules housards et lui ont proposé leurs demandes en six articles, dont le principal est qu'ils seront a... exemptés de la juridiction des gentilshommes. Tous les jours il vient de tristes nouvelles de l'effet de la cruauté de ces barbares. On... deja quatre familles nobles qui en ont été totalment extirpé de sort que faute d'héritiers leurs biens sont retombés au fisc. Le compte Czaky,

comte suprême d'un comitat en Transylvanie, ayant fait exécuter sur le champ soixante rebelles qu'il a fait prisonniers s'est attiré par là, comme on dit, la disgrâce de Sa Majesté.

La conscription de notre pais est menacé d'un changement total. On dit que le conseil locumtenential sera supprimé, que notre Chambre des finances sera divisée en quatre departamens repartis dans le pais, que le royaume sera divisé en trent cercles à la place de la distribution actuelle en comitats. Le comte Nitzky sera nommé Chancelier de la Hongrie à la place du Comte Eszterházy. La conscription se fait tranquillement dans tous les comitats. La semaine passé il y eut une congrégation à notre comitat de Presbourg, mais il n'y assistant que les officiers du Comitat. Les autres gentilshommes n'y vient pas jugeant leur preferie inutile a cause d'un ordre venu de Vienne, qui leur défendait de faire quelque proposition contre la conscription. La congrégation ne dura que deux heures et on y arreta une représentation à S. M. dans la quelle on la suppliait qu'ayant introduit par la force la conscription militaire en Hongrie, elle daigne se souvenir de sa parole sacrée qu'elle avait donnée en même temps à la nation que la conscription n'aurait jamais des suites desavantageuses à la noblesse et à la nation hongroise. Le régiment Archiduc Ferdinand en garnison a Presbourg a en ordre de se mettre en équipage de campagne.

(*Nunziatura di Germania*, vol. 415, f. 298—99).

VII.

Despre înăbușirea revoluțiunii.

Viena, 9 Decemvrie 1784.

La sollevazione nella Transilvania si è grandemente diminuita. Un corpo di circa 600 nobili armati a cavallo per loro difesa, e per sostenere i diritti cesarei ed accompagnati da loro cacciatori, ha preso certe bocche di Valloni, dove il capo de sollevati si era ritirato con gran numero di Vallacchi in arride bos-

caglie. Si è pure messa sotto le armi la nazione Sassone e coll'aiuto del militare si crede che sicuramente si estignera nei boschi simil gente fascinorosa.

(*Notizie del Mondo* . . . 21 dicembre, Nr. 102, p. 864).

VIII.

Conscripția în comitatul Pressburg (Bratislava) și situațiunea strâmtorată a țăranilor revoltați din Transilvania.

Relation de Presbourg datée du 11 déc. 1784.

La conscription se fait dans tout le Royaume en toute tranquillité. Le major Pongratz du régiment de Ferdinand avec lequel j'ai été en conversation hiér, et qui, comme vous savez a été nommé commandant du bataillon envoyé a Neutra pour y contenir les mutins, m'a dit que jugeant sa présence et celle du bataillon inutiles dans le comitat de Neutra, il demandera à S. M. la permission de retourner dans le numero de son régiment. Il me dit en même temps que plus de onze milles maisons ont deja été conscrites dans le dit comitat et que le Comte Forgatsch, Comte suprément de Neutra avait été deposé pour avoir fait dire à Sa M. qu'elle devrait épargner les troupes pour les envoyer contre les Hollandois et ne pas les employer contre le Cœur de ses Etats.

Le gazetier de Presbourg a été arrêté pour avoir inféré sans permission dans ses gazetes des rapports originaires de la revolte en Transylvanie. On apprend que la furie des rebelles de ce pais s'est rallumée de nouveau et qu'ils continuent d'exercer des cruautés. Le Comte Czaky, Comte suprême du Comitat de Huniad et commandant de la noblesse armée, a livré aux Vallaques une bataille cruelle dans la quelle usant du droit des repressailles on les a détruit cruellement sans leur accorder pardon, mais cela a déplu à Sa Ma. l'Empereur.

(*Nunziatura di Germania*, vol. 415, f. 307).

IX.

Sosirea comisarilor imperiali de Fabris, Jankovits și gen. Papilla în Transilvania; noui lupte între rebeli și trupele maghiare în Zarand și prețuirea capului lui Horia la 300 de zechini.

Ungheria.

Il Tenento Maresciallo Sig. Conte de Fabris nominato Comandante nella Transilvania è arrivato a Hermannstadt ai 13 del corrente (Decemvrie). I. Ces Reg. Comissary Plenipotenziary Sig. Conte de Jankovics e Sig. General Papilla, incaricati a inquire e sedere ammutinamento del popolo, giunsero contemporaneamente per Arad, dove si trattennero qualche tempo a Deva.

Rispetto alla ricordata sollevazione confermano le lettere di Hermannstatdt dei 7 Xbre che col mezzo delle pubblicazioni emanate dal governo e dalle rappresentazioni fatte dal clero greco al popolo, buona parte di quei sciagurati sia stata rimessa e ricondotta ai suoi doveri; e che contro i contumaci sono mandati vary corpi militari all' avvicinamento de quali si sono essi ritirati nelle montagne di Topanfalva. Favorite da queste il capo de sollevati Horia, parte col mezzo di fraudolenti promesse (le quali trovarono tanto più facilmente ascolto quanto più ignorante e credulo è il popolo de Vallachi), parte mediante le minacce e violenze, ha egli di nuovo aummentato il suo seguito e sparsalo per tutto il comitato di Zarand nel quale tutti i nobili e le persone del magistrato o furono violentemente amazzate o dovettero salvarsi con la fuga.

Occorsero già varie scaramucce colle truppe Ces. Regie divise all'intorno. Ai 30 di 9bre si avventarono replicatamente con grande animosità i ribelli sulle truppe postate presso Remette consistenti nelle due compagnie, Obrist e Bekasi con due ufficiali e 20 cavalli di Toscana e 70 Szekler (Scikuli), sotto il comando del colonello Schultz, furono però ogni volta respinti. Qualche giorno avanti attaccarono i ribelli 20 uomini a Offenbanya ai quali volle portar soccorso con 10 uomini il tenente

Mesterhazi, ma fu preso in mezzo sulla strada ed ucciso con 8 uomini.

Si uniscono ormai più regimenti per circondare i ribelli nelle loro trincee per indurli mercè il perdono loro offerto o in caso di resistenza mercè la forza, alla sommissione ed obbedienza. Si spera tanto più che non andrà a vuoto questa loro mira, che fu fissato il prezzo di 300 zecchini a chi riuscirà di poter aver nelle mani il seduttore Horia il quale altronde e... anche presso i suoi, di maniera che per quanto si sente... egli è continuamente custodito da una parte dei ribelli perche non possa scappare e ricerca replicatamente da lui la produzione delle Regie Lettere mercè lo specchio delle quali ha egli soppiantato il popolo.

(*Nunziatura di Germania, vol. 415, f. 325*).

X.

Despre unele lupte între Români și trupele imperiale.

Viena, 16 Decemvrie 1784.

Sebbene le truppe imperiali abbiano fermato nella Transilvania i progressi della sollevazione dei Vallacchi, mediante le provide misure prese del Regio Commissario Conte Jankovics, ciò non ostante un grosso corpo di essi trovasi attruppato con i suoi caporioni fra inaccessibili montagne, ove si nutrisce delle tante vetovaglie predate nelle passate scorrerie; viene scritto per altro da Hermannstadt che Hozia, capo primario de sediziosi, sia rimasto ucciso in un combattimento avuto colle truppe imperiali. I nobili transilvani ed ungheresi che per loro difesa si erano messi in arme, e commettevano disordini e crudeltà, hanno avuto ordine di disarmarsi essendo sufficienti ad acquietare le insorte turbolenze i reggimenti austriaci colà adunati. Si sono distinti in questa occasione gli usseri del reggimento Alessandro Toscana ed un picchetto di dieci di essi avendo dovuto difendersi da una truppa di circa 100 Vallacchi,

prese l'audace partito di vendere care le loro vite, onde spronandovi dentro i cavalli e menando di sciabole, uccisero più di 40 Vallacchi e ne condussero 22 prigionieri disarmati. Altro picchetto di 12 usseri del medesimo reggimento andando con il loro sergente per foraggi, fu circondato da altri 100 Vallacchi ma la mortalità in questo incontro fu grande nei Vallacchi e molti ancora ne perirono degli usseri.

(*Notizie del Mondo* . . . 28 dicembre, Nr. 104, f. 79—80).

(*Diario Estero. Roma, 1785, Nr. 1045, p. 18—20*).

XI.

Motivele și alimentarea revoluțiunei lui Horia.

Viena, 26 Decembrie 1784.

Le lettere della Transilvania sono in qualche parte consolanti, sebbene i furiosi Vallacchi abbiano commesso degli eccessi contro i loro signori e contro ancora i sanctuary ed i religiosi; si è inteso però che ritiratisi nelle montagne, vi sono assediati in maniera che non potranno commettere dei nuovi.

Secondo le lettere della Transilvania si è inteso che la insorta ribellione dei Vallacchi perde moltissimo del suo furore; siccome questi non avevano per oggetto che lo scuotere il giogo dei loro particolari padroni e non mai sottrarsi dall'obbedienza sovrana, si è inteso che abbiano acceduto a delle pacifiche richieste e che si debba accordar loro un perdono generale, ed ascoltare giustamente le doglianze dei malcontenti; si spera dunque che il tutto avrà un felice esito, poichè è dipenduto questo tumulto dall'ignoranza di quei popoli e dalla malizia di alcuni ecclesiastici loro pastori che hanno dato ad intendere che una carta stampata in caratteri grandi e rossi, con un'aquila doppia recisa da un vecchio calendario e incollata in fondo a detta carta, fosse il Real Dispaccio che ordinava a tutti quei popoli di prendere le armi e distruggere i nobili, loro signori.

(*Notizie del Mondo* . . . Nr. 1—2, p. 6, 12).

XII.

Sosirea contelui de Fabris la Sibiu și situațiunea lui Horia.

Viena, 27 Decemvrie 1784.

Il nuovo Commandante nella Transilvania, Conte de Fabris, arrivò già ai 13 corrente in Hermannstadt; ora marciano molti reggimenti a quella volta e si spera di poter mettere presto a dovere quei ribelli. Essi hanno fatto diverse zuffe colle regie soldatesche ma sempre con loro danno; e si pretende che essi tenghino come in una specie di arresto il loro Capo, dopo che sono stati assicurati che la loro sollevazione non era stata ordinata da S. M. come era loro stato dato ad intendere.

(*Notizie del Mondo* . . . Nr. 3 din 1785, p. 20).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XIII.

*Inăbușirea revoluțiunei și trimiterea Contelui Jankovits și a Gen. Papilla în calitate de comisari imperiali.**Transilvania.*

I rozzi Vallacchi attrupatisi nel comitato di Huniader che fino dal primo di questo mese (Decemvrie) principiarono ad esercitar delle devastazioni e violenze verso i nobili, loro signori, e tutte le loro proprietà e che si sono arrischiati di fare delle incursioni per fin nelle vicine comunità dell'Ungheria, sono presentemente, in seguito alle recentissime notizie, col mezzo delle Ces. Regie truppe sortite contro di essi, ridotti a dovere e posti in calma. La Maestà dell'Imperatore ha colà inviati in figura di Plenipotenziari il conte di Jancovics e il General Papilla per istituire su di quando si è passato una genuina inquisizione.

(*Nunziatura di Germania*, vol. 429, f. 332).

XIV.

Despre Ignățiu Salis, ațâțător al revoltei și despre înăbușirea acesteia.

C'est un homme natif de la Silesie Prussienne, nommé par les uns Ignace Salis et par les autres Chrétien Herzog, qui a excité la revolte des Wallaques, en leur montrant des faux diplomes de Sa Majesté Imperiale dans les quels ils furent déclarés affranchis de tout devoir envers leurs Seigneurs terriers en faveur de la conscription à la quelle ils s'étoient soumis. Trompés par ces fausses apparences les paysans se revoltaient contre leurs Seigneurs au moment que ceux-ci leur demandaient l'acorvée. Les rebelles ont déjà détruit 21 familles, mais le dit Ignace s'est sauvé à ce qu'on pretend dans les provinces Turques...

Quatre régiments sont avancé vers les frontières de la Transylvanie. Ce sont les régiments de De Caroly, Devius (De Vins) et deux régiments de cavallerie. Les payans rebels ont déjà été attaqués par un régiment qui a tiré sur eux des canons chargés a mitrailles et plus de quatrevingts en ont été tués et blesser. Cette relation est extrait d'une lettre de Bude. Au reste on n'entend ici de la guerre que l'on lit dans les gazettes et les gazettes nous ont manqués le dernier jour... On dit ici qu'au sujet de la conscription il s'ent manifesté également dans le comitat Zips une revolte. On dit aussi que les payans pour soustraire leurs enfants males a la conscription les ont travestis en filles et que cela a obligé les officiers conscripteurs de faire visiter les enfants qu'on donne pour filles.

(Nunziatura di Germania, vol. 415, f. 290—292).

XV.

Depunerea armelor de către rebeli și urmărirea lui Horia și Cloșca.

Ungheria — 6 Ianuarie 1785.

Dalle ultime notizie di Transilvania si rileva che i tumul-

tuanti Vallacchi radunatisi in una parte del comitato Huniad incorporato con quello di Zaranth... le ottime disposizioni militari e dopo di essere parte dai loro Vescovi parte dal Foro Politico stati levati d'errore senza violenza o spargimento di sangue, ritirati alle loro case, abbiano deposto le poche armi che avevano e riconosciuta con pentimento la loro mancanza.

Che parimenti si diano ogni pena per trovare e prendere il loro seduttore, il ribelle Horia e il suo camerata, i quali stanno del tutto soli occultati nelle montagne e boscaglie.

(Nunziatura di Germania, vol. 429, f. 321—22).

XVI.

Inăbușirea revoluțiunii și vestea morții lui Horia în lupte.

Viena, 6 Ianuarie 1785.

Secondo le notizie della Transilvania sebbene quei ribelli continuino tuttora in qualche rivoluzione, le regie truppe sono al coperto da qualunque loro attacco ed hanno frenato la loro insolenza, circondando gran parte delle montagne che servono di asilo a quei ribelli; vary altri reggimenti si sono colà inoltrati e si spera che la tranquillità sia per essere ristabilita prestamente in quella Provincia. L'ultimo avviso ricevuto da S. M. Cesarea relativo a tali affari è stato graditissimo, poichè si è inteso che il general Barco abbia battuti e sbaragliati quei ribelli in guisa tale che converrà loro rendersi a discrezione. Molti però hanno chiesto un generale perdono e lo hanno graziosamente ottenuto. Si dice ancora che il loro Capo e seduttore Hozia sia restato morto nella zuffa; ma si dubita che possa essersi refugiato nelle più interne boscaglie.

(Notizie del Mondo, Nr. 6, p. 44).

XVII.

Prinderea unui om al lui Horia; interesante amănunte despre arestarea lui Horia de către locot. Vaida și despre prinderea soției sale.

Cluj, 6 Ianuarie 1785.

I ribelli ora vengono a torma dappertutto a deporre le armi nanti il militare di Szekler e dimandar perdono. In questi giorni venne fermato un uomo, preso in sospetto dal caporale di guardia. Egli spacciavasi per ecclesiastico vallacco. Fu visitato e riconosciuto per un birbante, mentre aveva sotto alla camicia alcune lettere dirette a Horiah; ed ora aspetta la sua pena come spione. Il tenente primo Vaida fu quegli che prese prigioniere il detto Horiah. Quest'uffiziale formò un triangolo con 140 Szekleri, avanzò contro de ribelli i quali venuti a conflitto si diedero tosto in fuga. Horiah tentava di fuggire, ma i Szekleri lo raggiunsero. Nell'ultimo pericolo pregava uno de suoi compagni che lo uccidesse, ma ciò non seguì ed i suoi seguaci stessi lo consegnarono nelle mani del tenente Vaida e fu qua condotto da 400 Szekleri. La sua carissima moglie, Signora Horiah venne pure fermata e condotta a Carlsburg in tutto il suo ornato di perle e mostre d'oro.

(Gazzetta di Parma, Nr. 6 din 1785, p. 41—42).

XVIII.

Amănunte despre prinderea lui Horia și Cloșca.

Viena, 10 Ianuarie 1785.

Jeri giunse in questa Città una staffetta dalla Transilvania con la notizia che il perfido seduttore Horja dei Vallacchi sia stato dato nelle mani del Governo, unitamente al suo compagno, vivi ambedue; ed in prova ne sono state mandate qui alla Maestà Sua le false sovrane Patente con le quali egli si diceva abilitato dal Monarca a far masacrare i nobili e liberare

i contadini dalla soggezione dei medesimi. Susistono però ancora delle truppe grosse di ribelli, ma questi sono per la maggior parte disertori del militare e delle regie miniere come pure assassini di professione che concorsi erano ad unirsi dall'boscaglie della Turchia; e questi pure veranno ora presi e dispersi.

Relativamente a quanto si é detto della presa del capo de ribelli Horia, si aggiunge che fu preso con uno de suoi compagni nominato Gloska, mercè le disposizioni fatte del tenente colonello Kray, del secondo reggimento Szekler e cio seguì ne boschi di Kadaker, ove per effettuare un tal disegno furono specialmente adoperati due Vallachi, i quali appressapoco sapevano il luogo ove si tratteneva l'Horia. Questi si finsero di andare a caccia e riuscì loro di sorprendere i due colpevoli sedenti presso il fuoco e che poi presero, assistiti dal militare che si teneva nascosto in poca distanza; e quindi furono condotti nelle prigioni di Carlsburg.

(Notizie del Mondo. Nr. 7—9, p. 52, 69).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XIX.

Cauzele și începutul revoluțiunii; rebotezarea unor catolici pentru a scăpa de urbaniu; portretele lui Horia și Cloșca la Viena.

Viena, 15 Ianuarie 1785.

Colle ulteriori notizie che qui pervengono al Governo di più si conosce che la ribellione dei Valachi ebbe la sua prima origine nelle terre camerali per l'occasione delle prestazioni ab antiquo introdotte, che gli economi e ministri di S. M. rinuovarono. Per affinità di argomento dicatosi lo stesso mai contento anche nelle terre di altri signori.

I proprietari delle terre che sull'esempio del già successo in Boemia tenevano di venire... per colpa loro e per indelisi aggravi inferiti ai loro sudditi avessero qui avuto irragionevole motivo di guerelarsi, sono ora più tranquilli giacchè... vano

che colle prescrizioni nel tumulto successo si scrissero per così dire a sciogliere il vincolo di servi ai loro sudditi.

Un anno e più fa il Cancell. di Transilvania presentò a S. M. un piano di urbario da stabilirsi in quel Principato per regolare cioè proporzionare e sistemare egualmente le opere e prestazioni servili che chiamasi in lingua slava urbare. Non... allora a S. M. un... piano credendo che potrebbero farvisti altre addizioni. Ma hora lo ha fatto... prendere per mano e spedirlo colà perchè si pubblichi.

Il buon vescovo Bathiani con sua recentissima lettera mi confessa ora che... poco a poco pur troppo scoprendo molti anche dei suoi diocesani che per sottrarsi dall'urbario sonosi lasciati ribatezzare dai Popi scismatici.

I ritratti dei due capi ribelli Hora e Gloska effigiati, sono arrivati qui dalla Transilvania.

(Nunziatura di Germania, vol. 416, f. 95).

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XX.

Prinderea lui Horia și Cloșca.

Transilvania — 17 Ianuarie 1785.

Rilevasi dalle lettere più recenti di Hermannstadt che mediante le disposizioni del colonello Kray sia preso dal secondo regimento dei Siculi nel bosco di Radak il rinomato Horia, unitamente ad un suo collega di nome Gloska. Sono ir ciò principalmente stati adoprati due sudditi Vallacchi i quali sapevano il luogo del soggiorno di Horia e che finsero come di essersi colà portati alla caccia. In tal guisa furono da essi sorpresi entrambi i malfattori sedenti al fuoco e li presero in seguito aiutati dal militare che trovavasi in quelle vicinanze. Sono essi di la stati subito trasportati nelle carceri di Carlsburg.

(Nunziatura di Germania, vol. 429, f. 231).

XXI.

Prinderea lui Horia și Cloșca și recompensarea trădătorilor.

17 Ianuarie 1785.

Horia e Gloska, i due capi dei tumultuanti Valacchi, il primo de quali si chiamava Re di Dacia, sono già stati arrestati come lo scrissi l'ord. scorso. S. M. ha aggiudicato ai 7 paesani che s'impiegarono a prenderli il premio già stabilito di 600 zecchini. In oltre ad altri che si hanno più o meno cooperato ha dato ben generose ricognizioni.

(*Nunziatura di Germania*, vol. 416, f. 33 34).

XXII.

Prinderea lui Horia și Cloșca.

Viena, 19 Ianuarie 1785.

Si è qui ricevuto da Hermannstadt la notizia di essere stati presi ne boschi di Kandaker il noto Horja ed un suo compagno apelato Gloska mercè le disposizioni date dal tenente colonello Kray del secondo reggimento di Szekler, il quale per effettuare un tal disegno si valse dell'opera di due Vallacchi che sapendo presso a poco il luogo in cui trovavansi i detti colpevoli, finsero di andare alla caccia in modo che riuscì loro di sorprenderli vicino al fuoco e di arrestarli mediante l'assistenza del militare che erasi nascosto in poca distanza, conducendoli poscia nelle prigioni di Carlsburg.

(*Gazzetta di Parma*, 4 febbraio 1785, Nr. 5, p. 34).

XXIII.

Interesul mare ce-l arătau Vienezii capilor revoluțiunii prin cumpărarea unui mare număr din portretele lor și fuga lui Salis in Turcia.

Viena, 20 Ianuarie 1785.

Sono stati inviati dalla Transilvania in questa capitale e

particolarmente a S. M. i ritratti di due capi dei ribelli Valacchi, i quali essendo subito stati copiatî, questo Sig. Loeschekohl ne vende un' immensa quantità. E certo per altro che il noto Salis, che si era unito coi ribelli suddetti, si è posto în salvo nella Turchia con circa 300 mila fiorini di denaro e di argenteria rubate.

(*Notizie del Mondo . . . , Nr. 10, p. 77*).

XXIV.

Prinderea lui Horia și Cloșca și svonul că vor fi duși la Viena.

26 Ianuarie 1785.

Non solo i tumultuanti Valacchi sonosi rimessi in quietà e in dovere, ma è anche stato preso il loro capo seduttore per nome Horiak, con altro suo collega, i quali verranno quanto prima trasferiti a Vienna.

Signor Cardinale Pallavicini

Segretario di Stato Roma.

Vienna, 13 gennaio 1785.

Umilissimo Giuseppe Card. Garampi.

(*Nunziatura din Germania, vol. 429, f. 223*).

XXV.

Svonul ce circula la Viena că Horia nu va fi omorît deoarece ar avea ceva de spus Impăratului în interesul acestuia.

Viena, 27 Ianuarie 1785.

I due capi de ribelli Vallachi, Horia e Gloska sono, come si scrisse, nelle carceri di Carlsburg, ma qui si dubita molto se verranno fatti morire; poichè si sa che Horja nell'atto che vide di non poter scappare, tirò dal sono alcune carte e le gettò nel fuoco con maggiore impegno che le medesime fossero divorate dalle fiamme che di pensare alla sua disgrazia. In seguito poi si sa ancora che esso ha fatto dire all' Imperatore avere cose

da rivelargli per cui la M. S. gli sarebbe certamente grata; e perciò se questo è vero, potrà così scansare la morte.

(*Notizie del Mondo*... Nr. 12, p. 92).

(*Diario Estero*, Nr. 1057, p. 23—24).

XXVI.

Numirea lui Mihail Brukenthal în calitate de comisar imperial în comitatele Hunedoara și Zarand.

Viena, 3 Februarie 1785.

Abbiamo dalla Transilvania, che affine di assicurare la quietà in quel Gran Principato e particolarmente nei Comitati uniti din Hunyad e Zarand, ha S. M. Cesarea eletto un Regio Commissario nella persona del Consigliere di Reggenza Sig. Michele di Bruckental, cui resta affidata la presente amministrazione, coll'avergli aggiunto il Conte di Jankovits per farvi una esata inquisizione. Essendosi già a tal scopo il primo dei detti signori incamminato da Hermannstadt verso i riferiti comitati e che siccome non eravi più colà necessaria la presenza degli Szekler, stati impiegati ne'siti della ribellione, così erano il 20 del passato gennaio ritornati per la via Hermannstadt suddetto ai loro quartieri colle bandiere spiegate e colla musica militare.

(*Gazzeta di Parma*, Nr. 8, p. 57).

XXVII.

Liniștirea poporului; judecarea lui Horia; recompensarea trădătorilor și a episcopului Aradului, Petru Petrovici. Favorurile acordate acelora ce vor merge să se stabilească în Bucovina.

Viena, 3 Februarie 1785.

Viene scritto dalla Transilvania che ora regni tra que'Valacchi la maggiore tranquillità e pentimento degli eccessi com-

messi. Il Generale Comando di quella Provincia sta formando il processo al Capo ribelle Horja e di investigare se siavi chi occultamente possa aver avuto parte alla sollevazione. Fra tanto Sua Maestà Imperatore ha voluto che sieno distribuiti 600 zecchini ai 7 contadini che hanno molto cooperato all'arresto del seduttore. Il vescovo di Arad, il quale ha pur giovato moltissimo a richiamare all'ubbidienza i ribelli, è stato generosamente regalato e così pure i soldati hanno ricevuti dei promessi e veri ufficiali sono stati ricompensati.

È stata pubblicata una notificazione in lingua greca per tutti i distretti situati sulle frontiere dell'Ungheria in virtù della quale vengono promesse a chiunque vorrà stabilirsi nella Bukovina delle abitazioni, dei bestiami e l'esenzioni da ogni diritto e tassa per il termine di tre anni.

(*Diario Estero, Roma, Nr. 1059 din 1785, p. 21—22*).

BCU Cluj / C XXVIII.iversity Library Cluj

*Răsplătirea aceloră ce au tradat și a aceloră ce au prins pe
Horia și Cloșca.*

Viena, 7 Februarie 1785.

Sua Maestà oltre di aver fatti pagare i 300 zecchini per testa di taglia ai due Vallacchi che fecero prendere i due Capi ribelli Horja e Gloska, affinché rimanga eterna memoria della loro benemerenza alla posterità della nazione valacca, ha fatto spedire un grazioso decreto a favore de detti due sudditi fedeli vallacchi con cui la Maestà Sua dichiara per sempre esenti e privilegiati dal pagare le regie contribuzioni essi e tutti i loro discendenti. Similmente la M. S. ha regalato il Maggiore Grey ed ha fatti dare 50 zecchini a ciascuno de suoi ufficiali subalterni e 2 zecchini a ciascuno di quei soldati che si trovarono alla cattura dei capi ribelli.

(*Notizie del Mondo . . . , Nr. 15, p. 115*).

XXIX.

Legăturile lui Horia cu preoții din jud. Odorheiu pentru a deslănțui revolta și în aceste părți; prinderea lui Salis în Bosnia și ducerea lui la Viena.

Viena, 14 Februarie 1785.

Secondo alcune lettere della Transilvania si considera una gran fortuna che sia stato arrestato il Capo dei ribelli giacché il fuoco della sollevazione cominciava insensibilmente a stendersi più lontano; questa andava in breve a scoppiare nel comitato di Utvarlheimer, ove 118 Popi (ecclesiastici greci) avevano una specie di concistoro nel quale il principale tra loro aveva scritto una lettera ad Horia per domandargli se doveva aspettarlo o si avesse ad incominciare senza di lui. Cotesta lettera venne fortunatamente intercettata e quel traditore avrà senza dubbio il gastigo che merita.

Portano le notizie della frontiera della Turchia che il famoso Salis che era alla testa dei Vallacchi ribelli, essendo stato arrestato in Bosnia, sarà inviato a questa Capitale per ordine della Sublime Porta ed in tal maniera troncata qualunque rimanente discordia.

(Notizie del Mondo, ... Nr. 18, p. 141).

XXX.

Pensionarea gen. Preiss; arestarea a 5 Români înarmați cu pistoale și cuțite pe străzile Vienei; moartea episcopului Ghedeon Nichitici (?); retragerea trupelor imperiale.

Viena, 21 Februarie 1785.

S. M. l'Augusto Imperatore si è degnato di premiare il lungo e fedele servizio dell'antecedente Generale Comandante della Transilvania e Generale di campo, Barone de Preiss, ora giubilato per caggione dell'avanzata sua età con una pensione proporzionata al di lui rango, decorandolo ancora della Croce

dell'Ordine della fu Imperatrice Elisabeta, a cui si trova annessa una pensione di 500 fiorini.

Martedì mattina (15 Februarie) si videro andar girando per la Città 5 contadini Vallacchi con pistole e coltelli sotto il giubbone, onde dalla guardia della polizia vennero indirizzati alla Cancellaria Ungarica Transilvana per far rettificare i loro passaporti i quali si trovarono essere contrafatti e falsi (essi però non sanno nè leggere nè scrivere); volevano andare (dicevano essi) dall'Imperatore per rivelargli un gran segreto; ma in quella vece furono mandati all'Uffizio Capitanale della Polizia ove trovandosi preparato buon numero di guardia furono con molta fatica incatenati e condotti nelle carceri, dove ora vengono esaminati.

Scrivessi dalla Transilvania esser morto il Vescovo de Vallacchi scismatici, quello cioè alle di cui parole tutta quella feroce nazione dimostrava il più sincero rispetto e sommissione.

Sentesi da Munkacs in data dei 15 corrente che essendosi sedati i tumulti dei ribelli vallacchi, le regie truppe adoperate in tale occasione se ne ritornavano alle loro stazioni; che i corazzieri del reggimento Trautmannsdorf passando per Magyar-Egres si avvicinavano ad Hunyad, logg del loro quartiere e finalmente che il Barone de Kempff, nel giorno 10 di detto mese, era col terzo battaglione del reggimento Francesco-Gyulai partito della detta terra di Munkacs per la Transilvania dove sarà impiegato per la conversazione della ristabilita tranquillità di quella Provincia.

(Notizie del Mondo . . . , Nr. 19, p. 148—149).

(Diario Estero, Nr. 1065, p. 17—18).

XXXI.

*Prinderea lui Crișan (Gheorghe Croce, cumnatul lui Cloșca?);
purtarea lui Horia prin satele de pe valea Mureșului pentru a
se convinge țăranii că e prins; frica de o nouă răscoală a
Românilor; imbolnăvirea lui Jankovits și moartea gen. Papilla.*

Viena, 24 Februarie 1785.

E qui giunto avviso alla Corte che nella Transilvania sia recentemente riuscito di prendere un terzo capo di sedizione, cognato del Gloska, per nome Krisan Gyoers (Giorgio Croce) il quale si trova ora pure rinchiuso nelle prigioni di Carlsburg.

Dubitando molti dei Vallacchi, che il primario autore dell'ora sedata sedizione, Horia, non fosse stato veramente preso, per ordine del Regio Commissario fu costui spedito ben guardato dai soldati, per i diversi villaggi adiacenti al fiume Maros, affinché il popolo col testimonio dei propri occhi restasse convinto di una tale verità.

L'affare dei più volte nominati ribelli e particolarmente del loro capo Horia andrà per quanto dicesi molto in lungo, sia per le circostanze della causa, come ancora perchè si vuole con tutta esattezza ricercare i complici e i fautori pubblici e segreti di questa rivoluzione. Suppongono alcuni che ciò non possa avere alcun rilevante effetto, ma altri credono saviamente che il fuoco covi ancora sotto la cenere. Nonostante non si dubita di alcuno acanzamento funesto, poichè i distaccamenti che si trovano in Transilvania sono prontissimi a reprimere qualche disordine.

Portano le notizie dell'Ungheria che il Regio Commissario del castello di Carlsburg, Conte de Jankovics, si trova in letto aggravato da pericolosa malattia e il Capitano Ajutante del Commissario Regio e Generale Papilla ha cessato di vivere e moltissime persone si nobili che plebee si trovano presentemente inferme.

(Notizie del Mondo... Nr. 21, p. 165).

(Diario Estero, Nr. 1065, p. 19—20).

XXXII.

*Prinderea lui Gheorghe Crișan și purtarea lui Horia în lanțuri
pentru a fi văzut de Români.*

Eccellentissime, Reverendissime Signor mio.

Oggi mi è giunto in regola il piego di V. E. dei 12 correnti,

cosa di che appena io mi lusingavo, state l'altissima neve da cui siamo qui da parecchi giorni ricoperti. Se non fossero contemporaneamente impiegati cinque e più cento carri a sgomberare di neve la Città, le strade ne sarebbero impraticabili anche alla carrozza e alle olitte.

Compiego a V. E. la nota dei nuovi Commissary Regi fra i quali sarà d'ora innanzi ripartito il Governo del Regno d'Ungheria colle sue aggiacenze, giusto il cenno che ne adombrai a V. E. ai 25 dello scorso.

In Transilvania è stato arrestato anche un terzo capo di quei tumultuanti Valacchi per nome Krisan Gyors. Per convincere quel rozzo popolo che Horia non sia altrimenti fuggiasco e nascoto, come lo sospettava, si è fatto condurlo ben incatenato, guardato dai soldati, per vari villaggi aggiacenti al fiume Maros.

Di V. S.

Signor Cardinale Pallavicini

Segretario di Stato Roma.

Vienna, 24 febbraio 1785.

Umilissimo Giuseppe Card. Garampi.

(*Nunziatura di Germania*, vol. 429, f. 2).

XXXIII.

Cererea lui Horia de a fi judecat nu după legile țării ci după regulele dreptății; măsurile luate împotriva Românilor: nu pot să rămână noaptea în oraș, li se strică colibele de prin munți, etc.

Pressburg, 26 Februarie 1785.

Si rileva da una lettera di Clausenburgh de 27 gennaio che il ribelle Horja abbia domandato che gli sia fatto il processo non in conformità delle leggi del paese, ma secondo le regole di giustizia. La deputazione imperiale essendo passata ad esaminarlo non ha rilevato, a quello che sentesi, cose di gran conseguenza nei due primi costituiti, cosicchè sino ad ora nulla v'ha di deciso sulla sua sorte. Ora tutto è tranquillo tra i Vallacchi

e le truppe sono ritornate ai loro quartieri; niun Valacco ardisce stare una notte in Clausenburgh senza un' espressa permissione; verano distrutte tutte le loro capanne sulle montagne vicine e da qui innanzi non potranno avere altro alloggio che nei villaggi. La nobiltà transilvana, si é formata fra essa una milizia nazionale che ha il suo capo e gli altri gradi in ordine militare per mettersi al coperto da ogni insulto e conservare la restabilita tranquillità.

(*Diario Estero, Nr. 1061, p. 33—34*).

XXXIV.

Strangularea și expunerea corpului lui Gheorghe Crișan la Alba Iulia, Deva, Hunedoara și Cărpiniș; paza sub care erau ținuți Horia și Cloșca.

Ungheria, 5 Martie 1785.

È stata promulgata una regia costituzione con cui non solamente vienne ad essere ristretto il numero de studiosi che delle scuole normali fanno passaggio alle latine, ma ben anche le tasse che nell'anno prossimo dovranno pagarsi dagli scolari: delle classi inferiori 6 fiorini all'anno, delle filosofiche 9 e di quelle della giurisprudenza e medicina fiorini 15.

Il noto Krisan Gyors (terzo capo ribelle dei Wallacchi) che trovò il modo di strangolarsi in prigione è poi stato squartato e li di lui quarti furono affissi uno alla Porta di Carlsburg e gli altri a Deva, Huniad e nel di lui paese natale. Li due altri capi sediziosi Horia e Gloska sono custoditi a vista fino che sarà pubblicata la sentenza sopra di loro. Li circa 150 altri ribelli che si trovano imprigionati sono stati dalla Regia Commissione per comando sovrano consegnati al Tribunale di giustizia del comitato per essere dal medesimo giudicati e puniti secondo le leggi del paese.

(*Nunziatura di Germania, vol. 417, f. 26*).

XXXV.

Știrea despre o rezoluțiune împărătescă referitoare la Români; strangularea lui Crișan și tăerea lui în patru părți; paza aspră a lui Horia și Cloșca; soarta altor 150 de Români închiși la Alba Iulia.

Viena, 10 Martie 1785.

Si crede che in breve sortirà alla luce una qualche importante Sovrana Risoluzione e probabilmente rispetto ai Vallacchi e ai studditi della Croazia e Schiavonia, poichè in una stanza di questo stampatore Kurzboeck (il quale ha il privileggio esclusivo de caratteri illirici) si lavora continuamente sotto l'occhio di un Regio Segretario.

Parimente sentesi che il noto Krisan Gyors che trovò il modo di strangularsi in prigione fingendo stendersi per dormire e facendo tanta forza sul collare di ferro che rimase soffocato, e poi stato squartato e i di lui quarti affissi una alla porta di Carlsburg e gli altri a Deva, Hunyad e nel luogo di sua nascita. I due altri capi sediziosi, Horia e Gloska sono custoditi a vista fino che sarà pubblicata la sentenza sopra di loro. I circa 150 altri ribelli che si trovano imprigionati sono stati dalla Regia Commissione per comando Sovrano consegnati al tribunale di giustizia del comitato per essere dal medesimo giudicati e puniti secondo le leggi della Patria.

(Notizie del Mondo . . . Nr. 24, p. 187—88).

XXXVI.

Prinderea lui Crișan de către maiorul Pückler; strangularea lui. omorârea pe roată a lui Horia și Cloșca și închiderea altor 150 de Români la Alba Iulia.

Viena, 16 Martie 1785.

Scrivono da Carlsburg nella Transilvania, sotto l'indicato giorno di 17, che il terzo Capo seduttore dei Vallacchi, Krisan Gyors, che fu preso per le ottime disposizioni date dal

Maggiore Conte di Pückler, si è impicato nella sua prigione con una piccola corda che cingeva ai lombi; che nel dì seguente venne il suo cadavere sguartato sul palco e quindi appesa una porzione di esso alla Porta della Città e mandate le altre parti a Deva, ad Hunyad e nel luogo di sua nascita; che Horja e Gloska sono stati amendue ruotati vivi ed indi sguartati i loro corpi e messe le loro teste sopra due palli; e che gli altri ribelli arrestati, i quali ascendono ora a 150, sonosi per Sovrano Comando passati dalla Commissione Imperiale al Tribunale di Giustizia del Comitato, per essere dal medesimo giudicati e puniti giusto le leggi del paese.

(Gazzetta di Parma, Nr. 13, p. 96).

XXXVII.

Tragerea pe roată a lui Horia și Cloșca și tăerea lor în patru părți; interzicerea Românilor de a mai purta arme; multe dintre armele confiscate erau fabricate în Statele din imperiul otoman, ceea ce făcea să se creadă că răsculații au fost susținuți de Poartă în secret.

Viena, 17 Martie 1785.

Le ultime lettere giunte dalla Transilvania riferiscono che i due capi dei tumultuanti Vallacchi, Horja e Gloska, siano ambedue stati arruotati vivi incominciando dalle gambe in su, indi i loro corpi squartati e le loro teste messe sopra dei palli.

I paesani di Transilvania, sì Vallacchi che altri, non potranno più avere armi presso di loro. Fra quelle che sono state loro tolte dal Governo ne sono state trovate molte fabbricate negli Stati ottomani che farebbe credere che nelle ultime turbolenze i ribelli fossero stati segretamente sostenuti dalla Porta.

(Notizie del Mondo ... Nr. 27, 35, p. 212, 277).